

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

*Daniel Veth's reizen
in Angola*

Pieter Johannes Veth, Johannes
François Snelleman

Afr 7175.8

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

THOMAS WREN WARD

TREASURER OF HARVARD COLLEGE
1830-1842

Alv. 7175.8

DANIËL VETH'S
REIZEN IN ANGOLA,

VOORAFGEGAAN DOOR

EENE SCHETS VAN ZIJN LEVEN.

BEWERKT DOOR

Dr. P. J. V E T H,

0

DANIËL VETH'S

REIZEN IN ANGOLA,

VOORAFGEGAAN DOOR

EENE SCHETS VAN ZIJN LEVEN.

BEWERKT DOOR

Dr. P. J. VETH,

Oud-Hoogleraar, Eerevoorzitter van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.

EN

JOH. F. SNELLEMAN,

Oud-Lid der Expeditie naar Midden-Sumatra.

Met platen en een kaartje.

HAARLEM;

H. D. TJEENK WILLINK.

1887.

Afr 7175.8

Handwritten text, possibly "H. d. ..."

Snelpersdruk van H. C. A. THIEME, te Nijmegen.

AAN

ALLEN DIE DANIËL VETH HEBBEN LIEFGEHAD

OPGEDRAGEN

DOOR

ZIJN VADER.

V O O R R E D E

Er zijn thans twee jaren verlopen sedert ik de verpletterende tijding ontving, dat mijn in Afrika reizende zoon Daniël den 19^{den} Mei was bezweken. Van dat oogenblik heeft mij de gedachte bezielde een klein monument te zijner gedachtenis op te richten door de uitgave eener schets van zijn leven en van een verhaal zijner jongste reize. Met de uitvoering van dit plan ben ik schier aanhoudend bezig geweest, en zij heeft mij gesterkt en getroost in mijne smart.

Door de Redactie der „Katholieke Illustratie” uitgenoodigd tot het schrijven eener schets van zijn leven, voelde ik mij genoopt aan die uitnoodiging te voldoen, vooral om een bewijs te geven van mijne erkentelijkheid voor de vele diensten en weldaden die mijn zoon, ofschoon niet tot de Roomsche kerk behoorende, van de Katholieke zendelingen te Huïlla ontvangen had. Mijn opstel was echter te uitgebreid om het in zijn geheel in genoemd Tijdschrift op te nemen. In overleg met mij en met mijne goedkeuring bracht de Redactie eenige bekortingen aan. Ik wenschte echter den oorspronkelijken tekst hersteld te zien en zelfs met eenige uittreksels uit brieven van mijn zoon, die hem nog beter zouden doen kennen, te vermeerderen. Hieruit ontstond de levensschets die het eerste hoofddeel van dit bundeltje uitmaakt, gevolgd door eenige kleine geschriften van de hand mijns zoons of hem betreffende, die in dagbladen verschenen waren en daarom gevaccr liepen der vergetelheid te worden prijsgegeven. Zij betreffen meest zijne vroegere reis in Midden-Sumatra, waarvan alzoo eenige der gewichtigste bijzonderheden in herinnering worden gebracht, terwijl tevens de levensschets, die van dien elders uitvoerig beschreven tocht slechts vluchtig gewagen kon, daardoor aangevuld wordt met eenige trekken, die zijn beeld verlevendigen en volkomener maken. Aan die stukken heb ik ook toegevoegd een van zijne hand

afkomstig „Plan van een onderzoekingstocht in zuidwestelijk Afrika,” dat slechts in uittreksel door hem in het Aardrijkskundig Genootschap voorgedragen en in het Tijdschrift van dat Genootschap opgenomen is. Dit stuk vormt eenigermate den overgang tot het tweede en veel uitgebreidere hoofddeel: „de reizen in Angola.”

Reeds gedurende die reizen zelve had mijn zoon aangevangen eenige schetsen daarvan te leveren, in brieven bestemd voor „het Nieuws van den Dag.” Die brieven heb ik na zijn dood vervolgd en aangevuld uit zijne nagelaten aantekeningen en de berichten omtrent zijn dood en het slot der expeditie door zijne medereizigers. Later heeft zijn reisgenoot van der Kellen eenige nieuwe bijdragen tot het reisverhaal geleverd in brieven insgelijks in „het Nieuws van den Dag” opgenomen, en waarvan de uitgave mede door mij bezorgd is. Al die brieven, gezamenlijk 14 in getal, zijn later overgedrukt in den jaargang 1886 der „Verlagen en Mededeelingen” van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.

Door de uitgave dezer brieven was althans eenigermate voldaan aan veler verlangen om met de hoofdpunten dezer reis bekend te worden, maar geenszins aan het mijne om uit alle voorhanden zijnde bescheiden een zooveel mogelijk volledig en aaneengeschakeld verhaal der gansche reis samen te stellen. Goddefroy had gedurende den geheelen loop der reis dagelijksche aantekeningen gehouden van hetgeen hem wedervaren en door hem opgemerkt was, en eene groote ethnologische collectie bijeengebracht, die hij in zorgvuldig bewerkte catalogi uitvoerig had beschreven. Van der Kellen had zoölogische verzamelingen naar het Leidsche Museum gezonden, die daar, althans ten deele, waren onderzocht en in de „Notes from the Leyden Museum” beschreven. Ook in de brieven van mijn zoon aan mij en andere familieleden en vrienden en in de brieven van van der Kellen aan zijne ouders, waarvan mij geregeld inzage was verleend, waren nog een aantal bijzonderheden vervat, terwijl eindelijk Goddefroy, kort na den dood mijns zoons uit Afrika teruggekeerd, mondeling nog velerlei inlichting omtrent twijfelachtige punten kon verschaffen. Ook de vergelijking van andere reizigers die Mossamedes of Benguella bezocht hadden, kon, al hadden zij niet altijd dezelfde plaatsen als mijn zoon betreden, op vele bijzonderheden licht werpen, en met dat doel meende ik vooral Monteiro's werk over Angola en de Congo-rivier, de berichten van von Danckelman en Lord Mayo omtrent hun verblijf in Mossamedes, en de reizen van Serpa Pinto en Capello en Ivens te moeten raadplegen.

Daar ik mij niet altijd in staat gevoelde, mijne aandacht geheel aan dit voor mij zoo aandoenlijke werk te wijden, heb ik de hulp

ingeroepen van den heer Joh. F. Snelleman, vroeger reisgenoot van mijn zoon tijdens de expeditie naar Midden-Sumatra, door het Aardrijkskundig Genootschap uitgerust, en die het bewijs van zijne warme genegenheid voor hem had geleverd door het schrijven der eerste aan mijn zoon gewijde nekrologie, die in 1885 in het Tijdschrift „Eigen Haard” werd geplaatst. De taak om wat de verschillende beschikbare bronnen opleverden, zoo goed mogelijk tot een geheel te vereenigen, werd door hem met de meeste ingenomenheid aangevaard en volbracht. Van mijne hand zijn hoofdzakelijk de topographische gegevens, waarvoor mij nog eenige bijzondere aantekeningen van mijn zoon en van der Kellen en een schetskaartje van laatstgenoemden ten dienste stonden; voor de fouten die daarin en in het kaartje der reisroute ongetwijfeld zullen voorkomen, mag men noch de reizigers, noch den heer Snelleman aansprakelijk stellen.

Ofschoon op deze wijze een reisverhaal is tot stand gekomen, dat, zoo ik mij vleien durf, in leerzaamheid en belangrijkheid voor de meeste ten onzent verschijnende reisbeschrijvingen niet onderdoet, mocht ik toch niet wagen het onder de bescherming te stellen van een wetenschappelijk lichaam als het Aardrijkskundig Genootschap. Het blijkt genoeg uit het reisverhaal zelf, waarom de astronomische plaatsbepalingen en de topographische opnemingen, die alleen de goede basis voor eene beschrijving des lands en zijne cartographische voorstelling konden verschaffen, nagenoeg geheel aan dit werk ontbreken. De kaart heeft dan ook geene andere waarde dan dat zij den lezer in staat stelt den loop der reis eenigszins te volgen. Niemand die het verhaal van deze door allerlei tegenspoeden, maar vooral door aanhoudende ziekte van den moedigen chef gekenmerkte tochten leest, zal hem dat tot een verwijt maken. Maar ieder die slechts een oogenblik zijn aandacht bepalen wil bij de moeilijkheden die uit de onzekerheid der ligging, zelfs van de voornaamste punten moesten voortspuiten, zal gemakkelijk beseffen, hoe weinig een kaartje, zooals ik het leveren kon, zelfs aan de matigste eischen der geographische wetenschap voldoet. Had mijn zoon slechts de zoo onzekere geographische positie van Humpata of Huilla nauwkeurig kunnen bepalen, er zou reeds zeer veel voor het wetenschappelijk karakter der kaart gewonnen zijn. Maakte de geheele samenhang der reisberichten het mij bijna onmogelijk, met vele kaarten, eene aanmerkelijk meer westelijke ligging aan genoemde plaatsen toe te kennen, dan in navolging van Lord Mayo en Serpa Pinto door mij is aangenomen, ik kan niet ontveinzen dat het verschil in lengte tusschen Huilla en Quillengues mij in waarheid grooter schijnt te zijn, dan het op mijne kaart is voorgesteld. Westwaarts over de

noodige ruimte beschikkende, voelde ik mij oostwaarts te zeer beklemd ; maar geheel onthralen mij de gegevens om tot oplossing dezer zwagrigheid te geraken.

De heer van der Kellen, bij de ontbinding der expeditie van mijn zoon in Afrika achtergebleven, heeft laatstelijk belangrijke tochten gedaan in het aan het gebied van mijn kaartje grenzende of daarop reeds gedeeltelijk voorkomende Amboëlla-land. De daartoe betrekkelijke documenten heeft hij in mijne handen gesteld, en nu dit aan de tochten van mijn zoon gewijde werkje onder veel smart en strijd is ten einde gebracht, hoop ik weldra den tijd te vinden om ze voor het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap te bewerken.

Dit is het weinige dat ik mijnen lezers tot toelichting dezer uitgave te berichten had. Voor het overige moge dit boekske voor zich zelf spreken.

ARNHEM,
16 Aug. 1887.

P. J. VETH.

L I J S T D E R P L A T E N .

(Met ophelderende aantekeningen).

~~~~~

Plaat I. **Portret van D. D. Veth.** Photographie van F. D. VAN ROSMALEN JR. Houtsnede van E. A. TILLY.
Tegenover bl. 3.

" II. **Banana-punt met de factorie Rotterdam aan den mond der Kongo-rivier.** Naar een photographie in het bezit van den heer JUNG te Rotterdam, in hout gesneden door J. WALTER.
Tegenover bl. 133.

NB. Hierop het Stoomschip *Afrikaan* van de Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap.

" III, a en b. **De stad Mossamedes van de baai gezien,** in twee gedeelten. Naar eene photographie van J. A. DA CUNHA MORAES te Loanda, in hout gesneden door A. C. VERHEES.
Tegenover bl. 186 en 187.

" IV. **Goddefroy in een draagstoel.** Naar eene photographie van den Notaris TOULSON te Mossamedes, geteekend door P. A. SCHIPPERUS, en in hout gesneden door J. WALTER.
Tegenover bl. 190.

NB. Het vervoermiddel is hier geen hangmat, maar een draagstoel (*maxilla*), zooals in de kustplaatsen gebruikelijk is; de wijze van

dragen is echter dezelfde. Noch op bl. 199, noch in de noot op bl. 177, is van den draagstoel, als verschillend van de hangmat, gewag gemaakt.

Hierbij kan tevens worden opgemerkt, dat de 'op bl. 177 beschreven wijze van dragen aan MONTEIRO niet onbekend was; maar Dl. II, bl. 169, geheel in overeenstemming met de voorstelling van VETH, vermeld wordt als de gewone manier van dragen der Mondombe's.

Bij den draagstoel zijn evenveel dragers noodig als bij de hangmat; maar er zijn er hier slechts twee afgebeeld. De vrouw, die naast den vorsten drager loopt, behoort niet tot de dragers. Nooit wordt die taak door vrouwen verricht. Wie te Mossamedes gewoonlijk als dragers dienst doen, is op bl. 186 (vgl. bl. 330 v.) aangeduid. Daaruit blijkt, dat zij tot de Ovampo's moeten behooren.

In de kleeding der voorgestelde personen, inzonderheid in de katoenen doeken, die de schaambedekking vervangen, is de europsche invloed merkbaar.

- Plaat V. **Ovampo uit het Chella-gebergte.** Geteekend door P. A. SCHIPPERUS, naar eene photographie vervaardigd in het missie-huis te Huilla. Houtsnede van J. WALTER.

Tegenover bl. 340.

NB. De geslepen schelpen aan het halssnoer zijn een teeken van waardigheid.

- „ VI. **Ovampo-vrouw uit het Chella-gebergte.** Geteekend door P. A. SCHIPPERUS, naar eene photographie vervaardigd in het missie-huis te Huilla. Houtsnede van J. WALTER.

Tegenover bl. 341.

NB. De snoeren om het middel gedragen zijn een teeken van rijkdom.

Plaat VII. **Afgodsbeelden der Mondombe's.** Naar de door GOD-DEFROY medegebrachte voorwerpen geteekend door P. A. SCHIPPERUS, en in hout gesneden door A. C. VERHEES.

Tegenover bl. 352.

NB. De oogen van fig. 1 zijn gevormd van kleine *cypraea's*, zoogenaamde *katjes*. De putjes in het beeldje en het voetstuk zijn sporen van koperen nagels, die er in geslagen waren.

Fig. 2 is samengesteld als volgt:

Het pilaarvormig lichaam is vervaardigd uit gevlochten plantendeelen. Twee katjes stellen de oogen voor. Het halssieraad is gevormd uit een aantal snoeren houten kraaltjes, die aan de voorzijde door tien snoeren rose kraaltjes verbonden zijn. De haren zijn vervaardigd uit dunne biezen waarin als versiering gevlochten zijn: 1°. Een snoer blauwe kralen. 2°. Zes stuks grootere roode kralen. 3°. Een snoer kralen van hout nagebootst. 4°. Een snoer van verschillend gekleurde kralen. 5°. Vier stuks kralen van verschillende kleur. 6°. Een snoertje waaraan vier witte kralen en twee stukjes van de ruggestregng eener slang. 7°. Twee snoeren blauwe kralen. 8°. Twaalf snoeren houten kraaltjes. De armen, van gestrengeld vlechtwerk vervaardigd, zijn voorzien van 30 uit planten gemaakte, als sieraad gebezigde armringen. De rechterhand heeft vier, de linker vijf vingers, voorgesteld door kleine snoertjes bonte kralen. Aan den onderkant ziet men twee buikgordels, bestaande uit ineengestrengelde lappen, waaraan eveneens uit lappen gemaakte schaambedekkingen voor en achter. Het ondereinde is met biezen vlechtwerk omwonden. Het geheel is ingesmeerd met het op bl. 342 beschreven vet.

VERBETERINGEN.

- Bl. 36, noot. De spoorwegaanleg op Sumatra's Westkust is sedert dit geschreven werd eene besliste zaak geworden. Omtrent de ontginning der Ombilin-kolen ligt nog alles in het onzekere. De Kabelspoorweg, die, zooals de heer Bleichert zich in zijne jongste aankondiging uitdrukt, de grootste terrein-moeielijkheden overwint en tot iedere begeerde lengte uitvoerbaar is, zal wellicht bij de ontginning nog eenmaal de rol spelen, die hem ongetwijfeld toekomt.
- Bl. 138, regel 9. *Liamboe*, misschien juister *liamba*, is de hennipplant (*Cannabis sativa*), die, gelijk door de *haschisch* der Arabieren bekend is, vooral in de tropische en subtropische gewesten narkotische eigenschappen bezit.
- Bl. 177, noot. De wijze van dragen der hangmat door Veth beschreven, is inderdaad ook door Monteiro vermeld (Dl. II, bl. 189), en wel als bijzonder eigen aan de Mondombe's.
- Bl. 199, regel 16. Goddefroy werd bij deze gelegenheid niet vervoerd in een hangmat, maar in een draagstoel of *maxilla*, die in de kustplaatsen dikwijls de hangmat vervangt. (Zie de plaat en de ophelderende aanteekening daarbij).
- Bl. 218, noot. Men schrappde de woorden: *en op die van Serpa Pinto* 83. De kaart van Serpa Pinto komt op dit punt met die van lord Mayo overeen.
- Bl. 313, regel 17. In plaats van 140 leze men 100.
- Bl. 331, regel 8. Bij de samenstelling van het kaartje is gebleken, dat deze afstand slechts ongeveer 70 kilometers bedraagt.
- Bl. 333, regel 18. De hier opgegeven lengte van meer dan 100 kilometers berust op de schaal van 30 kilometers, die op het speciale kaartje van Quillengues in het reisverhaal van Capello en Ivens voorkomt. Volgens deze foutieve schaal zouden echter ongeveer 106 kilometers gaan op een halven graad, in plaats van ruim 111 op een graad. Men zal dus nader bij de waarheid zijn, indien men, in plaats van 100, leest: 50.
- Bl. 376, regel 7. In plaats van *Tiné* leze men *Tivé* en in plaats van *Quilaque*: *Quitaqui*. Bovendien kent Serpa Pinto *Quitaqui* alleen als den naam van een *riacho caudaloso*, d. i. een waterrijk riviertje, dat hij overtrok ter plaatse waar op ons kaartje *Quitaqui* voorkomt.
-

HET LEVEN VAN DANIËL DAVID VETH.

Pl. I.

J. J. V. M.

Daniël David Veth, de jeugdige en moedige reiziger die voor eenige maanden op de Westkust van Afrika bezweken is onder de poging om aan zijn vaderland eene eereplaats te verzekeren in de ontsluiting en verlichting van het Zwarte Werelddeel, werd den 17^{en} Februari 1850 te Amsterdam geboren. Reeds als kind legde hij eene groote mate van kloekmoedigheid en zelfstandigheid aan den dag. Wanneer hij met zijne ouders de zomermaanden, hetzij in Noord-Brabant of Gelderland, hetzij aan den Rijn, op het land doorbracht, was zijn grootste genot alleen op heide en veld, in de bosschen of op de bergen rond te zwerven en zelf zijn weg te zoeken, waardoor het talent van zich te oriënteren hem in hooge mate eigen werd. Ook wekte van zijne vroegste jeugd af het leven der dieren bij hem eene buitengewone belangstelling, die hem steeds is bijgebleven. Hoe vroeg de kiemen dezer eigenschappen zich bij hem vertoonden, werd mij treffend herinnerd door het toevallig wedervinden van een brief dien ik den 7^{en} September 1855, toen hij dus nog maar vijf jaar oud was, aan zijne lieve moeder schreef, nadat ik hem den vorigen dag te Barneveld, waar hij bij een Oom en Tante gelogeerd was, in het voorbijgaan een bezoek had gebracht. „Daniël,” zoo schreef ik,

„was verrukt mij te zien; hij viel mij om den hals en bedekte mij met kusjes. Nadat ik wat brood en koffie had genuttigd, ben ik met hem naar het dorp gewandeld, waar hij op de Schapenmarkt recht op zijn dreef was.... Het gesnap onderweg nam geen einde, maar het was volstrekt geen zottepraat, maar alles verhalen van al wat hij deed en genoot, al wat hij had opgemerkt en geleerd.... Hij vertelde mij dat die weg naar Lunteren liep, dat hij dien weg met Oom had gereden naar den Briellaard, dat men zoo en zoo in het dorp de Schapenmarkt bereikte, maar dat men dien anderen weg nemende er ook kwam. Voorts was hij zeer vervuld met de ossen en schapen, de kippen en eenden, enz.” Toen hij op zijn twaalfde en dertiende jaar de zomervacantie met mij en de mijnen te Brohl aan den Rijn doorbracht, was hij doorgaans op onze wandelingen onze wegwijzer, daar hij in eenzaamheid den weg naar de meeste punten reeds gevonden en verkend had.

In zijn veertiende jaar volgde hij mij naar Leiden, waar ik toen als Hoogleraar aan de Rijksinstelling tot opleiding van Indische ambtenaren geroepen was, en waar hij al aanstonds als leerling op de Hoogere Burgerschool werd aangenomen. Slechts een jaar later had hij het ongeluk zijne voortreffelijke moeder te verliezen, en ofschoon hij aan mij en zijne drie broeders innig gehecht bleef, bracht dit veel bij om het huiselijk leven voor hem van zijne bekoorlijkheid te berooven. Ook eene reis, die ik, om troost in mijne smart te zoeken, in den zomer van 1865 naar Denemarken, Noorwegen en Zweden ondernam, en waarop hij mij, tegelijk met zijn ouderen broeder, verzelde, bevorderde in hem de zucht om vreemde landen te bezoeken.

Aan de Hoogere Burgerschool was hij over het geheel een

vlijtig leerling, maar niet zonder protest tegen de gelijkheid der eischen die aan jongelieden van geheel verschillenden aanleg en geaardheid werden gesteld. Hij gaf de voorkeur aan wis- en natuur-, schei- en werktuigkunde, en bleef in andere vakken soms wel wat achterlijk. Hij wilde civiel-ingenieur worden, en droomde reeds destijds van groote werken die hij in Rusland en Centraal-Azië hoopte tot stand te brengen, en van wetenschappelijke reizen, die zijn naam zouden vereeuwigen. Ofschoon hij de overgangsexamens steeds goed was doorgekomen, had hij echter minder vrees dan afkeer voor het eindexamen, en verlangde daaraan te ontkomen door zijne studiën in Duitschland voort te zetten, waar hij tevens een ruimer veld voor praktische oefeningen hoopte te vinden. Ik gaf mijne toestemming, vooral ook omdat zijne gezondheid destijds eenige zorg inboezemde, en zijn geneesheer het verblijf in hoogere lucht nuttig voor hem oordeelde. Hij vertrok dus in 1868 naar de Polytechnische school te Hannover, en verwisselde die in 1870 met de Polytechnische school te Stuttgart.

Doch eer deze verhuizing plaats had, riep eene treurige gebeurtenis hem voor korten tijd naar het Vaderland terug. Den 10^{den} Maart 1870 had ik het ongeluk mijn lieven zoon Cornelis op 14-jarigen leeftijd te verliezen. Ik was ontroostbaar over den dood van den veelbelovenden knaap, die mij na langdurige kwijning was ontrukkt, en te meer daar zich bij zijn jongeren broeder Johan de sporen van dezelfde kwaal begonnen te vertoonen. Toen mijn zoon Daniël den 24sten Maart naar Hannover terugkeerde, was zijn hart met diepe droefheid over den dood van zijn broeder en met niet minder medelijden met zijn armen vader vervuld. Hij schaamde zich over die aandoeningen en wilde noch voor anderen noch voor zich zelve weten, hoezeer hij er vatbaar

voor was ; maar inderdaad was hij geheel vervuld van de gedachte, hoe mij te troosten en nieuwen levensmoed te schenken. Zonderling was in hem de strijd tusschen de hardvochtigheid waarmede hij zijn hart ompantserd waande, en de innige teederheid die hij toch zoo kwalijk verbergen kon. Het volgende uittreksel uit een brief van 27 April 1870 kan van dien zonderlingen tweestrijd een denkbeeld geven :

„Ik had u reeds vroeger geschreven om U mijne sympathie uit te drukken en U, wanneer het mogelijk was, troost te geven en kracht om het leven dat voor U ligt, met meer kalmte te gemoet te gaan, indien ik maar in staat was geweest om aan mijne gevoelens lucht te geven en ze in woorden te brengen. Waarschijnlijk komt het daarvan, dat ik zelf geen sympathie verlang ; het strijdt zoo geheel met mijne natuur. Ik kan dus slechts hopen, dat U, ook zonder dat het uit mijne woorden blijkt, overtuigd zult zijn, dat ik innig deel in uw lot.

„Daar ik nu niet in staat ben door woorden mijne deelneming uit te drukken, zijn er, sedert ik weder hier ben, verscheidene plannen door mijn hoofd gegaan, om dit door daden te betuigen ; maar ik ben hierin niet gelukkiger geweest.

„In de eerste plaats is het plan bij mij opgekomen om mijne studiën verder in Delft voort te zetten. Dit zou echter toch nog slechts een halve maatregel zijn, daar, wanneer men het bedaard beredeneert, het zulk een groot verschil niet maakt of ik één of twintig uren sporens van U verwijderd ben. Daarbij komt nog, dat, door de geheel verschillende wijze van onderricht te Delft en hier, het mij ontzaglijk veel moeite zou kosten mij weder daarin terecht te vinden.

„Het tweede denkbeeld dat mij voor den geest is gekomen, is, om de ingenieurs-wetenschappen te laten varen, en, mits er mogelijkheid is om dispensatie te verkrijgen van het examen in het Latijn, te Leiden in de philosophie te gaan studeeren, natuurlijk met mathesis en physica als hoofdvakken. Indien dit uitvoerbaar was, zou het mij veel meer toelachen dan naar Delft te gaan, omdat dit een radicaler middel zou zijn en de studiën mij zeer goed zouden bevallen. Het grootste bezwaar hiertegen is, dat ik mij voor een studieleven niet zeer geschikt acht, maar veel meer voor eene praktische betrekking.

„Verder behoef ik U wel niet te zeggen, dat de uitvoering van een zoodanig plan groote opofferingen voor mij met zich zou sleepen, daar ik in het bijna tweejarig tijdvak dat ik hier heb doorgebracht, met de duitsche toestanden, zeden en gewoonten ben vertrouwd geworden, en ik mij daarin veel „gemüthlicher” bevind, dan in de hollandsche. Hierbij komt nog, dat ik mij, wat mijne gezondheid betreft, hier veel aangenamer gevoel, alsook dat deze plannen veel langer studietijd, en, althans wanneer ik naar Delft ging, veel grooter uitgaven zouden vorderen.

„Maar al die bezwaren zou ik uit den weg weten te ruimen, en al die opofferingen met het grootste genoegen brengen, wanneer ik gelooven kon, dat het voor U van groot voordeel zou zijn, dat het U meer sterkte en kalmte zou geven om de toekomst te gemoet te gaan.

„In het eerste oogenblik kan het u misschien wel toeschijnen, dat het een groot onderscheid zou maken of ik bij u was of niet; maar ik vrees zeer dat de ondervinding u slechts teleurstelling zou baren. Ik kan de plaats die Cornelis bij U bekleedde, nooit vervullen, en omdat mijne studiën zoo geheel en al van de uwe zouden blijven ver-

schillen, en wegens mijne geaardheid; maar vooral ook omdat ik die gaven niet bezit waardoor Cornelis, reeds zoo jong, een waardige en aangename metgezel voor oudere menschen wezen kon.

„Het gevolg van dit alles zou dus zijn, dat, gesteld ik weder in Leiden komen kon, wij elkander aan tafel zouden zien, maar verder toch weinig omgang met elkander zouden hebben . . . .

„Ofschoon, hoe meer ik er over nadenk, de bezwaren hoe langer hoe grooter en de voordeelen hoe langer hoe kleiner worden, schrijf ik hierover om U te doen zien, dat mijne gedachten zich zeer veel met Uwen toestand hebben bezig gehouden, en dat, mocht U het verlangen en mogelijk kunnen maken, ik van mijn zijde bereid ben alles te doen om U genoeg te geven, en Uw leven zooveel mogelijk te veraangenamen.”

Ieder zal beseffen, dat ik dezen brief met diepe aandoening heb gelezen, maar evenzeer begrijpen, dat ik, hoe verlokkelijk ook de gedachte voor mij zijn mocht, mijne eenzaamheid met mijn dierbaren zoon Daniël te deelen, (voor zijn jongsten broeder achtte ik na den dood van Cornelis een kostschool in een gezonde streek noodzakelijk) van zijne voorstellen geen gebruik mocht maken. Ik noodigde hem uit den volgenden zomer zijne broeders en mij op eene reis door het Thüringer Wald en verder naar Berlijn en Hamburg te vergezellen, welk plan, te midden van den juist uitgebroken fransch-duitschen oorlog, zonder veel bezwaar volvoerd werd. In October vertrok hij naar Stuttgart.

In den omgang met deutsche studenten nam hij een ruim aandeel aan hunne lichaamsoefeningen, en werd wel dra een onversaagd ruiter, schermer en zwemmer, en vooral

een wandelaar en bergklimmer die geene vermoeyenis scheen te kennen. Hij was zeer populair onder zijne medestudenten, en maakte zich tal van vrienden, die later, over de geheele wereld verspreid, toch hun lieven Cicero — dit was de, met het oog op het karakter en de begaafdheden van den Romeinschen redenaar, zeer slecht gekozen bijnaam dien men hem gaf — niet vergaten, en waarvan hij velen op zijne latere omzwervingen dikwijls bezocht. De verschillende reizen in zijn studententijd, deels alleen, deels gedurende de zomermaanden met mij en zijne broeders verricht, hadden hem, toen hij de Polytechnische school verliet, reeds met een groot gedeelte van Midden-Europa: België, Frankrijk, Zwitserland en de meeste duitische staten, bekend gemaakt. De zucht om zijn leven aan wetenschappelijke reizen te wijden werd gedurig sterker bij hem. In een brief, den 26^{en} Januari 1872 aan mij geschreven, komt de volgende zeer karakteristieke en bijna profetische plaats voor.

„Dat ik dezer dagen zooveel te doen had, is vooral daaraan toe te schrijven, dat ik sedert het begin der kerstvacantie veel te veel tijd besteed heb aan het bestudeeren van de laatste ontdekkingstochten, zoowel in het Noorden als in Afrika. Mijn hoogste wensch toch is eens een ontdekkingstocht mede te maken. Mocht het mij dan gelukken mede te werken aan het opsporen of nader bekend maken van een rivier of landstreek, die daardoor misschien voor handel en beschaving zou geopend worden, wat zou ik gelukkig zijn in de gedachte, dat ook ik een weinig had bijgebracht tot de ontwikkeling van het mensdóm, en eene bijdrage geleverd tot de bevordering der geographische wetenschap, die mij hoe langer hoe meer belang inboezemt.”

Het leven van den aankomenden ingenieur begon nu allengs woeliger te worden. Naarmate het tijdstip naderde waarop hij Stuttgart dacht te verlaten, nam hij meer en meer deel aan de praktische oefeningen in het veld, en deed hij menigvuldiger uitstappen. Het stadsleven behaagde hem reeds toen even weinig als het steeds heeft gedaan. Ofschoon hij den omgang van zijne medestudenten niet versmaadde, en als een joviale makker bij uitstek onder hen geliefd was, zocht hij toch gaarne de eenzaamheid, en verloochende hij nimmer zijne neiging tot de natuur. Ik deed reeds opmerken, dat hij van kindsbeen af een groote dierenvriend was geweest; het verkeer met honden en paarden is steeds de lust van zijn leven gebleven. In den laatsten tijd van zijn verblijf te Stuttgart woonde hij alleen met een hond, in een tuinhuis op eene hoogte een paar honderd meters boven de stad gelegen. In een brief van 25 April 1872 gaf hij mij van zijne inrichting en levenswijze aldaar de volgende luidige beschrijving :

„Het tuinhuis ligt in een tuin die uit drie terrassen bestaat. Het middelste is het kleinste, ongeveer 10 M. diep en 23 M. breed, en het is daarop dat zich het tuinhuis en eenige bloembedden bevinden, terwijl het door een rozenhaag is ingesloten, zoodat het hier in den rozentijd zeer schoon moet zijn. Het tuinhuis zelf is 2 M. diep en 4 M. breed. In den voorwand is eene deur met 2 vensters en er zijn ook vensters in de zijwanden, zoodat het met mooi weêr zeer vroolijk is. De beide andere terrassen zijn met groenten en aardappelen beplant, en bevatten ook een massa appel- en pereboomen, die nu in den bloeitijd een prachtig gezicht opleveren.

„Eerst was het mijn plan een bed te huren, maar om verschillende redenen ben ik daarvan teruggekomen, en heb

ik mij een hangmat laten maken, waarin ik uitstekend goed slaap. De voornaamste reden is deze. Daar het huis jaren lang ongebruikt geweest en niet zeer solide gebouwd is, hebben rupsen en andere individuen het eene zeer geschikte gelegenheid gevonden om hun winterslaap in door te brengen, zoodat ik iederen morgen, sedert het weder warm is geworden, verrast word door het brommen of fladderen van het een of ander gedierte.

„Het meest komen een soort van tamelijk groote, groene torren voor den dag, die ik ook bij ons veel gezien heb, en verder verschillende soorten van grootere vliegen en wespen. Kapellen heb ik nog niet gezien. Daar het nu natuurlijk niet zeer aangenaam is, zulk een groote tor tot slaapgenoot te krijgen, zoo is een hangmat verre te verkiezen boven een bed, daar zij in eerstgenoemde natuurlijk niet zoo licht kunnen komen.

„Het uitzicht is prachtig, hoewel het ten deele door de boomen zeer belemmerd wordt; maar vóór de deur staan geen boomen en zie ik op eenigen afstand in een zee van pere- en kersebloesems. Daarachter breidt zich een gedeelte van Stuttgart uit, met het slot, het stationsgebouw en het park, door wjñbergen omzoomd. In het verschiet vertoont zich de vesting Hohenasberg, welke bij Ludwigsburg ligt. Stijg ik een paar stappen hooger, dan heb ik naar drie zijden een heerlijk vergezicht.

„Om te zorgen dat ik niet gestolen word, heb ik mij een grooten hond aangeschaft, die, bij vele andere goede eigenschappen, ook nog deze heeft van zeer weinig te eten, zoodat hij mij niet te veel geld kost. Ook kan ik den prijs dien ik voor hem gegeven heb, bij verkoop stellig weder terug krijgen. Zoo leven wij, de hond en mijn persoon, zeer vergenoegd een 600 á 800 voet hooger dan alle an-

dere bewoners van Stuttgart, waarvan natuurlijk het gevolg is, dat wij als hoogere wezens beschouwd moeten worden; in mijn eigen achting ben ik dan ook door die verhooging zeer gestegen.

„Daar ik iederen dag te zeven uren collegie heb, zoo wandelen wij om halfzeven naar beneden, waardoor wij natuurlijk weder gewone wezens worden.

„Terwijl ik in het Polytechnicum vertoef, doet de hond wat hij wil, bezoekt zijne vrienden en familieleden en amuseert zich zoo goed als hij kan. Hieruit ziet men, dat bij slecht weder ik er veel beter aan toe ben dan de hond; bij mooi weder heeft echter het tegenovergestelde plaats.

„Om twaalf uren treffen wij elkander weder, en gaan wij naar onze gemeenschappelijke middagtafel. Hieruit zoudt gij wellicht kunnen opmaken, dat de hond ook een couvert krijgt en op een stoel zit; dit is echter niet het geval. Daarna gaan wij bij mooi weêr, en wanneer ik geen collegie heb, (wat zelden het geval is,) weder naar boven, en zijn dus weder boven het gewone mensendom verheven. (Dit moet zijn: boven het gewone menschen- en hondendom). Daar amuseeren wij ons of werken zoo goed als het gaat, totdat wij om zes of zeven uren weder naar beneden gaan, om tusschen 8 en 10 uren weder omhoog te klimmen.

„Terwijl de inkt drogen moest eer ik verder kon gaan, heb ik een wandeling door den tuin gedaan, en daarbij een drietal seringenboomen ontdekt, die binnen een paar dagen in vollen bloei zullen staan, benevens een sneeuwbal, die ook spoedig bloeien zal. Verder bloeien er tulpen, een massa viooltjes, waaronder zeer bijzondere, een Pyrus Japonica, een tamelijk groote struik met gele bloemen, in de manier van een sneeuwbal, dan nog roode bloemen, die bij ons ook veel in de tuinen voorkomen, maar waarvan ik mij

den naam niet herinneren kan, en nog eenige onbeduidende kruiden die men over het hoofd ziet."

Ik heb hier alleen nog bij te voegen, dat aan den voet van den heuvel eene vrouw woonde, die in de volstrekt noodige bediening voorzag, en dat de insectenplaag, volgens latere berichten, wel wat overdreven is voorgesteld en bij betere reiniging der woning allengs verdween.

Bij deze eenzame levenswijze rijpten bij mijn zoon de sedert geruimen tijd gekoesterde plannen, om zonder voorafgaand staatsexamen (waartoe in Duitschland de kennis vereischt wordt van de hem vreemde latijnsche taal), alleen met een goede reputatie en gunstige getuigschriften gewaand, eene betrekking te zoeken die hem in den eersten tijd het levensonderhoud kon verschaffen. Dit gelukte hem boven verwachting, althans boven mijn e verwachting.

Den 15^{en} Mei 1873 kreeg hij eene aanstelling bij de Linksufrige Zürichsee-bahn, een onderdeel der Schweizerische Nordost-bahn, die hem aanvankelijk een maandelijksch inkomen verzekerde van 180 á 270 francs, naarmate hij met bureauwerk of werkzaamheden in het veld werd belast, terwijl hem het vooruitzicht op spoedige bevordering geopend werd. Aanvankelijk werd hij in de stad Zürich zelve met vrij onbeduidend bureauwerk bezig gehouden, maar gelukkig kreeg hij reeds in Juli last om eenige werkzaamheden in het veld te Horgen te verrichten, terwijl hij daarna te Enge en Bändlikon werd te werk gesteld. Eindelijk werd hij, met het begin van April 1874, tot „Bauführer" bij het 3^e onderdeel der eerste sectie, met Rüschiikon tot standplaats, benoemd. Hier was hij tot het einde van Juli werkzaam, maar inmiddels had hij zijn ontslag gevraagd. Zeker bestonden er voor hem billijke redenen tot klachten, daar de toegezegde traktementsverhooging steeds achterwege

bleef, niettegenstaande hij van zijn sectie-ingenieur de getuigenis kreeg, dat hij zich altijd door vlijt en bekwaamheid onderscheiden had; maar daarbij voegden zich andere redenen, waarvan misschien wel de voornaamste was, dat de stroefheid van het Zwitsersche karakter al te ongunstig afstak bij de warme genegenheid die hem zijne Duitsche kameraden hadden toegedragen, en daardoor de wensch weder bij hem bovendreef om zijn geluk buiten Europa te gaan beproeven. Dit laatste was echter zoo gemakkelijk niet, terwijl die wensch ook werd bestreden door het verlangen om meer in de nabijheid zijner familie te blijven, omdat de kwijnende gezondheidstoestand van zijn jongsten broeder Johan, voor wien hij de teederste genegenheid koesterde, dagelijks meer bezorgdheid begon in te boezemen. Hij deed dus eene poging om eene aanstelling te krijgen bij de Gotthard-baan en was ook daarmede spoedig gereed. Zwitserland werd hem dus andermaal tot verblijfplaats aangewezen; maar toch was het eene geheel andere bevolking waaronder hij thans vertoefde, daar hij achtereenvolgens bij de bouwsecties Airolo en Biasca, beide in het Italiaanschsprekend kanton Tessin, ten Zuiden van den St. Gotthard gelegen, werd ingedeeld.

Te Airolo had hij met vele moeielijkheden te kampen, maar te Giornico, de plaats waar hij doorgaans zijn verblijf hield terwijl hij aan de sectie Biasca verbonden was, zou hij zeer tevreden geweest zijn, indien hij niet met vele zijner collega's vier maanden lang in de hoop van traktementsverhooving was teleurgesteld, niettegenstaande die herhaaldelijk en ten stelligste was toegezegd. Zijn inkomen was inderdaad ontoereikend om hem in staat te stellen zelfs op den eenvoudigsten voet te leven, en dit niettegenstaande hij zeer goed bij zijne superieuren stond aangeschreven.

Schulden te maken of ten koste van zijn vader te leven, was hem beide even onverdragelijk, en plotseling besloot hij ook hier voor zijne betrekking te bedanken. Op zijn eigen verzoek werd hem zijn ontslag verleend met 1 September 1875, maar hij verkreeg daarbij van den hoofdingenieur een getuigschrift, dat, na zijne werkzaamheden aan de Gotthardbaan te hebben opgesomd, eindigde met de volgende woorden :

„Herr Veth hat die ihm bei der Gotthard-bahn übertragen gewesenen Arbeiten sämtlich mit Kenntniss und Geschick zu meiner vollen Zufriedenheit gelöst, so dass ich ihm hiermit bestens anempfehlen kann.“

Er was echter, behalve die rechtmatige verstoordheid, nog eene andere reden die hem tot den terugkeer naar zijn vaderland dreef. Sedert lang had hij, voor de vervulling van zijn wensch om aan een ontdekkingsstocht deel te nemen, het oog geslagen op het in 1873 opgericht Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, waarvan zijn vader van den aanvang af voorzitter was. Reeds in 1874 had de lt.-kolonel Versteeg een plan ontworpen en ontwikkeld tot de uitrusting eener expeditie naar de minst bekende gedeelten van Midden-Sumatra, en dit plan had, door den steun van Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden en de van vele zijden betoonde belangstelling, allengs zooveel vastheid verkregen, dat, schoon nog veel tijd met de voorbereiding moest gesleten worden, aan de eindelijke uitvoering nauwelijks meer te twijfelen viel. Veth verlangde niets vuriger dan aan die expeditie deel te nemen; hij meende dat niemand beter dan hijzelf zijne belangen in dit opzicht kon bepleiten, en dat niets hem zoozeer tot aanbeveling strekken zou, als wanneer hij onmiddellijk een aanvang maakte met zich krachtig toe te leggen op alles wat geëischt kon worden van

hem, aan wien, met uitzondering der eigenlijke hydrographie, het geographisch onderzoek van Midden-Sumatra zou worden toevertrouwd. Hij stelde zich derhalve met ijver op de hoogte van alles wat tot dusver over Midden-Sumatra geschreven was, en van de bestaande kartographische proeven; hij maakte zich de beginselen der Maleische taal eigen, en vormde zich onder de leiding van den Heer Oosterhuis te Amsterdam tot een photograaf die volkomen in staat was de treffende tooneelen en merkwaardige volkstypen die zich aan hem voordeden, door lichtbeelden weer te geven. Daarbij schonk het verblijf in het Vaderland hem het weemoedig genoeg zijn vader bij te staan in de laatste oogenblikken zijns jongsten broeders Johan, wien in Maart 1876 het langverbeide stervenslot trof. Wanneer zijn vader, wien van zeven kinderen nu slechts twee waren overgebleven, had toegegeven aan den natuurlijken wensch, om thans den jongsten dier twee bij zich te houden, het zou hem misschien te vergeven zijn geweest; het is echter nooit in hem opgekomen eene roeping te miskennen die zich zoo duidelijk openbaarde, eene neiging te keer te gaan die hij niet had kunnen weêrstreven zonder zijn zoon ongelukkig te maken.

Nadat hij mij en zijne behuwdmoeder dien zomer vergezeld had op eene reis naar Weenen en het Salzkammergut, die hij ook op velerlei wijze aan zijne reisplannen voor de toekomst wist dienstbaar te maken, verkreeg de jonge Veth de verhooring van zijn wensch en werd hij met de Heeren J. Schouw Santvoort, A. L. van Hasselt en Joh. F. Snelleman tot lid der Sumatra-expeditie benoemd. Speciaal waren hem de geographische opneming, het vervaardigen van photographiën, de meteorologische waarnemingen en het verzamelen van gegevens voor de geologie des lands, op-

gehelderd door geologische specimima, ten taak gesteld. Eene uitvoerige beschrijving dezer reis te geven, ligt niet in het plan dezer schets. Het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap heeft het verhaal der reis en de uiteenzetting der resultaten gegeven in eene reeks van boekdeelen, opgeluisterd door tal van platen, waartoe de stof voor een groot deel door Veth's photographiën is geleverd. Van dit werk is het tweede hoofddeel, uit eene aardrijkskundige beschrijving van Midden-Sumatra en een Atlas van kaarten bestaande, door Veth alleen bewerkt, terwijl hij 145 photographiën, allen verschillende van die welke de platen voor het groote werk hebben geleverd, op 75 bladen tot een Photographie-Album van Midden-Sumatra heeft vereenigd. Een beknopt verhaal der reis schreef hij zelf voor „de Aarde en haar Volken” en hij had het genoeg dit, in Fransche vertaling, in „le Tour du Monde” te zien opgenomen. Eenige der voor deze beide tijdschriften naar zijne photographiën vervaardigde houtsneden werden ook opgenomen in „Aus allen Welttheilen” en door bijschriften van zijne hand toegelicht. Aan de verschillende beschrijvingen van dezen tocht in de voornaamste engelsche, duitse, fransche en italiaansche aan geographie gewijde tijdschriften, herinner ik hier alleen om te beter te doen uitkomen, hoe nutteloos het zijn zou, opnieuw over die reis in bijzonderheden te treden. (1)

Enkele vluchtige herinneringen van Veth's bijzonder aandeel aan deze tochten mogen hier echter niet achterwege

---

(1) *The dutch expedition to Central Sumatra*, in *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. I, 1879, p. 759—776. *Die Expedition nach Central-Sumatra*, in *Petermann's Mittheilungen*, Bd. XXVI, 1880, S. 1—14, mit Karte. *Die erste Besteigung des Pks von Indrapura*, in *Deutsche geographische Blätter*, Bd. VI, 1883, S. 130—146. *La mission scientifique neerlandaise à Sumatra*, in *Bulletin de la Société de Géogr. de Paris*, Dec. 1878, p. 481—

blijven. Hij vertrok van het Nieuwe Diep den 13^{den} Jan. 1877, kwam den 23sten Februari op de reede van Padang, en verliet deze weder den 7^{den} Maart 1878, na meer dan een jaar voornamelijk in de zuidelijke helft van de Padangsche Bovenlanden te hebben doorgebracht. Hij had die deels te voet, deels te paard, nu eens alleen, dan in gezelschap zijner reisgenooten, doorkruist, geene vermoeienissen ontzien, zich nauwelijks een oogenblik rust gegund, ontberingen van allerlei aard als niets geacht, aan groote gevaren, zooals de met een vlot geleden schipbreuk op de rivier Sikiah, en een tocht waarop hij, door het verdwalen zijner reisgenooten alleen gebleven, 30 uren lang, zonder eenig wapen en zonder anderen gids dan een kompas, in de wildernis rondzwierf, (1) manmoedig het hoofd geboden. Hij beschouwde dat jaar steeds als het gelukkigste van zijn leven, en mocht dan ook op de verkregen resultaten met voldoening wijzen. Uitgebreide districten, vroeger hoogst onnauwkeurig bekend, werden betrekkelijk nauwkeurig in kaart gebracht; de grootendeels nog onbekende loop van Sumatra's grootste rivier, de Batang Hari, tot nabij Sigoentoor bepaald; het Ombilin-kolenveld bezocht en de middelen tot

---

512, avec carte. *De Bidar-Alam à Djambi, de Djambi à Palembang, etc.*, in *Annales de l'extrême Orient*, T. I, 1878—79, p. 3—8, 45—49, 80—86, 113—123, 144—151, 301—305. *La spedizione olandese nel centro di Sumatra*, in *Cosmos di Guido Cora*, Vol. V (1878—79), p. 377—385.

(1) Een verhaal van dezen zwerftocht, door den Heer Joh. F. Snelleman in de Nieuwe Rotterdamsche Courant medegedeeld, en door een aanhangsel uit een brief van Veth gevolgd, laat ik als Bijlage B. achter deze levensschets afdrukken. Van de schipbreuk op de Sikiah en van de beklimming van den Piek van Korintji, gaf Veth afzonderlijke verhalen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, die ik hierachter mededeel als Bijlagen A. en C.

afvoer der kolen naar de Oostkust, langs de Indragiri-rivier en de Batang Hari, bestudeerd, en de hoogste berg van Sumatra, de Piek van Korintji of Piek van Indrapoera, voor de eerste maal bestegen en van zijn top een blik geworpen op het schier geheel onbekende landschap Korintji, waarvan de toegang, uit vrees voor politieke verwickelingen, door de Regeering aan onze reizigers ontzegd was.

De tweede periode der Sumatra-expeditie was, althans wat het onderzoek van Veth betreft, veel armer aan uitkomsten, en ook in andere opzichten minder gelukkig. Na een kort verblijf te Batavia, vertrok hij den 20sten Maart 1878 naar Palembang, en vertoefde in de residentie van dien naam tot den 14^{den} October. De voornaamste resultaten waren: de opneming en carteerung van het heerlijke, maar nog schier onbekende landschap Lebong in de Palembangsche Bovenlanden, en eene gedeeltelijke opneming van het Djambische landschap Limoen, waaruit echter onze reizigers door het verzet der bevolking werden verdreven. Ook maakte Veth in het landschap Rawas en langs den beneden-loop der Batang Hari een aantal voortreffelijke photographiën. De poging echter om zijne groote voetreizen ook in de heete en schaduwlooze benedenlanden van Palembang voort te zetten, werd hem noodlottig. Hij werd er door hevige koorts en aangetast, die zich later telkens herhaalden, ook nadat hij den 17^{den} October Batavia weder bereikt had. Het plan dat hij zich gevormd had om nog een aanzienlijk deel van Java te bezoeken, moest tot een kort oponthoud in de Preanger Regentschappen worden ingekrompen. Hij verliet dus Batavia den 14^{den} December en kwam den 15^{den} Januari 1879 te Napels. Op de zeereis had hij gezondheid en krachten volkomen terug gekregen, zoodat hij den lust niet weerstaan kon nog eenige dagen aan de bezichtiging van Napels en

Rome te besteden, en eerst in Februari in de ouderlijke woning terugkeerde.

Van Febr. 1879 tot Febr. 1882 bracht nu Veth in het Vaderland door, met dien verstande echter dat hij dikwijls voor kortere of langere uitstappen afwezig was. Dadelijk zette hij zich met kracht aan de uitwerking van het van Sumatra medegebrachte materiaal, en welke daarvan de resultaten waren werd reeds vroeger medegedeeld. De goede naam dien hij zich door de in vele geographische tijdschriften ter sprake gebrachte Sumatra-reis verworven had, gaf aanleiding dat hij in 1879 tot bijwoning der vergadering van the British Association te Sheffield werd uitgenoodigd, waar hij tot lid van het Comité benoemd werd en eenige aangename dagen doorbracht op Kersal Mount, de bekoorlijk gelegen villa van den fabrikant Jackson, te wiens huize hij, tegelijk met den franschen hoogleeraar in de astronomie Janssens, als gast was opgenomen. Met veel toejuiching toonde hij op eene der vergaderingen zijne photographiën van Sumatra, die hij mondeling toelichtte. Ook het volgende jaar woonde hij de vergadering der British Association te Swansea bij. Dit bezoek was echter slechts een onderdeel van eene grootere reize door Engeland, die zich over Hants, Wilts, Somerset, Gloucester, Glamorgan, Devon en Cornwall uitstreckte, en hem de overtuiging schonk, dat ook in Engeland streken zijn die in schoonheid voor de prachtigste tooneelen op het vasteland van Europa niet onderdoen. Eene andere uitnoodiging riep hem in Februari 1881 naar Bremen, waar hij den 23sten dier maand, in eene vergadering der Geogr. Gesellschaft eene door photographiën toegelichte voordracht hield over de Sumatra-expeditie.

In de openbare vergaderingen van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, waarin hij reeds den 8sten

April 1876 eene voordracht had gehouden over het kanton Tessin en de Gotthard-bahn, sprak hij den 11^{den} October 1879 over het verhandelde in de geographische sectie der British Association op hare vergadering te Sheffield, en den 9^{den} April 1881 over den afvoer van de steenkolen der Ombilinvelden op Sumatra. Voor het Tijdschrift van het Genootschap, waarvoor hij reeds vroeger kaarten van de Kei-eilanden en van het landschap Deli op Sumatra geteekend had, stelde hij thans nog eene kaart met toelichtende memorie samen van de voornaamste wegen in het zuidelijk deel der residentie Palembang.

Maar de voornaamste taak die hij voor het Genootschap vervulde, was de zending naar Venetië, om het bij het Geographisch Congres van Aug. 1881 te vertegenwoordigen. In 't bijzonder was hem opgedragen, voor de plaatsing der inzending van het Genootschap op de met het Congres verbonden tentoonstelling te zorgen. In overleg met den Commissaris der Nederlandsche Regeering, den consul Teixeira de Mattos, gelukte het hem niet weinig bij te dragen tot het slagen eener tentoonstelling waarvan de „Augsburgsche Allgemeine Zeitung” getuigde: „Holland brachte eine äusserst interessante und gelungene Ausstellung.” Voor zijn aandeel aan het groote werk over Midden-Sumatra werd daarbij aan Veth persoonlijk eene medaille der eerste klasse toegekend.

Eene andere werkzaamheid, waarmede hij zich gedurende dit tijdvak bezighield, was een soort van avant-projet voor den spoorweg in het landschap Deli op Sumatra. Door den administrateur der Deli-Maatschappij, den Heer J. F. Cremer, die zich juist in Holland bevond, daartoe uitgenoodigd, heeft hij zich veel moeite gegeven, om met zeer gebrekkige gegevens tot een algemeen plan en eene globale kostenberekening te geraken; maar het was een ondankbare arbeid.

Hij heeft er sedert niets meer van vernomen, en de Delispoorweg is zonder zijne verdere medewerking tot stand gebracht.

De zaak echter die wel het meest in dit tijdvak zijne aandacht bezighield, was de afvoer der Ombilin-kolen. Aanvankelijk geneigd dien afvoer langs de groote rivieren naar de Oostkust te richten, kwam hij later geheel daarvan terug, omdat eene nadere studie dier rivieren hem geleerd had, dat zij telkens hun bed veranderen en de mondingen van dien aard zijn, dat stoomschepen van eenigszins groot charter daar niet zonder zeer kostbare inrichtingen zouden kunnen laden. Het op te lossen probleem bestond daarin, de kolen in eenige haven aan de kust te leveren tot een prijs die met de engelsche kolen met voordeel kon concurreren. De aanleg van spoorwegen zou daarvoor naar Veth's overtuiging altijd te duur zijn, en zijne aandacht viel daarom op de in Duitschland en elders reeds sterk in zwang gekomen Drahtseilbahn van Bleichert te Leipzig, die hij meende dat geheel aan het oogmerk zou beantwoorden, mits daarnevens, om aan de wenschen der bevolking van Padang te voldoen, eene goed ingerichte stoomtramverbinding tusschen Padang en de Padangsche bovenlanden werd tot stand gebracht. Hij behandelde zoowel de stoomtramverbinding als de Drahtseilbahn, de laatste onder den naam van *Zwevendende Kabelspoorweg*, in eene brochure die hij in 1882 te Leiden voor eigen rekening uitgaf, maar niet in den handel bracht, daar hij ze liever op ruimschaal aan deskundigen wilde aanbieden, dan onderwerpen aan de onbekookte kritiek van onkundigen. Reeds lang had hij zich met dit plan bezig gehouden; hij had eene menigte inrichtingen van dien aard in Duitschland en Oostenrijk bezocht, en zelfs, tijdens zijn verblijf te Venetië

in 1881, eene reis gedaan naar Albona, op de oostzijde van het schiereiland Istrië, waar destijds een kabelspoorweg onder zeer bezwaarlijke omstandigheden in aanbouw was. Hij had er overal met de fabrikanten die ze vervaardigd, en de ingenieurs die ze aangelegd hadden, over gesproken, en was steeds meer bevestigd geworden in de overtuiging, dat de kabelspoorweg het beste, zoo niet het eenige middel was, om het probleem dat hij zich had voorgesteld, op te lossen. Hij had, zooals wij reeds zagen, er over gesproken in het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam, hij had er opstellen aan gewijd in „de Indische Gids” en in de „Deutsche geographische Blätter”; eindelijk had hij de resultaten van zijn onderzoek samengevat in de bovengemelde uitgebreide en met de noodige afbeeldingen toegeruste brochure, en aan de Regeering eene concessie aangevraagd tot uitvoering van zijn plan, van welks innerlijke deugdelijkheid hij zoozeer overtuigd was, dat hij noch subsidie noch rente-garantie noodig achtte. Tevens besloot hij tot eene tweede reis naar Indië, om persoonlijk zijne plannen aan de leden der Indische Regeering aan te bevelen, zwaarigheden te weêrleggen, en de ongegrondheid aan te toonen van de eenige tegenwerping die hem ter oore was gekomen, dat namelijk deze inrichting tot dusverre slechts voor korte afstanden had dienst gedaan, en men vreezen mocht dat zij bij zooveel grootere niet voldoen zou.

Toen tegen het laatst van 1881 de werkzaamheden waren afgelopen, die hij in Nederland te vervullen had, begon hij de voorbereidselen te maken om via Napels naar Java te vertrekken. Hij stelde zich voor, terwijl de zaak der Ombilin-kolen hangende was, eenige andere bezigheid, b. v. bij eene fabriek of op eene landbouwonderneming te zoeken, en zich daaraan blijvend te wijden, als de concessie geweigerd

werd. Maar het was toen juist de tijd waarop met ernst begon gewerkt te worden aan de voorbereiding der in 1883 te Amsterdam te houden Internationale Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling. Het bijzonder Comité voor de Nederlandsche koloniale afdeeling gevoelde terecht, dat al de vreemde elementen welke bij die tentoonstelling werkzaam waren, Nederland op zijn eigen terrein in de schaduw zouden stellen, indien het niet gelukte aan de nederlandsche koloniale afdeeling eene belangrijkheid, eene volledigheid, een luister bij te zetten, die haar te midden van het groot geheel de eereplaats zouden verzekeren. Vernemende dat Veth naar Indië zou reizen, stelde het Comité zich met hem in betrekking, om hem de zorg voor het verzamelen en verzenden van schoone en merkwaardige zaken voor de Tentoonstelling op te dragen. Dit was en bleef echter voor hem voorloopig bijzaak; aan de Ombilin-kolen zou zijne aandacht in de eerste plaats geschonken worden; onderscheidene indische hoofdambtenaren, in Nederland aanwezig, hadden hem de meest bemoeigende vooruitzichten geopend, en de heer van Musschenbroek, die hem met zijn vader naar den spoortrein vergezeld welke hem van zijne woonplaats zou wegvoeren, zeide schertsend bij het afscheid, dat hij hem als millionnair dacht weder te zien.

Maar noch de Tentoonstelling, noch de Ombilin-kolen zijn mijn zoon ten zegen geweest. Het Comité voor eerstgemelde had aan den Gouverneur-Generaal een wenk gegeven om hem als Secretaris te verbinden aan de Commissie waaraan, naar men meende, het verzamelen voor de Tentoonstelling zou worden opgedragen. De Gouverneur-Generaal had echter de zaak aanvankelijk geheel overgelaten aan den Directeur van Nijverheid, maar besloot op de ontvangst van dit schrijven hem Veth als Secretaris toe te voegen.

Deze was dan ook nauw op den 15^{en} Maart 1882 te Batavia aan wal gestapt, of hij kreeg kennis van zijne benoeming. Zij was hem maar half aangenaam; want hij begreep dat hij nu te Batavia een zittend leven zou moeten leiden en eene massa bureauwerk, waarvoor hij zich weinig geschikt gevoelde, zou te verrichten hebben; maar hij durfde niet weigeren, daar hij voor zijne verdere plannen bij de goede meening van den Gouv.-Generaal te veel belang had. Wat vóór zijne komst voor de Tentoonstelling gedaan was, getuigde van weinig belangstelling en weinig beleid. De Gouv.-Gen. had de nietige som van f25000 voor die zaak beschikbaar gesteld, en dat bedrag onder de verschillende gewesten van Nederlandsch Indië verdeeld. zoodat, bij voorbeeld, voor Java's grootste residentie, de Preanger Regentschappen, f800 beschikbaar waren. Daarbij was het zeer uitgewerkte programma, waarin alles wat maar tentoonstelbaar was, in 't bijzonder was vermeld, aan de hoofden van gewestelijk bestuur gezonden, om tot richtsnoer bij het verzamelen te dienen. Toen langzamerhand de inzendingen te Batavia aankwamen, bleek het dat zij aan elkander bedroevend gelijk waren; want om die inzendingen naar de geringheid der beschikbare gelden en tegelijk naar de volledigheid van het programma te regelen, had men zich met de onkostbaarste voorwerpen en de slordigste modellen van zaken uit het dagelijksch leven moeten tevreden stellen, en deze kwamen meest overal in hoofdzaak op hetzelfde neder.

De werkzaamheid van den nieuwen secretaris bracht hierin echter spoedig verandering. Hij wist den Gouverneur-Generaal tot belangrijke vermeerdering der subsidie te bewegen, zoodat deze ten slotte tot f100,000 steeg, en tevens van hem te verwerven, dat de Regeering op hare

kosten een 12tal inlandsche woningen uit verschillende streken van Indië voor de Tentoonstelling liet gereed maken.

Nu konden met de zooveel hooger opgevoerde subsidie onder zijn waakzaam oog allerlei merkwaardige zaken gekocht worden, terwijl hij bij velen belangstelling voor de Tentoonstelling wist te wekken en lust om haar door hunne bijdragen op te luisteren. Eindelijk werd hem door het Comité nog een crediet van f 20,000 geopend, om hem in staat te stellen het inlandsche volksleven op de Tentoonstelling aanschouwelijk voor te stellen, waarvoor inlanders aangeworven, buffels, paarden, geiten, honden, katten en gevogelte gekocht werden, en gezorgd dat de waroeng en de gerdoe, de wajang en de gamelan op de Tentoonstelling vertegenwoordigd waren. Welhaast kende heel Batavia de woning door Veth aan den Citadelweg betrokken, het lichte en fraaie rijtuigje dat hij uit de fabriek van Otto Nägele te Stuttgart had medegebracht, en de vlugge en sterke pony's, die hij zich, als uitstekend paardenkenner, had weten uit te kiezen, om hem door de wegen en buurten der uitgestrekte hoofdstad van Ned. Indië rond te voeren. Ook genoot hij thans den dagelijkschen omgang met zijn voormaligen reisgenoot en chef van Hasselt, dien hij te Batavia als referendaris ter Algemeene Secretarie had wedergevonden, en die hoe langer hoe meer zijn boezemvriend werd. Maar bij de aanhoudende drukke werkzaamheden die de Tentoonstelling hem opleverde, kon hij ook ditmaal slechts weinig van Java zien. Het gelukte hem echter in de maand September nagenoeg drie weken te besteden aan een reisje naar Tegal en Pekalongan, over het Diëng-gebergte naar Kedoe, langs den Boro-boedoer naar Jogjakarta, vandaar naar Soerakarta en over Semarang terug naar Batavia. Op deze reis had hij ook

het genoegen de gast te zijn van den om zijn groote kunde bekenden Regent van Brebes, Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro, eerelid van het Aardrijkskundig Genootschap in welks werken zijne kritische aantekeningen op het eerste deel van mijn werk over Java werden opgenomen. Met de gulle ontvangst van dezen met onze taal volkomen vertrouwden inlandschen ambtenaar, wiens dood op 6 Mei 1885 een verlies voor de wetenschap was, toonde hij zich bijzonder ingenomen.

Intusschen had hij ruime gelegenheid om de concessie voor de Ombilin-kolen met de leden der Indische Regeering te bespreken. Hij vond enkele warme voorstanders, maar het ontbrak ook niet aan onverschilligheid en geheime tegenwerking. Gedurig werd hij tusschen hoop en vrees geslingerd, ofschoon hij steeds van meening bleef dat de concessie, al was het na jaren, hem ten slotte zou worden toegewezen, daar hij zijn plan als het eenige uitvoerbare beschouwde. Inmiddels zette hij, in overleg met een paar vrienden, nog een plan op het touw voor een spoorweg van Batavia naar Serang, de hoofdplaats van Bantam, maakte daarvoor ontwerpen en berekeningen, en vroeg eene concessie, waarop het antwoord zich nog steeds laat wachten.

De groote afhankelijkheid van het indisch bestuur, die niet toelaat dat iets van gewicht zonder de tusschenkomst van het hoofdbestuur in het Moederland beslist wordt, begon het nu weder wenschelijk te maken, dat Veth naar Europa terugkeerde, om zoo noodig de belangen der gevraagde kolen-concessie ook in den Haag te bepleiten, waar men thans in het bezit was van alle daartoe betrekkelijke stukken. Doch ook de Tentoonstelling, waaraan hij nu zoodanig verbonden was, dat hij eerst na haar afloop zijne vrijheid kon terug erlangen, vorderde zijne tegenwoordigheid

in Europa om over de ontpakking en rangschikking het toezicht te houden. Hij verliet dus Batavia den 20sten Jan. 1883, en was door eene bijzonder voorspoedige reis juist een maand later te Leiden terug, vanwaar hij na een paar dagen naar Amsterdam vertrok, om er zijne taak bij de expositie te gaan vervullen.

Die taak was met groote moeielijkheden en onaangenaamheden verbonden; het ontbrak aan geld, aan ruimte, aan orde, aan een vast plan bij het leiden der werkzaamheden; maar het ergste was, dat eene ook maar eenigermate systematische rangschikking onmogelijk werd gemaakt, doordien Veth van Batavia had moeten vertrekken, lang voordat alle bezendingen daar waren ingekomen, of de gelegenheid om ze te vervoeren zich had aangeboden. Ook had bij de verpakkingen, die in zijne afwezigheid hadden plaats gehad, zorgeloosheid en wanorde voorgezeten. Toen hij te Amsterdam kwam, ontbrak misschien weinig minder dan de helft van de ter inzending bestemde goederen, en toch moest de Nederlandsche Koloniale Afdeeling vóór 1 Mei geplaatst en gecatalogiseerd zijn. Bij de Belgische ondernemers bestond voor die afdeeling weinig sympathie; zij deden niets om haar te bevorderen, en veel om haar te dwarsboomen.

De verwarring was inderdaad schromelijk, en daar velen aan de tijdige opening en eene voor het oog behagelijke schikking meer hechtten dan aan het wetenschappelijke karakter, werd alles dooreengehaald, het minder oogelijke aan den blik der bezoekers onttrokken, en een terugvinden der in den catalogus aangeduide voorwerpen in duizenden gevallen onmogelijk gemaakt. Veth kon zich met die handelwijze niet vereenigen, maar geen kans ziende zich met goed gevolg daartegen te verzetten, trok hij zich ontevreden terug, zich hoofdzakelijk tot de zorg voor de inlandsche

kampong op het terrein buiten het gebouw bepalende, waaraan hij trouwens reeds meer dan genoeg te doen had. Natuurlijk werd nu door velen, die niet wisten met welke moeilijkheden hij in Indië te kampen had gehad, de schuld van alles wat gebrekkig was, aan slordigheid en gebrek aan beleid van zijne zijde geweten. Vooral ook beklaagde men zich over het groot aantal inlanders dat hij had medegebracht, — ofschoon hij volstrekt niet verder was gegaan dan zijne instructies hem veroorloofden, — toen men begon te bedenken, dat al die inlanders gedurende den ganschen duur der Tentoonstelling op kosten van het Comité moesten gevoed en verpleegd worden.

Veth, al dat gehaspel moede, verklaarde zich ten slotte bereid de kosten door de inlanders en de medegebrachte dieren veroorzaakt, geheel voor zijne rekening te nemen, indien hem een stuk van het terrein werd afgestaan, waar hij aan de bezoekers gelegenheid kon geven tegen een klein intreegeld de gamelan-concerten te hooren en tegen zeer matigen prijs eene indische rijsttafel te genieten.

Nu was de vrede hersteld en kon hij naar eigen inzichten aan het werk gaan, en zijn gewone veerkracht verliet hem van nu af geen oogenblik, terwijl de inlanders zich zoo gevoelig toonden voor den tact waarmede hij met hen wist om te gaan, dat zij steeds voor zijne belangen waakten en op zijne wenken vlogen.

Voor vele getrouwe bezoekers der Tentoonstelling was het Padangsche woonhuis, dat Veth voor zich had laten timmeren, met zijne omgeving het geliefkoosde hoekje; maar onderscheidene voor hem zeer nadeelige maatregelen der belgische ondernemers hadden ten gevolge, dat de aandacht der meer vluchtige bezoekers er veelal van werd afgeleid. De geldelijke uitkomsten waren dien ten gevolge

zeer nadeelig; maar van de zijde van het Comité vonden zijne groote diensten aan de zaak bewezen meer en meer waardeering. Daar de Regeering, vijandig jegens de Tentoonstelling gezind, met slechts twee uitzonderingen, hardnekkig elke belooning of erkenning van verdiensten weigerde aan hen die, door het offer van hun tijd en hunne krachten, het, in weerwil aller tekortkomingen, onmiskenbaar succes der Nederlandsche Koloniale Afdeeling hadden verzekerd, werd ook aan Veth elk officieel bewijs van goedkeuring onthouden. Voor iemand wien het *esse quam videri*, zooals hem, in het bloed zat, was die miskennis lichtelijk te verduwen; maar zij bleef een ernstige grief voor zijne bloedverwanten en menigvuldige vrienden, die het nog niet verkroppen kunnen, dat schitterende decoratiën werden geschonken aan vreemde commissarissen, die voor de Tentoonstelling gedineerd en gefeest hadden, maar de eenvoudigste dankbetuiging onthouden werd aan den commissaris der Ned. Indische Regeering, die meer dan iemand tot de handhaving van Nederlands eer op die Tentoonstelling door noesten arbeid had bijgedragen.

Het Aardrijkskundig Genootschap gevoelde dit zoo diep, dat het, weinige weken na den afloop der Tentoonstelling, den 13^{den} December 1883, aan Veth het eerelidmaatschap opdroeg, en het Comité van Uitvoering trachtte ook van zijne zijde het gepleegde onrecht zooveel mogelijk te vergoeden, door den volgenden, den 15^{den} Januari 1884, aan Veth gerichtten brief:

„Op verlangen van den Voorzitter der Koloniale Afdeeling van de Internationale Tentoonstelling, in het vorig jaar alhier gehouden, maken wij het ons tot een aangename plicht, U aan het einde van de veel omvattende taak die Gij op U hebt genomen, geluk te wenschen met Uwen wèl volbrachten arbeid.

„Gedurende de jaren 1882 en 1883 zijt Gij toch onverpoosd werkzaam geweest, om, eerst in Indië, later hier te lande, voor te bereiden en te organiseeren al wat noodig was om aan de Koloniale Tentoonstelling die aantrekkelijkheid te geven, die zij, niettegenstaande het eentonige van hetgeen Nederlandsch Indië te zien geeft, onbetwistbaar bezeten heeft.

„De charme van deze Tentoonstelling was de plastische voorstelling van het Indische leven, en deze hebben wij hoofdzakelijk aan U te danken gehad; terwijl voorts Uwe goede zorg er toe geleid heeft, dat de orde in deze oostersche nederzetting schier onafgebroken gehandhaafd is geworden.

„Wij betuigen U daarvoor onze erkentelijkheid, en spreken daarbij den wensch uit, dat, ook bij het gemis van eenig officieel bewijs van erkenning van Uwe goede diensten aan de Tentoonstelling bewezen, het bewustzijn van met Uwe beste krachten te hebben medegewerkt tot het gelukken van eene onderneming, die door deskundige lieden schier hopeloos geacht werd, en toch, dank zij de gewaardeerde hulp van velen, geslaagd is tot eer van het Vaderland en zijne Koloniën, voor U een aangename herinnering en een blijvende voldoening zijn zal op uwe verdere maatschappelijke loopbaan, die wij hopen dat gelukkig moge zijn.’’

Deze erkenning was te aangenamer daar het Comité, door Veth tot lid van de Jury voor de 14de klasse te benoemen, zich ook de gelegenheid benomen had om hem eenige onderscheiding voor zijne persoonlijke inzendingen toe te kennen, die anders niet onbelangrijk waren. Daartoe behoorden twee der schoonste paarden, al de Javaansche honden, eene keus van 50 der beste photographiën uit zijn Photographisch Album van Midden-Sumatra, op 14 bladen karton in lijsten ge-

plaatst, en het geheele Padangsche woonhuis, met stallen en bediendenkamers. Ook aan de samenstelling van den Catalogus, waarvan, helaas! slechts het eerste gedeelte tijdig gereed was en het derde zich tot Augustus liet wachten, had hij gewichtige diensten bewezen.

Intusschen had, gedurende den ganschen loop der Tentoonstelling, Veth nauwelijks iets naders van de zaak der Ombilin-kolen vernomen. Hij had, terwijl hij zich de tweede maal in Indië bevond, nog eens de pen opgenomen om in het Algemeen Dagblad van N. I. van 8 Mei 1882 eenige bedenkingen op te lossen, door den Heer Quarles van Uford in de Economist van Maart tegen zijn plan geoperd, ⁽¹⁾ maar overigens ook zelf, te midden van overstelpende bezigheden, de uitkomst rustig afgewacht.

In de Tweede Kamer had zich de Minister van Koloniën niet ongunstig over dit plan uitgelaten, en gezegd dat het aan een technisch onderzoek was onderworpen. Van welken aard dat onderzoek was, bleef duister, totdat in de Vergadering van het Indisch Genootschap van 12 Februari 1884 de ontginning der Ombilin-kolenvelden en de spoorwegaanleg op Sumatra tot een onderwerp van opzettelijke overweging was gekozen. Veth, die als gast tot de vergadering toegang had gekregen, vond gelegenheid hier nog eens een woord tot verdediging van zijn ontwerp te zeggen, vooral naar aanleiding der bewering van den Heer Quarles, dat ontginning der Ombilin-kolenvelden zonder aanleg van een spoorweg onmogelijk was. „Ik ben zoo vrij” sprak Veth, „aan het geloof der mogelijkheid vast te houden. Ik heb indertijd

---

(1) Ik laat dit stuk als bijlage D. op dit levensbericht volgen, omdat het mij te belangrijk en tevens te karakteristiek schijnt om aan het gewone lot van dagblad-artikelen: de vergetelheid, te worden prijs gegeven.

die meening, waarop ook mijnerzijds eene concessie-aanvraag gebaseerd is, in eene brochure uiteengezet, en, zoover dat in mijn vermogen was, er de voor- en nadeelen van opgegeven. Welnu er is nooit van technische zijde eenig ernstig bezwaar tegen gemaakt.

„Zoolang dat niet gedaan wordt en het niet blijkt dat ik niet bij machte ben de bezwaren die mochten kunnen rijzen, te weerleggen, zoolang moet ik aan het door mij aangenomen stelsel vasthouden. Zes jaren geleden ben ik met deze zaak begonnen; ik heb haar van alle zijden gezien. In Duitschland en Oostenrijk heb ik dergelijke transport-inrichtingen in werking gezien en er met de ingenieurs die ze aangelegd, en de fabrikanten die ze vervaardigd hadden, over gesproken. Ik ben daardoor bevestigd in mijne overtuiging; geen van die technici heeft op mijne vraag, of zij er bezwaar in zouden zien om deze inrichting te bezigen voor zulk een veel langeren weg dan tot nog toe is voorgekomen, mij dit ontraden. Zij hebben allen volmondig bevestigd in dien afstand geen bezwaar te zien.”

De Heer Cluysenaer, die het debat had ingeleid, scheen beter te zijn ingelicht dan de voornaamste belanghebbende. Hij verklaarde in der tijd de brochure van den Heer Veth aandachtig beschouwd te hebben, maar hij had te veel gegevens gemist om een oordeel te vellen. Hierover echter was het thans de plaats niet te spreken. „De Regeering,” ging hij voort, „heeft aan een technicus opgedragen over dien transportkabel (¹) een rapport uit te brengen, en zonder onbescheiden te zijn meen ik te mogen verklaren,

---

(¹) Deze naam was kwalijk gekozen, dewijl hij oorspronkelijk gegeven was aan een ander, lang veroordeeld stelsel, waarvan de kabelspoorweg van mijn zoon in vele opzichten verschilde.

dat de Regeering in het bezit is van het rapport. Mij dunkt, het ligt op den weg van het Gouvernement, om al de stukken die van die zaak in het bezit der Regeering zijn en daarover licht kunnen verspreiden, te publiceeren . . . Het is van overwegend belang dat het publiek daaromtrent alles wete. En nu de Regeering in het bezit is van een zeer uitgewerkt rapport met de noodige toelichtingen, bewerkt door een ingenieur in haren dienst, zal zij wèl doen de publicatie niet uit te stellen."

Aan den wensch van den heer Cluysenaer heeft de Regeering niet voldaan; de naam van den technicus die het rapport heeft opgesteld, is onbekend gebleven; welke zijne bezwaren waren is nooit gebleken; mijn zoon is nooit in de gelegenheid geweest daarop te antwoorden.

Weder gingen maanden voorbij, en weinige weken voor zijn vertrek naar Afrika werd hem, zoo kort en droog mogelijk, zonder aanvoering van eenig motief, van wege het Departement van Koloniën te kennen gegeven, dat zijn concessie-aanvraag niet voor inwilliging vatbaar was. Dit was het loon van zes jaren studie en onderzoek, met de opoffering van aanzienlijke sommen gepaard. Men zal kunnen begrijpen, dat mijn zoon niet van dwaling overtuigd was. Nog op de stoombootreis naar Afrika's Westkust heeft hij aan eene nieuwe memorie over de Ombilin-kolen gewerkt; later echter vond hij het beter den nutteloozen strijd te staken en liet hij het geschrevene rusten; want eindelijk had hij de overtuiging gekregen, dat zijn plan was afgestuit op de kunst van het „how not to do it" van het onsterfelijk geslacht der Barnacles, of op het onwaardig geknoei van geheime intrige.

Ik zal niet beweren dat de indruk dien mijn zoon van deze zaak heeft ontvangen, in alle opzichten juist is, maar nie-

mand zal kunnen ontkennen, dat het gebrek aan openbaarheid in de behandeling door het Gouvernement tot ongunstige vermoedens aanleiding moest geven. Waarom is hij niet gehoord tegenover den technicus, die zijn plannen meende te moeten afkeuren? Waarom is hem de weigering der concessie te huis gestuurd, zonder dat hij in de gelegenheid is gesteld zijne inzichten te verdedigen? Nooit is in het openbaar de onuitvoerbaarheid zijner plannen grondig aangetoond, en de Nederlandsch-Indische ingenieurs hebben blijkbaar aan de voorstellen van iemand die niet tot hun corps behoorde, en op geene diploma's van afgelegde examens kon wijzen, al zeer weinig aandacht geschonken. Alleen heb ik in de Jaarboeken van het Mijnwezen in Ned. Indië, in een opstel over den afvoer der Ombilin-kolen door den mijn-ingenieur Stoop (1), eene korte vermelding der plannen van mijn zoon gevonden; maar ook daar worden zij niet aan een ernstige kritiek onderworpen. De schrijver schijnt ze als vrij hersenschimmig te beschouwen, en spreekt het gevoelen uit, dat de kosten veel te laag zijn geraamd. Hierbij wordt de opmerking gemaakt, dat hij bij de kostenberekening alleen is afgegaan op de gegevens hem verschaft door den fabrikant Bleichert te Leipzig. Men moet echter vragen, of niet de fabrikant van alle Drahtseilbahnen van eenige beteekenis die op het vaste land van Europa in werking zijn, de eenige bevoegde persoon was om gegevens omtrent de kosten te verschaffen

---

(1) „Het transport der Ombilin-steenkolen naar Sumatra's Westkust”, in „Jaarboek van het Mijnwezen in N. I.” 1884, technisch en administratief gedeelte, bl. 155. De heer Stoop is blijkbaar met de concessie-aanvraag van mijn zoon geheel onbekend, heeft zijne uitvoerige brochure in het geheel niet gelezen, en kent alleen zijne korte beschrijving van den zwendenden kabelspoorweg in „de Indische Gids” voor Mei 1881.

en of er wel eenig gevaar was dat een man als Bleichert, die, ware het plan verwezenlijkt, ook met de levering van het materiaal zou belast zijn, de toekomst zijner grootsche en met roem bekende zaak aan bedriegelijke opgaven zou hebben willen wagen.

Het bedroevendst van alles is intusschen zeker wel, dat ook nu nog de vraag van den afvoer der Ombilin-kolen geen haarbreedte is gevorderd. Hoezeer er ook de spot is gedreven met de door een hooggeplaatst officieel persoon in Indië naar aanleiding der concessie-aanvraag van mijn zoon gesproken woorden: „die kolen liggen daar goed bewaard, laat die maar liggen,” zij zijn tot dusver het richtsnoer der Regeering geweest, en, naar de uitkomst te oordeelen, als de uitspraak der hoogste wijsheid gehuldigd (¹). In Amsterdam had, in financiële kringen, het plan van mijn zoon veel belangstelling opgewekt, en hij mocht groote hoop koesteren, zoo hem de concessie was toegewezen, in de uitvoering te slagen. Ware de zaak dadelijk na zijne aanvraag ernstig en degelijk onderzocht en met den spoed waarop zij mocht aanspraak maken, tot een beslissing gebracht, wellicht zweefden thans reeds de volgeladen bakken van het Ombilin-kolenveld naar de Brandewijnsbaai, en was mijn zoon het geëerde hoofd eener industriële onderneming, die eene verbazende omwenteling ten goede in den economischen toestand van Midden-Sumatra zou hebben teweeggebracht. Thans liggen de Ombilin-kolen nog ongerept in den schoot

---

(¹) Dit werd geschreven eer de tegenwoordige Minister van Koloniën een plan tot uitbesteding van de concessie voor de Ombilin-kolen in de Tweede Kamer bracht, dat echter voor het oogenblik weder is ter zijde gelegd, nadat de Minister in de zitting van 18 Nov. 1886 verklaard heeft, dat de quaestie omtrent den spoorweg-aanleg op Sumatra's Westkust vooraf bij de Kamer zal komen.

der aarde, en is — onbeschrijfelijk bittere gedachte voor zijn vader! — de jonge man vol levenskracht en levensmoed, die een weldoordacht plan voor hare ontginning had gevormd, zelf in de wildernissen van Afrika in den schoot der aarde ter ruste gelegd.

Doch keeren wij van deze pijnlijke uitweiding terug en vervolgen wij de geschiedenis van de ras ten einde snelende loopbaan van mijn zoon.

De Tentoonstelling liet bij haar einde Veth zonder eenige bepaalde bezigheid, zonder eenig middel van bestaan. Dat op de beslissing omtrent de Ombilin-kolen niet te wachten viel, had de ondervinding hem lang geleerd, en een man als hij, in den bloei der jaren, met groote energie en velerlei kundigheden begaafd, kon niet als een Micawber wachten, that something might turn up. Het Aardrijkskundig Genootschap had zich gedurende zijn laatste verblijf in Indië met plannen tot een onderzoek van Oost-Borneo bezig gehouden; hij zou niets liever verlangd hebben dan daarmede belast of daaraan verbonden te worden, maar de vreesachtigheid der Regeering of de naijver der lokale ambtenaren smoorde het plan in den dop.

Een nieuw uitzicht bood zich voor hem aan, toen de Leidsche Hoogleraren Martin en Suringar met hun plan voor den dag kwamen, om de West-Indische eilanden aan een geologisch en botanisch onderzoek te onderwerpen. Mijn zoon zou zich gaarne daaraan voor het geographisch onderzoek hebben aangesloten, indien niet het Aardrijkskundig Genootschap getoond had, niets meer dan eene, zeker bij de reeds bestaande kaarten niet bijzonder nuttige of noodige, opneming van de kleine eilanden Curaçao, Bonaire en Aruba te begeeren, en niets over te hebben hetzij voor eene poging om tot het grensgebergte van Suriname door te dringen,

hetzij voor een onderzoek van den stand der werken aan het Panama-kanaal, die Veth beide in het plan wenschte opgenomen te zien.

Daar verschenen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 12 en 14 December 1883 twee door eene bekwame hand gestelde artikelen, onder den titel: „onze stamgenooten, de trekboeren, als Portugeesche onderdanen bij de Cunene.” Dit opstel eindigde met den wensch, dat ook onder ons een reiziger als Lord Mayo mocht gevonden worden, die, deze streken bezoekende, een zoo goed reisverhaal en eene zoo goede kaart mede naar huis bracht, en een zoo goed oog had voor het wetenschappelijk onderzoek en de exploitatie van het land beide. „Het zou hem,” meende de schrijver, „van de kolonie der boeren uitgaande, zeker niet moeilijker vallen dan den Engelschman, om de eer van zijn Vaderland te handhaven en voor de toekomstige praktische belangen daarvan werkzaam te zijn.”

De lezing dezer artikelen deed de geestdrift van mijn zoon ontvlammen. De plannen waarmede hij zich toen bezig hield, t. w. eene beschrijving van Indische houtsoorten, en de samenstelling van eene algemeene kaart van Sumatra, werden, in weêrwil van den grooten omvang der reeds verzamelde bouwstoffen, dadelijk ter zijde geschoven. De oude liefde voor het onderzoek van Afrika ontwaakte weder; de keuze van het terrein werd als van zelve door de ontboezeming van den schrijver in de Courant bepaald. Veth's veel omvattende kennis van de geschiedenis der ontdekkingen in Afrika maakte het hem gemakkelijk in weinige weken een duidelijk, goed omschreven en toegelicht plan te ontwerpen, en, na zich van den moreelen steun en een geldelijk subsidie van het Ned. Aardrijkskundig Genootschap verzekerd te hebben, ontwikkelde hij zijne denkbeelden ook

voor een grooter publiek in de algemeene vergadering des Genootschaps van 12 April 1884. (1)

Dit plan werd bij de uitvoering in menig opzicht gewijzigd, al dadelijk door de vertraging die het vertrek van den reiziger ondervond; maar wat het doel en de hoofdstrekking betreft, bleef het geheel onveranderd, en de zucht om de kolonie der Transvaalsche trekboeren, te Humpata gevestigd, in hunne velerlei moeilijkheden met raad en daad te gaan bijstaan, beheerschte het ontwerp in niet geringe mate.

Met grooten ijver en werkkraft begon nu Veth met de voorbereidselen zijner onderneming, die te uitgebreider waren daar hij het voornemen koesterde, niet het land vluchtig door te trekken, maar langen tijd te midden van de boeren van Humpata te verwijlen, en met hunne hulp excursies te doen in verschillende richtingen, alles nauwkeurig te onderzoeken en in kaart te brengen, en zoo mogelijk over de Transvaal terug te keeren.

Het ligt aan al mijn lezers nog versch in het geheugen, hoe rampspoedig deze reis geweest is; hoe snel het krachtig lichaam van mijn zoon, onder den invloed van Afrika's verderfelijk klimaat, door ziekte en vermoeienis werd gesloopt; hoe hij reeds den 19den Mei 1885 aan den oever der Caporolo-rivier, weinige dagreizen van Benguella, een ontijdig graf vond. De geschiedenis van zijn leven is van het oogenblik zijner afreize naar Afrika zoodanig met die der Expeditie samengeweven, dat het hierachter volgend reisverhaal

---

(*) Deze voordracht is medegedeeld in het „Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap”, 2^e Serie, D. I, afd. 1, Verslagen en Mededeelingen, bl: 324—330. Ik vond echter onder mijns zoons nagelaten papieren een veel uitvoeriger stuk, blijkbaar door hem verkort om zijne toehoorders niet met macht van namen en cijfers te overstelpen. Ik laat hier achter het oorspronkelijke stuk als bijlage E. volgen.

tevens als het vervolg van zijne biographie kan beschouwd worden, en het slechts tot nuttelooze herhaling zou leiden, indien ik hier over de laatste maanden van zijn leven in nadere bijzonderheden wilde treden.

B I J L A G E N.

**EEN TOCHTJE IN DE BINNENLANDEN
VAN SUMATRA**

DOOR

D. D. VETH.

(Overgedrukt uit de Nieuwe Rotterdamse Courant van 13 September 1877).

Bij het bereizen van het zuidelijk deel der Padangsche Bovenlanden was Solok ons eerste station, Soepajang het tweede, Si Lago, welke plaats wij den 22sten Mei 1877 bereikten, was voor het derde bestemd. Als de vrucht van onderling overleg was bepaald, dat van daar het terrein zou worden opgenomen zuidwaarts tot Si Belaboe, noordwaarts tot Si Djoendjoeng, oostwaarts zoo mogelijk in de onafhankelijke landschappen Poelo Poendjoeng en Si Goentoer. Snelleman zou bij deze uitstapjes te Si Lago blijven, omdat voor zoölogische nasporingen een langdurig verwijl op ééne plaats verre verkieelijk is boven vluchtige reizen.

Vergezeld door onzen chef van Hasselt, die mij steeds welwillend ter zijde staat, door den zoon van den Penghoeloe Kapala van Si Lago met een drietal volgelingen en door tien koelies, begaf ik mij den 7^{den} Juni op weg, om het eerst in zuidelijke richting het terrein tot Si Belaboe te onderzoeken. Het had dien geheelen nacht en nog des morgens sterk geregend, zoodat wij ons eerst na acht uren op weg konden begeven. Spoedig reeds kregen wij van dien regen last, want toen wij op 20 minuten afstands van het negari-huis van Si Lago het

riviertje van denzelfden naam moesten doortrekken, reikte het water, dat bij gewonen waterstand niet hooger dan de knie komt, tot aan den navel, terwijl de stroom zoo hevig was, dat wij slechts met moeite op de been konden blijven. Daarna moesten wij langs een zeer moderigen weg door het eenwenheugende woud naar boven, gaten ontmoetende waar wij soms tot de knie inzakten, en alle krachten inspannende om niet langs de glibberige helling af te glijden. Wij verheugden ons dus dat de waterscheiding, die wij over moesten trekken, niet hoog was, maar waren des te meer teleurgesteld toen het bleek, dat de weg aan de andere zijde niet aangenamer was. Hier toch bestond het pad uit de bedding eener beek, die in gewone tijden slechts een paar palmen water voert, maar waardoor wij nu tot aan de knie moesten plassen, terwijl er niet weinige plekken waren waar het water tot aan de middel steeg. Het duurde wel een uur eer wij door die bedding waren heengescharreld, waarna wij, eenige kleine waterscheidingen en eenige beekjes overtrekkende, de Soengei Bohga bereikten. Dit riviertje, ongeveer een meter diep, moesten wij driemaal doorwaden; bij een dezer gelegenheden had ik het ongeluk op een gladden steen uit te glijden en, met mijn notitie-boekje in de hand, een oogenblik onder het water te verdwijnen.

Wij bereikten nu weldra de kampong Padang Ilalang, bestaande uit een achttal huizen, die gedeeltelijk aan de Soengei Bohga, gedeeltelijk aan de rivier Si Pottar zijn gelegen. Daar het meest verwijderde, tevens het slechtste huisje voor ons ontruimd was, moesten wij ook nog laatstgenoemde rivier doorwaden, alvorens de plaats onzer bestemming voor dien dag te bereiken.

Den volgenden ochtend gingen wij bij tijds op marsch. Eerst onderweg vernamen wij dat wij Si Mawoeng, het doel van onzen tocht op dien dag, niet vóór den avond konden bereiken, maar ergens in het bosch een tentje zouden moeten bouwen om te overnachten. Wij werden op dien marsch vreeselijk geplaagd door honderden springbloedzuigers, die tusschen alle openingen van de kleeding dringen om zich op uw bloed te vergasten, en zich bij voorkeur in die moerassige wouden ophouden. Eerst te 4 uren kwamen wij aan de rivier van Si Belaboe. Hier echter werden wij aangenaam verrast door de aanwezigheid eener kleine hut, die slechts een weinig behoefde vergroot te worden om aan ons gezelschap een dak boven het hoofd te verschaffen. Gelukkig vonden wij hier voor dakbedekking een uitstekend

materiaal in de groote bladeren eener palmsoort, Sallo geheeten. Wel hadden wij daaraan behoefte; want den ganschen nacht door stortte de regen met stroomen naar beneden.

Den derden dag begaven wij ons weder vroeg op weg. Wij moesten thans beginnen met de rivier van Si Belaboe door te trekken, aan wier oevers ons nachtkwartier was opgeslagen geweest. Ook dit was niet gemakkelijk wegens de diepte (ongeveer 1 meter) en den sterken stroom, zoodat onze benedenhelft dadelijk weder door en door nat was. Nu ging het steil naar boven, om den Boekit Sallo te bestijgen, welk gebergte zijn naam aan evengemelde plant ontleent. Nadat wij in anderhalf uur tijds omstreeks 600 meters geklommen waren, kwamen wij op de hoogte, waarna wij den kam van het gebergte volgden, steeds bij afwisseling rijzende en dalende om over de verschillende toppen heen te komen. Bij het naar boven klimmen hadden wij op één punt een weinig uitzicht in zuidoostelijke richting. Behalve op de kalkruggen, die in de streek van Si Belaboe menigvuldig voorkomen, werd ons een blik gegund op het verwijderd gebergte der XII Kota's en op een puntigen berg, die, volgens het zeggen der inlanders, in de nabijheid van Tebo is gelegen. Uit den afstand konden wij met zekerheid besluiten, dat deze plaats niet, zooals ergens in de stukken over de Sumatra-expeditie werd mogelijk geacht, het Moeara Tebo kan zijn, dat door den oud-Resident Van Ophuizen bij het opvaren der Batang Hari met het stoomschip *Boni* bereikt werd.

Even steil als wij geklommen waren, hadden wij vervolgens weder te dalen, om de Soengei Sassei, een zijrivier van de Si Kiah te bereiken en over te trekken. Daarna hadden wij nog slechts de lage waterscheiding tusschen die beide rivieren over te klimmen, om te 3 uren de oevers der Si Kiah te begroeten. Maar de plaats onzer bestemming, Soengei Si Mawoeng, lag aan de overzijde. Wij moesten dus weder te water en hadden geen gemakkelijke taak. De stroom was geweldig sterk en het water reikte ons tot aan de schouders. Herhaaldelijk raakte ik met de voeten van den grond, en slechts met de hulp van twee inlanders kon ik de overzijde bereiken. Ik had berouw dat ik het niet liever zwemmende beproefd had. De rivier zal hier ongeveer een veertien meter breed zijn geweest.

Soengei Si Mawoeng bestond slechts uit twee kleine huizen, die op het oogenblik ledig waren, daar de bewoners zich tijdelijk in de in

den omtrek gelegen ladang-huisjes ophielden. (¹) 't Is onbegrijpelijk hoe menschen op het denkbeeld kunnen komen, een zoo afgelegene oord tot woonplaats te kiezen. De afstand van Padang Ilalang bedraagt, zooals wij gezien hebben, twee dagreizen, ofschoon een onbeladen inlander dien desnoods ook in één dag zou kunnen afleggen. Si Belaboe is twee dagreizen, Grabak (nog wel de negari waartoe Si Mawoeng behoort) zelfs drie dagreizen, Soengei Aboe in de laras Alahan pandjang weder twee dagreizen verwijderd. De naastbij gelegen plaats is Alahan tiga, een ladang verder benedenwaarts aan de Si Kiah, door een tiental menschen bewoond. Maar ook tot daar heeft men een dag te marcheeren. En toch zijn dit hier de eenige verbindingswegen met de buitenwereld; alvorens men ééne der genoemde plaatsen bereikt, treft men nergens eene menschelijke woning aan. Dat langs deze wegen, die men nog te veel eer aandoet door ze paden te noemen, het verkeer uiterst gering is, kan men gemakkelijk begrijpen. Grootendeels volgen zij dan ook slechts de beddingen van beken of riviertjes, en om van de eene beek over het gebergte naar de andere te komen, moet men steeds de sporen van vroegere voorbijgangers, zooals afgebroken of met het kapmes afgehouden takken, zorgvuldig nagaan, om niet telkens van het zoogenaamde pad af te dwalen.

Te Si Mawoeng vertoefden wij een dag, hoofdzakelijk om aan onze koelies eenige rust te geven. Ik maakte van die gelegenheid gebruik om naar de ladangs te gaan, dewijl ik hoopte van daar eenige peilingen naar omliggende bergen te kunnen doen. Des namiddags slaagde ik er in eenige photographiën te vervaardigen, waarvan echter wel de helft en, zooals dat gewoonlijk treft, de beste, ten gevolge der verfoeilijke wegen, op de terugreis gebroken zijn.

Het regende dien ganschen nacht door zoo hevig, dat het den anderen morgen onmogelijk was door de rivier te komen, zoodat wij tegen wil en dank gedwongen waren nog een dag te Si Mawoeng te blijven. Wij kwamen toen op het onzalige denkbeeld om te vragen of wij niet tot Alahan tiga, ons eerste doel, de rivier met een vlot zouden kunnen afzakken. Niemand scheen daarin bezwaar te vinden, en daar wij niets beters te doen hadden, werd alle man aan het werk gesteld om van bamboe en rotan twee sterke vlotten te maken. Toen echter den volgenden ochtend de vlotten werden te water ge-

(¹) Ladangs heeten op Sumatra de velden voor de droge rijsteelt.

laten, wilde geen der bewoners van Si Mawoeng met ons gaan. Allen zeiden, dat zij er geen verstand van hadden, maar niemand vond het noodig ons te zeggen, dat de tocht onmogelijk was. Ook de koelies scheenen in het vlot geen zin te hebben, en bij nader inzien begrepen wij dan ook, dat het beter zou zijn onze bagage er niet op te hebben, daar het hoogst bezwaarlijk zou zijn den boel droog te houden. Maar op gevaar waren wij niet verdacht; de zoon van den Penghoeloe Kapala van Si Lago en eenige personen die ons van Padang Ilalang gevolgd waren, hadden er volstrekt niets tegen om het vlot te bestijgen, en toch waren zij het vooral die de zaak met de bewoners besproken hadden. Door hunne gerustheid werden ook wij in slaap gewiegd. Daar wij echter, nu de koelies niet medegingen, aan één vlot genoeg hadden, werd besloten, tot meerdere zekerheid, de vlotten op elkander te binden, waarna de lediggemaakte photographie-kist er op werd vastgebonden. Vervolgens klommen wij met ons achten op het vlot, het touw werd losgemaakt en snel dreven wij stroomafwaarts.

Al spoedig bemerkten wij dat de stroom zoo sterk was, dat er aan sturen van het vlot weinig te denken viel. Bij het omslaan van een hoek grijnsde ons plotseling een rots tegen; een oogenblik slechts en wij waren, door den stroom medegesleurd, er tegen aan geworpen, terwijl door den schok twee mannen in het water vielen. Aan een hunner mocht het gelukken zwemmende het vlot weder te bereiken, doch de andere, de koelie die gewoonlijk de kist droeg, moest over Si Mawoeng terugkeeren, om daar den landweg naar Alahan tiga in te slaan.

Inmiddels dreven wij pijlsnel voort, telkens met de rotsachtige oevers, groote steenen of overhangende boomen in aanraking komende. Het vlot hield zich goed, maar toch voorzagen wij toen reeds, dat wij te eeniger tijd zouden verongelukken. Ware het slechts mogelijk geweest, wij hadden zeker naar den wal gestuurd om het vlot te verlaten, maar de stroom sleurde ons met zooveel kracht voort, dat er geen denken aan was, naar eigen wil aan land te komen.

Weder een van de talloze hoeken omslaande, zagen wij eensklaps dat de rivier zich in twee takken splitste, die een klein eiland omvatten. Welke zijde te kiezen? Aan beide kanten verheffen zich even veel steenen uit den vloed en is het water even wit van het schuim. Links moeten wij gaan! Neen rechts, daar is het water het kalmst!

Maar er is niets meer aan te doen. Onwederstaanbaar voert de stroom ons links, wij schuren over de rotsen heen, de bamboezen breken als rietjes. Daar zitten wij vast op een grooten steen! Wat nu te doen? Met de geringe bagage aan land gaan? Maar dat zal ook niet zonder gevaar wezen en alles wordt druipend nat. Ziet, konden wij het vlot van de steenen afkrijgen en dan tusschen die twee groote steenen doorkomen, dan waren wij het eilandje en tegelijk de stroomversnelling voorbij. Zoo gezegd, zoo gedaan! Wij gaan allen te water, en na een kwartieruurs trekken en duwen en tillen stelt het vlot zich weer in beweging. Alles kruipt er weer op, en de stroom sleept ons met weinig beschadiging tusschen de twee steenen door. Nu zijn wij aan de plaats waar de beide armen zich hereenigen. Met schrik bemerkten wij daar een draaikolk, die voor onze oogen een tamelijk zwaren boomstam geruimen tijd onzichtbaar maakt. Wij vreezen het ergste voor het vlot, maar ontkomen gelukkig aan 't gevaar. Doch laat ons niet te vroeg juichen! De stroom keert zich loodrecht tegen een steilen rotswand. Het vlot wordt er tegen gesleurd, er tegenop gestuwd, de andere zijde wordt naar beneden gedrukt en het staat op zijn kant tegen de rots. Allen klauteren naar den bovensten kant, en grijpende naar eenige takken en ons vastklemmende in de spleten, beklimmen wij het gevaarte, waarop wij, druipnat, allen een plaatsje vinden. Maar het vlot, lichter geworden, heft zich weder op en drijft verder. De meesten onzer gaan te water en slagen er in het weder te bereiken; maar twee van ons, van Hasselt en een inlander, zijn op de rots achtergebleven. Wat nu te doen? Wat het ook moge kosten, wij moeten trachten aan land te komen, wij kunnen hen niet, van alles verstoken, in de wildernis achterlaten! Wij pogen ons aan overhangende takken en lianen vast te houden; maar nauwelijks hebben wij ze vastgepakt, of wij moeten ze weder loslaten, om niet van het vlot te worden weggeslingerd. Maar ziet, daar ligt een groote steen, en eer wij er op verdacht zijn, drijven wij er tegen aan, schuiven er over heen, en hooren opnieuw de barstende bamboezen kraken. Wij zitten vast, en de beide achtergeblevenen hebben het gezien. Nu is het hunne beurt om een poging tot hereeniging te wagen. Zij gaan te water, klimmen aan land op het eerste het beste punt waar het mogelijk is, en na een half uur zijn zij weder bij ons.

De inlanders, bleek en bibberende van angst, stellen thans voor om allen aan land te gaan. Maar de wildernis is te ondoordringbaar!

Laten wij het nog eens met het vlot beproeven: misschien zijn wij de moeielijkste plekken wel te boven. Nadat wij een kwartier geduwd en getild hebben, raken wij ook nu weder vlot. Maar, o weel! daar liggen twee groote steenen, waar wij tusschen door moeten, en zal ons dat gelukken? Een oogenblik slechts en wij worden met kracht tegen het ééne blok geworpen, het vlot schuift er voor een gedeelte op, en zit onder een hoek van 45 graden onwrikbaar vast.

Er zit thans niet anders op of wij moeten aan land gaan. Ieder onzer neemt wat op van de bagage; maar de kist kunnen wij niet medevoeren, die blijft op het rotsblok terug. Gelukkig is voor het overige niets verloren gegaan, zoodat wij twee bijlen hebben om ons een weg mede open te kappen. Eerst wordt een trommeltje te voorschijn gebracht, dat nog een weinig geheel doorweekte scheepsbeschuit bevat, die wij eerlijk deelen en opeten. Daarna gaan wij op marsch en banen ons een pad, steeds de rivier in hare ontelbare kronkelingen volgende, dan oost, dan noord, dan west, dan zuid. Op dien weg hebben wij ontzaglijk van de bloedzuigers en van de doornen der rotans en andere stekelige planten te lijden. Te één uur waren wij op weg gegaan, thans is het vijf ure; maar behalve lang verlaten mijnkanalen (de bodem is hier overal dooraderd van goudvoerende kwartsgangen), bemerken wij geen spoor van menschen. Wij moeten dus in het bosch overnachten. Daar wordt het eensklaps donker en de regen valt weder in stroomen neder, zoodat wij in een oogenblik opnieuw door en door nat zijn. Nu spoedig een slaapplaats voor den nacht gemaakt! Aan twee jonge boomen wordt, anderhalven meter boven den grond, een horizontale bamboe bevestigd; een zestal staken worden schuins daartegen aangezet, hierover worden takken en bladeren gelegd, en ons hutje is klaar! Het is wel aan drie zijden open, maar geeft dan toch eenige beschutting. Maar de grond is doorweekt. Daarom nog eenige bamboezen gekapt, die naast elkander op den grond gelegd, daarover eenige, helaas! natte takken en bladeren gespreid, en zoo ons leger gereed gemaakt. Naast elkander liggende vullen wij de geheele hut. Nu zullen wij trachten vuren aan te maken; maar alles is zoo nat dat onze pogingen vergeefs zijn. Ik heb toevallig eenige patronen bij mij. Het kruut wordt er uitgehaald; maar ook dit wil geen vuur vatten; wij moeten het opgeven. Een handvol doorweekte rijst wordt eerlijk verdeeld en met graagte genuttigd. Gelukkig houdt tegen halfzeven de regen op; maar alles

is toch reeds doornat en van drogen is geen sprake; men kan niets doen dan de bovenkleederen wat uitwringen. En nu leggen we ons neder. Maar hoe wij dien nacht doorkomen, dien twaalf uren langen nacht der keerkringsgewesten, met al de verschrikkingen der wildernis om ons, is niet te beschrijven. Eerst valt een heirleger van muskieten op ons aan: elk ontbloot lichaamsdeel wordt zoo goed mogelijk in het een of ander kleedingstuk gewikkeld, om die marteling te ontgaan. Maar nu nemen de bloedzuigers de rol over om ons te kwellen. Bij dozijnen komen zij opdagen. Daartegen helpen geen kleedingstukken, overal dringen zij door, van alle plaatsen van ons lichaam worden zij afgetrokken. Slechts nu en dan vallen wij, uitgeput, een oogenblik in slaap; de nacht schijnt eindeloos. Maar eindelijk, eindelijk breekt de morgen aan. Zonder iets te kunnen nuttigen, gaan wij weder op marsch; doch de inlanders hebben den moed verloren, en gaan traag en besluiteloos verder. Zoo gaat het anderhalf uur voort. Daar bespeuren wij een afgehouden tak, waaraan het duidelijk te zien is, dat hij nog geen zes weken van zijn stam kan gescheiden zijn. Wij zijn dus vermoedelijk in de nabijheid van menschen, wij kunnen niet zoo heel ver meer van Alahan tiga verwijderd zijn. De moed herleeft. Daar zien wij een afgezette vischplaats (alahan) in de rivier, daar staat een kendi (waterkruik), daar liggen twee vischfuiken. De inlanders heffen een kreet aan. Hoort! die kreet wordt beantwoord, en na een kwartier hebben wij eene versch opengekapte plaats in het bosch bereikt. Ziet, daar dagen ook van de andere zijde menschen op. Het zijn onze onder-mandoor, de koelie die van het vlot is gevallen, en de inlander die ons van Padang Ilalang tot gids heeft gediend. Zij hebben nog warme rijst bij zich, die door onze inlanders met graagte genuttigd wordt. Met innig genot steken wij een cigarette aan.

Te negen uren hebben wij Alahan tiga bereikt, waar wij ons te goed doen aan eenige pisangs.

Den volgenden morgen gingen wij bijtijds op weg. Wij hadden een gedachten toer voor ons, daar wij weinig lust hadden om weder een nacht in het bosch door te brengen, en dus Si Belaboe in één dag wenschten te bereiken. Met een klein vlot werden wij twee aan twee over de Si Kiah gezet, en te 7 uren konden wij op marsch gaan. Nu ging het eerst stroomopwaarts door de bedding van een zijrivier der Si Kiah, daarna over een waterscheiding, dan weer naar boven in

een tweede rivier, dan opnieuw over een waterscheiding, totdat wij in een derde en vervolgens in een vierde rivier terechtwamen, eindelijk steil naar boven, ten einde denzelfden Boekit Sallo, waarmede wij reeds kennis hadden gemaakt, maar nu op eene andere plaats, over te trekken. Te halfdrie is de rivier van Si Belaboe bereikt. De inlanders willen daar overnachten, maar wij drijven hen voort. Met verdubbelde snelheid gaan wij thans verder, nu in de rivier, dan over land om een groote bocht af te snijden, en dan opnieuw geruimen tijd in de bedding voortscharrelende.

Tegen vijf uren wordt Si Belaboe bereikt. De inlanders, aan geen Europeanen gewoon, hadden bij onze komst de vlucht genomen naar hunne ladangs. Gelukkig hadden wij onderweg, te Soengei Langitan, een weinig rijst, een kip en twee klappers kunnen koopen, waarvan wij een wel is waar schralen, maar daarom niet minder welkomen maaltijd hielden.

Den volgenden morgen bleven wij te Si Belaboe om uit te rusten en te wachten op de photographie-kist, die door een Maleier voor tien gulden van Alahan tiga gehaald en vervolgens naar Si Belaboe gebracht zou worden.

Nadat zij was aangekomen, gingen wij in prauwen den weg op naar Padang Ilalang, eerst de rivier van Si Belaboe af, daarna de rivier de Si Pottar opvarende. Deze prauwen, bidoek geheeten, waren 8 meter lang, 80 centimeter breed en 27 centimeter diep. Behalve twee inlanders, die het vaartuig bestuurden, konden in iedere prauw drie personen, van welke zich één met het uthoozen moest belasten, benevens eenige bagage, plaats vinden.

Aangenaam was de vaart stroomafwaarts onder het overhangend geboomte, en, overal waar slechts een zonnestraal kon doordringen, door den kasseiboom met zijn jonge roode bladeren verlevendigd. Maar toen wij te tien uren de uitmonding van de Si Belaboe-rivier in de Si Pottar bereikt hadden, moest er stroomopwaarts geboomd worden, wat bij den heerschenden hoogen waterstand uiterst vermoeiend was. Telkens gingen de prauwvoerders te water, om de bidoek tegen kleinere stroomversnellingen op te duwen. Meermalen ook moesten wij het vaartuig verlaten. Daar vernauwt zich plotseling de rivier tot een meter of acht — hare gemiddelde breedte is 30 meter — en het water stroomt met kracht tusschen de enge rotsige oevers door. Met moeite landen wij op eene rots, waar wij overheen klau-

teren, terwijl de bidoeks met veel inspanning tegen den stroom naar boven worden geleept.

Tegen drie uren houden wij halt bij eenige verlaten ladangs. Hier zullen wij overnachten, daar onze lieden te vermoeid zijn om verder te gaan. Wij richten ons daartoe in een der daar voorhanden hutjes zoo huiselijk mogelijk in.

Des morgens is het water lager, zoodat wij in een tweetal uren zonder verdere ongelukken Padang Ilalang bereiken. Van hier nemen wij terug naar Si Lago denzelfden weg dien wij gekomen waren, en bereiken het negari-huisje aldaar tegen één uur des namiddags van den tienden dag na ons vertrek.

Ziedaar wat men een tochtje met eenige afwisseling kan noemen. in de anders wel wat eentonige wouden van Midden-Sumatra.

Si Lago, 24 Juni 1877.

OP DE PADOMAN (1)

DOOR

JOH. F. SNELLEMAN.

*Verdrukt uit de Nieuwe Rotterdamse Courant van 13, 21,
23 en 24 Januari 1878.*

I.

Van Alahan pandjang zouden wij naar Moeara Laboe gaan. Staat de ligging van deze beide plaatsen u misschien niet helder voor den geest, lezer! dan raad ik u aan u een weinig te oriënteren op de groote kaart van Midden-Sumatra door kolonel Versteeg, uitgegeven door het Aardrijkskundig Genootschap.

Van Alahan pandjang loopt een rijweg over Lolo naar Moeara Laboe (2), en niets ware dus gemakkelijker dan deze laatstgenoemde plaats te paard of in een bendi (3) te bereiken. Daar echter zeker groot geleerde gezegd heeft, dat men even goed kan te huis blijven als voortdurend langs den grooten weg reizen, besloten wij onze route te nemen over Talang berboenga, Sari Alahan-tiga en Soengei Aboe, om van daaruit langs een voetpad door 't bosch naar Moeara Laboe te gaan.

(1) *Padoman* is de Javaansche, ook in het Maleisch gebruikelijke naam van het *Kompas*.

(2) Deze *kampong* komt niet op de bedoelde kaart voor, maar ligt ongeveer tusschen Pasir Talang en Kota baroe.

(3) Een tweewielig rijtuig, zeer gebruikelijk in Ned. Indië.

Ons verblijf te Alahan pandjang was opgebroken. Als een reizende kermistroep hadden wij al onze goederen geborgen in kisten en pakken, die voor een aanzienlijk deel langs den grooten weg naar Moeara Laboe werden gebracht, terwijl alleen 't hoog noodige door koeli's die met ons gingen, vervoerd werd. Dit hoognoodige is: instrumenten, voor zoover die onderweg gebruikt kunnen worden, bedden, eetwaren en kookgereedschap. Den 30sten September 1877, te 4 uren na den middag, reed ons drietal te paard den weg op van Alahan pandjang naar Talang berboenga. De weg ligt door het schoone dal waarin de Goemant stroomt; uitgestrekte sawah's geven aan beide zijden een ruim uitzicht op de bergketenen die het dal begrenzen, en op de kampongs en alleen staande hutjes, hier en daar verspreid. Een enkele rookzuil, hoog tegen de berghelling aan, verraadt de plaats waar een ondernemende inlander, meer op voordeel dan op gezelligheid bedacht, bezig is den woesten grond te ontginnen en voor de beplanting met rijst en maïs geschikt te maken. Langs tal van bochten loopt de weg al dalende tot aan de kampong Talang berboenga. Wij namen onzen intrek in 't eerst onlangs voltooide negari-huisje, een houten hokje met mikroskopische raampjes en met een houten tafel gestoffeerd. Er is iets eigenaardigs in deze kampong, die met haar vervallen huizen en erven bewijst betere dagen gekend te hebben. Drie evenwijdig loopende straten of lanen, door dwarsstraatjes verbonden, geven haar een karakter, van dat van andere kampongs verschillend. Den volgenden morgen (1 Oct.), vóór ons vertrek, hadden wij nog ruimschoots gelegenheid om haar op te nemen, waarna wij onze aantekeningen maakten en onze rossen bestegen, die ons dien dag naar Soengei Aboe zouden brengen. De weg voert over Sari, is goed onderhouden en voor voertuigen geschikt. Hij volgt den loop van de Goemanti intalooze kronkelingen en is voor een groot gedeelte uitgehouwen in den rotsigen bergwand. Te Barong-barong randa gekomen, stapten wij af bij den pakhuismeester, om een oogenblik van den warmen rit langs den geheel onbeschaduwden weg te verpoezen. Een steil pad voert van hier naar de een paar honderd meter hooger gelegen kampong Sari Alahan tiga. Niet daarheen echter lag onze koers, doch, rechts van 't koffiepakhuis afslaande, volgden wij een paadje door 't bosch, dat, heuvel op heuvel af voerende, thans na langdurige droogte vrij goed was, doch in den regentijd te paard bijna niet bruikbaar is. De Goemanti overtrekkende kwamen wij aan de op een heuvel gelegen

kampong Terata Telleng, waar men ter linkerzij 't gebergte voor zich heeft dat de waterscheiding vormt tusschen de Goemanti en de Sikiah. Links van den hoogsten top daarvan loopt het pad van Soengei Pengalé naar Grabak. Over de Batang Lolo en eenige onbeduidende, thans grootendeels opgedroogde beekjes bereikten wij Soengei Aboe.

Soengei Aboe is een kampong, maar lijkt er al heel weinig op. Nadat wij lang gewacht en geroepen hadden, daagde eindelijk de bevoegde autoriteit op, om ons de plaats voor ons verblijf aan te wijzen. 't Was een huis dat, tijdelijk onbewoond, een weinig voor ons was schoongemaakt, namelijk op zijn Maleisch, met een veger van droog riet of droge bladeren. 't Vormde één lang vertrek, in de lengte in tweeën verdeeld en aan den voorkant van groote luiken voorzien. Dadelijk na onze aankomst in deze afgelegen kampong waren wij door een aantal inlanders omringd, vervelende lui, die, ieder van 't noodige gevolg vergezeld, ons kwamen zitten aangapen, allerlei wijsheid verkochten, en, hoe vermoed wij ook waren, onze tegenwoordigheid aldaar als een publieke gemakelijkheid beschouwden. Eindelijk is de laatste verdwenen en wij richtten ons zoo goed mogelijk in; want ook den volgenden dag zouden wij te Soengei Aboe blijven.

't Is een aardig gezicht dat onze woning aanbiedt: aan alle kanten bosch, doch niet heel dicht, met een open plek vóór het huis, met laag struikgewas begroeid. Maar warm was het er, met het front vlak in 't westen, en die warmte trof ons te meer, omdat wij uit het koude Alahan pandjang kwamen.

Ieder op onze eigen manier, in de richting door onze speciale vakken bepaald, brachten wij den volgenden dag (2 Oct.) door. Reeds had Van Hasselt vroeger maatregelen genomen om ons het bezit van een paar gidsen te verzekeren, met den weg van Soengei Aboe naar Moeara Laboe bekend. Een belooning van zeven gulden voor ieder was nauwelijks voldoende om twee lieden over te halen ons te vergezellen, ofschoon het eindelijk na veel-gepraat toch gelukte. Nog een derde persoon moest gevonden worden, omdat één onzer koeli's 's morgens, toen wij vertrekken zouden, ziek werd en onmogelijk eene vracht door de wildernis kon vervoeren.

Maar ook dat kwam gereed, en in den morgen van den 3^{en} October stonden wij te Soengei Aboe reisvaardig vóór ons huis. Het pad dat wij te volgen hadden wordt nog slechts hoogst zelden gebruikt, sedert de groote weg Soengei Aboe met Alahan pandjang en over die plaats

met Moeara Laboe verbindt. Dat er dus hier en daar gekapt zou moeten worden, wij wisten het; alleen omtrent de hoeveelheid verkeerden wij in 't onzekere. Reeds den vorigen dag hadden wij afscheid genomen van onze paarden, die naar Alahan pandjang teruggingen, om zich vandaar langs den grooten weg naar Moeara Laboe te begeven. Wij zouden verder te voet gaan.

Ook omtrent het aantal malen dat wij in 't bosch zouden moeten overnachten, verkeerden wij in het onzekere. Veth meende met twee stevige dagmarschen éénmaal en met twee gewone marschen tweemaal; de Toeankoe van Alahan pandjang had gezegd driemaal; de Penghoeloe kapala van Soengei Aboe beweerde viermaal, en een ander wijsgeer, die ons met zijn gezelschap verveelde, meende vijfmaal! Nu valt er over 't geheel al zeer weinig te rekenen op alles wat een Maleier over richting, tijd of afstand vertelt. »Is die kampong nog ver?», vroegen wij dikwijls onderweg. »Neen, niet ver meer», was 't antwoord, waarna wij meestal nog twee à drie uren te loopen hadden. Een enkele maal gebeurde het, dat wij in eene ons onbekende streek geheel aan de leiding van inlanders waren overgeleverd. »Hier moeten wij nu overnachten,» zeiden zij en gingen bedaard zitten. »Maar», zoo waagden wij in 't midden te brengen, als wij nu nog wat doorloopen, zouden wij misschien nog vandaag...» — »Ver, meneer, ver! onmogelijk!» kregen wij dan ten antwoord en later bleken 't nog slechts twee uren gaans te zijn. Maar hoe weinig gevallen zijn er ook, waarin de Maleier werkelijk haast heeft. Bij hem is niet tijd geld, gelijk bij ons. Vandaag komt hij er niet, dat is zeker; morgen misschien; overmorgen, dat zal wel; maar anders, nog een dag later is ook goed. En dáár aan den weg woont een vriend, en in gindsche kampong een broerskind, en zoo zal hij nooit bewoonde plaatsen door- of voorbijtrekken, zonder er te hebben »aangelegd.»

Wij vertrokken dus tamelijk in 't onzekere omtrent den duur van de reis die wij gingen ondernemen, doch vol vertrouwen op onze gidsen en onze provisiemand. Zoowel te Alahan pandjang als in de kampongs die wij later doortrokken, was men ten zeerste over ons voornemen verwonderd. Hoe! er was een goede weg, een rijweg zelfs, van Alahan pandjang naar Moeara Laboe, en de heeren zouden nu door de wildernis daarheen gaan! Een echte »Kamperstreek» zoo zullen zij geoordeeld hebben — waarschijnlijk hebben zij 't anders genoemd. Nu, van hun oogpunt hadden zij in hun oordeel volkomen gelijk.

Een vrij steilen en hoogen heuvel te beklimmen was 't begin van dezen tocht. Tot aan den voet daarvan hadden de Penghoeloe kapala en eenige soekoe-hoofden ons uitgeleide gedaan. Was de heuvel met varens en struikgewas begroeid, weldra omving ons het dichte woud. Het pad was redelijk, altijd voor een weg die bijna niet gebruikt wordt. 't Eerste riviertje dat wij overtrokken is de Batang Lamoedjen, het tweede de Soengei Abang; beide vallen in de Goemanti. Bij dit laatste riviertje stond een oude pondok, een hutje of afdak, van takken en bladeren vervaardigd, dat aan inlanders, die haar doortrokken, tot nachtverblijf diende. 't Was tien uren en wij waren ongeveer twee uren op weg; toch meende onze gids, dat wij hier maar moesten overnachten. Wij waren zoo vrij met hem in meening te verschillen, en na een kort oponthoud togen wij weder op weg. Steiler ging het bergopwaarts, totdat wij den kam van het gebergte Boekit Koedoek Djawi hadden bereikt. Uitzicht is er niet, — een kleine opening in 't geboomte alleen doet ons zien, dat het nevelig en de lucht bewolkt is. Nog dienzelfden dag hoopten wij tot Soengei Begojo te komen, om daar in de hut der mijnwerkers te overnachten; want wij bevinden ons in eene goudrijke streek, waar sedert onheuglijke tijden »gemeijnd» wordt. Vandaar dat men op vele plaatsen overblijfselen vindt van deze industrie: uitgedroogde waterleidingen, vroeger voor 't uitspoelen gebruikt; open plekken, die de plaats aanwijzen waar vroeger de woonplaatsen der mijnwerkers waren, en meer dergelijke kenteekenen.

Door de langdurige droogte was het pad door het bosch, anders glad en modderig, niet moeielijk begaanbaar. Toch was 't hier en daar noodig te kappen, niet zoozeer voor ons als voor de koeli's, die, met de vrachten op het hoofd, meer plaats noodig hebben en minder vrij in hunne bewegingen zijn.

Men stelle zich echter niet te veel voor van zulk een goed pad. Hier en daar ligt een boomstam over den weg, dien we moeten overklimmen, of waar wij, een weinig ter zijde wijkende, omheen moeten loopen; nu en dan moet een beekje of modderige plek doorwaad, een steile hoogte met handen en voeten beklommen of zittende afgedaald worden; soms glijdt de voet uit op een gladden wortel of tak en 't gevolg laat zich raden. Niet bijzonder vlug, maar gestadig, vervolgt de trein zijn weg, allen achter elkander op 't één voet breede pad. Meestal loopen onze koeli's op deze wijze van één tot twee uren, naar gelang de toestand van den weg medebrengt, totdat zij een open plek,

een rustplaats, bereiken. Dáár worden de vrachten neêrgezet: ieder zoekt een geschikt plaatsje uit om te rusten, en spraken zij onderweg zooveen weinig, thans volgt een druk gebabbel onder 't opsteken van de traditioneele cigarette.

Wat een taaltje! Slechts nu en dan is 't mij mogelijk een enkel woord, een enkelen zin te verstaan. Dat rammelt door elkander als, — ach! ik geloof dat wij dikwijls even zoo rammelen, maar dan noemen wij het s p r e k e n, omdat wij elkander toch verstaan. Zie, daar ligt er één op den rug, met de knieën in de hoogte en 't strootje in den mond. De man weet wel hoe men gemakkelijk uitrust! Hier is er een bezig 't restje rijst op te eten dat 's morgens overbleef. Ginds zit er één op de gewone klagende wijs der Maleiers een pantoen (liedje) op te dreunen.

Op 't horloge af houden wij telkens tien minuten stil: de vrachten worden opgenomen, en zwigend stappen de dragers met lichten tred achter elkander aan. Steil liep de weg naar boven, steiler nog daalt hij naar beneden. Ik geloof dat voortdurend dalen nog vermoeiender is dan lang achtereen klimmen; op 't laatst is 't geen loopen meer, 't wordt glijden, springen en vallen met toenemende snelheid. 't Was heusch een vermoeiende tocht; want, lezer! 't was reeds 4 uren geworden. Stil! — daar hoorden we de rivier; heel ver kan 't dus niet meer zijn! Neen, dat was 't ook niet! Al sterker en sterker werd het bruisen van 't water daar beneden. Zie! daar is het. Wij waren aan de Batang Tabé-nan-pandjang gekomen, en rechts van de Goemanti, een bergstroom vol kolossale rotsblokken, met steile schiefer-wanden.

Twee koeli's waren achtergebleven; 't was hun onmogelijk geweest zoo snel als wij voort te maken. Maar de gidsen waren er, en met hunne hulp begonnen wij te zorgen voor ons nachtverblijf. Er werd gekapt, gegraven, boomen en takken gesleept en weldra stond daar, achter een paar groote steenen, op een eilandje, door 't lage water in de rivier gevormd, een pondok met schuinlopend dak van bladeren en geteerd zeildoek. Maar dat was ook alles wat wij op 't oogenblik bij ons hadden. 't Werd donker! Nu moesten de koeli's toch langzamerhand komen. Wij verlangden naar onze bedden; want — o ja! 't is zeer poëtisch op een grooten steen te zitten met den blauwen hemel, waaraan de eerste sterren beginnen te flonkeren, boven, den bruisenden bergstroom beneden, 't zware donkere woud overal rondom u — maar op den duur is zoo'n steen zeer hard. Onwillekeurig

herinnerden wij ons, dat wij sedert 's morgens vroeg niet gegeten hadden. 't Was donker! Een klein vuurtje, een sobere verlichting, was 't middelpunt waar wij ons met de gidsen omheen hadden geschaard. Al meer en meer begonnen wij te vreezen dat de koeli's op de laatste rustplaats gebleven waren en door de duisternis niet verder konden. »Dat is dom», zeide onze oude gids, »want juist op die plaats staan boomen van wier bast men fakkels maakt.» — »Maar wat zoudt ge er van denken om ze te gaan halen?» — »Dat kan niet», hernam onze mentor, »want hier zijn geen fakkels!» En hij wikkelde zich tot een vormellozen klomp in zijn kain bij 't vuur, evenals een schubdiër zich tegen zijn aanranders ineenrolt. Dit bezwaar was echter spoedig opgelost; want ik herinnerde mij een opgerold waslichtje te hebben, dat onzen vriend terstond vertoond en uitgelegd werd. »Zie je, als het tot zoover is opgebrand, dan wikkel je dat eind weer af.» Met een oplettenheid alsof hij een zeer ingewikkelde machinerie hoorde verklaren, keek de man toe, nam na eenig sammelen zijn knapzak op, stak zijn strootje aan en ging met zijn makker, de lendenen omgord en brandende de lampen, op weg.

De tijd die er verloopen moest voordat hij kon terugkomen, gebruikten wij om een kip, die meegebracht was, te slachten, te plukken en te roosteren. 't Beestje werd daartoe schoongemaakt, opengesneden, platgelegd en in deze positie tusschen een gespleten stok bij 't vuur geroosterd. Zout hadden wij niet, en toch smaakte deze kip-sec uitstekend; — wel een bewijs dat wij honger hadden. Zoo zaten wij nog een heelen tijd, — de steenen werden er maar niet zachter op, — totdat, ja! ze kwamen terug met onze koeli's, die op de laatste rustplaats waren achtergebleven en daarover een zeer hartige terechtwijzing ontvingen. Een uur daarna stond onze tafel gedekt (overdrachtelijk) en was ons huis gemeubeld en van alle gemakken voorzien. En allen waren wij 't eens dat, als 't niet erger werd, 't dan nogal schikken zou.

Zonder veel inspanning zult gij bemerkt hebben, lezer! dat wij niet tot Soengei Begojo gekomen waren; wij waren al zeer tevreden, dat wij een geschikte plaats gevonden hadden om te overnachten, een plaats waar tegelijk water was om de onontbeerlijke rijst te koken. Wij sliepen dien nacht, die ons nog wat regen bezorgde, weinig, en waren 's morgens (4 Oct.) vroeg bij de hand. Nog hing er een dof-grauwe tint over den geheelen omtrek, toen wij ons in den koelen bergstroom verfrischten en daarna onze thee warm maakten. Lang-

zaam ontstond er eenige beweging in ons korps koeli's; slaperig ontwikkelden zij zich uit hun larventoestand en maakten vuur aan om hun potje rijst te koken. Weldra heerschte weder de gewone bedrijvigheid in ons kamp. Ieder ging er op uit zijn eigen vracht te zoeken, en de haast die ze maken om den boel in te pakken, tot maatstaf nemende, zou men tot heel verkeerde gevolgtrekkingen komen omtrent hun vlijt in 't algemeen. Dikwijls moeten zaken, in deze op ruimwoede ingepakt, weder voor den dag gehaald worden, wat natuurlijk een zeer ongewenscht oponthoud veroorzaakt.

Tegen 10 uren was iedereen gereed en begonnen wij het steile pad te volgen dat van de rivier bergopwaarts voert. Zulke steile hoogten dadelijk bij 't begin van een dag vermoeien meer dan later, en blazende bereikten wij den kam van 't gebergte, dien wij een eind weegs volgden, om daarna weder langzaam te dalen. Ook hier ontmoetten wij weder overblijfselen van vroegere woningen, met een enkelen vruchtbom in de nabijheid. Reeds leidt de weg door een beekje, dat tot waterleiding voor een mijn wordt gebezigd; wij naderen de mijnen, die ook thans nog bewerkt worden. Geheele bergwand en zijn steil uitgehouwen, geheele dalen kunstmatig gevormd. Langs een steenachtig terrein, moeielijk te begaan, bereiken wij te één uur Soengei Begoj, waar twee woningen van mijnwerkers gelegen zijn, aan iederen oever der rivier één. Schilderachtig liggen ze daar, die huisjes, te midden van 't veelgetinte groen; zij moeten wel weinig behoeften hebben die bewoners, zoover van hunne maatschappij in de wildernis gehuisvest. Een boomstam, waarin treden gehakt zijn, voert naar boven, en weldra gevoelen wij ons in deze gastvrije woning op ons gemak. En terwijl de rijst gekookt en de onmisbare kip klaargemaakt wordt, vernemen wij tal van bijzonderheden over het goudgraven in deze streken. Een dagreis stroomafwaarts is een mijn, Tambang Hoeboe genaamd, en sinds jaren verlaten. Vroeger werd hier ook door menschen van Sibanang-banang gemijnd, die echter door gewapende benden uit de XII Kota's verdreven werden. De mijnen zijn particulier eigendom; de arbeiders, die er in dienst van den eigenaar werken, ontvangen een gedeelte van het gevonden goud als loon, terwijl zij gezamenlijk een fonds hebben, om de kosten van rijst, kleederen, tabak enzovoorts te bestrijden.

Wij oordeelen dat van 10 tot 1 uur geen behoorlijke dagmarsch is, en besluiten, met het oog op een wellicht moeielijker tocht op den

volgenden dag, nog door te gaan tot daar, waar, eenige uren verder, eveneens een mijnwerkerswoning staat. Te drie uren togen we met pak en zak op weg langs de Soengei Doea; langzaam klimt het pad, doch te steiler gaat het over den rotsachtigen bodem naar beneden. Dáár, waar wij in de mijnen van Soengei Pentoean afdalen, genieten we een prachtig gezicht op de steil afgegraven mijnwanden en in de verte op het gebergte Boekiet Pisang. Soengei Pentoean is een riviertje dat zich in de Goemanti stort. Op de plaats waar vroeger een kampong was, — sedert geheel uitgestorven, — staat nu nog één huis, door mijnwerkers en hunne familie bewoond. Toen wij te 5 uren aankwamen, werd dadelijk tegen het huis aan een pondok voor ons gemaakt, terwijl de koeli's in de woning zelve zouden overnachten. Zij gaven daaraan verre de voorkeur — wij verkozen de open pondok boven het slapen met een aantal inlanders in een benauwde Maleische woning, waarin tevens gekookt werd. Na een bad in de rivier zaten wij een oogenblik buiten. Daar kwam een onzer gidsen ons met een zeer ernstig gelaat verzoeken, of de heeren hunne hoofddeksels zouden willen opzetten. Wij meenden eerst dat men bang was, dat wij kou zouden vatten, maar begrepen de zaak beter toen hij ons wijdloopig verhaalde, dat in de geheele rimboe (1) tusschen Soengei Aboe en Moeara Laboe geen tijgers voorkomen, omdat de geest Ampang Limo, in de gedaante van een zwart en rood gekleurd viervoetig dier, daarvoor zorgt. Maar die geest zou zeer vertoornd worden, indien men hem niet door 't gedekt houden van het hoofd de hem toekomende eer bewees. Vol ernst toonden wij de noodige verbazing, zochten onze hoeden op en verheugden ons in de kennis van deze zoölogische bijzonderheid. Later hoorden wij van enkele inlanders die dit dier, waarschijnlijk een neefje van het boschpaard (2), gezien hebben.

Waarschijnlijk trachten de bewoners dezer onherbergzame en eenzame streken zich tot eigen geruststelling op te dringen dat hier geen tijgers voorkomen.

En hoe onwaarschijnlijk die meening ook zijn moge, indien zij er wèl

---

(1) Wildernis, maagdelijk bosch.

(2) Het boschpaard van Sumatra bestaat slechts in de verbeelding der inlanders. Wat voor boschpaarden werden uitgegaven, bleken bij onderzoek tapirs te zijn.

voorkomen, moet hun dit door sporen en andere kenteekenen bekend zijn. Wat zal men dus hiervan denken?

In tegenstelling met den vorigen nacht sliepen wij nu uitstekend, wat wij natuurlijk moesten dank weten aan Ampang Limo, dien wij zoo eerbiedig behandeld hadden, en die ons daarom zijn bescherming niet ontzeide.

II.

De tocht van den volgenden dag (5 Oct.) was een korte. Omstreeks 8 uren van Soengei Pentoean vertrokken, kwamen wij langs een vrij goed, doch in den beginne erg steil pad te 2 uren aan de Soengei Sapé. Inderdaad, hier was 't een schilderachtig plekje. Reeds waren, toen wij aankwamen, onze lieden bezig ons nachtpaleis te bouwen aan den oever der rivier, die in dezen drogen tijd ongeveer half zoo breed is als anders. Steil rijzen aan beide kanten de dicht begroeiende oevers op; doch rechts en links blijft het uitzicht over de rivier vrij. Op het hoogste gedeelte van hare, thans droge, steenige bedding verrijst onze woning met verwonderlijken spoed. Reeds brandt het vuur waarop straks gekookt en gebakken zal worden; dicht bij ons in 't bosch klinken de bijlslagen, die het hout voor onze pondok doen vallen; — overal beweging en drukte, maar slechts voor kort. Want niet zoodra is het noodige verricht, of alles strekt zich in de meest behagelijke houding uit, om van deze heerlijke rustplaats te genieten.

Maar bezien wij eens wat het terrein in onze buurt zooal aan onze opmerkzaamheid aanbiedt. Langs 't pad dat ons naar de rivier voerde, even voor wij haar bereikten, troffen wij koffie- en doerian-, manggis- en djamboe-boomen aan. Dat behoort, men herkent het bij den eersten aanblik, niet bij een natuurwoud. Er stond hier eenmaal een kampong; maar ze is, als zoovele andere, geheel verdwenen. Niet eene enkele hut bleef staan, wier bewoners u hare geschiedenis zouden kunnen verhalen; niets dan die weinige vruchtboomen spreekt van de uitgestorven bevolking, en welhaast zal de natuur ook deze laatste sporen hebben uitgewischt.

Links van onze verblijfplaats spoedt het riviertje zich kalm over de steenen voort en verdwijnt, door eene bocht in zijn loop, spoedig uit ons oog. Rechts, daar gaat het anders toe! Zie, daar komt het water aangestroomd en plast plotseling van een woest rotsblok naar

beneden in een diepe kom; voortdurend wordt dit natuurlijk bekken gevuld door den breeden waterstroom, die schuimend en bruisend van boven stort en een ijskoude luchtstroom met zich voert. Nooit zag ik zulk een schoone, door de natuur zelve gevormde badplaats.

Nauwelijks was de avond gevallen, of ik zag in mijn verbeelding den orkest-directeur van het korps piepers en tjilpers naar den dirigeerstok grijpen en met een woesten zwaai het sein tot den aanvang geven. Phantastisch schijnt het licht der phosphoriseerende insecten, die tusschen de boomen vliegen. Als een schaduw zeilt de vleermuis rondom ons huis.

Wilt gij ons bivak eens bij avond zien, kom dan mee! — nog wat verder! — gij behoeft niet bang te zijn! denk om Ampang Limo en houd uw hoed op. Zie, nu schijnt de lantaarn ons niet in de oogen, maar verlicht een gedeelte van onze pondok van binnen. Huiselijk ziet het er uit, niet waar? Ook de afstand tusschen de hut en de rivier is verlicht, ja ook de rivier zelve voor een gedeelte; maar tenaauwernood bereiken de stralen het groen aan den overkant. Slechts flauw zijn daar de knoestige wortels zichtbaar, door eene aardstorting blootgekomen; wat kijken ze grimmig!

Maar wend nu nog uwen blik achterwaarts, naar de gelagkamer van ons personeel. Helder vlamt het houtvuur op, waarom zij zich gelegerd hebben. Een pan met rijst zal weldra gaar zijn. Zie toch eens naar onzen ouden kok! Met een broek als eenig kleedingstuk zit hij daar op de gekruiste beenen voor het vuur en roert de rijst met een grooten lepel en veel ernst. Alles is stroef, stijf en strak in dat gelaat van boombast. Hij ziet er vreeselijk conservatief uit, en het verwondert mij, dat hij zoo goed terecht kan met onze Hollandsche ijzeren pannen en den grooten vertinden lepel. En daar verder, met het vuur in 't midden, ligt en zit een cirkel Maleiers. Van hen die tusschen ons en 't vuur zitten, zien we alleen de groote, zwarte schaduwen; de meeste liggen achterover, maar ook vele zitten, zooals de Maleier gemakkelijk zit, »op de hurken» gelijk wij 't noemen. Allen rooken of maken zich gereed om te gaan rooken, en luisteren naar den woordvoerder, een onzer nieuwe koeli's, die Schouw Santvoort vroeger vergezelde. Scherp is iedere omtrek te onderscheiden door het heldere houtvuur, dat op het bruin gelaat en bovenlijf van elk hunner een warmen gloed werpt.

Nauwelijks was onze beschouwing ten einde gebracht, of wij zoch-

ten vriend Morpheus op en sliepen in onder 't eentonig ruischen van den waterval.

Soengei Doerian, het station dat wij den volgenden dag (6 Oct.) zouden bezoeken, was niet ver. Onder de riviertjes die wij ontmoetten is 't het eerste dat in de Batang Hari valt. Het bosch dat we doortrokken was ijl en de waterscheiding niet hoog. Te één uur aangekomen, vonden wij gelegenheid om dien dag nog wat uit te voeren. Tevens kon daar ons goed gedroogd worden, — iets dat hoog noodig werd. En hetgeen door ons op reis verzameld was, erlangde hier ook de noodige verpleging.

't Heeft u wellicht verwonderd, lezer! dat ik u zoo slecht op de hoogte bracht van wat wij in die bosschen zoo al zagen, — dat ik u zoo weinig van planten en dieren sprak. Maar al te zeer is men van meening, dat het in zulk een bosch »in den Oost», wemelt van allerlei dieren. Dat is niet zoo! 't Is overdreven te meenen, dat ieder oogenblik langs het pad tijgers wegspringen, dat geheele koloniën apen boven uw hoofd zitten te piassen, dat ge rechts en links olifanten ziet die boomen ontwortelen, dat papegaaien (!) en andere »bontgevederde woudbewoners», dat vlinders vreemd van vorm en bont van kleur om u heen »fladderen». Ik geloof dat er in zulke bosschen, als wij thans doortrekken, werkelijk veel dieren zijn, — alleen men krijgt ze niet te zien! Of althans hoogst zelden. Slechts aan de rivieren ziet men enkele vogels en insecten, maar in 't dichte woud zelf. . . . 't is mij reeds voorgekomen, dat ik op een geheelen dag in 't bosch geen enkelen vogel zag of hoorde. »Ik denk», zoo zeide mij een der mijnningenieurs, die op Sumatra veel rondgereisd hebben langs niet of weinig gebruikelijke paden, »ik denk dat het aantal dieren, dat gij in de rimboe aantreft, u erg tegen zal vallen.» Ik meende dat er voor iemand, die speciaal met dat doel uitgaat, nog al wat te zien zou zijn, maar ben thans van meening veranderd.

Voorzeker maken wouden als deze een geweldigen indruk. Onze bosschen zijn weinig geschikt om vergeleken te worden met zulk een plantengroei. Woudreuzen zonder tal slaan hier hun taaie wortels gedeeltelijk in den grond, gedeeltelijk in de lucht, als hielden zij zich krampachtig vast tegen de aanvallen hunner belagers. In de grilligste bochten en lijnen woelen hier takken, bladeren, stengels en wortels dooreen, elkander het leven betwistende. Als een gestrekt koord liggen de lianen tegen den stam tot hoog bovenaan, of slingeren zich als

een spiraal om een jeugdigen boom, terwijl zij ginds als een kurke-trekker naar beneden hangen. Dáár is haar prooi bezweken; de boom dien ze eens omknelden, is verworgd en weggerot, en ten laatste bleef alleen de knellende band over. Geen enkele plant kan hier ongestoord tieren. Overal parasieten, op de schors, op stengels en bladeren. Maar al te dikwijls is 't moeilijk de stamplant uit dien chaos te herkennen. Tak voor tak wordt door deze parasieten veroverd, totdat eindelijk het laatste blad verdwijnt en de vermolmde twijg nederhangt als de machteloze arm van een overwonnene. En al dat welig opschietende groen wringt zich dooreen tot een ondoordringbaar net, waardoor slechts bijl of kapmes zich een opening kan banen. Als een adder kronkelt zich de slanke rotan tusschen de fijnste stengels en de dikste boomstammen, en als een vederbos steekt zijn sierlijke, maar scherp gedoornde top boven de hoogste boomen uit. Hier en daar geeft een bamboeboschje een aangename afwisseling; prachtig rijzen de reusachtige halmen omhoog en buigen zich om in bevallige bochten. Dáár ligt een dikke stam over het pad; in zijn val heeft hij een geheel bosch aan de eene zijde meegeerukt, aan de andere zijde verpletterd. Die verwarring te beschrijven is onmogelijk — mij althans. Wetende dat de tijd zijn werk zal doen, kapt de inlander een pad om dien chaos heen, een pad dat aan beide einden op den ouden weg uitkomt.

Vrees niet dat ik u lastig zal vallen met — ussen, — ummen of — aceae. Ook met Maleische plantennamen overstelp ik u niet; wat zou 't baten?

Viele Namen hörest du an und immer verdränget

Mit barbarischem Klang einer den andern im Ohr.

Een somber halfduister heerscht in dit woud, waar slechts zelden een zonnestraal binnensluipt en een vochtig koele lucht u overal omgeeft. Zulk een omgeving stemt tot zwijgen en te schriller klinkt het geluid van een bijlslag of krakenden tak door deze wildernis, zoo zelden door Maleiers, nog nooit door Europeanen betreden.

Het plan voor den volgende dag (7 October) was van Soengei Doerian naar Soengei Langsé te komen. Deze laatste is een rechterzrijvier van de Batang Hari. Ik was bij de gidsen in de voorhoede, toen wij te 7 uren op weg gingen; mijne reisgenooten volgden met de koeli's op eenigen afstand. Veel behoefde er niet gekapt te worden; slechts nu en dan een enkele rotan-stengel, die met zijn scherpe, als

weerhaken geplaatste doorns den doortocht belemmerde. Het boschgebied waar we slingerend doortrokken, is moerassig, hier en daar zelfs zeer modderig; wij hadden een olifantenterrein bereikt. Hier stonden de kolossale sporen nog versch als groote ronde kommen in de modder; ginds waren versche uitwerpselen in groote hoopen aanwezig; vlak langs den weg had een groote boom, met slijk bemorst, tot schuurpaal gediend. En geen twintig pas verder stond onze oude gids van Soengei Aboe met schrik stil en fluisterde: gadjah! (1) terwijl hij met zijn kapmes een weinig rechtsaf wees. Ja, daar stond hij, de uitvinder van ons ivoor, de pachydermateuse guit, met zijn proboscideaanse snuit allerlei antediluviaansche snakerijtjes uit te voeren. Lustig schommelde de groote kop heen en weder en klaptten de groote ooren als slaphangende zeilen. Ik kneep den gids vrij onzacht in den arm van genoegen, en zonder mij lang te bedenken, verliet ik het pad en liep, zoo vlug als de struiken het toelieten, op dezen »grooten heer" aan, die op ongeveer 100 à 150 pas rustig bleef staan. Had men mij nu maar kalm laten gaan, dan was ik stellig in de gelegenheid geweest om het dier vrij dicht te naderen; doch zoowel de gidsen als de voorste koeli's begonnen, bang geworden, luid te schreeuwen, dat ik toch terug zou komen. Daar draaide zij ('t was een *szj*, dit had ik reeds gezien) zich bedaard om en verdween op een sukkeldrafje tusschen de struiken.

Slechts half voldaan keerde ik terug. Op de rustplaats, die we spoedig daarna bereikten, was natuurlijk de olifant onderwerp van 't gesprek. Alle inlanders vonden mijn gedrag hoogst ongepast. Dat doet men niet, zoo op een orang-gadang (grooten man) aanloopen; en de gids en onze kok, die voor den olifant driemaal een eerbiedige sembah gemaakt hadden, schreven het alleen daaraan toe, dat hij zoo goed was geweest uit te snijden.

De Maleier is bang voor een olifant, naar ik geloof zonder reden. De olifanten-jagers uit het Sidjoendjoengsche gaan eene kudde achterna, zoeken er een uit die hun 't meest toelacht (natuurlijk in overdrachtelijken zin), en schieten het dier op 5 à 6 pas afstands; dus even onbevreesd als een vogelkoopman één sijsje uit een groote kooi met sijzen uitzoekt. (2)

(1) D. i. olifant.

(2) In den bronstijd alleen zwerfende mannetjes schijnen echter werkelijk gevaarlijk te zijn.

Door Van Hasselt en Veth, die het dier niet gezien en alleen het kraken der takken en het blazen gehoord hadden, werd ik, als van zelf spreekt, benijd.

Kort daarop zagen wij nog een enkele dier modderpoelen waarin de olifanten zich gaarne wentelen, een aantal platgetrapte bamboestruiken, half afgegeten jonge bamboespruiten en een menigte olifantspaden.

Nog ruim anderhalf uur liepen wij met tal van slingeringen door het lage, moerassige terrein; — eindelijk hoorden wij heel ver 't bruisen van de Batang Hari, die aan gene zijde van een rotsigen bergrug stroomt. Boven gekomen werden we als lammeren eenige malen door den gids langs de helling van den berg heen en weergeleid, — nog eens terug, weér denzelfden weg, — onze gids was het pad kwijt. »Ma toean ketté?» (waar is de kleine mijnheer; zoo wordt Veth door onze koeli's genoemd) luidde het tegelijk aan onze achterhoede. Veth, dit had ik gezien, was op het oogenblik toen de gids, het spoor bijster, terugkeerde, naar boven geklauterd, om zodoende over den bergrug te komen, niet twijfelende of hij zou daar het goede pad terugvinden. Besluiteloos stonden wij stil, doch slechts voor een oogenblik. Dadelijk werd den jongeren gids last gegeven hem te volgen ter plaatse waar hij naar boven gegaan was. Intusschen lieten wij de koeli's hun vrachten neerzetten waar wij waren — op een breed olifantspad — en zonden den ouden gids uit om het rechte pad te gaan zoeken. Vóórdat hij vertrok, had hij met onzen kok een weinig zitten bidden, en daarop hadden zij, met de noodige formaliteiten, ieder een peperkorrel gegeten, als een middel om het vinden gemakkelijker of mogelijk te maken.

Na een half uur kwam de eerst door ons uitgezondene terug zonder Veth — deze was nergens te vinden. Terwijl er als signaal voortdurend door ons geschoten werd, zonden wij den mandoer (den opzichter onzer koeli's) opnieuw den verlorene achterna. Te halfvier waren allen terug, zonder eenig resultaat. Men had het spoor van Veth vervolgd tot daar waar het zich op de rotsen verloor. Evenmin had de gids het pad kunnen weervinden. 't Was ver van aangenaam, zooals wij daar zaten, en altoos hoorden wij de Batang Hari beneden ons! Nog geruimen tijd duurde het alvorens eene helling van den berg gevonden was, zwak genoeg om rivierwaarts af te dalen. Overal stuit men op hooge rotsen, die de oevers van de Batang Hari begren-

zen, rotsen die, loodrecht of nagenoeg loodrecht, 't afklimmen onmogelijk maken. Van Hasselt wilde het spoer van Veth volgen ter plaatse waar hij was afgeklimmen, terwijl ik de koeli's naar beneden geleidde. Maar voordat wij de plek waar wij ons bevonden, verlieten, werd, tegenover den weg dien wij waren afgekomen, op een groot vel papier, dat aan een boom werd bevestigd, vermeld wat er gebeurd was, en welken weg wij naar de rivier zouden volgen, alles voor 't geval dat Veth hier nog mocht terugkomen.

Overal voerde thans de weg over scherpe, verweerde rotsblokken, namelijk de weg dien wij volgden; want het gebruikelijke pad was het niet. Overal moest gekapt worden om den doortocht mogelijk te maken. Langer dan een uur duurde dit vermoeiende dalen. Daar hadden wij de Batang Hari bereikt, die hier, bij eene stroomversnelling, zich met donderend geweld een weg baant tusschen en over de rotsblokken waarmede hare bedding op dit punt bezaaid is. Niet lang daarna voegde Van Hasselt, die een eind lager aan de rivier was gekomen, zich weder bij ons, zonder eenige tijding van den verlorene te kunnen mededeelen. Ons eerste werk was nu, opnieuw eenige menschen met een der gidsen stroomopwaarts te zenden om Veth op te sporen. Eten, drinken en zijn bed werden aan die menschen medegegeven, en aan ieder hunner werden vijf gulden beloofd, wanneer zij hun doel bereikten.

Intusschen werd op eene plaats waar de steile rotswand terugweek en de oever vlak genoeg was, door de overgebleven koeli's een nachtverblijf voor ons gereed gemaakt. Tegen 8 uren 's avonds kwamen de spoorzoekers terug met de ontmoedigende tijding, dat ze tevergeefs hadden getracht het spoor verder te volgen, en door de duisternis gedwongen waren terug te keeren. Behoef ik het nog te zeggen, dat wij een onrustigen nacht doorbrachten? Nauwelijks was dan ook van den 8sten October de eerste schemering aangebroken, of wij namen maatregelen om zes man, onder welke ook de jongste gids van Soengei Aboe, onder geleide van den mandoer, en van al het noodige voorzien, uit te zenden, met last om niet terug te keeren, vóórdat ze Veth hadden gevonden, en als laatste middel de Batang Hari tot Soerian op te gaan. Want er waren twee dingen mogelijk: 1o. dat hij de rivier gevolgd was tot aan de koffietuinen van Soerian; 2o. dat hij, op 't kompas afgaande, den grooten weg had bereikt.

Wij bleven den geheelen dag aan de Batang Hari, om daardoor den

gids de gelegenheid te geven, het pad dat hij was kwijtgeraakt, weder op te zoeken; want wel zaten wij aan den stroom dien wij in allen geval moesten overtrekken, maar op een plek waar misschien nog nooit een mensch den voet had gezet en waar dus onze gids heg noch steg wist. Te 12 uren kwam de oude kerel vermoeid en bezweet terug; al zijn zoeken was vruchteloos geweest. »Weet gij wat het is,» zeide hij, »ik geloof zeker dat de olifant mij in de war heeft gebracht. — De weg die meneer opging naar den »orang gadang» was stellig de goede richting!»

Spoedig daarop was hij weder in 't bosch verdwenen, om zijn nasporingen voort te zetten. Eerst tegen 't vallen van den avond zagen wij de lange, magere gestalte terug; met loomen tred en gebogen hoofd naderde hij, ging bij ons zitten, maar zeide niets. Hoewel van het tegendeel overtuigd, vroegen wij hem of hij nu den weg gevonden had. »Ik zal mij maar van kant maken,» zoo begon hij, »'t Is mooi, ik heb mij aangeboden om de heeren naar Moeara Laboe te brengen; gedurende acht jaren scharrel ik in deze rimboe rond, en nu kan ik den weg niet meer vinden. Wat moet meneer wel van mij denken? En ik zal 't nu maar zeggen,» vervolgde hij, mismoedig voor zich starende, »ik geloof dat ik van Soengei Doerian af al mis ben.» Wij raadden hem zijn bloedig voornemen af en vroegen wat hij nu dacht te doen. »O! ik ga overal mee waar de heeren gaan,» was 't antwoord, waaruit stellig veel toewijding sprak, maar die ons voor 't oogenblik van weinig dienst was. Met de kaart voor ons belegden wij breedden krijgsraad. Het bleek spoedig dat er slechts tusschen twee wegen te kiezen was: of teruggaan naar Soengei Doerian, om daar 't goede pad te zoeken, of trachten, van het punt waar wij waren zuidwestwaarts houdende, op het kompas den grooten weg te bereiken. Na lange overweging besloten wij tot het laatste. Want niet alleen zou ons de tocht naar Soengei Doerian terug op veel tijdverlies te staan komen, maar ook de rijst der koeli's begon zeer te verminderen en onze voorraad eveneens. Daarbij was 't nog zeer de vraag, of wij daar werkelijk den goeden weg vinden zouden. Gelukte dit niet, dan was 't geheel en al mis. Wij Europeanen kunnen het zeer goed een paar dagen zonder eten uithouden, maar een koeli, die een vracht draagt, moet zijn maag vol rijst hebben; zonder dat wordt hij onverschillig en gaat in letterlijken zin hij de pakken neerzitten.

Men meene echter niet, dat tegen den tocht op 't kompas geen

bezwaren bestonden. Ieder oogenblik konden wij op hinderpalen stuiten, die een grooten omweg noodzakelijk maakten; steile hoogten konden zich evengoed voordoen als steile ravijnen. Daar naderde ons een deputatie uit de koeli's. De hoofdoeken werden in orde gebracht en met een »tabé toewan!" (1) zetten zij zich bij ons. Als een koeli met »tabé toewan" begint, dan is er iets bijzonders. Nu eens zou hij gaarne voorschot hebben, dan een paar dagen verlof, of hij heeft de ééne of andere perkara. In een deftigen spreektrant, zooals zij alleen bij gewichtige zaken gebruiken, verhaalden zij, dat zij na rijp beraad besloten hadden om te vragen, of het niet het best zou zijn niet langer hier te blijven, maar te trachten den grooten weg te bereiken. De kalongs (2) die wij dien avond hoog boven ons hadden zien vliegen, werden door hen als zoovele bewijzen aangehaald, dat het niet meer zoo heel ver kon zijn, omdat die dieren, zoo zeiden ze, zich nooit ver van bewoonde streken verwijderden. — Zoo kan ik dan gerust zeggen dat er met algemeene stemmen besloten werd onzen tocht voort te zetten in de richting die de padoman zou aangeven. Zeker was 't een bewijs, dat die lieden op ons, of liever op ons kompas, vertrouwden. Zij hebben toch, ik zeide 't reeds, van richting weinig besef (3); op onze vraag waar zij dachten dat Moeara Laboe lag, wezen zij na eenig nadenken den kant van Alahan-pandjang uit. Hun vertrouwen op de padoman is onbegrensd. Daar waar de naald stilstaat, meenen zij dat voor ons de naam te lezen is van de plaats die wij wenschen te bereiken. De naam van ieder riviértje dat wij passeeren, staat volgens hun meening op 't kompas. »Hoe lang," vroeg eens een hoofd aan Van Hasselt, terwijl hij op zijn kompas keek, »hoe lang duurt het nog eer wij in de vlakte zijn?" — »Nog een half uur," zeide deze op goed geluk. — »Ja, zoo is 't," hernam onze vriend; »'t is toch mooi!" voegde hij er bij, terwijl hij een bewonderenden blik op 't kompas wierp.

(1) Wees gegroet, mijnheer.

(2) Groote vledermuizen.

(3) De gewone meening, dat de inlanders het instinct hebben om de richting te vinden, wordt ook door Wallace wedersproken. *Insulinde*. I. 457; alleen zijn zij zeer opmerkzaam op alle kenteekenen die tot aan wijzing van den weg kunnen dienen.

III.

Nog denzelfden avond van dien ongelukkigen dag werd zooveel mogelijk alles voor den marsch in gereedheid gebracht. Alles wat voorloopig gemist kon worden, werd bijeengepakt; slechts 't hoog noodige zou medegenomen worden. Op deze wijze konden de koeli's elkander aflossen in 't dragen langs het ongebaande pad. In weinig opgewekte stemming werd, voor 't geval dat Veth, op ons schieten afgaande, hier nog terug mocht komen, een papier gereed gemaakt, waarop onze lotgevallen en ons reisplan in 't kort beschreven stonden. In een flesch gesloten, werd dit document aan een hoogen staak tegen een grooten steen bevestigd, zoodat het een bandjir (stortvloed) kon weerstaan. En na een sober maal — onwetendheid omtrent den verderen duur der reis had ons voorzichtig gemaakt — begaven wij ons ter rust, nog altijd even bezorgd over den verdwaalde.

In den duisteren nacht, met de als razend voortbruisende rivier naast ons, tooverde de phantasie mij beelden voor die mij deden huiveren. Meermalen hoorde ik, of verbeeldde het mij, een angstig roepen dat boven het donderen van den stroom uitklonk; meermalen hoorde ik onderscheiden stemmen door elkander schreeuwen, — stemmen die meer en meer samensmolten met het geraas van het water, totdat dit weder het eenige was. Tegen 4 uren 's morgens (9 Oct.) begon het te regenen: eerst tikten de groote droppels gelijkmatig en ieder afzonderlijk op ons zeildoeken dak; maar sneller en sneller werd het tempo, totdat eindelijk als 't ware een enkele stroom op onze tent neerviel. Vermoeid stonden wij op en zochten ons goed tegen 't lekken te beveiligen. Nu zachter, dan harder, volgden verschillende buien elkander op, totdat het eindelijk begon te schemeren. Ach, die schemering, zij diende slechts om ons een droevig somber boschgezicht te onthullen! Alles, hoe nat ook, werd haastig ingepakt; want niemand onzer begeerde een oogenblik langer dan noodig was op deze onherbergzame plek te toeven. Hoog tegen den oever, boven iedere bandjir, werd, onder de wortels van een reusachtigen boom, alles wat op den tocht niet onontbeerlijk was, achtergelaten en met zeildoek gedekt. Snel was het luttel reestje rijst gekookt en gegeten en waren alle vrachten gepakt. Nog altijd regende

het. Langs een rotan, over de rivier gespannen, doorwaadden wij den snellen stroom; 't kostte moeite op de been te blijven. Nog even zag ik om; daar stond 't geraamte van onze pondok, daar hing de flesch met den brief! Ook dat plekje zou ik, als zoovele, nimmer terugzien.

Steil ging het bergop langs het doorweekte pad. Zoo glad en glibberig was 't, dat de voet ieder oogenblik uitgleed op een afgebroken tak of wortel. De droge paden van weleer hadden ons verwend, 't uitblijven van den regen had ons den regen geheel doen vergeten. De kleine boschbloedzuigers, atjeh's, waarvan wij tot dusver slechts enkele zagen, daagden bij menigte op. Op den grond, op de bladeren, tegen de boomen hebben zij zich vastgehecht en zoekend strekken ze het lange, dunne lichaam heen en weer uit. Overal weten ze in te kruipen, zelfs tusschen de mazen van fijn geweven kousen. Meestal verraden zij zich dadelijk door een pijnlijk, prikkend gevoel; maar dikwijls ook gebeurt het, dat men ze eerst ontdekt bij eene inspectie op de rustplaats, terwijl ze zich inmiddels hebben volgezogen.

Het pad moest kennelijk gekapt worden om het later te kunnen terugvinden, wanneer het achtergeblevene werd afgehaald. Niet vlugger dan voetje voor voetje ging het voort, en dikwijls was er geheele stilstand, wanneer het dichte net van ijzerharde wortels en takken weerstand bood aan de krachtige bijslagen van onzen gids. Tot dusver waren we niet belangrijk van de zuidwestelijke richting afgeweken. Van Hasselt liep vooraan en ik achteraan, ieder met een kompas. Elk bevel om wat rechts of links te houden, vond dadelijk weerklank bij onze koeli's, die 't noodig oordeelden om 't nog eens luid te herhalen, opdat de gids toch goed de richting weten zou. Daar weken wij hoe langer zoo meer links af: zuidwest werd zuid, toen zuidoost, eindelijk liepen wij bijna vlak oost. Meenende dat Van Hasselt zich vergiste, schreeuwde ik hem toe om toch rechts te houden. »Kan niet'', was het korte, doch veelzeggende antwoord, en kort daarna bleek ook mij, dat wij gestuit waren op hooge rotsgevaarten, die zich, als loodrechte wanden oprijzende, in onzen weg stelden. Een paar uren gingen voorbij, voordat we langs een onmogelijk pad deze kalkrotsen waren omgetrokken, en, bovenop gekomen, onzen tocht in de goede richting konden voortzetten. Inmiddels waren wij een prachtige grot voorbijgegaan,

met wanden en gewelven van de grilligste vormen, met diepe kloven en spleten, waartusschen het nooit ontbrekende groen van allerlei aard, als tot versiering, had wortel geschoten. Dáár in de hoogte, als een kroon op dit indrukwekkende natuurgewrocht, dat wellicht nog nooit door een menschelijk oog was gadeslagen, stonden twee krachtige boomen, wier zware, lange wortels in de grot afhingen.

De regen had opgehouden, toen wij te 11 uren 45 minuten den kam van dit wild gebergte bereikten. Hier was een geschikte rustplaats voor de koeli's, en dezen zetten hun vrachten af. O blijdschap! daar was een pad! een breed pad dat, en dit was zeker wel het voornaamste, in de gewenschte richting voortliep. Snel ging het vooruit langs dezen gevonden weg. Een geheel andere stemming scheen allen te bezielen. Dit was immers een weg, en die weg moest ergens heen leiden, naar woningen, naar een kampong misschien? Hoor! luid klinken de opmerkingen onzer dragers over de mogelijkheid van dit en van dat, terwijl zij nog zoo kort te voren elkander als geesten door het stille woud volgden. Schril snijden de kort uitgestooten kreten der koeli's door het bosch. Of het uitingen van blijdschap zijn, — of ze er dieren, die wellicht in de nabijheid zijn, mee willen verjagen, ik weet het niet. Vroeger schrok ik dikwijls van dit geschreeuw, dat, door den een begonnen en door de anderen herhaald, mij deed denken aan iemand die plotseling door hevige buikpijn wordt overvallen.

Na anderhalf uur hield het pad op en liep in een bergstroompje uit dat wij volgden. Langzaam ging 't nu weer voort door een nauwe kloof met rotswanden, totdat we weldra het bruisen van een rivier beneden ons hoorden en na eene moeielijke, steile daling hare oevers bereikten. 't Was een vrij groote rivier, — de gids, die, op ons kompas vertrouwende, al zijne kennis scheen verloren te hebben, meende dat het de Batang Hari wel kon zijn. Ons kwam dit minder waarschijnlijk voor. 't Was eerst 3 uren en een doodsch plekje waar wij waren aangeland; twee voldoende redenen om nog een eind stroomopwaarts te trekken, waar 't, naar ons voorkwam, veel lichter en helderder en het bosch veel meer open was. Onze koeli's hadden de voorstellingen van »rivier" en »overnachten" reeds zoo nauw verbonden, dat zij bij hunne aankomst op dit punt hunne vrachten hadden nedergezet, op eene manier alsof zij zeggen wilden: „Zie zoo! dat is al weer klaar." Onwillig volgden ze dus. Slechts drie

kwartier later, na een lastig gesukkel over rotsblokken en geklauter over boomstammen, kwamen we aan een kleine ondiepe grot in een overhangenden rotswand van een paar honderd meter hoogte. Hier lag een vischfuik in de rivier; daar waren uitgebrande vuren en verbrande steenen: alles duidde aan dat zich op deze plaats van tijd tot tijd menschen ophielden. En daar ginds, een tiental schreden verder, liep het pad naar boven; — onze gids herkende de plaats duidelijk en verkondigde ons dat wij aan de rivier de Pienti Kajoe waren, die we stroomopwaarts moesten volgen om de Soengei Langsé te bereiken, en daarmede het pad naar Moeara Laboe. Vraagt ge nog of wij tevreden waren, lezer? Hoe jammer slechts dat onze vreugde zoo vergald was door voortdurende ongerustheid over onzen verdwenen reisgenoot! En onze wegwijzer? Als een kind dat straf verdiend heeft, staat hij daar: een gepersonifieerde »ik kan 't niet helpen.» Toen Van Hasselt hem vroeg wie nu den weg gevonden had: hij (de gids) of het kompas, zeide hij: »Stellig de *padoman*, meneer, ik zeker niet; scheld mij uit, doe me alles wat gij wilt; want ik heb het verdiend.» En er sprak zeker niet veel verwaandheid uit zijn antwoord, toen hij, aangemaand om nu maar wat visch te gaan vangen, ons toevoegde: „ik zal maar niet beproeven om visch te vangen, ik ben te dom voor alles, ik kan niets.»

Geen plaats was zeker beter geschikt om te overnachten dan deze. Wij hadden dan ook voor dien dag genoeg gedaan, en toen we terugkeerden van een bad in de rivier, was de pondok bijna geheel gereed en ons huishouden op orde. Spoedig brandden de vuren, en toen de groote vermoeidheid eenigszins geweken was, deden wij ons, op de grenzen van het beloofde land, te goed aan het beste wat onze voorraadmand nog opleverde. Want het was nu zeker dat wij den volgenden dag Moeara Laboe nog zouden bereiken.

Dien volgenden dag, 10 October, verdeelden we wat er nog van eten over was onder de koeli's — ieder ontving twee aardappelen — en gingen daarna te 7 uren 4 minuten op weg. Om uwe verwondering te temperen, lezer! over mijne nauwkeurigheid, die zelfs met minuten rekent, moet ik u zeggen, dat wij, sedert onze speciale terrein-opnemer was afgedwaald, ons best deden om de richting van den weg op te teekenen, ten einde dien later in kaart te kunnen brengen. Spoedig moesten we door de rivier en beklommen den linker-oever; — het geheele terrein is hier doorsneden met olifants-

paden; — daarna passeeren we de rivier om weêr op den rechteroever te komen; — die olifantspaden maken 't loopen niet gemakkelijker, want — opnieuw trokken we door de rivier — de diepe gaten die deze dieren in den weg drukken en die telkens door een volgenden makker weêr grooter en dieper gemaakt worden — hier leidt de weg nogmaals door de rivier heen — geven den wandelaar eigenlijk nog meer te doen dan een geregeld klimmen of dalen. De vraag rees bij mij op, wie die paden — thans moeten wij de rivier doorwaden — 't eerst gemaakt heeft. Ik hoorde dat de Maleier, zoo hij 't vermijden kan, niet gaarne olifantspaden volgt, hetgeen licht uit zijn vrees voor die dieren te verklaren is; dat daarentegen — weêr loopt de weg in den stroom uit en gaan wij naar den anderen oever — de olifant bij voorkeur door menschen gebaande paden volgt. Platgetrapte bamboe en de uitwerpselen van deze dikhuiders ontmoeten we dikwijls en — hier gaan we nog eens de rivier over . . . . . Vindt gij mij vervelend, lezer! O, ik verzeker u, dat het veel vervelender is, ieder oogenblik, nu eens tot de enkels, dan tot de knieën, door het water over gladde steenen te huppelen en tot afwisseling langs olifantspaden te klauteren! De Maleier loopt echter langs zulk een weg even gemakkelijk en vlug als wij over een asphaltweg »*réservé aux piétons.*« 't Valt niet te ontkennen dat wij op onze schoenen een droevig figuur maken, en toch — zonder schoenen gaat het nog minder; hetgeen uitsluitend aan onze voorouders te wijten is, die onze voeten tot loopen ongeschikt maakten.

Te 8 uren 20 min. bereikten wij de Soengei Langsé, een rechtertak van de Pienti Kajoe. Nog altijd ging het hier en daar kappende voort; plotseling stond iedereen stil, — vóór ons, in de richting, die wij moesten volgen, hoorden we iets — ook dáár werd gekapt.

— Stemmen! — ook wij waren gehoord, en als uit één mond klonk aan beide kanten een luid vijandig: Sia iko? (wie daar?) — »Penghoeloe Kapala Pasir Talang!» was 't antwoord, en op hetzelfde oogenblik hadden we vijf Maleiers ontmoet, die, onder de leiding van dat hoofd, Bandaro Basar, waren uitgegaan om ons te zoeken. Dat was een handjesgeschud en een verward geschreeuw en gepraat; maar al wat ze vertelden, boezemde ons al heel weinig belang in, nadat wij allereerst vernomen hadden, dat Veth reeds den 8sten October geheel alleen te Moeara Laboe was aangekomen. Ziehier in 't kort zijn wedervaren. Hij was, terwijl wij den weg zochten,

naar boven geklommen, doch daar gekomen, had hij 't pad niet gevonden. Toen, zich weder bij ons willende voegen, was hij teruggekeerd, maar had ons niet meer aangetroffen. Van ons schieten had hij evenmin iets gehoord, als wij van zijn geschreeuw. Zonder bijl of kapmes, maar alleen van een zoogenaamd dolkmes voorzien, dat echter spoedig in het ravijn viel, had hij de Batang Hari weten te bereiken en, overtuigd dat wij hooger op aan die rivier moesten uitkomen, haar een eindweegs gevolgd. Ook de plaats waar wij overnachtten was hij voorbijgekomen, lang voordat wij dáár kwamen, doch ons niet vindende had hij een geschikten (!) steen uitgezocht, »en toen ging ik om zes uren liggen en ben om halfzes er maar weér van doorgegaan...» Op 't kompas af had hij op den grooten weg aangehouden, door en over alles heen, en dien tegen het vallen van den avond bereikt. 't Was even beneden Baloen, juist daar waar de groote route van Lolo 't zware bosch verlaat, dat hij op dien weg aankwam, en na nog een paar uren loopens betrad hij de controleurswoning van Moeara Laboe. En op hetzelfde oogenblik dat wij aan de Batang Hari bezig waren om de flesch met den brief aan een staak vast te maken, zat de geadresseerde waarschijnlijk in een schommelstoel in de kleine voorgalerij te Moeara Laboe.

Met een verruimd gemoed en ten hoogste verblijd, dat deze tocht zulk een gelukkig einde had genomen, trokken we verder, met de lieden van Pasir Talang aan het hoofd, die ons voortdurend met de meeste belangstelling begluurden. Te 9 uren waren wij aan de plaats gekomen waar zij overnacht hadden — een grooten hollen andoerien-boom en een afdak van bladeren. Al de rijst, door de mannen van Pasir Talang medegebracht, werd hier gekookt en aan onze koeli's gegeven, die daarvan ongeloofelijke hoeveelheden verslonden. Ook onze gids had een paar handen vol veroverd. Uit een doek dien hij voortdurend op den rug draagt — zijn reisinécessaire — haalde hij een gevlochten matje voor den dag, waaruit een klein koperen potje te voorschijn kwam. Bedaard, met afgepaste bewegingen, zocht hij drie droge takken, stak die in brand en begon daarop de rijst te koken. Een plooi van zijn smerigen hoofddoek bevatte wat zout en een ander hoekje leverde wat Spaansche peper. Toen 't eenvoudig maal verorberd was en de laatste korrels uit het potje geschrapt waren, verdween het potje weer in het matje en dit in den doek. En terwijl de man als dessert een onver-

mijdelijke cigarette rolde, droug zich aan mij de gedachte op, dat hij zeker nooit klaagde: dat het zoo'n gesukkel is met die keukenmeiden!

Na een uur van rust hernamen wij onzen tocht, tot halfwaalf steeds den loop van de Soengei Langsé volgende. Het dal wordt hier veel nauwer, en wij giugen nu langs een pad dat, de rivier links latende, tegen den heuvel Perhentian Telleng opvoert, en daarna den kam van het gebergte volgt, om eindelijk langs een uitlooper zeer steil af te dalen. Tot aan het punt waar we de vlakke bereiken, gaan we door de wildernis. Slechts eene enkele maal zien wij, door eene opening in het geboomte, een klein stukje van de sawahs die over de vallei van Soengei Pague uitgestrekt liggen; doch 't was nevelig en niet meer dan een gesluierd beeld van dat alles mochten wij aanschouwen. »Kijk daar ligt het koffiepakhuis!» zeide de Penghoeloe tot mij, en wees naar beneden. »Ah ja!» antwoordde ik, ofschoon ik toen evenveel van een koffiepakhuis zag, als gij op dit oogenblik, lezer! Want onze geleiders schenen zulk een verbaazende haast te hebben om den volke hunne vondst te boodschappen, dat ik werk genoeg had met vóór de voeten te zien, ten einde niet hals over kop vroeger dan iemand anders beneden te zijn.

Te halftwee hebben we de rimboe achter ons en zijn aan 't spruitje Soengei Pangkoer gekomen, dat in de Seliti valt. Nadat wij zoovele dagen in het sombere, dichte woud hadden doorgebracht, was het alsof eene beklemming ons losliet, toen wij daar in het vrije veld, alleen met boschjes van laag struikgewas begroeid, de eindelooze reeks van sawahs beschouwden, thans, met hoog gras bekleed, de weideplaats van tallooze koeien en karbouwen. Een verademing was het dat schoone dal te zien, waarop de zon zoo helder scheen, die huizen met hun erven, hun padi-schuren, hun menschen!

Na de Seliti doorwaad te hebben, waren wij te 2 uren op den grooten weg — we waren thuis! te huis op een plaats waar ik nog nooit was geweest. In een der eerste woningen aan den weg werden ons jonge klappers aangeboden, waarvan het water overheerlijk smaakte. En zie! die vrouwen en meisjes, die anders als schuwe dieren den Europeaan ontwijken, zij stonden en zaten daar rondom ons, hoorden met belangstelling ons wedervaren, en hadden tal van vragen te doen. »Allah toean, zoolang in de rimboe!» En zij bekeken ons met aandacht. Wel zeker, zij hadden ook Veth hier zien voorbijkomen, gehavend en ge-

scheurd, »maar meneer was maar doorgelopen. Waarom niet wat eten gevraagd?» Wat deed ze ons goed die belangstelling, wat sprak ze tot ons gemoed, dat door 't ondervondene voor zachte indrukken zoo ontvankelijk was.

Maar wij moesten voort! Immers Moeara Laboe was ons doel, en niet het eerste het beste huis langs den weg. Wat was het op dien weg vroolijk en levendig! Tal van groepjes, uitgedost in de beste pakjes, mannen, vrouwen en kinderen, kwamen ons tegen. Gij vooronderstelt om ons in te halen. Toch niet — 't was nieuwe jaar en de bevolking van Pasir Talang en Kota Baroe was opgegaan naar den toean kommandoer, als eerbewijs bij 't begin van dit nieuwe tijdperk. Daar hadden ze allerlei gebak en zoetigheid gebracht; en thans keerden ze naar huis terug. Vroolijk schitterden de bonte kleeding en gouden versierselen, de koperen thans ledige schotel op het hoofd, door een met spiegeltjes en lovertjes getooiden doek gedekt, in 't heldere zonlicht. Wèl staken wij er bij af, zooals wij daar liepen, als twee landloopers door de politie opgebracht en door een hoop jeugdige Soengei-Pagoeërs gevolgd. Precies als bij ons. Evenals in onze steden uit stegen en gangen de klompenjeugd, die een standje ruikt, toesnelt, konden wij ook hier geen woning passeeren, of ons gevolg werd door een paar bengels vermeerderd. Dikwijls hoorden wij een woord van belangstelling van voorbijgaande troepjes of moesten wij stilstaan om 't een of ander te vertellen. Soms ook werden wij er geheel en al buitengelaten, en werd alleen den Penghoeloe gevraagd: »dapé?» hetgeen in dit geval zooveel zeggen wil als „heb je ze?» Gelukkig was onze komst vooruit bekend; anders hadden we ook nu, zooals reeds elders gebeurde, veel kans gehad van door ijverige inlandische ambtenaren als weggelooopen soldaten te worden beschouwd, hetgeen is toe te schrijven aan ons kostuum, dat uit hetzelfde blauwe katoen bestaat dat een hoofdrol speelt in de garderobe van den Indischen soldaat.

De Penghoeloe kapala, die, zoodra hij vernomen had dat wij waarschijnlijk verdwaald waren, het geheele feest in zijn kampong er aan gegeven had om ons te gaan zoeken, vergezelde ons trouw. Was 't niet natuurlijk dat hij ons geheel tehuis wilde brengen? Allengs naderden we de kampong, reeds zagen we de Hollandsche vlag aan den langen bamboestaak wapperen, en na weinige minuten drukten we Veth de hand. Wat tal van vragen en antwoorden, van

ophelderingen en uitleggingen, toen wij vertelden dat ook wij op denzelfden dag aan het dwalen waren geraakt.

Toen ik een paar uren daarna over den passer ging, om onze nieuwe woning in de kampong op te zoeken, stond er een troepje Maleiers iets te bekijken dat aan een paal hing. 't Was het broekje van Veth, dat, vol gaten en aan flarden gescheurd, veel geleek op een den vijand ontnomen vaandel: een tastbaar bewijs voor den aard van het tochtje dat hij gemaakt had.

Deels nog dienzelfden avond, deels den dag daarop, kwamen al de lieden terug die Veth vruchteloos gezocht hadden. Thans zijn ook de koeli's terug die wij onder geleide van den ouden gids uitzonden om het goed te halen dat aan de Batang Hari achterbleef.

Lezer! wij zijn aan 't slot van 't laatste bedrijf. In een bevallige groep staan de acteurs van dit blij-eindend treurspel vóór het voetlicht, en de gordijn kan, dunkt mij, vallen, nu gij weet hoe we van Alahan Paudjang naar Moeara Laboe kwamen.

Moeara Laboe, 20 October 1877.

AANHANGSEL.

(Uit een brief van D. D. VETH.)

Uit het verhaal van Snelleman zult gij vernomen hebben, hoe wij te Moeara Laboe zijn aangekomen. Ik wil u hier nog het een en ander mededeelen omtrent mijn eenzamen tocht gedurende de dagen dat ik van het gezelschap was afgedwaald.

Den 7den October 's morgens te 10 uren 40 min. bemerkte ik opeens dat het geheele gezelschap zich niet meer bevond op de plaats waar ik het verwachtte. Een oogenblik te voren had ik nog bijslagen gehoord, maar de weinige minuten die ik noodig had om mij door het struikgewas heen te dringen, waren voldoende om den afstand tusschen mij en de anderen zoo groot te maken, dat zij mijn geroep niet meer konden hooren. Daar de gids even te voren getoond had den weg niet te weten, kon ik ook niet nagaan in

welke richting zij getogen waren. Van de plaats waar ik mij bevond, vervolgde ik nu een eind weegs het pad dat ons hier gebracht had, en vervolgens dat wat wij eerst waren opgegaan, maar dat volgens onzen gids niet het goede was geweest. Het gelukte mij echter niet eenig spoor van mijne reisgenooten te ontdekken.

Ik bevond mij op een bergrug aan den linker-oever van de Batang Hari, welken stroom ik diep onder mij aan den voet der zeer steile helling hoorde bruisen. De rivier liep hier in noordoostelijke richting, terwijl wij op den bergrug een zuidwestelijken koers gehouden hadden. Op onze vraag waarom wij niet dadelijk naar de Batang Hari afdaalden, daar wij die rivier toch moesten overtrekken, had onze gids geantwoord, dat de rotsen op dit punt veel te steil waren om de afdaling te vergunnen.

Ik meende echter dat wat werkelijk ondoenlijk zou geweest zijn voor den ganschen sleep der koeli's die onze vrachten droegen, voor mij alleen geen hinderpaal behoefde te zijn, en besloot dus dadelijk naar de Batang Hari af te klimmen, en haren loop volgende, stroomopwaarts te gaan. Ik moest natuurlijk op deze wijze het punt bereiken, waar vroeger of later ook het overige reisgezelschap aan de rivier zou komen.

Misschien zal de vraag bij u rijzen, waarom ik maar niet ben blijven zitten op de plaats waar ik mij alleen bevond, daar toch, zoodra men bemerkte dat ik aan het gezelschap ontbrak, zeker wel iemand zou worden uitgezonden om mij te zoeken. Hierover heb ik dan ook wel gedacht, maar ik meende niet zoo te moeten handelen, omdat de mogelijkheid bestond, dat het zeer lang zou duren alvorens mijne afwezigheid werd opgemerkt, daar een sleep van bijna 20 man natuurlijk niet geheel bijeenblijft. Gaan nu, wat dikwijls gebeurt, de eersten van eene rustplaats weg, eer nog de laatsten zijn aangekomen, dan weet niemand precies bij welk deel van den troep een of ander individu zich bevindt. Ook kon ik toen volstrekt niet vermoeden, dat het inslaan van een verkeerden weg door den gids meer dan eene tijdelijke en kleine vergissing was geweest; eerst te Moeara Laboe vernam ik, dat hij niet alleen het pad maar ook de richting geheel en al kwijt was geraakt. Mijne geheele handeling was gebaseerd op de onderstelling, dat het gezelschap zich, althans wat de algemeene richting betreft, op den goeden weg bevond.

Ik daalde dus, hier en daar langs bijna loodrechte kalkwanden,

rechtstreeks naar de Batang Hari af, welke ik te 11 uren 20 min. bereikte. Nu ging ik langs de rivier stroomopwaarts, wat echter, in weerwil van den zeer lagen waterstand, vele moeielijkheden opleverde. Nu eens moest ik over groote rotblokken klimmen, dan weder tot het halve lijf door het water waden. Soms rezen de rotsige oevers zoo steil op en was het water langs den kant zoo diep, dat ik weder een heel eind naar boven moest klimmen, om een bruikbare plaats voor mijne schreden te vinden. Ik bemerkte dus al spoedig, dat ik op deze wijze niet ver zou komen, en besloot daarom de rivier over te steken, het gebergte aan de andere zijde te bestijgen, en dan in zuidwestelijke richting voort te gaan. Ik volvoerde dit plan onder groote bezwaren, maar met weinig nut. Steil ging het naar boven, langs rotswanden waarop ik nauwelijks een plekje voor mijn voet kon vinden, en dikwijls van lianen en het netwerk van wortels gebruik moest maken om mij staande te houden. Ik bleef echter in mijne poging volharden, totdat ik den rug van een uitlooper bereikte; maar vreezende te ver van mijn koers af te dwalen, nu het voortgaan in de rechte richting onmogelijk bleek, zag ik mij genoodzaakt weder naar beneden te gaan. Te 3 uren 20 min. stond ik andermaal aan den oever van de Batang Hari, in rechte richting zeker slechts weinig verwijderd van het punt waar ik de rivier het eerst bereikt had.

Ik vervolgde nu weder de rivier een eind opwaarts, voornamelijk omdat ik een sterk bruisen vernam, wat mij deed vooronderstellen, dat ik in de nabijheid van een waterval was. Ik moest nu echter eerst weder de rivier overtrekken; want aan den oever waar ik mij bevond, was geen middel om verder te komen. Bij het doorwaden kwam ik eensklaps op eene zoo diepe plek, dat het water mij tot boven het middel reikte. Gelukkig bevond zich in de nabijheid een groote steen, waarop ik klauterde. Nu trok ik mijn jas uit, wikkelder er mijn instrumenten, notitieboek, alles wat niet nat mocht worden, in, en liet dien op den steen achter, terwijl ik te water ging om eerst de plaats uit te zoeken die mij de beste gelegenheid bood om naar den overkant te komen. Bij deze poging verloor ik grond en werd door den stroom medegevoerd, zoodat ik eerst een eind benedenwaarts den tegenovergestelden oever bereikte. Nu was ik wel aan de zijde waar ik wezen wilde, maar mijn jas bevond zich nog op den steen midden in de rivier. Ik ging dus eerst een eind

stroomopwaarts, totdat ik het geluk had een plaats te vinden waar ik, tot den hals door het water wadende, mij staande kon houden. Op deze wijze keerde ik terug naar den steen en bracht mijn jas ook gelukkig weder aan land.

Opnieuw ging het nu stroomopwaarts, totdat ik den waterval bereikte, of liever de reeks van watervallen, afgebroken door groote en diepe in de rotsen uitgeholde waterkommen, waarin groote vischen rondzwommen. Het geheel leverde een heerlijk schouwspel op. Ik beklom een groot rotsblok, vlak tegenover een waterval van omstreeks drie meter hoogte, terwijl een groote en diepe kom met kristalhelder water zich aan mijne voeten uitstreckte. Hier overlegde ik wat mij te doen stond. Na het voor en tegen rijpelijk overwogen te hebben, besloot ik nu maar geene verdere pogingen aan te wenden om mijn gezelschap weder te vinden, maar te beproeven Moeara Laboe, dat ongeveer in zuidwestelijke richting van het punt waar ik mij bevond gelegen was, op het kompas te bereiken.

Ik begaf mij dus weder op weg, eerst stroomopwaarts, totdat ik een plaats vond waar ik nogmaals de rivier kon doorwaden, en aan de overzijde gekomen, tegen de steile berghelling op. Zoo min mogelijk van de zuidwestelijke richting afwijkende, bereikte ik te 5 uren 45 min. een rechter zijrivier van de Batang Hari, die later, bij het in kaart brengen te Moeara Laboe, bleek de Kajoe Pinti ⁽¹⁾ te zijn. Hier zag ik voetsporen van menschen, naar het mij toescheen vier of vijf inlanders en één Europeaan. Was hier mijn gezelschap geweest of een gedeelte er van? Het kwam mij wel onwaarschijnlijk voor; maar waar konden die sporen anders vandaan komen? ⁽²⁾

Op een draffe vervolgde ik die sporen stroomopwaarts, nu in de rivier, dan langs de zandige oevers, dan langs olifantspaden, totdat ik te 6 uren 25 min. door de duisternis verhinderd werd ze verder te onderscheiden. Het was reeds zoo donker, dat het niet mogelijk was naar een geschikt nachtverblijf te zoeken, en ik wel moest be-

⁽¹⁾ Zoo staat ook op de kaart der zuid. Padangsche Bovenlanden in den Atlas der Sumatra-expeditie. In het Reisverhaal staat Pinti Kajoe.

⁽²⁾ Daar de andere reizigers eerst twee dagen later, nam. den 9den October, aan de Kajoe Pinti kwamen, blijven die voetsporen onverklaard.

sluiten te overnachten waar ik mij bevond. Ik bereidde mij dus een leger op een grooten steen, nabij het riviertje, waartoe ik slechts een paar poear-stengels (eene groote rietsoort met tamelijk groote bladeren) (1) afsneed en op den grond uitspreidde.

De nacht was gelukkig droog, maar veel slapen kon ik niet. Vreeselijk lang duurt in zulk een geval een tropische nacht: van halfzeven tot halfzes, dat zijn elf lange uren. Onophoudelijk hoorde ik het water aan mijne voeten ruischen, en daartusschen vernam ik — of meende ik te vernemen — allerlei vreemde geluiden. Nu eens was het alsof een olifant aan de rivier kwam om zijn dorst te lesschen; duidelijk hoorde ik water opslurpen. Dan weder was het alsof zich iets achter mij door het struikgewas een weg baande. Tallooze vuurvliegies of andere lichtgevende diertjes bewogen zich op phantastische wijze tegen het donker geboomte. Eindelijk begon er eenig leven te komen in de vogelenwereld; een flauwe schemering werd merkbaar; een tamelijk groote, zwarte vogel kwam op een paar passen afstands van mij op den steen zitten, blijkbaar hoogst verwonderd over dien vreemden indringer. Toen het licht genoeg was om het spoor weder te zien, maakte ik mij op weg. Het was toen ongeveer halfzes.

Tot omstreeks zeven uren vervolgde ik mijn weg door en langs dit riviertje stroomopwaarts; maar het spoor had ik daarbij verloren. Toen beklom ik het gebergte tusschen twee zijriviertjes, waarvan ik den kam te 9 uren 15 min. bereikte. Thans moest ik weder langs een zeer steile en dicht begroeide helling afdalen, om te 9 uren 55 min. een riviertje over te steken. Aan de andere zijde ging het weder even steil naar boven, terwijl het struikgewas, en voornamelijk de rotans en lianen, een bijna ondoordringbaar net vormden. Ik had dan ook meer dan anderhalf uur noodig om weder op de hoogte van het gebergte te komen, ofschoon het zich nauwelijks 350 meter verhief boven de plaats waar ik het riviertje was overgegaan. Met gescheurde broek, met gelaat, handen en beenen door de doornen opengereten en aan stuk gestooten, kwam ik tamelijk afgemat boven aan; doch eene rust van eenige minuten was voldoende om mij te doen bekomen. Een eind weegs volgde ik den kam van het gebergte,

---

(1) *Amomum Cardamomum*, eigenlijk een Zingiberacee.

totdat ik eene geschikte plaats vond om naar beneden te klimmen. Te 12 uren 34 min. begon ik te dalen, maar de plantengroei maakte het doordringen bijna onmogelijk.

Ik zocht dus een waterloop uit, en toen ik er een vond welks algemeene richting de gewenschte was, besloot ik dien te volgen. Die waterloop werd spoedig beek en groeide zelfs tot kleine rivier aan. Het afdalen was ook hier alles behalve gemakkelijk, vooral op een punt waar eene aardstorting had plaats gehad. Met moeite kroop ik over en tusschen de medegesleurde boomen en reusachtige bamboestoelen door. Op een ander punt liep het water langs een bijna loodrechten, verscheiden meter hoogen rotswand; mijn voet glipte uit, en veel sneller dan wenschelijk was bereikte ik het benedeneinde, vlak naast eene groote, zwarte slang, die, gelukkig meer bevreesd dan ik, zich met snelheid uit de voeten maakte. Zoo daalde ik naar beneden tot ruim 3 uren. Gedurende al dien tijd verkeerde ik nu eens in de hoop, dat het riviertje waarlangs ik afklom, boven of bij Moeara Laboe in de Siliti zou vallen, — en dan weer in de vrees, dat het daarmede parallel liepen ik dus dien dag Moears Laboe niet zou kunnen bereiken, maar noodzaak zou zijn nog een nacht in de wildernis door te brengen. Wat mij, behalve den honger, deze laatste mogelijkheid nog te onaangenaamer maakte, was het vinden van het versche spoor van een tijger.

Te halfvier werd de helling zwakker, het bosch hield op, het terrein was met poear en andere rietsoorten begroeid, paden kruisten elkander in verschillende richtingen; nog een tiental minuten gaans, en het dal van de Siliti, de vallei van Soengei Pague, lag vóór mij, tegenover de plaats waar ik stond door het Barisan-gebergte begrensd. Nooit heb ik het uitzicht op een dal zoo schoon gevonden.

Vijf minuten later doorwaadde ik de Siliti; nog tien minuten, en ik had den grooten weg van Alahan Pandjang naar Moeara Laboe bereikt, op ongeveer 9 kilometer afstand van laatstgenoemde plaats. Tegen zes uren kwam ik te Moeara Laboe aan, waar ik bij den controleur Welsink een gastvrij onthaal vond. Spoedig zat ik mij in een schommelstoel aan een stuk brood met vleesch en een glas bier te verkwikken. Hoe mij dit smaakte, na een vasten van omstreeks 30 uren, kunnen woorden niet uitdrukken. Terwijl ik dus genoot, waren mijne reisgenooten nog bezig mij aan de Batang Hari te zoeken. Alles in aanmerking nemende, geloof ik, dat ik er nog het best aan toe ben geweest.

Den tweeden dag na mijne komst te Moeara Laboe was het Maleisch nieuwjaar. Bijna de geheele bevolking van de omliggende kampongs kwam bij den Controleur. Meer dan 600 vrouwen kwamen geschenken aanbieden, bestaande uit een weinig gebak of een paar handvollen rijst, waarvoor zij, volgens Maleische gewoonte, een klein tegengeschenk ontvingen. Het geheel leverde een bont en aardig schouwspel op. Tegen twee uren trok de bevolking af; alleen de hoofden bleven bij den Controleur rijsttafelen. Na afloop der geheele geschiedenis kwamen Van Hasselt en Snelleman opdagen. Alle ontbering, vermoeyenis en zorg waren vergeten in het blijde wederzien. Ook voor ons was de dag een ware feestdag.

Moeara Laboe, 29 Oct. 1877.

DE PIEK VAN KORINTJI,

DOOR

D. D. VETH.

(Overgedrukt uit de Nieuwe Rotterdamsche Courant van '6 Augustus 1875.)

I.

Wij Nederlanders klagen steeds over het weder ten onzent, dat het zoo veranderlijk is, en dat men er zoo weinig staat op kan maken. Even alsof het ergens ter wereld anders ware, alsof niet overal het weer er op uit ware met de menschen den gek te scheren!

Tweemaal ben ik met mooi weder op den Brocken geklommen, en tweemaal was het zoo mistig op den top, dat men zich zeer goed kon verbeelden op een November-avond door Amsterdam te wandelen.

Vele bergen in Zwitserland zijn door mij bestegen, maar mooi weer op den top — 't leek er wat naar. Doch ik mag niet ondankbaar wezen. Tweemaal heb ik het wezenlijk uitstekend getroffen: eens op den Faulhorn, en eens op den Pizzo Centrale bij den Gotthardpas. Nog eens trof ik het tamelijk, op een berg bij Lugano wiens naam mij niet te binnen schiet. Maar hoevele malen ben ik niet daarentegen halverwege teruggekeerd en heb ik voor niet, klapertandende van koude, op den harden vloer eener *Senne*-hut geslapen, of, juister uitgedrukt, niet geslapen! Neen! het beklimmen van bergen is al een even ondankbaar werk als het afdalen in grotten of mijnen. In beide gevallen is het honderd tegen één dat het de moeite niet loont.

Eenmaal was ik zes dagen te Bergen in Noorwegen, eene stad die, als men de faam vertrouwt, slechts zelden getuige is van een helderen zomerdag, en nooit heb ik zulk onafgebroken prachtig-zomerweer genoten. Een andermaal was ik, gedurende acht dagen, reeds laat in het najaar, te Londen. Ik was voorbereid op de nevels en den zwarten rook der fabrieken, maar zag niets dan heerlijken zonnenschijn, door een meiregentje afgewisseld. Ik had kunnen aannemen, dat het zwarte, sombere Londen slechts in de sprookjes-wereld bestaat.

Bij onze afreis naar Indië — wij vertrokken half Januari — was het weder aangenaam en zacht. Aan de kust van Portugal was het een genot op het dek te zitten; maar nauwelijks waren wij de straat van Gibraltar binnen, of het werd vinnig koud, zoodat ieder weder zijn dikke kleederen voor den dag haalde. Bij het aan wal gaan te Southampton had ik het in een gewoon dun jasje warm genoeg gehad; bij het aan wal gaan te Napels trok ik een winterjas aan. een spiksplinter nieuwen, dien ik wijselijk bij mijn Indische uitrusting gevoegd had.

In het kanaal van Suez was het guur en regende het, en in de golf van Aden had ik gaarne mijn winterjas weder voor den dag gehaald. Alleen om mijn fatsoen, of liever het fatsoen van het weder op te houden, liet ik het na.

Toen wij den Talang gingen beklimmen, was het 14 dagen lang het helderste weder geweest dat men zich denken kan. Den morgen van den dag waarop wij zijn top bereikten, lachte hij ons nog zoo vriendelijk toe. Maar nauwelijks waren wij boven gekomen, of hij hulde zich met kop en al in zijn wolkenmantel. Tweemaal 24 uren bleven wij boven, maar steeds was het nevel rondom ons. Nauwelijks waren wij een eind weegs op den weg naar beneden, of de schelm stak zijn kop uit den mantel en lachte ons uit.

Met uitzondering van slechts zeer enkele dagen is het, terwijl ik dit schrijf, twee en een halve maand lang ongeveer hetzelfde weder, en kan men niet veel verder zien dan zijn neus lang is. Wel is het den eenen dag zwaar bewolkt en valt er bij aangename temperatuur een weinig regen, terwijl het den volgenden bij zonnenschijn drukkend heet is; maar in beide gevallen ziet men op eenigen afstand even weinig, en blijven boomen en bergen als in dichte sluiers gehuld.

Het is nu de zesde dag dat ik hier te Loeboe Gedang ben, steeds hakende naar de gelegenheid om te photographeeren, in afwachting

van de komst mijner medereizigers en van den afloop der voorbereidende maatregelen, die aan de voorgenomen beklimming van Sumatra's hoogsten berg, Piek van Korintji of van Indrapoera geheeten, moeten voorafgaan. Alleen de eerste dag was niet bepaald ongunstig, maar toen was de boel niet in orde, daar de donkere tent gerepareerd moest worden. Maar sedert — 's morgens, 's middags en 's avonds, altijd hetzelfde gemis van de onmisbare helderheid.

Wel zou het weer nu zeer gunstig zijn om personen te photografeeren, maar die zijn juist op het oogenblik niet te krijgen, daar de hoofden naar Moeara Laboe zijn om hunne maandelijksche opwachting bij den Controleur te maken, en ik zonder hun voorbeeld, hulp en overreding geen kans zie om van anderen iets gedaan te krijgen. Er is bij zulke gelegenheden wel een goede dosis christelijke lankmoedigheid noodig, om in een goed humeur te blijven. En dan nog de beslommingen met bedienden en koeli's! Iederen morgen herhaalt zich dezelfde moeielijkheid om er een te krijgen die gras voor mijn paard kan snijden; want altijd heeft de aangewezen persoon de eene of andere reden aan te voeren, waarom hij juist dien dag verhinderd is. Heb ik het dan eindelijk zoo ver gebracht, dat er genoegzaam gras gesneden is, en vraag ik mijn jongen waarom het paard niets krijgt, dan is het gras te nat. Vraag ik hem 's morgens, waarom hij het paard niet naar de rivier leidt om te drinken, dan is het om het natte gras niet noodig. Het natte gras dat het dier niet krijgt, schijnt dus goed te zijn voor honger en dorst beide!

Mijn troost onder dit gesukkel is het leeren eten van doerians, die ik nu al zeer lekker begin te vinden, het spelen met het aapje van onzen kok, dat ik te vergeefs beproefd heb beschuit te leeren eten, — het ruikt er even aan en gooit het dan met minachting weg — en andere dergelijke interessante bezigheden meer.

Van aapjes gesproken, — ik weet niet of het bij ons wel algemeen bekend is, dat de bruine of Lamongsche hier afgericht worden om klappers (¹) te plukken. Vooral hier in de XII Kota's wordt veel van die getemde apen gebruik gemaakt, en zij schijnen uit de onafhankelijke landen te komen. Rondom de kampong wemelt het van roode en grijze of Javaansche apen; ik heb ze nog nergens zoo stout

---

(¹) Kokosnoten.

en vermetel gezien. Op klaarlichten dag komen zij in de kampong om vruchten te stelen. De siamangs, een groote, zwarte, langharige apensoort, schijnen hier minder voor te komen; men wordt ten minste niet zoo op hunne concerten onthaald. Wanneer eenige van die dieren in uwe nabijheid aan den gang zijn, dan is de muziek die zij maken oor- en hartverscheurend. Van de hoogste en schelste fluittonen gaan zij eensklaps over in den diepsten bas. Nu blaffen zij als een hond of schreeuwen als een kind; dan schijnt er zich een in het buikspreeken te oefenen of een verwijderden vriend te roepen. Van juichtonen en hoerahgeroep gaan zij eensklaps over tot de zwaarmoedigste of teederste verzuchtingen. Hoort men ze voor het eerst, dan meent men dat er minstens wel 20 bij elkander zijn, terwijl bij nader onderzoek blijkt, dat er niet meer dan drie of vier noodig waren, om al dat spektakel te weeg te brengen.

Van de apen tot de menschen is slechts één stap.

Oppervlakkig beschouwd bestaat er tusschen de bewoners van de XII Kota's en hunne burens in de andere gedeelten der Padangsche Bovenlanden slechts weinig verschil. De taal is geheel dezelfde; alleen vrouwen ze nog sterker, en slikken zij nog meer letters, ja lettergrepen, op, zoodat zij nog moeilijker te verstaan zijn. Verder verschillen zij ten opzichte van het dragen. De Twaalf-Kotenaars dragen op den rug, terwijl de overige bewoners der Bovenlanden alles op het hoofd dragen. De kleeding is dezelfde, maar de haardracht verschilt. Bij de mannen ziet men hier veelal lange haren, die tot over den schouder afhangen, de vrouwen leggen het haar op het hoofd samen en winden er dan een doek om, terwijl zij in andere streken het haar in een soort van wrong op de ééne zijde van het hoofd dragen. De manier van de XII Kota's staat vrij wat aardiger. De vrouwen zijn hier verbazend schuw; bij het zien van een Europeaan zetten zij het reeds op 100 passen afstands op een loopen.

Terwijl ik mij met deze gewichtige werkzaamheden en waarnemingen bezig hield, kwamen Donderdag avond den 29sten November de heeren Van Hasselt en Snelleman van Moeara Laboe opdagen. Zij brachten een hevigen regen mee, maar die door gunstiger weer gevolgd werd. Zaterdag-morgen was de Piek bijzonder helder en gelukte het mij eindelijk er eene goede photographie van te krijgen. Denzelfden dag ging Snelleman door naar Bedar Alam, en kwamen de door ons verscheidene dagen te voren uitgezonden padzoekers van den berg

terug. Volgens onze rekening waren zij 19 dagen uitgeweest, volgens hunne eigene slechts twaalf, en toen zij in bijzonderheden traden, verklaarden zij dat zij vier dagen hadden gebruikt om naar boven te klimmen, en twee om weder af te dalen, terwijl gedurende drie dagen regen en wolken hen belet hadden iets te doen. Hoe nu die drie lezingen te rijmen zijn, is mij nog duister. Zeker was het in allen gevalle, dat zij niet tot den top waren gekomen, ofschoon zij beweerden gestegen te zijn tot het punt waar het bosch ophoudt.

Van uit Loeboe Gedang gezien levert de Piek van Korintji een grootsch en prachtig schouwspel op. Fensklaps verheft zij zich tot eene hoogte van naar schatting 3600 (¹) meter, terwijl Loeboe Gedang nog geen 500 meter boven de zee is gelegen. Tusschen den Piek en de plaats waar wij ons bevinden, liggen slechts eenige lage bergen, die zijne kolossale hoogte nog des te meer doen uitkomen. Rechts er van ziet men eenige toppen van het Barisan-gebergte; doch deze zinken, reeds om hun grooteren afstand bij vergelijking met den Piek, geheel weg. Het zal een heele klim zijn: ruim 3000 meter. Zelfs bij het beklimmen der hoogste Alpentoppen heeft men zelden zooveel te stijgen, dewijl men meestal van een reeds veel hooger gelegen punt uitgaat. De directe afstand van hier tot aan den top zal ongeveer 20 kilometer bedragen.

Morgen, Woensdag den 5den December, begeven wij ons op weg; heden hebben wij ons bezig gehouden met allerlei voorbereidende werkzaamheden. Ons gezelschap zal bestaan uit de volgende personen: Van Hasselt en mij, onzen kok en den mandoer met een zestiental koeli's, het larashoofd van Doerian Taroeng en twee volgelingen, en twee van onze padzoekers, daar de anderen ziek zijn geworden; in het geheel dus 25 personen. Wij zijn er op ingericht om 14 dagen te kunnen uitblijven. Ik vlei mij dat wij den top in uiterlijk zeven dagen zullen kunnen bereiken, dat wij slechts drie dagen noodig zullen hebben om terug te keeren, en dat wij dus vier dagen boven zullen kunnen blijven, om het voor onze waarnemingen gunstige oogenblik af te wachten. Mocht het noodig blijken, dan zullen wij ons verblijf op den top altijd nog met eenige dagen kunnen verlengen. Wij behoeven daartoe slechts dadelijk na onze aankomst eenige koeli's, die levensmiddelen gedragen hebben, onder geleide van één of twee onzer gewijzers, terug te zenden om meer te halen.

(¹) Volgens de berekening der op den top verrichte waarnemingen is de hoogte 3690 meters.

II.

Wij zijn, terwijl ik dit schrijf, op onze vierde plaats van overnachting gekomen. De top is wel niet heel ver meer verwijderd, maar tot nu toe kunnen wij geen weg daarheen vinden. De eerste twee dagen kwamen wij een goed eind vooruit, daar de olifanten en rhinocerossen zoo vriendelijk geweest waren een pad voor ons te banen, dat nog slechts hier en daar een weinig behoefde te worden uitgekapt, om aan onze koeli's een goeden doortocht te verleen. Deze beide dagen troffen wij het ook uitmuntend met het weer, daar het overdag droog bleef en des nachts slechts weinig regende. Den derden dag was het weer ons minder gunstig. Reeds te één ure begon het te regenen en moesten wij in het rotsachtig bed eener kleine rivier halt houden. Allerkoddigst was het gezicht onzer koeli's, die zich ieder van een stuk zeildoek meester maakten, om zich daaronder, op hunne hurken gezeten, tegen den regen te beschutten.

Toen het een weinig ophield met regenen, gingen wij weder op weg; maar spoedig verhinderden steile rotsen ons om verder in die richting door te dringen. Wij moesten terugkeeren, maar daar het ook nu weder spoedig begon te regenen, waren wij verplicht ons bivouak op te slaan ter plaatse waar wij ons bevonden. Met veel moeite kregen wij onze koeli's aan 't werk om een hutje te bouwen, daar zij veel liever onder hunne stukken zeildoek gekropen waren. Tegen den avond werd het mooi weder, en kregen wij een schoon gezicht op den top van den berg. Ook gedurende den nacht bleef het droog, wat ons bijzonder aangenaam was bij de overtuiging die wij koesterden, dat het hutje niet bijzonder waterdicht zou blijken.

Gelukkig was het ook den volgenden morgen helder; maar toen wij te elf uren bij een ander beekje, ongeveer honderd meter boven ons vorig nachtkwartier, gekomen waren, konden wij niet verder, daar wij overal op ondoordringbaar struikgewas stieten. Daar ook de nevels weder begonnen op 'te zetten, besloten wij hier eene hut te laten opslaan. Inmiddels gingen onze twee gidsen in ééne, ik in eene andere richting op weg, om een pad te zoeken waarmede wij verder zouden kunnen komen; maar allen keerden wij terug met zeer onbevredigend resultaat. Te een ure begon het te regenen, zoo het scheen met het plan om daarin lang te volharden. Ons hutje bleek

gelukkig tamelijk dicht te zijn, maar alles wat wij aanraakten was van water doorweekt.

Den volgenden morgen nieuwe pogingen om den top te bereiken, of althans buiten het bosch te komen! Van Hasselt ging met de twee padzoekers den éenen, ik met twee koeli's den anderen kant op. Beiden waren wij gelukkig genoeg van te slagen: Van Hasselt door, na een grooten omweg, het beekje waaraan wij gelegerd waren, boven de steile rotspunten die wij voor ons hadden, opnieuw te bereiken en verder zijne bedding te volgen; ik door een pad van wilde geiten te vinden, dat met veel kappen tot een geschikt pad voor de koeli's kon gemaakt worden. Daar volgens Van Hasselt het door hem gevonden pad zeer gemakkelijk was, en hij eene plaats gevonden had die, als het hoogste punt waar hij nog water had aangetroffen, en nauwelijks een half uur van den top verwijderd, voor het bouwen van een pondok uiterst geschikt scheen, volgden wij den anderen morgen den door hem aangegeven weg. De gemakelijkheid liet, wel is waar, veel te wenschen over, maar de plaats voor de pondok was uitstekend en goed tegen den wind beschut. Wij bouwden hier nu een hutje met meer zorg dan gewoonlijk, omdat wij op dit punt eenige dagen zouden vertoeven. Het dak bestond uit stukken geteerd zeildoek, waarin op reis de vrachten gepakt werden; de wanden uit in het bosch gehouwen takken. Daar echter op deze hoogte de onder den invloed van wind en koude gekromde en verschrompelde boomen slechts kleine bladeren hebben, was de dichtheid dier wanden onvoldoende om den wind geheel te weren. De grootte der hut was juist toereikend om er ons beider slaapsteden, eene kleine tafel en twee stoelen in te bergen.

Den volgenden morgen gingen wij nu moedig op weg naar den top. Het half uur van Van Hasselt was reeds tot twee uren aangegroeid, toen wij op eens voor een grooten, diepen krater stonden, met een zoo smallen rand, dat men er zich nauwelijks op kon omkeeren. Rechts van ons zagen wij dien kraterrand tot zijn hoogste punt stijgen, maar steile rotsen maakten het onmogelijk, van de plaats waar wij waren dat punt te bereiken. Ook aan de linkerzijde scheen het niet doenlijk verder te komen, en daar wij ons op een der laagste punten van den kraterrand bevonden, hadden wij alleen uitzicht naar de zijde vanwaar wij kwamen, en zagen dus niets dan geen ons reeds bekend was. De blik in den krater, waarin

wij, tot op honderden voeten diepte, rook en damp door spleten en kloven zagen dringen, was zeker indrukwekkend genoeg, maar daarom was het ons toch niet in de eerste plaats te doen. Met veel moeite gelukte het mij ten laatste links een eind weegs over den kraterrand verder te klimmen en een hooger punt te bereiken, waardoor ik de eerste sawahs van de vallei van Korintji in het oog kreeg, en tevens een prachtig gezicht genoot op het schoone bergmeer dat op den Goenoeng Toedjoeh gelegen is. Duidelijk herkende ik de overblijfselen van een grooten, gedeeltelijk ingestorten kraterrand, die het meer omvatte, en zich in zijn nog overeind staand deel hoog en steil daarboven verhief; duidelijk zag ik hoe het helder blauwe water zich over het laagste deel van den rand een uitweg had gebaand, en, op zijn weg naar de Korintji-vallei een hoogen waterval vormende, zich daarna in een diepe, donkere bergkloof verloor.

De Goenoeng Toedjoeh komt op de kaart, gevoegd bij het verslag der reis van den heer Schouw Santvoort, onder den naam van Goenoeng Patah Sembilan voor. Doch behalve de naamsverwisseling (de ware Goenoeng Patah Sembilan ligt westwaarts van den Piek) is ook de aangegeven ligging niet volkomen juist. De Goenoeng Toedjoeh ligt recht oostwaarts van den Piek en dus wat zuidelijker dan de Patah Sembilan op Santvoort's kaart is geplaatst.

Van het heerlijke uitzicht kon ik, helaas! slechts weinige oogenblikken genieten. Kort nadat Van Hasselt bij mij gekomen was, werd alles door een dicht wolkenfloers weder aan onze blikken onttogen, — een slechte belooning voor zijne bezwaarlijke wandeling. Niet zonder moeite klommen wij langs den kraterrand weder naar onze vroegere standplaats af, om vandaar naar onze hut terug te keeren. Wij waren echter gelukkig genoeg nu een middel te ontdekken, om bij eene latere poging het hoogste punt van den kraterrand te bereiken.

Die groote triomf werd dan ook werkelijk den volgenden morgen behaald. Te halfzes van onze tent vertrekkende, stonden wij te halfacht op die spits, 600 meter hooger dan onze hut en bijna 200 meter boven het hoogste punt dat wij den vorigen dag bereikt hadden. Het weder was iets minder helder dan toen, doch daarentegen duurde het langer, tot elf uren ongeveer, eer door het opstijgen der wolken alle uitzicht weder verdween.

Wel is waar was van het westerstrand en van alles wat beoosten het Barisan-gebergte gelegen is, niets te zien; maar prachtig was

daarentegen het panorama der Padangsche Bovenlanden dat zich voor onze blikken ontrolde. Talang, Merapi, Sagoe, Ophir vertoonden zich allen even duidelijk in scherpgeteekende lijnen. Minder gelukkig waren wij wat de vallei van Korintji betreft, die wij natuurlijk te meer verlangden in de verte te kunnen gadeslaan, naarmate, door het verbod der Regeering, de hoop verflauwd was, dat wij ooit haren bodem zouden betreden. Grootendeels was die vallei door wolken bedekt, en slechts nu en dan werd er, dan hier, dan daar, een slip van dien sluier opgelicht. Dit was echter genoeg om ons in staat te stellen, het meer van Korintji en zijn zuidelijken oever eenige malen in het oog te krijgen, en ons eene voorstelling van de geheele vallei te vormen. De indruk beantwoordde niet geheel aan het denkbeeld dat men zich, naar de gangbare geruchten, van den rijkdom en de volrijkheid van Korintji maakt. De uitgestrektheid der sawahs of natte rijstvelden, waarvan wij de smalle streep met het oog over het grootste deel van het dal konden volgen, scheen gering in verhouding tot de ruimte van het daarvoor geschikt terrein, en het gedeelte van den meeroever dat wij het best konden onderscheiden, scheen tot aan den rand van het water met bosch bedekt. Ten zuiden van het meer rustte ons oog op een hoogen berg, waarschijnlijk de Goenoeng Raja, die langs de westzijde der vallei slechts door lagere bergen met de Piek en den Patah Sembilan verbonden schijnt. Het gebergte dat zich oostwaarts van Korintji als de zuidelijke voortzetting van den Goenoeng Toedjoeh uitstrekt, vertoonde zich bijzonder duidelijk, en deed zich voor als een zwaar bergterrein met smalle en diepe dalen, evenals het terrein ten oosten van den Talang.

Den volgenden morgen was het nog minder helder. Wij klommen nogmaals van onze hut tot halverwegen den top naar boven, maar zagen spoedig in, dat wij wijs zouden doen ons met het den vorigen dag verkregen resultaat tevreden te stellen. Echter werd nu onze moeite beloond door een heerlijken blik op eenige toppen van het Barisan-gebergte, dat den dag te voren schier onzichtbaar was geweest. De zee en het strand bleven dat ook nu.

De duur van den tocht was ons medegevallen en gaarne zouden wij dus nog eenige dagen boven zijn gebleven, maar de gezondheids-toestand van ons volk begon ons ernstige bezorgdheid in te boezemen. Reeds had ons het larashoofd ziek verlaten en zijne volgelingen medegenomen; vier onzer koeli's hadden wij naar beneden moeten zenden,

omdat zij zich niet wel gevoelden, en het liet zich aanzien, dat wij weldra geen enkelen gezonde in ons gevolg zouden hebben overgehouden, daar die arme inlanders bitter van de koude en vochtigheid in die hooge streken te lijden hadden, en veel minder dan wij, Europeanen, daartegen bestand bleken te zijn. Toch begonnen wij ook zelve onder het natte en gure weder te lijden. 's Nachts hadden wij, wel is waar, gelukkig geen regen gehad, maar de temperatuur had 's morgens vroeg slechts 7 graden Celsius bedragen, en door de nevelen en de stofregens van den namiddag bleef alles vochtig. Alles spande dus samen om ons tot het besluit te brengen, nog dienzelfden dag weder naar beneden te gaan.

Met het vallen der duisternis bereikten wij het verblijf waar wij, bij het opklimmen, den tweeden nacht hadden doorgebracht, en wij hadden dus dalende in een halven dag een afstand afgelegd, waarvoor wij klimmende drie dagen hadden noodig gehad. Den volgenden dag daalden wij zooveel als wij de eerste twee dagen waren gestegen en waren toch reeds te drie uren te Loeboe Gedang terug. In slechts tien dagen hadden wij den geheelen tocht volbracht, waarvan de wetenschappelijke resultaten door de verslagen van de Sumatra-expeditie nader in het licht zullen gesteld worden. De top van een berg was bereikt die nog nooit door een Europeaan, ja, zooveel men weet, nog nooit door een inlander was beklommen, en die niet zelden voor geheel ontoegankelijk was uitgekreten (¹). Van dien top waren peilingen genomen, die voor de verbetering der kaarten van Midden-Sumatra goede vruchten zullen dragen. en was een blik in het onbekende land der vallei van Korintji geworpen, waardoor de gewone voorstellingen van de natuurlijke schoonheid des lands bevestigd, maar die omtrent zijne welvaart en vruchtbaarheid aanmerkelijk getemperd werden. Het laatste groote werk dat de expeditie in de Padangsche Bovenlanden te verrichten had, was hiermede afgelopen. Zij kon thans hare blikken wenden naar verdere gedeelten van het uitgestrekte veld, dat voor haar onderzoek was aangewezen.

Voltooid te *Moeara Laboe*,

22 Dec. 1877.

(¹) De Piek is andermaal beklommen in Dec. 1885, door den Sergeant-majoor A. F. Wolff, om een pilaar te bouwen ten behoeve der triangulatie van Sumatra. Het houten geraamte der door de leden der Sumatra-expeditie nabij den top gebouwde hut was nog in wezen gebleven. Zie Tijdschrift v. h. Aardr. Gen. Jg. 1886. V. en M. bl. 177. P. J. V.

EENIGE OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN
DE KOLONIALE KRONIEK IN DE ECONOMIST
VAN MAART 1882,

DOOR

D. D. VETH.

(Overgebruikt uit het Algemeen Dagblad van Ned. Indië van 8 Mei 1882).

In het bovengenoemde artikel bespreekt Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford hetgeen sedert Oct. 1879 over de ontginning van het Ombilin-steenkolenveld en den spoorweg-aanleg in Midden-Sumatra geschreven is. De geachte schrijver geeft daar een overzicht van hetgeen door mij hierover gepubliceerd is ⁽¹⁾, en zonder het door mij geschrevene aan gezette kritiek te onderwerpen, heeft hij toch verscheidene opmerkingen gemaakt en vragen gesteld, die ik mij haast te wederleggen of te beantwoorden.

Op bladz. 265 wijst de heer Quarles van Ufford op het karakter van de inlanders, hetwelk, volgens hem, noodzakelijk maakt, dat zij altijd onder toezicht werken, en spreekt de meening uit, dat de voortdurende zorg en oplettendheid die bij de exploitatie van den kabelspoorweg vereischt worden, nauwelijks van den inlander te verwachten zijn, — in verband waarmede hij op bladz. 270 meent, dat ik voor europeesch personeel en exploitatie-kosten te weinig in rekening heb gebracht.

(¹) De door hem vermelde geschriften zijn nummer 4, 7 en 9 van de hierachter volgende lijst der geschriften van D. D. Veth. Het bestaan van No. 8 was den heer Quarles ontsnapt.

P. J. V.

Ik kan dit niet toegeven. Nagenoeg alle aan de exploitatie der zwevende kabelspoorwegen verbondene werkzaamheden zijn van zoo eenvoudigen aard, dat zij, volgens mijne ondervinding, steunende op een tweejarigen, dagelijkschen omgang, juist door den Maleier der Padangsche Bovenlanden uitstekend verricht kunnen worden. Dat zij steeds onder toezicht moeten werken, geef ik toe; maar daarvoor heb ik dan ook aangenomen 26 Europeesche opzichters, even zooveel hoofdmandoers en 78 mandoers, op slechts 246 koeli's.

Dat mijne berekening der exploitatie-kosten zeker niet te laag is, kan ook uit het volgende blijken. Stel ik dat van de kosten welke ik onder het hoofd »Algemeene Administratie-kosten» in rekening heb gebracht, f 50,000 ten laste van den kabelspoorweg komen, zoo bedragen de zuivere exploitatie-kosten daarvan, bij een vervoer van 180,000 ton, f 350,000, zonder iets voor rente en amortisatie van het aanlegkapitaal in rekening te brengen, terwijl, volgens de ondervinding, de exploitatie-kosten in Europa, rente en amortisatie medegerekend, slechts f 250,000 à f 300,000 zouden bedragen.

Op bladz. 268 en 269 wordt er op gewezen, dat ik, althans schijnbaar, nog min of meer aarzel, welk plan wel als het beste aanbevolen moet worden, ja dat ik het zelfs nog zoo weinig met mijzelf eens ben omtrent de keus der te volgen plannen en de wijze hoe die uit te voeren, dat ik het noodig geacht zou hebben dezer dagen naar Sumatra terug te keeren, ten einde door nadere plaatselijke onderzoekingen en opnemingen daaromtrent meer zekerheid te verkrijgen.

Dit is onjuist, hoewel mij de opmerking genoegen doet, omdat er uit blijkt, dat ik mijn doel, om de verschillende mogelijke plannen voor het vervoer der steenkolen zoo objectief mogelijk tegenover elkander te stellen, zonder mij daarbij door ingenomenheid voor een bijzonder plan te laten beheerschen, bereikt heb. Hoewel ik niet kan ontkennen, dat het lang geduurd heeft voordat ik een gevestigd oordeel verkregen heb, zoo was ik toch reeds bij het schrijven van mijne laatst besprokene brochure volstrekt niet meer twijfelende, en aarzel ik dan ook niet om duidelijk mijne meening uit te spreken.

Volgens mijne innige overtuiging, voortgesproken uit eene driejarige studie van de quaestie, is een stoomtramweg, zooals in die brochure geschetst is, het doelmatigste en goedkoopste middel om in de verbetering van de communicatie met de Padangsche Bovenlanden te voorzien, terwijl ik de ontginning der steenkolen, althans zoolang de

afzet niet tot over de 300,000 ton gestegen is, eene hoeveelheid die in de eerste tijden niet is te verwachten, alleen door middel van eenen zwevendenden kabelspoorweg mogelijk acht; waarmede ik bedoel, dat slechts bij de aanwending van dit middel de kolen voor belangrijk lagere prijs dan de Engelsche op de Indische markt gebracht kunnen worden, en toch eene voldoende, ja zelfs hooge rente van het benoedigde aanleg-kapitaal te verwachten is.

Op bladz. 270 is de geachte schrijver van de Koloniale Kroniek van oordeel, dat ik het transportvermogen van den kabelspoorweg te hoog geschat heb. Ook dit kan ik niet toegeven.

Volgens de ondervinding is een transport van 25 ton per uur gemakkelijk te bereiken, wat in 24 uren 600 ton uitmaakt, zoodat slechts 300 werkdagen aangenomen behoeven te worden, om tot een transport van 180,000 ton te geraken, en er dus 65 volle dagen overschieten voor het verrichten der noodige reparatiën. Is het personeel behoorlijk geoefend, staan de stations onderling door middel van eene telefoon-leiding in behoorlijke verbinding, en is het toezicht zooals het wezen moet, zoo maak ik mij sterk met een enkelen kabelspoorweg nog meer dan 180,000 ton te kunnen vervoeren.

Nu kom ik aan de gewichtigste opmerking, eveneens op bladz. 270, waar gevraagd wordt, of het geen gebrek aan praktischen geest verraadt, om op Sumatra een kabelspoorweg van 62 K. M. te willen aanleggen, terwijl onder de in Europa bestaande slechts één genoemd kan worden van ruim 10 K. M. lengte, en onder de overige geen enkele de 5000 M. overschrijdt.

Dat de lengte der zwevende kabelspoorwegen in Europa algemeen gering is, ligt niet in den aard dezer inrichtingen, maar alleen in de omstandigheid, dat in die streken, waar dit middel van vervoer tot nu toe de meeste toepassing heeft gevonden, de mijnen en fabrieken zelden op groote afstanden van bestaande spoorwegen, bevaarbare rivieren en kanalen of de zee gelegen zijn.

Waren de bestaande kabelspoorwegen slechts weinige honderden meters lang, dan zou deze opmerking juist kunnen zijn, maar nu de ondervinding op vele plaatsen heeft geleerd, dat een kabelspoorweg van 4 à 5 K. M. zonder bezwaar door één machine gedreven kan worden, behoeft men slechts 12 à 15 dergelijke kabelspoorwegen aan elkander te verbinden, om de gewenschte lengte te verkrijgen, terwijl, hoe grooter de lengte is, des te minder de exploitatie-kosten per kilo-

meter zullen bedragen. Het overbrengen van de bakken van den éénen kabelspoorweg op den anderen geschiedt op dezelfde wijze als op de punten waar de weg een hoek maakt, wat op korte banen ook dikwijls voor kan komen. Gold het hier het transport van een artikel dat die kosten kon dragen, zoo zou ik geen oogenblik aarzelen om zoo noodig een kabelspoorweg van 600 K. M. en meer voor te slaan, daar in den aard van het transport-middel niets gelegen is, dat eenige beperking van de lengte noodzakelijk maakt.

Ik hoop hiermede alle door den heer Quarles van Ufford gemaakte opmerkingen besproken te hebben, maar ik wensch deze gelegenheid te baat te nemen, om nog een ander punt aan te roeren.

Van verschillende zijden namelijk wordt de berekening der aanlegkosten, en wel vooral met het oog op de drijfmachines, te laag geacht. Ik geloof niet dat dit het geval is, maar zelfs wanneer ik mij hieromtrent vergis, dan kan dit wel geen grooten invloed hebben op de resultaten. De onder de nummers 1 tot 30 genoemde posten kunnen slechts dan te laag berekend zijn, wanneer de ijzer-prijzen aanmerkelijk stijgen, wat in de eerste jaren niet te verwachten is. Ook de onder de nummers 30, 32, 36, 37, 38, 39 en 40 genoemde sommen zullen wel door niemand te laag bevonden worden; zoodat slechts 7 posten, tot een gezamenlijk bedrag van f 466,540, te laag zouden kunnen zijn; wat dan toch slechts weinige honderd duizenden zou uitmaken.

Bij post 41, drijfmachines, zou ik zeker het eerst geneigd zijn om toe te geven, dat hij te laag is, daar het de eenige post is, waarbij het eigenlijk aan goede grondslagen ontbreekt op welke een geheel stellige berekening kan berusten. Men moet hier echter wel bedenken, dat op de eerste 28 K. M. de stijging zeer gering is, en er voldoende water aangetroffen wordt om de drijfkracht door een eenvoudig houten waterrad te verkrijgen, zoodat op dit gedeelte slechts ééne turbine noodig is. Over de volgende 11 K. M. wordt het Barisan-gebergte beklommen, en zijn waarschijnlijk 3 turbines noodig om de noodige drijfkracht te ontwikkelen. Dan daalt de weg tot aan het einde, over de eerste 3 K. M. weinig, maar daarna over 8 K. M. met een gemiddelde helling van 1 op 9, terwijl de ondervinding leert, dat reeds bij een helling van 1 op 15 geen drijfkracht meer noodig is. Over 12 K. M. is de helling weder eene geringere, maar in de Padang-rivier is voldoende water, om door een eenvoudig waterrad de noodige beweegkracht te verkrijgen.

Voor iemand die door opvoeding, aanleg, werkkring, niet gewoon is zijne gedachten op het papier te brengen, is het dikwijls moeielijk zijne denkbeelden logisch en duidelijk weer te geven, zoodat vaak leemten in het betoog zullen worden aangetroffen, en des schrijvers meening niet altijd even duidelijk op den voorgrond zal treden. Het is mij daarom bijzonder aangenaam door de opmerkingen in de Koloniale Kroniek van den Heer Quarles van Ufford in de gelegenheid te zijn gesteld, eenige punten nader toe te lichten, en hoe meer dit het geval zal zijn, hoe aangenamer mij dit wezen zal.

Ten slotte nog ééne opmerking. De heer Quarles van Ufford betreurt het, dat op den titel van mijne brochure de woorden: »niet in den handel» voorkomen. Om hier aan te gemoet te komen verklaar ik mij gaarne bereid om, zoolang de voorraad strekt, aan ieder, die mij 15 cents aan postzegels toezendt, deze brochure franco per post te doen toekomen, terwijl Professor Veth te Leiden hiertoe eveneens bereid gevonden zal worden.

Batavia, 5 Mei 1882.

**PLAN VAN EEN ONDERZOEKINGSTOCHT IN
ZUID-WESTELIJK AFRIKA,**

DOOR

D. D. VETH.

In vroegere eeuwen waren het bijna uitsluitend ontdekkingsreizen ter zee welke ondernomen werden om de kennis van onzen aardbol te vermeerderen, en behoorden die te land betrekkelijk tot de zeldzaamheden. In deze eeuw, en wel bepaaldelijk in de laatste helft, is deze verhouding geheel en al omgekeerd, en zijn de ontdekkingsreizen te land oneindig menigvuldiger dan die ter zee. Is dit voor onze geheele aarde het geval, toch treedt deze waarheid nergens zoo op den voorgrond als in Afrika, waarvan de kusten reeds vroegtijdig geheel bekend waren, maar waarvan het binnenland eerst in de laatste 30 jaren voor ons is ontsloten, ofschoon tot op dit oogenblik nog steeds groote landstreken geheel en al onbekend zijn.

Onder de ontdekkingsreizen ter zee heeft men te allen tijde vele namen van Nederlanders met eere mogen noemen, maar onder die te land vindt men slechts zeer zelden een Nederlandschen naam, en wederom springt dit nergens zoozeer in het oog als in Afrika, alwaar, onder de werkelijk wetenschappelijke reizigers, naast de namen van vele Engelsen, Franschen, Duitschers, en eenige Belgen, Portugeezen, Zwitsers, Italianen, Zweden, Amerikanen enz., slechts twee Nederlandsche namen genoemd kunnen worden, namelijk die van Schuver en die van

freule Tinne, welke beiden het slachtoffer geworden zijn van de hebzucht of het godsdienstig fanatisme der inboorlingen.

Zonderling en daarbij zeker te betreuren is het, dat in zuidelijk Afrika, dat ontsloten is door mannen van Nederlandsche afkomst, onder degenen die op zuiver aardrijkskundig gebied tot de vermeerdering onzer kennis hebben bijgedragen geen enkele Nederlander wordt aangetroffen, zoodat de vrees begint te bestaan, dat geheel Zuid- en Midden-Afrika bekend zal raken, zonder dat een onzer landslieden bij die bij uitstek vredelievende en roemrijke mededinging tusschen de verschillende natiën zal hebben medegestreden.

Dit is het wat mij reeds sedert eenigen tijd naar Zuid-Afrika heeft getrokken, en het plan bij mij heeft doen wortel schieten om vroeger of later te trachten een onderzoekingstocht te ondernemen naar dat, in het algemeen zoo merkwaardige en voor ons dubbel aantrekkelijke gedeelte der wereld. Zonder bepaalde aanleiding was het echter moeielijk tot een besluit te komen omtrent het doel dat ik wenschte te bereiken, en de streek die ik mij zou voorstellen te bereizen, daar nog geen enkel deel van het land gelegen tusschen de Oranje-rivier en de Zambesi, al is het niet overal even onbekend, voldoende bekend genoemd kan worden, en de berichten en kaarten van de verschillende reizigers dikwijls met elkander in tegenspraak zijn.

Als een bewijs hoezeer dit zelfs bij de hoofdzaak, de geographische ligging, het geval is, wil ik slechts één voorbeeld aanhalen, namelijk de ligging van Schoschong, even buiten de westelijke grens van de Transvaal gelegen.

Deze plaats toch, liggende aan de groote route naar het Noorden en uit dien hoofde door vele wetenschappelijke reizigers bezocht, werd door Livingstone in 1853 geplaatst op eene lengte van 25°50', door Mohr in 1870 op 26°20', door Serpa Pinto op 27°21'. Op de kaart behoorende bij het werk van Ds. Lion Cachet over de geschiedenis der Transvaal vinden wij haar gelegen op 26°27'. Op de groote Fransche kaart van Afrika in 60 bladen van Regnaud de Lannoy de Bissy ligt Schoschong op 24°17' O. L. van Parijs, dus eveneens op ongeveer 26°27' O. L. van Greenwich; op de kaart van Andersson in het Januari-nummer van de Proceedings of the R. G. S. op 26°41', en op de kaart van Merensky, die in dit jaar is verschenen, op 26°8'. Wij vinden dus een verschil van ruim een graad tusschen de waarnemingen van Serpa Pinto in 1879, en die van Mohr, beide waarnemers waarop ik,

voordat dit groote verschil mij bekend was, het meeste vertrouwen had; terwijl het in het geheel niet mogelijk schijnt uit te maken, welke opgave als de meest juiste beschouwd moet worden.

Uit bovengemelde moeielijkheid, de keuze van een terrein, werd ik gered door een feuilleton-artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 12 en 14 Dec. 1883, getiteld: „Onze Stamgenooten, de Trekboeren, als Portugeesche onderdanen bij de Cunene.” De lezing toch van dit artikel bracht mij op het denkbeeld na te gaan wat er van dit gedeelte van Afrika bekend was, en of het mogelijk en wenschelijk zou zijn te trachten, hierheen een onderzoekingsstocht te ondernemen. Het resultaat hiervan was gunstig, en toen het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap, nadat ik mijne plannen had overgelegd, het fonds voor onderzoekingen in Afrika te mijner beschikking had gesteld, was ook de uitvoering hiervan verzekerd, zoodat ik denk in Augustus aanstaande (1884) naar de Zuid-Westkust van Afrika te vertrekken.

Mijn voornemen is aldaar te Benguella, de tweede havenstad van de Portugeesche bezitting Angola, aan wal te gaan, terwijl de groote massa der bagage naar Mossamedes, de zuidelijkste Portugeesche haven, zal doorgezonden worden.

Van Benguella zal ik, de route van de Portugeesche reizigers Serpa Pinto, Capello en Ivens volgende, naar Quillengues gaan, om vandaar in zuidelijke richting, over het hooge waterscheidend gebergte tusschen Cunene en Calunga, Humpata, de tegenwoordige woonplaats der Trekboeren uit de Transvaal, te bereiken. Nadat het mij daar gelukt zal zijn een ossenwagen met de noodige ossen te huren of te koopen, zal ik mij naar Mossamedes begeven, om aldaar de inmiddels aangekomen bagage in ontvangst te nemen en naar Humpata te brengen. Deze plaats, of eene andere misschien beter gelegene, alsdan tot hoofdkwartier inrichtende, denk ik tot het einde van den regentijd, d. i. tot Mei over een jaar, in die streek te vertoeven, om intusschen, door het doen van grootere of kleinere tochten, de nog zeer onvolledig bekende rivier Cunene in kaart te brengen, de bergketenen ten noorden en westen dezer rivier (Serra da Neve en Serra da Chella) op verschillende plaatsen te beklimmen en te onderzoeken, en de ligging der voornaamste punten astronomisch te bepalen.

De tijd niet gevorderd voor het streng geographisch onderzoek, zal gebezigd worden tot het verzamelen van gegevens en voorwerpen op meteorologisch, geologisch, anthropologisch, zoölogisch en ethnologisch gebied.

Gedurende dien tijd zal ook alles voorbereid worden om, na het einde van den regentijd, een grooteren tocht oostwaarts te ondernemen. Ik zal dan trachten de rivier Cubango, die in haar geheelen middelloop nog totaal onbekend is, zoo noordelijk mogelijk te bereiken, om dan haren loop stroomafwaarts te volgen, hetzij tot aan hare uitmonding in het Ngami-meer, hetzij slechts tot aan de voormalige stad Libebe of Dabebe, om dan vandaar uit, in noordoostelijke richting trekkende tot aan de rivier Cuando, deze tot aan hare uitmonding in de Zambesi af te zakken.

Van een dezer beide punten denk ik mij dan naar de Transvaal te begeven, daar een terugkeer naar Humpata waarschijnlijk groote bezwaren zal opleveren.

Nadat ik nu in groote trekken u met mijne plannen bekend heb gemaakt, wensch ik een oogenblik stil te staan bij onze tegenwoordige kennis van dit gedeelte van Afrika.

Beginnen wij daartoe met de reizen welke van uit de Portugeesche bezittingen op de Westkust zijn ondernomen. De oudere reizen, zoo zij er zijn, ter zijde latende, vinden wij in de eerste plaats in 1853 de reis van den Portugees Silva Porto van de Westkust naar de Oostkust, en daarna die van den Hongaar Ladislaus Magyar, die over Huilla en Camba de Cunene bereikte, en die rivier overtrok, maar toen langs denzelfden weg terugkeerde. Van veel grooter waarde zijn de reizen van Capello en Ivens en van Serpa Pinto; maar de beide eersten hebben de Cunene slechts dicht bij haren oorsprong bezocht, om toen zich noordwaarts te wenden, terwijl de laatstgenoemde eerst oostwaarts gegaan is, om, nadat hij de Zambesi bereikt had, in zuidwaartsche richting verder te reizen en zoodoende de Transvaal te bereiken.

Verder vind ik vermeld een reis van Leal, van Huilla naar Quipungo; maar over deze heb ik geen nadere bijzonderheden kunnen vinden, — en ten laatste de reis die misschien nog het meeste heeft bijgedragen tot de geographische kennis van de Cunene, namelijk de reis in 1882 ondernomen door Lord Mayo, die, van Mossamedes uit, Humpata, Huilla, Humbe en Camba bezocht. Nog later hebben de Duitschers von Danckelman, meteoroloog, en Dr. Höpfner, geoloog, deze streken bezocht. De eerste heeft slechts eenigen tijd te Huilla verblijf gehouden, terwijl de laatste, de route van Lord Mayo volgende, bij Humbe over de Cunene getrokken is, om door Ovampo-land en Damara-land de Walvischbaai te bereiken. Noemen wij hier nu nog

de reis van Leal naar de monding der Cunene in 1854, en een onderzoek derzelfde monding door eenige Portugeesche zee-officieren in 1878, dan heb ik alle reizigers opgenoemd die ik heb kunnen vinden, welke de Portugeesche kolonie tot uitgangspunt namen.

De Westkust tusschen de Cunene en de Oranje-rivier en de daaraan grenzende landstreek, d. i. dus Ovampo-, Damara- en Groot Namaqua-land, is in de laatste 30 jaren in alle richtingen door tal van wetenschappelijke reizigers en olifantenjagers doorreisid. Verscheidene dezer zijn vroeger of later tot aan de Cunene doorgetrokken, zooals de olifantenjagers Smuts in 1864 en Green in 1865, de duitsche zendelingen Hahn en Rath in 1856, de bekende reiziger, jager en handelaar Andersson, welke in 1867 bijna stervende de Cunene bereikte, de Fransche reiziger Dufour, die tusschen de Cunene en de Cubango vermoord is, en eindelijk Pater Duparquet van de Missions Catholiques Françaises, welke in 1880 of 1881 de Cunene bereikte en, ongeveer tegelijkertijd met de olifantenjagers en handelaars Axel Erichson, den jongen Smuts, den jongen Andersson, Harrison en anderen, deze rivier overtrok, terwijl mede omstreeks dien tijd de uit de Transvaal komende Trekboeren hierlangs kwamen, om zich te Humpata te vestigen.

Wenden wij ons nu een weinig meer oostwaarts, naar de streek gelegen tusschen de Transvaal, het Ngami-meer en de groote water-vallen van de Zambesi, zoo zien wij dat ook daar de routes van vele reizigers elkander in alle richtingen kruisen. Wij vinden daar onder bijna allen weder wier namen beroemd zijn geworden door hetgeen zij tot de geographische kennis van Zuid-Afrika hebben bijgedragen, als Livingstone, Baines, Mohr, Selous, Serpa Pinto, Chapman, Holub, Mauch en vele anderen.

De Kalahari-woestijn eindelijk, tusschen de laatstgenoemde streek en Ovampo-, Damara- en Groot Namaqua-land in gelegen, is wel verscheidene malen door jagers en handelaars doorgetrokken, maar wat meer wetenschappelijke mannen betreft, zijn mij maar twee namen bekend, namelijk die van Andersson, welke in 1867 van de Walvischbaai het Ngami-meer bereikte en nabij de Cunene het leven liet, en die van een derden Andersson, welke de Kalahari-woestijn in verschillende richtingen doorkruiste en wiens kaart in het Januari-nummer voor dit jaar (1884) van de Proceedings of the R. G. S. is opgenomen. Ook eenige andere reizigers, als Galton, Hahn en Rath, Palgrave en Hartley, Baines enz.

zijn van de eene of andere zijde, meer of minder ver in deze woestijn door-gedrongen. De landstreek gelegen tusschen de Cunene en Zambesi, ten noorden begrensd door de reisroute van Serpa Pinto en Silva Porto, ten zuiden door die van de hierboven genoemden, werd tot nu toe nooit door een Europeaan bezocht.

Dit overzicht zal, meen ik, voldoende zijn om u te doen zien, dat de streek tusschen de 13° en 17° Z. B. en de 13° en 23° O. L. van Greenwich, beslaande een oppervlakte van ongeveer 9000 □ geogr. mijlen, tot de minst bekende gedeelten van Zuid-Afrika behoort.

Toen Lord Mayo in 1882 aan den Council of the Royal G. S. het verzoek deed, hem een der meest onbekende gedeelten van Zuid-Afrika aan te wijzen, voornamelijk met het doel om daar te jagen, werd hem dan ook het bassin van de Cunene-rivier aangewezen. De bekende Engelsche cartograaf Ravenstein, die voor zijn gebruik eene kaart samenstelde waarop alles voorkomt wat van deze streek bekend was, zegt hieromtrent het volgende:

»De kaart van het bassin der Cunene heb ik samengesteld met zoo-veel zorg, als de korte tijd die hiervoor beschikbaar was, toeliet. Voor een groot gedeelte is zij gebaseerd op berichten van handelaars en inboorlingen, welke bevestiging noodig hebben.

»Ten noorden der Cunene is slechts de reisroute van Serpa Pinto voldoende juist. Omtrent de streken ten zuiden bezitten wij vele inlichtingen, en is het land vol handelaren en jagers. Pater Duparquet heeft de inlichtingen, van deze handelaren verkregen, alsmede die van den Franschen reiziger Dufour, publiek gemaakt, maar zelfs hier zijn deze gegevens verre van voldoende. De geographische lengte van geen enkel punt is met vereischte zekerheid bepaald, en de opgegeven hoogten wijken aanmerkelijk van elkander af.

»Voor een ontdekkingsreiziger is de landstreek die zich oostwaarts van de kust uitstrekt, gelegen tusschen de 13° en 17° Z. B., bijzonder aantrekkelijk.

»De weg van Mossamedes naar Huilla en vandaar naar de Cunene is een gebruikelijke handelsweg, maar toch is hij, voor zooveel ik weet, nooit behoorlijk in kaart gebracht. Huilla, b. v., kan gemakkelijker 30 of 40 mijlen dichter bij de kust gelegen zijn, dan op de kaart het geval is. Eenige breedte-bepalingen, peilingen van herkenbare punten en eene zorgvuldige schatting van afstanden, zijn in dit gedeelte van Afrika nog zeer noodig.

»Alles behalve den handelsweg is in kaart gebracht volgens de ruwste gegevens, terwijl, zoo ver het mij mogelijk is een oordeel uit te spreken, volgens mijne overtuiging overal met ossenwagens gereisd zal kunnen worden.

»Uit een geographisch oogpunt zou de volgende route zeer aan te bevelen zijn: van Mossamedes over Gambos naar Humbe aan de Cunene, vandaar terug tot Gambos en oostwaarts naar Camba, dan noordwaarts naar Mullondo. Vandaar weder oostwaarts naar de Cubango, en dan deze rivier stroomopwaarts tot Kindumda, om dan in westwaartsche richting, over Luceque aan de Cunene en Quipungo, de terugreis te volbrengen. De af te leggen afstand zal ongeveer 900 mijlen bedragen, wat in 90 tot 150 werkelijke reisdagen te doen is.»

Uit dit alles blijkt duidelijk, dat er in dit gedeelte van Afrika op aardrijkskundig gebied nog zooveel te doen is, dat het plan van een andere ontdekkingsreis naar deze streken, door de beide Portugeezen Capello en Ivens, waarvan ik eerst kennis kreeg nadat mijn plan reeds was vastgesteld, en met welks uitvoering waarschijnlijk reeds een aanvang gemaakt is, geene verandering in mijn plannen behoeft te brengen, daar er, naast hetgeen zij willen verrichten, nog genoeg voor mij te doen zal overblijven.

Hun plan is van Loanda per scheepsgelegenheid naar Pinda te gaan, om vandaar in zuidelijke richting naar de Cunene op te breken, en dan die rivier tot Humbe stroomopwaarts te volgen. Vanhier zal de een de loop van de Cunene blijven volgen tot Mullondo, om zich vandaar westwaarts naar Huilla te begeven; terwijl de ander, de Cacalovar volgende, direct op Huilla zal marcheeren, alwaar zij zich zullen verenigen, om dan gezamenlijk in N. N. O. richting te trachten den oorsprong van de Cunene-rivier, welke zich ten zuiden van de Congo in de zee ontlast, op te sporen, en eindelijk, vandaar steeds in noordelijke richting trekkende, te beproeven Stanleyppool te bereiken.

Wordt dit plan door deze heeren volvoerd, dan zal dit wel eenige terugwerking op de uitvoering mijner voornemens hebben, daar ik dan minder tijd zal behoeven te besteden aan de Cunene-rivier, en ik reeds spoediger naar de zooveel minder bekende rivier Cubango, met haar even onbekende zijrivier de Quito, zal kunnen vertrekken, en ook meer tijd zal kunnen besteden aan een onderzoek van de streek, tusschen deze beide rivieren en de Cunene gelegen; doch de hoofdzaak ondergaat daardoor geene verandering.

Is er dus op het eigenlijk geographisch gebied zeer veel te doen, in niet mindere mate is dit het geval met de andere takken van wetenschap, waaraan ik mij voorstel dat onze reis in de tweede plaats gewijd zal zijn.

Van de geologische en mineralogische gesteldheid weet men zoo goed als niets, dan dat er hier en daar verschillende mineralen worden aangetroffen,

De anthropologie, verbonden met de ethnologie, kan in deze streken ook belangrijke resultaten opleveren, daar, om maar één voorbeeld te noemen, hier de vraag opgelost kan worden, hoever de Hottentotten en Boschjesmannen in noordelijke richting voorkomen, en of deze rassen, uit het zuiden komende, zich tusschen de reeds hier wonende negerstammen, behorende tot de groote Bantu-familie, hebben gedrongen, of dat het omgekeerde het geval is geweest.

Ook op zoölogisch gebied mag men op een rijken oogst hopen; want daar hier de overgang plaats vindt tusschen het klimaat en de flora van Zuid- en van tropisch-Afrika, zal vermoedelijk ook de fauna een overgang vormen, waardoor vele diersoorten die slechts in een van beide klimaten te huis behooren, hier zullen samenkomen.

Voordat ik er nu toe overga om in eenige details te treden omtrent de uitvoering mijner plannen, wensch ik eerst nog met een enkel woord gewag te maken van de boven reeds vermelde Transvaalsche Trekboeren.

Deze hebben in 1874 de Transvaal verlaten, om, na een tijdsverloop van 6 jaren, waarin zij langs het Ngami-meer trokken en voor een deel den loop van de Cubango volgden, zich te vestigen in het westelijk deel van Ovampo-land. Daar het hier niet houdbaar was, traden zij in overleg met de Portugeesche autoriteiten, die hun veroorloofden zich te Humpata neder te zetten. Hier hadden zij van den beginne af aan met allerlei moeielijkheden te kampen, zoodat zij, voornamelijk door het verlies van hun vee en de diefstallen der inboorlingen, kommervolle dagen beleefden, terwijl velen der Portugeesche autoriteiten de gedane beloften niet alle ten uitvoer hebben gebracht. Over den werkelijken toestand dier kolonie zie ik geen kans eenig oordeel te uiten

Reeds uit het bovengenoemde artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant blijkt, hoe verschillend het oordeel is over de boeren zelve, daar de een, Lord Mayo, zegt: »They were exceedingly moral and well conducted"; terwijl een ander, von Danckelman, zegt: »Der grösste Theil

sind zuchtlose Mord- und Raubgesellen, denen es in einem Lande wo das Auge des Gesetzes auch nur ein wenig wacht, also selbst in dem hiesigen Portugiesischen Gebiete, niemals wohl zu Muthe ist." Het getuigenis van Dr. Höpfner, die nagenoeg tegelijkertijd met Lord Mayo en een weinig later dan von Danckelman hen bezocht, is weder even gunstig als dat van den Engelschman.

Zoo verschillend nu als het oordeel over de eigenschappen der menschen, is ook het oordeel over den toestand der nederzetting; maar hoe dit ook zij, zooveel schijnt vast te staan, dat zij op den duur het aldaar niet zullen kunnen uithouden; ten minste kon men voor eenige weken in de couranten lezen, dat zij de hulp hadden ingeroepen van hunne stamgenooten in de Kaapkolonie en de Transvaal, om naar laatstgenoemd land te kunnen terugkeeren.

De hoofdrede hiervan is waarschijnlijk de omstandigheid, dat zij, tot nu toe uitsluitend veehoeders, hier landbouwers moesten worden, daar zij met den geheelen ondergang van hunnen veestapel bedreigd werden. Zeker zijn er ook godsdienstige moeielijkheden in het spel, daar niet aan te nemen is, dat de katholieke zendingstations, welke het voortdringen der protestantsche, duitsche en finsche zendingen van uit Damara-land naar het noorden met zulke leede oogen aanzien, het aangenaam zullen vinden eene geheele kolonie van Protestantanten in hunne onmiddellijke nabijheid te hebben.

Indien mijne tegenwoordige meening omtrent deze zaak bij nader onderzoek bewaarheid mocht worden, dan zal het mij bijzonder aangenaam zijn, wanneer mij de gelegenheid zal gegeven worden ook iets bij te dragen, om deze 250 stamgenooten van een wissen ondergang te redden; en wanneer ik dan in de noodzakelijkheid mocht komen, de feitelijke hulp van Nederlanders en Zuid-Afrikaanders in te roepen, om deze menschen naar het land dat zij ten ontijde verlaten hebben, te kunnen doen terugkeeren, hoop ik dat mijn beroep op de nooit te vergeefs ingeroepen Nederlandsche liefdadigheid ook dan niet onverhoord zal blijven.

Zooals boven reeds is medegedeeld, bestaat het plan om in Augustus aanstaande vanhier te vertrekken. Het reisgezelschap zal waarschijnlijk uit 3 Nederlanders bestaan, terwijl het verdere personeel uit ter plaatse aangeworven negers zal moeten gevormd worden. Voor het eerste gedeelte der reis, van Benguella naar Huilla, zal het noodig zijn mij van dragers te voorzien, maar later hoop ik dit groote struikelblok

der Afrika-reizigers te kunnen ontberien, en uitsluitend met den ossenwagen mijn weg te kunnen vervolgen. Volgens bevoegde beoordeelaars toch is de beste dragerskaravaan altijd nog oneindig veel slechter dan de slechtste ossenwagen.

Wat nu de financiële aangelegenheden der onderneming betreft, zoo meen ik ook daarbij een oogenblik te moeten stilstaan.

De kosten van uitrusting enz. worden door mij en één mijner reisgenooten gedragen, voor zooverre althans het, zooals boven reeds vermeld, ter mijner beschikking gestelde Afrika-fonds daarin niet kan voorzien.

Wat de kosten van verblijf betreft, zoo hopen wij die door de opbrengst der verzamelde voorwerpen en gegevens te kunnen dekken; maar het behoeft geen betoog, dat hoe ruimer wij van geld voorzien zijn, wij ons ook des te vrijer zullen kunnen bewegen, en dienvolgens ook de wetenschappelijke resultaten der onderneming des te grooter zullen kunnen zijn. Het is daarom dat elke versterking van het bovengenoemde fonds door mij met bijval zal begroet worden, terwijl ik niet twijfel of de Penningmeester van het Aardrijkskundig Genootschap zal gaarne bereid gevonden worden, om elke bijdrage tot buitengewone vermeerdering van dit fonds, met het oog op de nu te ondernemen reis, in ontvangst te nemen.

Ten slotte nog een enkel woord. Ik heb gemeend u niet te mogen vermoeien met eene opsomming van de te verwachten of althans mogelijke moeielijkheden, welke bij de uitvoering dezer onderneming te overwinnen zullen zijn. Ik heb evenmin getracht, aan de hand van de daarover bestaande berichten, een beeld te ontwerpen van land en volk, daar deze berichten zooveel tegenstrijdigs bevatten, dat het, zelfs na eene zeer nauwgezette studie en vergelijking der verschillende bronnen, mij onmogelijk bleef tot eene voorstelling hiervan te geraken die ik als eenigermate juist durfde beschouwen, waarom zelfs aan eene beschrijving in groote trekken niet kon gedacht worden. Al deze zaken hebben natuurlijk de ondernemers zelve volstrekt noodig te weten, maar daar omtrent alles zoo weinig zekerheid bestaat, en het waarschijnlijk bij de uitvoering zal blijken dat veel van hetgeen ik zou kunnen mededeelen, met de werkelijkheid in strijd is, zoo heb ik gemeend, dat dit alles u voor het oogenblik ook weinig belang zou kunnen inboezemen. Ik verklaar mij echter gaarne bereid om iederen, die meer van de bestaande berichten wenscht te weten, nu of later, zooveel als in mijn vermogen staat hieromtrent in te lichten.

Bijlage E.

NB. Naar aanleiding van het hierboven, bl. 30, medegedeelde omtrent de onthouding door de Regeering van alle bewijs van goedkeuring aan hen die bij de inrichting der Nederlandsche Koloniale Afdeeling van de Amsterdamsche Tentoonstelling van 1883 de hoofdrollen vervuld hebben, deel ik hier nog een schrijven van mijne hand mede, dat eigenlijk voor openbaarheid was bestemd, maar om bijzondere redenen destijds slechts sedertelijk gedrukt werd. De redenen, waarom het toen niet geheel in de dagbladen werd medegedeeld, zijn thans door het verloop van tijd van zelf vervallen.

P. J. V.

Aan de WelEdele Heeren :

MR. J. E. HENNY,
A. W. STORTENBEKER,
L. ANKERSMIT,
EN
D. D. VETH.

Mijne Heeren!

De indruk dien de thans afgelopen Tentoonstelling te Amsterdam op intelligente vreemdelingen heeft gemaakt, heeft nergens beter en waardiger uitdrukking gevonden dan in het uitnemend artikel van den Heer von Neuburg Spallart in het December-nommer van de „Deutsche Rundschau.” Die schrijver stelt in het licht, dat de ware beteekenis dezer Tentoonstelling zich schier uitsluitend concentreert in de Koloniale Afdeeling, en dat wat in die afdeeling door andere koloniale mogendheden werd geleverd, in volledigheid en waarde verre achterstaat bij hetgeen verricht is om eene waardige vertegenwoordiging der Nederlandsche Koloniën tot stand te brengen.

Wanneer men de lijst der officiële belooningen overziet die de Nederlandsche Regeering toekende aan degenen die zich naar haar inzien omtrent deze Tentoonstelling verdienstelijk hebben gemaakt, krijgt men niet den indruk dat zij in deze opvatting deelt. Juist waar het die vertegenwoordiging der Nederlandsche Koloniën geldt, is de schaarsch-

heid der belooningen in het ooglopend, en wijst het oordeel dergenen die met de inrichting van dit gedeelte het best bekend zijn, onderscheiden personen aan wier namen zij meenen dat niet daarbij moesten gemist zijn.

Meent niet, mijne Heeren! dat ik, deze opmerking makende, aan mij zelven denk. Wel ben ik mij bewust, dat ik onder degenen die tijd en krachten aan de Nederlandsche Koloniale Afdeeling gewijd hebben, niet de laatste plaats bekleed; maar aannemende dat onder „de vaste regelen” die der Regeering bij toekenning der belooningen tot leidraad gestrekt hebben, ook deze behoord heeft, om, behoudens enkele onvermijdelijke uitzonderingen, niet op nieuw eerbewijzen toe te kennen aan diegenen die reeds bij vroegere gelegenheden een bewijs van goedkeuring op hun streven hadden ontvangen, erken ik ten volle dat er niet de minste reden tot beklag bestaat voor mij, die reeds voor jaren met het Ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw, en onlangs, bij de viering van het tienjarig bestaan van het Aardrijkskundig Genootschap, met het Kommandeurskruis van de Eikenkroon werd versierd.

Ten uwen opzichte, Mijne Heeren! moet een andere regel van uitsluiting gevolgd zijn, die niet zoo gemakkelijk is te ontdekken. Zou het ook deze zijn, dat gij bij de Tentoonstelling slechts de, wel is waar hoogst nuttige, maar nederige taak van werkbijen hebt vervuld? Het is toch van ouds bekend: „de bijen maken haar honig niet voor zich zelven”. Voor arbeid is zelfvoldoening de hoogste belooning, en wellicht heeft de Regeering gemeend, dat wat zijne belooning in zich zelf vindt, uitwendigen glans noch behoeft, noch verlangt.

Ik voor mij deel niet geheel in deze opvatting, en ik zou aan U, viertal wakkere mannen, die naar menschelijke berekening den eindpaal uwer loopbaan nog lang niet bereikt hebt, gaarne op uwen verderen levensweg de aanbeveling hebben zien medegeven die gelegen is in een eereteken waarmede men de borst versieren mag.

Eere wien eere toekomt! Licht het geheel buiten mijn vermogen U te bezorgen wat U van hooger hand tot mijne spijt onthouden is, gij zult vertrouwd ik van mij wel een klein bewijs van hoogachting en waardeering willen aannemen, tot welks aanbieding ik mij bevoegd acht, omdat ik, in mijne hoedanigheid van Eerevoorzitter der Koloniale Afdeeling, de beste gelegenheid had met de diensten door U aan die afdeeling bewezen nauwkeurig bekend te worden.

Aan U, Mijnheer Henny! vraag ik vergunning het aan te bieden, omdat ik met achting en bewondering vervuld ben voor den trouwen ijver waarmede gij U geheel belangeloos aan het Secretariaat der Nederlandsche Koloniale Afdeling hebt gewijd, in die mate zelfs, dat gij in de barre maanden die aan de opening der Tentoonstelling voorafgingen, uwe zelfopoffering moest bekopen met eene gevaarlijke ziekte, die U aan den rand van het graf bracht, en dat gij den moed hadt, nauwelijks hersteld, uwe moeilijke taak met dezelfde toewijding te hervatten en tot den einde toe te volbrengen.

Aan U, Mijnheer Stortenbeker! omdat de Nederlandsche Koloniale Afdeling aan u het smaakvolle en doelmatige gebouw, met zijne keurige decoratie, verschuldigd is, waarin de schatten der Nederlandsche Koloniën werden tentoongesteld, en omdat uwe hulp en voorlichting, berustend op uwe bij gelegenheid der jongste Parijsche Tentoonstelling verkregen ervaring, steeds gewillig verleend, bij de opstelling dier voorwerpen van onberekenbaar nut is geweest.

Aan U, Mijnheer Ankersmit! omdat gij u geheel belangeloos met onbezweken volharding hebt gekweten van de omvangrijke administratie der goederen en het toezicht op het personeel der gansche Nederlandsch-koloniale en ethnographische afdelingen, en het voor een goed deel aan uwe uitnemende zorgen is toe te schrijven, dat de goede orde en veiligheid in deze afdelingen nooit een oogenblik zijn gestoord.

Aan U eindelijk, Mijnheer Veth! — maar de nauwe betrekking waarin ik als Vader tot U sta, maakt mij wel tot den ongeschiktsten persoon om uwe diensten en verdiensten te schatten. Toch mocht dit voor mij ook geen reden zijn, om u van dit kleine bewijs van waardeering uit te sluiten, daar het van algemeene bekendheid is, dat gij schier twee volle jaren, eerst in Indië, later op het terrein zelf, in het belang der Tentoonstelling zijt werkzaam geweest; dat door u het materiaal is bijeengebracht voor die plastische voorstellingen uit het Indische volksleven, die het zoogenaamde Koloniale Park tot een der aantrekkelijkste plekjes van de Tentoonstelling vormden, en dat gij voor de huisvesting, de kleding en voeding der talrijke naar Europa overgevoerde inlanders gezorgd hebt en orde en tevredenheid steeds onder hen hebt weten te handhaven.

Wat ik u kan aanbieden, Mijne Heeren! is op zich zelf eene kleinigheid. Het is niet in het onbeduidende geschenk, — al is het

ook dat gij wellicht de keuze van een gebonden exemplaar op groot papier van den Catalogus der Nederlandsche Koloniale Afdeeling als herinnering niet ongepast oordeelt, — het is alleen in de gezindheid waaruit zij voortvloeit, dat de waarde dezer handeling kan gelegen zijn. Zoo gij een exemplaar van dit werk, waaraan ik menigen dag heb ten offer gebracht, als een bewijs mijner hoogachting en dankbaarheid aanvaarden wilt, ben ik meer aan U dan gij aan mij verplicht.

Leiden, 8 Januari 1884.

P. J. VETH,

Eerevoorzitter der Koloniale Afdeeling.

L I J S T

DER

GESCHRIFTEN VAN D. D. VETH.

1. Brieven en rapporten over de Sumatra-expeditie, met zes kaarten, verspreid voorkomende in het eerste deel der Bijbladen bij het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, 1879.
2. Stukken over de Sumatra-expeditie, tijdens de reis opgenomen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant en hierboven herdrukt, als Bijlage A—C.
3. Aardrijkskundige beschrijving van Midden-Sumatra, met Atlas van 16 Kaarten, Leiden, E. J. BRILL, 1882.
(Vormt het tweede hoofddeel van het werk: Midden-Sumatra. Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie, uitgerust door het Aardrijksk. Genootschap).
4. Reizen door Sumatra, in „de Aarde en haar Volken”, Jaarg. 1881, bl. 1—16, 48—64, 105—120, 177—202, met Kaart en vele houtsneden naar Veth's photographien.
Eene vertaling van dit reisverhaal, met nog belangrijk grooter aantal houtsneden van dezelfde herkomst, in „le Tour du Monde”, 1880.
5. Von der Niederländischen Expedition nach Zentral-Sumatra, 1877—1879, in „Aus allen Welttheilen”, 13te Jahr (1881— 1882), S. 36, 74, 92, 102, 188.
6. Een woord bij de kaart van de voornaamste wegen in het zuidelijk deel der residentie Palembang, in „Tijdschrift van het Aardrijksk. Genootschap”. Dl. V (1881), bl. 106, met kaart.
7. De zwevende kabelspoorweg en zijn toepassing bij de ontginning der Ombilin-kolen, in „Indische Gids”, Mei 1881, bl. 827—836.
8. Das Ombilin-Kohlenlager Sumatra's, met twee kaartjes, in „Deutsche Geographische Blätter”, Bd. IV (1881), bl. 105—110.
9. Eene stoomtramverbinding tusschen Padang en de Padangsche Bovenlanden, en de exploitatie der Ombilin-kolen met behulp van een zwevenden kabelspoorweg naar de Brandewijnsbaai. Leiden, 1882. Niet in den handel.
10. Eenige opmerkingen naar aanleiding van de Koloniale Kroniek in „de Economist” van 1882, in „Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indië” van 8 Mei 1882. Hierboven herdrukt als Bijlage D.
11. Voordracht over het plan eener expeditie naar de Cunene, in „Tijdschrift van het Ned. Aardrijksk. Gen.” 2^e Serie, Dl. I, Verslagen en Meded., bl. 324—330.
Dit stuk is hierboven naar eene vroegere veel uitvoeriger redactie herdrukt, als Bijlage E.

12. Brieven van de Westkust van Afrika, n^o. I—V, met een vervolg door P. J. VETH, n°. VI—VIII, in „het Nieuws van den Dag” 18 Febr. — 25 November, 1835. Herdrukt in „Tijdschrift van het Ned. Aardrijksk. Gen.” 2^e Serie, Dl. III, Versl. en Meded., bl. 22—33, 191—214, 327—339.
-

Kaarten van de Kei- of Evar-eilanden en van het landschap Deli met de partikuliere ondernemingen, bij artikelen van P. J. VETH in „T. v. h. Aardr. Gen.” Dl. II, 1877; van Midden-Sumatra voor „Petermann's Mittheilungen”, Bd. XXVI, 1880, bij een artikel over de Sumatra-expeditie van P. J. VETH; en voor de „Reizen in Midden-Sumatra door A. L. VAN HASSELT en JOH. F. SNELLEMAN,” uitmakende het eerste hoofddeel van het werk „Midden-Sumatra”. Leiden, E. J. BRILL, 1881—1882.

Midden-Sumatra. Photographie-Album, 145 photographiën op 75 bladen. Leiden, E. J. BRILL, 1879.

REIS VAN D. D. VETH IN ZUIDWESTELIJK AFRIKA.

INLEIDING.

Voorbereiding. — Uitrusting. — Personeel. — Dekking der uitgaven. — Aard en doel van dit reisverhaal.

In het hierboven medegedeelde plan⁽¹⁾ van een onderzoekstocht in Zuidwestelijk Afrika heeft Veth zelf kort en bondig vermeld wat hij met deze reis beogde en hoe hij zich voorstelde zijn doel te kunnen bereiken. Over de voorbereiding zelve heeft hij daar niet gesproken. Hij heeft niet vermeld dat hij ernstige pogingen heeft aangewend om Lord Mayo te spreken en van hem persoonlijk nadere inlichtingen te ontvangen, en dat een tochtje met dat doel naar Londen ondernomen, wel, door de afwezigheid van den edelen Lord, die weder op reis was gegaan, het doel gedeeltelijk had gemist, maar hem toch de gelegenheid had verschaft het een en ander van een zijner reisgenooten te vernemen en in overleg te treden met eenige der uitstekendste leden van het Geographisch Genootschap te Londen. De gunstige indruk dien hij daar gemaakt had, blijkt uit het woord in de *Proceedings*⁽²⁾ aan zijne nagedachtenis gewijd, en meer nog uit een brief van den heer Cust aan zijn vader, waarin de

---

(¹) In Bijlage E achter Veth's biographie, bl. 101.

(²) *Proceedings of the R. Geogr. Society*, Vol. VII, 1885, p. 671.

volgende woorden voorkwamen: „We expected so much from his African expedition. Your son has left an honourable reputation, and, had he lived longer, would have been distinguished as a true explorer.”

Ook uit een ander oogpunt was niets verzuimd om het welslagen dezer onderneming te verzekeren. Aan de aanbeveling van den beroemden Portugeeschen reiziger Serpa Pinto, met wien Veth in Engeland persoonlijk had kennis gemaakt, en aan de tusschenkomst van het Aardrijkskundig Genootschap te Amsterdam bij het zuster-genootschap te Lissabon, dankte hij eene reeks van introductiebrieven bij de Portugeesche autoriteiten op Afrika's Westkust, deels algemeene, deels ook bijzondere, gericht aan den Gouverneur-Generaal van Angola, den Gouverneur van Mossamedes, den Chef der Portugeesche Missie te Huilla, en den Chef van het Maritiem Station ter Westkust van Afrika, welke stukken hem overal eene vriendelijke en hulpvaardige ontvangst verzekerden. Ook de Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap te Rotterdam, zoo roemrijk bekend door hare welwillendheid, betoond aan alle reizigers die Afrika bezoeken, bleef niet achter nu het een Nederlandsch reisgezelschap gold, en stelde hare schepen voor het vervoer van personen en goederen, hare faktoriën voor een gastvrij onthaal, en de hulp harer talrijke agenten, vooral ook voor de bezorging der financiëele aangelegenheden, op de onbekrompenste wijze ter beschikking van den heer Veth.

De wetenschappelijke uitrusting was zoo uitgebreid en volledig, als ze zeker niet dikwijls voorkomt, en ook slechts zijn kan voor een reiziger die het voornemen heeft gedurende langen tijd in dezelfde streek te vertoeven, en daar een station te kiezen waar het depot is zijner goederen en waarheen hij telkens van zijne verschillende excursies terug-

keert. Zij omvatte een volledig stel van de beste instrumenten voor astronomische, meteorologische, topographische en hypsometrische waarnemingen, een photographischen toestel met een ruimen voorraad van alle benoodigdheden, werktuigen voor geologisch onderzoek en anthropologische metingen, portefeuilles en papier voor gedroogde planten, allerlei toestellen voor het vangen en conserveeren van verschillende soorten van dieren, en de noodigste wetenschappelijke handboeken en kaarten. Maar ook voor vervoermiddelen was op ruime schaal gezorgd. Veth had, naar zijn eigen teekening, een stevigen ossenwagen laten maken, om zoowel de hulp eener karavaan van dragers, het groote struikelblok der Afrika-reizigers, als het gebruik der vaak gebrekkige, halfversleten en toch slechts voor hoogen prijs verkrijgbare ossenwagens der boeren te kunnen ontgaan. In dien wagen zouden de instrumenten, de geweren en ammunitie, mede in ruimen voorraad voorhanden, en de voor ruil met de inboorlingen bestemde goederen, bij het vervoer naar het station en op langere tochten, geborgen worden. en bij ziekten of zware regens ook de reizigers zelve eene plaats kunnen vinden. Aan de raderen zouden trochometers bevestigd worden, eene soort van loggen, waardoor het aantal wentelingen van het rad werd aangewezen, om tot middel van bepaling der afgelegde afstanden te dienen. gelijk ook podometers aanwezig waren om de te voet afgelegde afstanden naar het aantal der schreden te berekenen.

Was de wagen vooral voor het vervoer der goederen bestemd, ten behoeve der personen zouden twee paarden worden medegenomen, behoorende tot het zestal ponies van de beste rassen van den Indischen Archipel, die, bij het einde der Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam, in

handen van Veth achtergebleven waren. De twee die aan de reis zouden deelnemen, waren afkomstig van de eilanden Soembawa en Soemba of het Sandelhout-eiland¹⁾, en behoorden dus tot de edelste rassen van den Indischen Archipel. De deelen van Afrika die Veth bereizen wilde, zijn voor paarden een gevaarlijk land; maar hij stelde zich voor dat zijne Oost-Indische ponies, waarmede hij voortreffelijk wist om te gaan, het klimaat van Afrika's Zuidwestkust beter dan Europeesche paarden zouden verdragen, en achtte het althans wel de moeite waard om er eene proef mede te nemen, welker resultaat ook aan latere reizigers zou kunnen ten goede komen. Het span was aan velen in den lande bekend. Nog onlangs maakte de heer Weruméus Buning, Directeur van het Museum van Land- en Volkenkunde te Rotterdam, er melding van in zijne beschrijving van dat Museum. „Kort voor zijn vertrek naar Afrika,” zegt hij, „mocht ik met den heer Veth kennis maken, en praatten wij uren lang, en beloofde hij ook ons Museum goed te bedenken. Nog zie ik hem 's avonds met zijn rijtuig en de bekende kleine Indische paardjes wegrijden, zooals altijd vol moed en ijver voor de toekomst.” Veth had kort te voren een aantal voorwerpen, waaronder de keur zijner photographiën van Midden-Sumatra die hij te Amsterdam had tentoongesteld²⁾, aan dat Museum geschonken.

Behalve deze paarden bestemde Veth ook een viertal Javaansche honden, die mede op de Amsterdamsche Tentoonstelling waren te zien geweest, om hem op zijne Afrikaansche reis te vergezellen. Zij bestonden uit één gewonen gladharigen Javaanschen hond en drie langharige honden

(¹) In den *Catalogus der Nederlandsche Koloniale Afdeling* vermeld Groep II, Klasse X, B, no. 78, h en i.

(²) Zie boven, bl. 81.

uit het Tenggersche gebergte. Zij zouden des nachts als waakhonden dienst doen ; maar hij had ze tevens allen op de jacht laten africhten.

Nog verdient vermelding dat, om belemmeringen in het rivieronderzoek te voorkomen, Veth zich in Engeland eene zoogenaamde Berthon-boot had aangeschaft, een vaartuig uit lichte, doch waterdichte stof bestaande, dat in twee gemakkelijk aan elkander te verbinden helften kan gesplitst, en in twee betrekkelijk kleine pakken, waarin aan banken, riemen en verder onmisbaar houtwerk op vernuftige wijze een plaats is gegeven, zonder veel bezwaar kan worden medegevoerd. Om op plaatsen waar het terrein-onderzoek door de dichte plantbekleeding belemmerd wordt, de beklimming van hooge boomen gemakkelijk te maken, werden ook een paar klimijzers medegenomen, zooals in sommige streken bij het spannen der telegraafdraden gebruikelijk zijn.

Eindelijk bevonden zich bij de uitrusting nog eenige artikelen die hij eene huishoudelijke inrichting te midden der boeren-kolonie van Humpata zouden kunnen dienst doen, waaronder vooral velerlei zaden van bloemen en groenten en eene massa Amerikaansch timmermansgereedschap vermelding verdienen.

Bij zulke grootsche plannen en zulk eene omvangrijke uitrusting, kon Veth natuurlijk niet alleen staan ; hij had dringend behoefte aan een vertrouwden bediende, die hem bij het pakken en bewaken der goederen, bij de verzorging der dieren, bij de verrichten der waarnemingen en bij het photographieeren zou ter zijde staan. Aanvankelijk had hij het oog daarvoor gevestigd op een zijner trouwe helpers bij de Tentoonstelling, die hem ook naar Afrika volgaarne zou zijn gevolgd, indien niet zijn familie zich daartegen verzet had. Voor deze teleurstelling werd hij echter spoedig scha-

deloos gesteld, toen de Heer L. J. Goddefroy, een man van veel ervaring, die vroeger als kapelmeester bij de infanterie langen tijd in Nederlandsch Indië had vertoefd, later eenige jaren als opzichter en waarnemend custos aan 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden was werkzaam geweest, en daardoor goed op de hoogte was van de vereischten om eene ethnologische collectie samen te stellen, te verpakken en te bewaren, zich bereid verklaarde hem te vergezellen. Het lot begunstigde Veth door hem, nevens dezen, ook nog een tweeden reisgezel toe te voegen, die zich voornamelijk met het schieten en vangen van zoogdieren en vogels, het praepareeren van huiden, en het zoeken en conserveeren van lagere diersoorten zou bezighouden. De heer P. J. van der Kellen, een jongmensch van nauw 20 jaren, die, buiten Leiden opgevoed, een vrij ervaren jager was en zich reeds eenigen tijd aan het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden in de taxidermie had geoefend, had het plan gevormd een middel van bestaan te zoeken door het verzamelen van voorwerpen van natuurlijke historie in de Nederlandsche West-Indische Koloniën. Hij was dus voornemens zich eerlang naar Suriname te begeven, toen hij toevallig Veth ontmoette en diens Afrikaansche plannen leerde kennen. Nu ontwaakte bij hem de lust om zich bij dezen aan te sluiten en ook zijn geluk in Afrika te beproeven. Zijne ouders, die hem liever in het gezelschap van een man van meer ervaring, dan alleen zagen op reis gaan, gaven daartoe gereedelijk hunne toestemming.

Voor Veth was de aanwinst dezer beide reisgezellen een groot voordeel. Niet slechts was hem nu bij ziekte en ongeval hulp en toespraak verzekerd, ook de resultaten zouden er bij winnen. Hij kon zich nu meer uitsluitend aan de geographische waarnemingen wijden en aan Goddefroy het

maken eener ethnographische, aan v. d. Kellen het bijeenbrengen eener zoölogische verzameling overlaten. Zij moesten echter tot hem in ondergeschikte betrekking blijven en zich tot stipte gehoorzaamheid verbinden; maar werkelijk was hij voor hen meer een vriend en leidsman dan een meester, en beiden waren weldra door sterke banden van genegenheid aan hem verbonden. Beiden zouden reizen ten laste der algemeene kas; doch van der Kellen zou een deel van de uitrusting betalen en de helft van den verkoopprijs der verzamelde dieren aan de algemeene kosten ten offer brengen. Goddefroy zou, behalve eene vaste wedde, eenige procenten van de opbrengst van het verzamelde genieten.

Het is duidelijk dat eene zoo veelomvattende uitrusting belangrijke uitgaven vorderde, en het was te voorzien dat ook de kosten der reis aanzienlijk zouden zijn. Voor de uitrusting vond Veth belangrijken steun in het subsidie van het Aardrijkskundig Genootschap, en in de ruime bijdragen van Prins Roland Bonaparte, die zich, tijdens hij de Amsterdamse Tentoonstelling bezocht, bijzonder bij hem had aangesloten, en van de heeren Hendrik Muller Szn. en Dr. E. van Rijckevorsel te Rotterdam, A. W. van Eeghen en P. W. Janssen te Amsterdam, en Mr. Otto graaf van Limburg Stirum te 's Gravenhage. Zijn vader opende hem een crediet bij de hoofdfactorie der N. Afrikaansche Handelsvennootschap te Banana, en zoo was aanvankelijk in de eerste uitgaven voldoende voorzien, terwijl hij hopen mocht de latere kosten deels door de vruchten zijner pen, waaromtrent hij met de Redactie van het Nieuws van den Dag eene overeenkomst had aangegaan, en de opbrengst zijner verzamelingen, deels door de verdere bijdragen van belangstellenden te bestrijden. Men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat hij, eenmaal ruim van reisbehoefden en ruilmiddelen voorzien, daar van

de inlanders al het noodige alleen door ruiling verkregen wordt, zijn kapitaal, naar hij verwachtte, in den eersten tijd althans, niet dikwijls zou behoeven aan te spreken.

Goed overlegd en degelijk voorbereid was dus de onderneming, en groot was voor haar de kans van slagen. Toch slaagde zij niet. Voor het verhaal dezer reis, die niet slaagde, wordt thans de aandacht van den lezer gevraagd: „On se mécompte toujours dans le jugement qu'on fait de nos actions, quand elles sont plus grandes que nos desseins.” Het woord is van la Rochefoucauld. Waar de verhouding omgekeerd is, en de plannen grooter zijn dan hetgeen ten uitvoer wordt gebracht, heeft, zoo het ons toeschijnt, vaak dezelfde, misschien nog grootere misrekening plaats. De wensch dat in dit geval de adel van het streven niet zou miskend worden ter wille van de geringheid der resultaten, ziedaar wat ons de pen in handen gaf. Aan de nagedachtenis van den moedigen reiziger zijn wij verplicht hulde te brengen voor hetgeen hij heeft willen doen, al kon hij het slechts voor een gering gedeelte volbrengen. Maar bovendien is ook uit de geschiedenis eener grootendeels mislukte onderneming nuttige leering te trekken.

Men meene echter niet dat geene enkele bijdrage tot de kennis van land en volk door deze reis is geleverd. De aantekeningen en brieven zoowel van Goddefroy en van der Kellen als van Veth zelven, bevatten een schat van feiten en opmerkingen, die, naar wij ons vleien, zoo goed mogelijk tot een geheel vereenigd, eene plaats in de Nederlandsche reisliteratuur niet geheel onwaardig zullen zijn. Doch onze berichten zijn onsamenhangend, fragmentarisch, en zullen hier en daar noodig hebben door de mededeelingen van anderen die dezelfde streken bezocht hebben, eenigszins te worden aangevuld en toegelicht. Wij zullen echter zooveel mogelijk

vermijden aan dit reisverhaal het karakter eener compilatie te geven, omdat waar gegevens worden samengebracht aan reizigers van verschillend tijdvak ontleend, een waar beeld onmogelijk wordt. Wij stellen ons voor van deze reis te leveren wat onze oude schrijvers „een waarachtig verhaal” noemden, een trouw relaas van de wederwaardigheden der reizigers, zoo zuiver mogelijk uit hunne eigen mededeelingen geput.

EERSTE HOOFDSTUK.

Splitsing van het reisgezelschap. — Reis van Goddefroy en van der Kellen naar Banana. — Ligging van Banana. — De hoofdfactorie der Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap. — De Kru-boys. — Vrije arbeiders en slaven. — Zeden en gewoonten der Kongo-negers. — Negervorsten. — Handel. — Godsdienst. — Gastvrije ontvangst onzer reizigers. — Van der Kellen naar Boma en Vista. — Ethnologische en zoölogische verzamelingen. — De zandvloo. — Merkwaardige voorvallen te Banana. — Scheepvaartbeweging aldaar. — De duitsche expeditie van luitenant Schulz.

Reeds van den aanvang af hadden onze reizigers met tegenspoed te worstelen. Het plan had lang zoo goed als vastgestaan, dat de ijzeren schroef-stoomboot *Afrikaan*, een schip van 1175 ton, gevoerd door kapitein J. Vernes, en behoorende aan de Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap te Rotterdam, die door dit schip eene geregelde communicatie met hare hoofdfactorie te Banana onderhoudt, in Augustus 1884 de gezamenlijke reizigers en de geheele bagage derwaarts zou overbrengen. Ongelukkiger wijze bleek het dat de lading te groot werd, dat inzonderheid de noodige dekruimte voor de paarden op de *Afrikaan* zou

ontbreken. Veth kon niet besluiten deze dieren achter te laten of hunne goede overkomst aan de zorg van vreemden toe te vertrouwen. Hij besloot met de paarden en twee honden achter te blijven, en vleide zich toen met de hoop, dat hij binnen weinige dagen gelegenheid zou vinden, zijne reisgezellen te volgen. Hij werd in die verwachting teleurgesteld. Wij zullen later zien dat hij, door een noodlottigen samenloop van omstandigheden, tot groote schade voor zijne onderneming en zonder eenig nut voor zich zelven, eerst bijna twee maanden later dan zijne reisgenooten de haven van Banana bereikte.

Wij zullen thans eerst van der Kellen en Goddefroy op hunne reis naar „t Afrikaensche strand” vergezellen. Den 22sten Augustus scheepten zij zich in, nadat vooraf verreweg het grootste deel der bagage, ook de ossenwagen, eene plaats aan boord had gekregen; te Banana zou een en ander gelost worden en zouden zij de komst van hunnen chef afwachten. Veth was bij hunne inscheeping tegenwoordig en riep hun een hartelijk „tot wederziens” toe. Zonder wederwaardigheden, — ongerekend de voortdurende zeeziekte van van der Kellen, — vervolgden zij de reis, met eene groote boot, de *Loanda*, voor de kustvaart der Afrikaansche Handelsvennootschap bestemd, op sleeptouw. Zoo kwamen zij den 31sten Augustus bij Madeira, waar, uit vrees voor cholera, quarantaine-maatregelen ook voor Nederlandsche schepen verordend waren, ofschoon Nederland gelukkig van deze epidemie geheel vrij was gebleven. Niemand mocht van boord en ieder was dus tevreden dat de reis nog denzelfden dag werd voortgezet. Den 28sten September, dus na 29 dagen reis, mocht men zich in de behouden aankomst te Banana verheugen. Onze reizigers zouden daar tijd in overvloed hebben, om alle merkwaardigheden van de plaats en hare bewoners te leeren kennen.

Banana ligt aan de Kongo-monding, op den noordelijken oever, en derhalve in het gebied van den vrijen Kongo-staat, dat te dier plaatse zijne geringste breedte heeft, en zich, om een uitweg naar zee te zoeken, tusschen de Fransche en Portugeesche bezittingen wringt. De mond van de Kongo levert een treffend gezicht op. Bij het binnenkomen heeft men aan de rechterhand de landtong Padrão, een moerassig dicht begroeid stuk grond, omlijst door rhizophoren, en hier en daar met fraaie boschjes van waaierpalmen (*Borassus*)⁽¹⁾ bezet; aan de linkerhand Banana-punt, in naam een schier-eiland, maar inderdaad een eiland, daar het alleen door een rhizophoren-woud met den vasten wal verbonden en slechts met een vaartuig te bereiken is. Zonder de tusschenkomst van den mensch zou deze zandbank, waaraan het rivierwater aan de ééne, de golven van den Oceaan aan de andere zijde knagen, misschien reeds lang verdwenen zijn. Een Rotterdamsch handelshuis begon in 1857 zijn handel op Afrika's Westkust tot bezuiden den evenaar uit te strekken, kocht hier in 1862 eene factorie van het Fransche huis Régis, dat genoodzaakt was zijn handel in negers te staken,⁽²⁾ en verbouwde ze allengs tot het omvangrijke établissement „Hol-land” genaamd, dat na den val der firma Kerdijk en Pincoffs in handen der tegenwoordige Nieuwe Afrikaansche Han-

---

(1) De *Borassus-palm*, die zoo dikwijls bij de schrijvers over Afrika's Westkust, ook onder den populairen naam van *waaierpalm*, vermeld wordt, is vaak verward met *Borassus flabelliformis*, den palmyra- of lontarpalm van Hindostan en den Indischen Archipel, die echter volgens het gewone gevoelen der botanici tot Azië beperkt is. Afrika heeft eene nauw verwante en zeer verbreide soort in *Borassus Aethiopicum*, die zich hoofdzakelijk onderscheidt door een uitzetting van het midden van den stam. Waarschijnlijk is deze laatste bedoeld.

(2) Zie Robidé v. d. Aa, *Afrikaansche Studiën*, blz. 129.

delsvennootschap is overgegaan. Hoe geweldig ook de schok was die in Nederland door den val der zoo algemeen geachte Afrikaansche Handelsvereiniging was teweeggebracht, ter kuste van Afrika ging de onderneming schier ongemerkt in handen harer opvolgster over, zonder dat haar krediet eenige schade leed.

De plek waar de Nederlanders zich hier vestigden, was weinig aantrekkelijk, maar, vertrouwd als zij waren met de kunst om den krijg met de golven te voeren, minder afschrikwekkend voor hen, dan zij voor andere natiën zou geweest zijn. De zeeweringen die ze schiepen door het heien van sterke palen, het aanbrengen van aarde en steenen en het aanplanten van een menigte palmen (¹), wier vezelige wortels den van natuur lossen bodem bijeenhouden, hebben het doel volkomen bereikt.

Bedenkt men dat de rivier achter Banana-punt een kreek of bocht vormt, die zoo diep is dat de grootste schepen haar kunnen bevaren, en zoo ruim dat er voor een geheele vloot plaats is om te ankeren, dan zal men gemakkelijk inzien, hoe uitmuntend deze plek voor een groot handels-établissement is gekozen. Mochten de verwachtingen die thans door velen van het vrije Kongo-gebied als handelsstaat gekoesterd worden, en die zelfs plannen tot den aanleg van een spoorweg hebben doen opkomen, zich ook maar ten deele verwezenlijken, dan zou de haven van Banana eene der eerste handelshavens der wereld worden. Veth geloofde echter dat die verwezenlijking zich nog lang

---

(¹) Waarschijnlijk is hier niet de reeds vroeger vermelde *Borassus*, maar de *Hyphaene guineensis*, nauw verwant met den doempalm van Egypte, bedoeld, die hier gewoonlijk langs de kustlijn en op kleine zandige grasvlakten dicht daarachter groeit. Zie Büttikofer, *Mededeelingen over Liberia*, bl. 8.

zal laten wachten. „Voor zoover mij bekend is,” zegt hij in een zijner brieven, „loopt de Kongo-rivier boven de water-vallen door een moerassige landstreek. Van belangrijke produkten die daar vandaan zouden kunnen komen, heeft men nooit vernomen. Welke goederen moeten dan het belangrijke vervoer opleveren, waarvan de aan te leggen spoorweg zou kunnen bestaan?”

Doch de wellicht te rooskleurige voorstelling der toekomst moet ons de oogen niet doen sluiten voor Banana's tegenwoordige beteekenis, vooral voor zijne beteekenis voor Nederland, die er wellicht niet bij winnen zou, indien naast de Nederlandsche faktorie even machtige concurrenten verzezen. Ook nu reeds is er te Banana een Fransch, een Engelsch en een Portugeesch huis; maar zij allen worden in krediet en omvang van zaken ver door het Nederlandsche huis overtroffen. De Afrikaansche Handelsvennootschap heeft hier, behalve de hoofdfaktorie met hare uitgestrekte bijgebouwen, twee succursalen, die de namen Rotterdam en 's Gravenhage dragen, en die ieder onder het beheer van een eigen agent staan. In de hoofdfaktorie wordt in het geheel geen handel gedreven, behalve den aankoop van benodigdheden voor de keuken en dergelijke. Zij is het centraalpunt, hoezeer niet in de letterlijke beteekenis des woords, van de vele stations die de Vennootschap hooger op aan de rivier en langs een uitgestrekt deel der kust bezit; de stapelplaats voor de goederen, die in deze stations worden opgekocht; het magazijn voor de ruilmiddelen en de eet- en drinkwaren, ten behoeve van het personeel der faktoriën uit Nederland gezonden. Hier lossen en laden de stoombooten en zeilschepen, zoowel die tusschen Rotterdam en Banana varen, als die voor de kustvaart en voor den dienst op de Kongo bestemd zijn; hier is de zetel van den

Banana-punt met de factorie Rotterdam , aan den mond der Kongo-rivier.

Hoofdagent, wiens bevelen door al de andere agenten moeten geëerbiedigd worden. Voor den handel die te Banana zelf gedreven wordt, zijn de huizen „Rotterdam” en „’s Gravenhage” bestemd.

Aan het uiteinde der landtong van Banana-punt ziet men bij het invaren der haven eerst het aan de Nederlandsche faktorij behorende kruidhuis, in welks nabijheid ook de begraafplaats ligt. Dan volgen eenige magazijnen, door het huis „Rotterdam” gescheiden van de woningon der inlandsche arbeiders en bedienden. Aan deze grenzen de verblijven voor de Europeesche werklieden, waartegenover eenige loodsen staan, voor den scheepsbouw bestemd. Daarop volgen het gebouw waar de palmolie gezuiverd wordt en de loodsen voor de zeilmakers, en eindelijk het hoofdgebouw met de daarbij behorende pakhuizen, kantoren en verdere bijgebouwen. Verder binnenwaarts liggen eerst het Fransche, dan het Engelsche huis, vervolgens het huis ’s Gravenhage, waar een Portugees als agent fungeert, het Portugeesche huis en eindelijk het postkantoor. Men kan wel nagaan, dat op de beperkte strook lands waarop Banana gebouwd is, de grond niet minder waarde heeft dan in onze groote steden.

De gebouwen zijn allen van hout en zonder verdieping; zij zijn van vensteropeningen voorzien, die met houten luiken gesloten worden. Zoowel de daken als de wanden zijn van buiten gewit en schitteren als zij door de zon beschenen worden. Van binnen zijn de gebouwen luchtig en koel. Het drinkwater moet steeds uit de rivier worden aangebracht, maar is, na gefiltreerd te zijn, zeer zuiver van smaak.

Toen onze reizigers te Banana kwamen, woonden de inlandsche arbeiders nog in de primitieve hutten van hun eigen maaksel, bestaande uit vier paaltjes op een onderlingen afstand van twee meters in den grond geslagen, gevat

in wanden van bladeren, gedekt met hetzelfde materiaal, en voorzien van eene kleine opening, waardoor men slechts bukkende kon binnentreden. In elk van die ellendige verblijven was een geheel gezin gehuisvest. De Afrikaansche Handelsvennootschap was echter reeds toen bezig om deze woningen door veel betere te vervangen en bracht dien arbeid spoedig ten einde. In het behartigen van de belangen der werklieden staat dit handelslichaam in deze streken nagenoeg alleen.

De arbeiders-bevolking van Banana bestaat uit zeer heterogene bestanddeelen, en is uit verschillende streken van Afrika bjeengebracht. Zeer onderscheiden van de anderen zijn de Kru-negers, hier gewoonlijk Kru-boys genoemd, en afkomstig van de Kru-kust in het Zuiden van Liberia. (1) Door hun stevigen, breeden lichaamsbouw, hun harde, scherpe geelaatstrekken en hunne taal, niet minder dan door hunne eigenaardige gewoonten en door hunne afzondering van andere inboorlingen, waarin zich het bewustzijn uitspreekt van een eigen volk te zijn, onderkent men ze gemakkelijk van alle andere te Banana vertegenwoordigde negerstammen. De Kru-boys zijn nagenoeg de eenige Afrikanen van de Westkust die eenigermate voldoen aan de eischen door Europeanen aan geschikte werklieden gesteld; zij hechten zich aan hunne meesters en dienen hen getrouw. Gewoonlijk verbinden zij zich voor twee of drie jaren tegen een maandgeld van vier tot zes dollars, dat hun bijna altijd in goederen wordt uitbetaald. Op de faktoriën worden zij ingedeeld in ploegen van 8 tot 10 man, onder een hoofdman die aan een

---

(1) Zie Büttikofer, *Mededeelingen over Liberia*. bl. 68. Vgl. ook Jhr. J. A. Roëll, in het verhaal van den tocht der *Aruba* van Nieuwediep langs Liberia en Loanda naar Suriname, in „*Jaarboek van de Kon. Ned. Zeemagt*”, 1875—76, bl. 278.

der beampten van de faktorie verantwoording schuldig is. Merkwaardig is het dat zij, bij nu en dan voorkomende geschillen tusschen de Europeanen der faktorie en andere negers, steeds de partij der blanken kiezen, en door onderlinge aaneensluiting aan hunne kwaadwillige landgenooten ontzag weten in te boezemen. In 't algemeen bezitten zij een aantal goede eigenschappen, die wel tegen de minder goede opwegen. Hun werk is zwaar, hun kost vrij schraal, en toch ziet men hen meestal met opgewektheid, lachende en zingende, aan den arbeid. Zij moeten echter, daar zij van natuur traag zijn, tot werken worden aangespoord. Ook zijn zij in hooge mate zorgeloos, en daar zij ook voor diefstal niet altijd terugdeinzen, zijn zij weinig vertrouwen waard. Maar aan den anderen kant is het moeilijk tevredener en verdraagzamer menschen te vinden. De twistzieke en jaloersche aard der Kamerun-negers is hun geheel vreemd, en zij gedragen zich in den regel als goede kameraden, die uit eigen beweging en zonder morren de versnaperingen, die zij kunnen machtig worden, met elkander deelen.

Maar trots deze vele goede eigenschappen komt het enkele malen voor, dat ook een Kru-neger wegens het een of ander misdrijf moet gestraft worden. Kleine vergrijpen worden gestraft met slagen op de palm van de hand, met de zoogenaamde palm-matorie, een stok met plak, uit één stuk gesneden. Wordt hiermede een groot aantal slagen toegebracht, dan zwelt de hand op en is gedurende eenige dagen onbruikbaar. Bij belangrijke misdrijven worden slagen toegediend met een zweep, uit de huid van een nijlpaard vervaardigd. Maar ook deze straf schijnt hun weinig te deren. Goddefroy was er eens getuige van dat 50 zulke slagen aan een Kru-boy werden gegeven. Onmiddellijk na het ondergaan van de straf liet de delinquent zich de billen met een

mes kerven en met azijn en zout inwrijven, om het zweren te voorkomen. Trouwens fingevoeligheid moet men bij deze hardhandige lieden niet zoeken. Een ander maal zag Goddefroy hoe een meisje van ongeveer zeven jaren bezig was een groote wond aan de voeten te reinigen, zonder dat de daarbij aanwezige moeder er ook maar een enkele maal naar omzag. Ook zag hij eens in een vechtpartij tusschen twee Kru-boys den een den ander met een ledige kruik een slag in het aangezicht toebrengen, die hem een groot deel van zijn neus kostte.

Onder de vrje arbeiders die men te Banana aantreft, behooren ook vele Kabinda's, een intelligent ras, dat onder de negers der Westkust op den hoogsten trap van beschaving staat. Zij zijn afkomstig uit de stad Kabinda, die ruim 50 kilometers ten N. van Banana aan het strand is gelegen en behoort tot het landschap Kakongo. Zij verdienen doorgaans den kost als schrijnwerkers en scheepstimmerlieden en velen hunner hebben zelve slaven en stellen op het bezit daarvan grooten prijs. Kabinda's die twee of drie slaven in dienst hebben, zijn te Banana niet zeldzaam.

Ook de huisbedienden der Europeanen zijn doorgaans vrij en behooren dikwijls tot voornamenegerfamiliën. Men noemt ze *muleks* en prijst zeer den takt, dien zij spoedig verkrijgen, om hunne meesters op te passen en aan tafel te bedienen.

Behalve de arbeiders die zich slechts voor een bepaalden tijd, b. v. twee of drie jaren, verhuren, en een vooraf bepaald loon ontvangen, zijn er ook ware slaven, die men echter sedert de opheffing der slavernij zoo niet meer noemt, maar die Crumano's, of in de wandeling Corumaners, worden geheeten. ⁽¹⁾ Zij zijn echter geen slaven van de Europeanen,

(1) Zie Jhr. Roëll, t. a. p., bl. 311. Het bericht van Roëll heeft ons de korte aantekeningen onzer reizigers op vele punten verduidelijkt.

maar van de negervorsten, die ze aan de Europeanen voor geld afstaan, zonder hun recht op hen geheel te verliezen. Het zou hun dus niet baten door hunne Europeesche meesters te worden vrijgegeven; zij zouden dan onmiddellijk tot den staat van slaven der vorsten terugkeeren. De Europeaan voorziet in hun onderhoud en behandelt hen als vrijen, al laat hij hen het minste soort van werk verrichten. Loopen zij van hem weg naar hun stam, dan is de vorst verplicht hen kosteloos terug te brengen. Meestal komen deze slaven uit de streken ten zuiden van de Kongo. Zij zijn of in dienst van individueele Europeanen, waaronder er in de kustplaatsen zelfs velen zijn die op deze wijze hunne huishoudsters verkregen hebben, doorgaans voor handelsartikelen die eene waarde van 40 à 50 gulden vertegenwoordigen, of zij zijn in dienst van de factorie, en blijven daaraan vaak hun geheele leven verbonden. In hunne gelaatstrekken vertoonen velen dezer Crumano's de stompzinnigheid aan eene onderdrukte kaste eigen.

Wij zullen niet uitweiden over de verschillende negerstammen die aan de beneden-Kongo wonen. De aanteekeeningen onzer reizigers stellen ons, al raadplegen wij daarbij de mededeelingen van anderen, ten hoogste in staat van de levenswijze en zeden dezer bevolking eene algemeene schets te leveren.

Bij den arbeid is de eenige kleeding der mannen een doek die de schaamdeelen bedekt; buiten den arbeid vinden zij er behagen in zich met stukken van Europeesche kleeding te versieren, waarbij zij de belachelijkste vertooning maken, daar doorgaans geen enkel stuk past en bij den een de broek te kort, bij den ander de jas te lang is. Het zijn echter alleen de mannen die zich zoo dwaas toetakelen. De vrouwen dragen altijd dezelfde kleeding; zij wikkelen zich eenvoudig in een stuk gekleurd doek van nagenoeg vijf meters lengte,

waarvan het uiteinde over de schouders hangt. Aan den anderen kant echter brengen ook zij een zwaar offer aan de pronkzucht, door de enkels te bezwaren met een aantal koperen ringen, niet zelden tot een gezamenlijk gewicht van zes of acht kilogrammen, waardoor de gang in hooge mate belemmerd wordt. Zij kennen aan die ringen eene bijzonder beschermende kracht toe en doen er ongaarne afstand van.

Zoowel vrouwen als mannen rooken gaarne tabak en *liamboe*. Dit laatste is het blad eener plant, dat gebrand wordt door er een kooltje vuur op te leggen, en waarvan, terwijl zij er beurtelings aan trekken, de rook ingezogen en door den neus uitgeblazen wordt. De rook werkt prikkelend op de ademhalingswerktuigen en veroorzaakt een hevig hoesten. Nog eene andere neiging heeft de zwakke kunne met de sterkere gemeen, namelijk de begeerte naar bedwelmende dranken.

Hun voedsel bereiden zij in de open lucht in steenen potten. Het bestaat hoofdzakelijk uit palmnoten, visch en maniok, de vleezige knollen van *Jatropha manihot* (in West-Indië *Kassave* genoemd), die op verschillende wijze toebereid worden. De wortel van den maniok is volwassen en tot spijs geschikt negen maanden nadat de struik geplant is, maar wil men hem in den hoogsten graad van volkomenheid nuttigen, dan moet hij achttien maanden in den grond blijven. Wij zullen hier niet spreken over de onderscheidene wijzen waarop de maniok in verschillende deelen van Afrika's Westkust tot voedsel verwerkt wordt; maar het verdient opmerking dat het meel, door de Portugeezen *farinha de pão* genoemd, alleen in Angola, van Ambriz tot Mossamedes, op groote schaal wordt bereid, en bijna nooit tusschen de Kongo en Ambriz. (1) Bij de berei-

(1) Zie Monteiro, *Angola and the river Congo*, London, 1875, Ip. 290.

ding wordt de wortel geschild, geraspt, in zakken gepakt, geperst, en op ijzeren of koperen platen, door vuur verwarmd, gedroogd. Het produkt dier bewerking heeft dan het voorkomen van grof zaagsel, en is een uitmuntende spijs. Dombe Grande, ten zuiden van Benguella, is wel de hoofdzetel dezer industrie. De maniok wordt er in groote hoeveelheden geplant en bij duizenden mudden ter verscheping naar Benguella of Cuio vervoerd.

Over het algemeen zijn de Kongo-negers erg onzindelijk. Hunne morsigheid, maar vooral de gewoonte van beide seksen om zich met palmolie in te smeren, zijn de oorzaken van den onaangename geur dien zij verspreiden, en die ten onrechte als een algemeen kenmerk van bijna alle Afrikanen wordt beschouwd ⁽¹⁾. Geeft men hun een geschenk (*das*) ⁽²⁾, hetzij een bon voor sterken drank (*mata bis*) of iets anders, dan klappen zij in de handen als een bewijs van erkentelijkheid. Eerbied of ontzag doen zij blijken door een weinig aarde te eten van den grond, waarop hun meerdere staat.

Feestvieren is voor de kustnegers hetzelfde als dansen en rumdrinken. Meestal wordt er feest gevierd van Zaterdagavond tot Zondagmorgen, alsook bij volle maan ⁽³⁾; maar onder de arbeiders altijd slechts met toestemming hunner meesters. Mannen, vrouwen, kinderen, zelfs vrouwen met

---

Het bezinksel van het water waarin het meel gewasschen is, levert de bekende *tapioka*.

(1) Vgl. H. H. Johnstone, *The river Congo*, in *Proceedings of the R. Geogr. Soc.*, V, 1883, p. 706.

(2) Bättikofer, *Mededeelingen over Liberia*, bl. 87, schrijft *dash*.

(3) Dit laatste wordt vermeld door Bastian, *Die Deutsche Expedition an der Loango-küste*, Jena, 1874, I, S. 160. Het feestvieren op Zaterdagavond zal wel, oorspronkelijk althans, eigenlijk bij het werkvolk der faktoriën te huis behooren.

zuigelingen, — alles danst bij zulk een feest op de muziek van een paar trommen, en bij het licht van een in den grond gestoken flambouw. Die flambouw vormt het middelpunt waarom heen zich de dansenden bewegen, terwijl zij allerlei lichaamsverdraaiingen maken en in koor zingend herhalen wat de voorzanger aangeeft. Onze reizigers, die weinig van de negertalen wisten, konden de woorden van hun gezang niet verstaan. Om over zijn diepen zin te doen oordeelen, geven wij hier een door Bastian medegedeeld refrein ⁽¹⁾. Het luidt „Tschinanga vendengo tschina,” d. i. „Laat ons dansen op de muziek van de trom!” Is het nachtelijk feest geëindigd, dan levert de dronken schaar den volgenden morgen een afkeerwekkend schouwspel op.

Over de muziek der negers is het niet noodig veel te zeggen; het komt bij haar veel meer op de hoeveelheid dan op de hoedanigheid van het voortgebrachte geluid aan. Treffend zegt daarvan Paul Güssfeldt: „Het begrip *muziek-instrument* is bij hen zeer onbepaald, daar ieder voorwerp dat zich leent tot het voortbrengen van een rhythmisch gedruisch, b. v. een houten kist, als het te pas komt, tot muziek-instrument wordt bevorderd.” ⁽²⁾

De meisjes, — de schoonste vindt men onder de Kabinda's — zijn omstreeks haar twaalfde jaar huwbaar. Wanneer een meisje voor de eerste maal in het huwelijk wil treden, moet zij zich minstens drie dagen achtereen de opsluiting laten welgevalen in de *Casa das tintus* (verfhuisje), die bij iederen negerstam of *Povo* voorhanden is. ⁽³⁾ Zij wordt daar heengeleid òf door den jongeling die haar ten huwelijk be-

⁽¹⁾ *Die Deutsche Expedition an der Loango-küste*. Jena, 1874, I, S. 161.

⁽²⁾ Aangehaald bij Ratzel, *Völkerkunde*, I, S. 616.

⁽³⁾ *Povo* is eigenlijk een Portugeesch woord, dat een *volk*, een *stam*, de *zamenlijke bewoners van een stad of dorp* aanduidt.

geert, of door hare ouders, ten einde haar den trouwlustigen aan te bevelen. Hier wordt zij van hare kleederen ontdaan en geheel ingesmeerd met de roode *takula*-verf, die ongeveer de kleur van menie heeft, terwijl zij aan de voeten sandalen krijgt. Zij mag door niemand gezien worden dan door de kinderen (een knaapje en meisje) die haar bedienen, en de oude vrouwen die haar komen onderrichten in de kennis die haar als getrouwde vrouw noodig is. Ook moet zij gedurende die drie dagen vasten. Indien het meisje geen minnaar heeft, blijft zij soms weken en maanden in de *casa*, natuurlijk aan minder strenge regelen onderworpen, totdat er zich een voordoet. Dit duurt soms tot vijf maanden, maar meestal heeft zich veel vroeger een trouwlustige aangemeld.

Dezelfde *takula*-verf wordt ook somtijds gebruikt om het aangezicht van vrouwen en meisjes gedurende twee of drie dagen te besmeren in den tijd der menstruatie. Zij brengen die dagen in stille afzondering door en het wordt haar als een zwaar vergrijp aangerekend alsdan met mannen omgang te hebben.

Zoolang eene vrouw haar kind zoogt, draagt zij om het hoofd een koordje of leertje, waarvan achter in den nek een aantal schelpen en vruchten afhangen. Dit is een dier talrijke middelen tegen betoovering en schadelijke invloeden, die straks nader ter sprake zullen komen. Daar de man, zoolang de vrouw zoogt, niet met haar mag samenwonen, verzekert hij zich gedurende dien tijd van het gezelschap eener andere vrouw, die hij doorgaans uit de familieleden kiest.

De dooden worden in den grond begraven en gewoonlijk nemen allen die zich in de kraal bevinden aan de begrafenis deel. Zij plaatsen zich bij de groeve in zittende houding achter elkander en vormen een lange rij klagenden; wie

niet of niet luid genoeg medehuilt, wordt geacht eenig vergrijp tegen den overledene op zijn geweten te hebben, waarover de afgod van den stam moet worden geraadpleegd. Het is dus ook hier zaak om met de wolven te huilen, zoodat dan ook allen om strijd een groot misbaar maken. Op het graf wordt het een of ander teeken geplaatst, benevens eenige scherven van vaatwerk waarvan zich de overledene bediende.

De *Povo's* der negers wonen in dorpen of kralen bijeen, en edere *Povo* heeft een hoofd, gewoonlijk met den weidschen titel van koning of prins genoemd, waaraan allen gehoorzaamheid bewijzen en die kenbaar is aan de bonte en potsierlijke Europeesche kleederdracht, waarmede hij zich tooit. De *Povo's* zijn dikwijls met elkander in oorlog en vele vorsten zijn dan tijdelijk verbonden of vormen ook een meer blijvend bondgenootschap; maar die oorlogen leiden doorgaans tot meer misbaar dan bloedstorting. De negers schieten slecht en blijven van elkander op zoo grooten afstand dat zij elkander weinig kwaad kunnen doen. Hunne voornaamste heldedaden bestaan in springen en geraas maken. De partij die het eerst eenige gewonden bekomt, erkent zich als overwonnen en vergoedt aan de overwinnaars de geleden schade in levensmiddelen of vee. Onze reizigers hebben over het bestuur en het rechtswezen niet veel opgeteekend, maar genoeg om te doen zien dat men er zich geen hooge gedachten van moet vormen; want zij gewagen van een gewezen Prins van Banana, een zeer oud man, die rond liep in lompen van zakken gemaakt, het genadebrood der Afrikaansche Handelsvennootschap at, en eens in dronkenschap zijn arm brak.

Voor den kleinhandel wordt te Banana eene markt gehouden nabij de woningen der inlanders, die elken morgen

hunne visch met kano's, hunne palmpitten, maniok en andere waren te voet aanbrengeu. Beiden, mannen en vrouwen — op deze markten spelen de laatste de hoofdrol — dragen hunne vrachten steeds op het hoofd, in lange van palmbladeren gevlochten draagmanden. Van geld wordt hierbij in het geheel geen gebruik gemaakt. Het voornaamste en meest gangbare ruilmiddel is een soort van rum. Met rum worden de bedienden betaald en gaan zij ter markt om hunne behoeften te koopen; ook de huishoudsters der Europeanen krijgen iederen morgen een flesch rum, om die tegen levensmiddelen in te ruilen. In den groothandel zijn de gewone ruilmiddelen vuursteengeweren, kruid, katoentjes, echte en valsche bloedkoralen, glaskoralen, spiegeltjes, koperdraad, bandijzer en meer dergelijke artikelen, die sedert onheugelijke tijden het verkeersmiddel tusschen blanken en zwarten hebben uitgemaakt. De voornaamste artikelen die aan de faktoriën geleverd worden, zijn palmpitten, grondnoten, gom en ivoor. Velerlei vruchten, zeker voor een groot deel door de Europeanen ingevoerd, daar ze alleen aan de kusten en niet in het binnenland geteeld worden, zooals zuurzakken, sinaasappelen, ananassen, kokosnoten, bananen, spaansche peper, worden nevens maniok-knollen en de produkten daarvan, hamels, kippen, eieren, visch, op de markten te koop geboden. Koopen en verkoopen gaat hier steeds met een vervaarlijk marktgeschreeuw gepaard. De inlanders spreken onder elkander hun eigen taal, en bedienen zich van neger-portugeesch in het spreken met de blanken.

De meeste schrijvers over Afrika noemen den godsdienst der negers, niet slechts van het Kongo-gebied, maar in het algemeen, met den naam van *fetisisme*, en gebruiken het woord *fetis* voor alle voorwerpen hunner religieuse vereering. Zij konden echter de twee elementen waaruit die godsdienst

is samengesteld, niet geheel miskennen. In den laatsten tijd hebben onderscheidene Engelsche en Duitsche schrijvers, in ons vaderland ook de hoogleeraren C. P. Tiele en G. A. Wilken (¹), den godsdienst der natuervolken nauwkeurig bestudeerd, en aangetoond dat het oorspronkelijk animisme, het geloof dat alles wat bestaat, denkt, een wil heeft en, met één woord beziel is, aan twee godsdienstvormen het aanzijn heeft gegeven, die als *fetisisme* en *spiritisme* worden onderscheiden. Het *fetisisme* is de aanbidding van zinnelijk waarneembare voorwerpen, als levend, gelijk de mensch gevoelend en met buitengewone macht begaafd; het *spiritisme*, uitgaande van het geloof dat de zielen niet aan bepaalde lichamen gebonden, maar in hare beweging vrij zijn en ook bij de ontbinding der lichamen waarin zij huisden, voortduren, is de vereering van de zielen der afgestorvenen en van de onzichtbare geesten die in de lucht, de bergen, de bosschen, de wateren wonen. Niet alles wat *fetis* zou kunnen zijn — want daarvan is eigenlijk niets buitengesloten — wordt werkelijk als zoodanig vereerd. Om eenig zinnelijk waarneembaar voorwerp tot *fetis* te stempelen, is noodig: vooreerst dat het een zeldzaam, eigenaardig, kostbaar voorwerp zij; ten andere dat er eenige bijzondere aanleiding zij om het anthropopathisch, d. i. als gevoelend en willend te beschouwen; ten derde dat er reden zij om tuschen den wil van dat voorwerp en de verschijnselen die de mensch rondom zich ziet en die hem belangstelling inboezemen, een bepaald verband aan te nemen; ten vierde dat zulk een voorwerp als machtig beschouwd worde

---

(¹) C. P. Tiele, *een probleem der Godsdienstwetenschap* in „*de Gids*,“ jaarg. 1871, D. I, bl. 98, en andere schriften; G. A. Wilken, *het Animisme bij de volken van den Indischen Archipel*, Amsterd., 1885 (overdruk uit *de Indische Gids*.” Jaarg. 1884 en 1885).

en er aanspraak op hebbe met eerbied behandeld te worden, omdat van zijne welwillendheid veel goeds te hopen, van zijne vijandelijke gezindheid veel kwaads te vreezen is.

Ieder voorwerp *kan* dus fetis wezen, maar of het dit werkelijk is of worden zal, hangt af van velerlei, deels geheel toevallige omstandigheden; waarschijnlijk is de oorzaak in vele gevallen niet meer op te sporen. Tot de ware fetissen behooren de verschillende middelen die de negers, ook de Kongo-negers, altijd bij zich dragen, om zich tegen booze invloeden te beschermen, waarvan wij reeds een voorbeeld aantreffen in de bundels vruchten en schelpen door de zogende moeders ter bescherming harer kinderen gedragen. Andere dergelijke voorbeelden zullen wij later in menigte ontmoeten.

Wat ons echter in de berichten onzer reizigers als fetissen der Povo's of *grote* fetissen worden voorgesteld, zijn geen ware fetissen. Wij hebben hier inderdaad met *spiritisme*, de vereering van onzichtbare, vrij rondwarende geesten te doen; maar het is een eigenaardigheid van het spiritisme, dat het zich gaarne van zichtbare voorwerpen, en wel het meest van beelden, als mediums bedient. Inzonderheid is dit het geval bij de vereering van de voorouderen, wier geesten ook als de hoeders en wachters der dorpen optreden. Een beeld of pop wordt opgericht, waarin die geesten geacht worden neder te dalen. Waar zulke beelden voorhanden zijn, worden de plechtigheden ter eere dier geesten bij die beelden voltrokken. Waar echter het spiritisme zuiver is, wordt aan die beelden zelve geene heiligheid toegekend, maar zijn zij slechts een zinnelijke voorstelling van den onzichtbaren geest. Doch in het algemeen is het spiritisme een verwarde, ongeordende leer, die door geene scherpe lijn van het fetisisme gescheiden is. Het beeld wordt een ware fetis, wanneer het,

gelijk zoo vaak het geval is, zelf het voorwerp der vereering wordt, terwijl de geest dien het voorstelt, geheel wordt vergeten; en daarom is het dan ook zeer vergefelijk dat de ruwere vormen van beeldenvereering zoo dikwijls onder den naam van fetisisme begrepen worden.

Niemand zal hier eene nauwkeurige uiteenzetting van dit gewichtig probleem der godsdienst-geschiedenis zoeken; doch daar wij ook later nog meermalen over de religieuse begrippen der volken van Afrika zullen te spreken hebben, kwam het ons niet ongepast voor, hier zoo kort mogelijk die door de nieuwere wetenschap ontdekte grondwaarheden te vermelden, waaruit de bijzondere verschijnselen moeten verklaard worden.

Volgens Goddefroy heeft bij de Kongo-negers elke Povo een grooten fetis, d. i., zooals het ons toeschijnt, een beeld dat den beschermgeest van het dorp, zijn stichter en den handhaver van het voorvaderlijke recht voorstelt. Dat zij op zulk een beeld grooten prijs stellen, en niet te bewegen zijn om daarvan afstand te doen, zoodat het doorgaans alleen in tijden van oorlog mogelijk is er een machtig te worden, spreekt vanzelf. De heer van der Kellen, die van den heer van Eysden, chef van de nederlandsche faktorij te Boma, de voornaamste hooger aan de Kongo, zulk een afgodsbeeld ten geschenke kreeg, dat thans in het Ethnographisch Museum te Leiden wordt bewaard, verzekert dan ook dat het in een neger-oorlog was buitgemaakt.

Van plechtigheden bij zulk een beeld voltrokken vermelden onze reizigers de volgende voorbeelden. Goddefroy was er getuige van, dat, ter gelegenheid dat eenige stukken waschgoed vermist waren, twee personen elkander beschuldigden van den diefstal gepleegd te hebben. Daar alle pogingen om het goed weër te vinden mislukt waren, werd

het afgodsbeeld gehaald, en de beide verdachten moesten, in het bijzijn van eene groote menigte, ieder een spijker in het beeld slaan. De zin dezer plechtigheid is niet recht duidelijk. Güssfeldt, die eene dergelijke ceremonie bijwoonde, (1) kreeg den indruk dat het inslaan der spijkers aan het aangeroepen beeld de verplichting oplegde om den schuldige aan te wijzen. Is dit zoo, dan heeft het middel in het door Goddefroy vermelde geval volkomen het doel bereikt. De eerste der verdachten sloeg met moed en vertrouwen den spijker in het beeld; de andere durfde de zaak niet aan en bekende den diefstal gepleegd te hebben.

Het tweede voorbeeld behoort tot de in Afrika zoo algemeene giftordaliën, waarvan onlangs Dr. A. H. Post eene menigte voorbeelden bijeenbracht. (2) Een te Banana te huis behoorende vrouw, maar die van een Povo in den omtrek afkomstig was, werd door haren echtgenoot van een zwaar vergrijp beschuldigd. Zij werd nu tot haar Povo gebracht, om voor den afgod terecht te staan. Het beeld had verschillende zakjes met kruiden om het middel hangen, waarvan sommige zware vergiften, andere, hoewel eenige ongesteldheid veroorzakende, vrij onschuldig waren. Uit een van die zakjes moest de beschuldigde in aller tegenwoordigheid eten. Natuurlijk zou, indien de vrouw een zakje met zwaar vergift had gekozen, de dood gevolgd zijn, en men zou dan hare schuld voor bewezen gehouden hebben. Zij koos echter een minder schadelijk kruid en werd wel wat ongesteld, maar zonder ernstig gevolg. Men oordeelde nu dat de godheid haar voor de werking van het vergift behoed had, omdat zij onschuldig was. Nog dezelfde week werd ter eere

(1) *Die Loanga-expedition*, 1e Abth. (Leipzig, 1879), S. 53.

(2) In een opstel in de *Deutsche geographische Blätter*. Band IX, Heft IV (Bremen, 1886), bl. 308—313.

der vrijgesprokene, die er echter nog vrij betrokken uitzag, een groot feest gegeven, waarbij zij op een bankje werd geplaatst, met een regenscherm boven het hoofd, en omringd door vele vrouwen, die zich bereid verklaarden om haar te bedienen.

Het derde voorbeeld betrof een man die medicijnen had gegeven aan een zieke, waaraan diens spoedig gevolgde dood werd toegeschreven. Ook deze werd tot zijn Povo gebracht, om voor het beeld van den beschermgeest terecht te staan; maar van den afloop had men te Banana nooit iets vernomen.

Hoe onvolledig deze berichten over Banana en de bewoners van die plaats en hare omstreken ook zijn mogen, zij zijn waarschijnlijk nog de beste en nauwkeurigste die in het Nederlandsch voorhanden zijn. Had Veth zoolang als zijne reisgenooten te Banana vertoefd, wij zouden waarschijnlijk over vele punten beter onderricht wezen.

De beide assistenten van Veth waren te Banana met de gewone, ook door vreemdelingen zoo vaak geroemde gastvrijheid ontvangen. Van den waarnemenden Hoofdagent, den heer F. de la Fontaine Verwey, van den Chef der factorie Rotterdam, den heer Jongbloed — later door den heer Klein vervangen, — en van velen der mindere beambten ontvingen zij hulp en voorlichting en velerlei beleefdheden. Den 8sten October was Goddefroy (v. d. Kellen was toen nog niet terug van een tocht op de Kongo) tegenwoordig bij de viering van den geboortedag van den heer Verwey. Geheel Banana en de schepen op de reede waren met vlaggen getooid, terwijl des morgens ook saluutschoten gelost werden. Alles gaf blijken dat die dag voor gansch Banana een ware feestdag was. Te elf uren hield de heer Verwey receptie, om de gelukwenschen der beambten en

verdere belangstellenden te ontvangen, die allen op Maderawijn werden onthaald. Ook de avond werd zeer gezellig doorgebracht en menige flesch Champagne werd ontkurkt.

Eenige dagen later werd aan Goddefroy in het huis „Rotterdam”, ter gelegenheid dat hij den heer Jongbloed een bezoek bracht, de kop van een roofvogel vertoond, die door een inboorling zeer kunstig uit een kokosnoot was gesneden.

Voor het doen van uitstapjes waren de omstandigheden niet zeer gunstig. Reeds kort na de aankomst moest Goddefroy tol betalen aan het klimaat, daar hij dagelijks de koorts kreeg, zoo zelfs dat hij niet met van der Kellen kon gaan, toen deze, reeds den 29sten September, d. i. den 9den dag na de komst te Banana, met het stoomschip *Prins Hendrik*, aan de Afrikaansche Handelsvennootschap behoorende, een tocht van eenige dagen op de Kongo ondernam, die zich minstens uitstreckte tot het reeds vermelde Boma. Deze, op ongeveer 90 kilometers afstands van Banana op een rivier-eiland gelegen plaats, is bekend als het tooneel der werkzaamheid van onzen Nederlandschen Kongo-reiziger Anton Greshoff, die hier in 1879 en volgende jaren, als Chef der Nederlandsche factorie, plantages aanlegde en een gebouw stichtte voor de verpleging van invalide beambten der Vennootschap, en die, van bewondering vervuld voor den zelfopofferenden en zegenrijken arbeid der Fransche zendelingen van de „Congrégation du St. Esprit et du St. Coeur de Marie”, hen zoo krachtdadig beschermde, dat hij, ofschoon niet tot de Roomsche kerk behoorende, door hen als „le protecteur dévoué de toute la Préfecture du Congo, l'appui et le soutien de la mission d'Aboma (1)”

(1) Men schrijft *Boma* en *Emboma*, de Franschen gewoonlijk *Aboma*. Zie over de werkzaamheid van Greshoff te Boma en Vivi het *Tijdschr. v. h. Aardr. Gen.*, Jg. 1884, V. en M., bl. 141—147, en over zijne latere

geroemd werd. Over de ontmoeting van van der Kellen met den heer van Eysden, die hier den heer Greshoff als Agent opvolgde, werd reeds gesproken. Of de *Prins Hendrik* op dien tocht ook de nog hooger gelegen faktoriën Ango-Ango en Vivi in de nabijheid der Jellala-cataracten bezocht heeft, is ons niet gebleken; wèl dat v. d. Kellen den 10^{den} October, d. i. op den dag waarop de regens aanvingen, te Banana terugkeerde, en er reeds den volgenden dag de koorts kreeg, waarvan hij echter gelukkig na een paar dagen herstelde. Reeds den 19^{den} October maakte hij weder een uitstapje naar Vista, eene plaats tusschen Banana en Kabinda aan het strand gelegen, op een afstand van Banana van 20 à 22 kilometers. Vista wordt om zijn schoone ligging als de luthof van West-Afrika beschouwd en doorgaans door alle Europeanen die Banana aandoen, bezocht. De weg, door van der Kellen te paard afgelegd, voert, langs het strand, over een smat pad, door de natuur zelve tusschen den Oceaan en de steil oprijzende strandrotsen gevormd en schier van allen plantengroei verstoken, totdat men een in de zee uitmondend dal bereikt, waar deze vermoeiende eentonigheid voor eene afwisseling van kleine grasvlakten en donkere boschjes plaats maakt, uit welke laatste zich hier en daar de torenhooge stammen van den Apenbroodboom (*Adansonia digitata*) verheffen. Wanneer men het fraaie negerdorp Moanda voorbij is, bereikt men spoedig de Nederlandsche factorie te Vista, waar van der Kellen tot den 29sten October, den dag van zijn terugkeer naar Banana, de gastvrijheid van den Chef, den heer Cremer, genoot, en van nabij getrige mocht zijn van

---

reizen van Ango-ango naar San Salvador en Léopold-ville en langs de Kassai, het verhaal opgenomen in hetzelfde Tijdschrift, Jaarg. 1886, Meer uitg. artt., bl. 389—373 en 584—620.

een dier schier bloedeloze negergevechten, waarvan wij boven gewag maakten.

Het bleek intusschen spoedig, dat de nu aangebroken regentijd, die hier van October tot April duurt, ook wegens de grootere hitte, voor de gezondheid van nog niet geacclimatiseerde Europeanen nog ongunstiger is dan de droge maanden. De reizigers begonnen dus zeer te verlangen naar de aankomst van hunnen Chef, te meer daar zij, steeds onzeker omtrent het tijdstip waarop men hem verwachten mocht, bij gebrek van leiding en van bedienden, niets belangrijks konden ondernemen. Langzamerhand begon ook eenige ongerustheid over de oorzaken van zijn lang uitblijven hen te kwellen.

Onder deze omstandigheden kon Goddefroy niet veel meer doen dan eenige ethnologische voorwerpen bijeenbrengen, die in een der magazijnen van de Vennootschap werden geborgen, tot de gelegenheid ter verzending naar Rotterdam zich zou opdoen. Van der Kellen hield zich zooveel mogelijk met de jacht bezig; maar in den onmiddellijken omtrek van Banana leverde die niet veel op. Antilopen en andere grootere zoogdieren ziet men daar zelden; van vledermuizen verkreeg hij twee exemplaren van *Nycteris macrotis* en één van *Vesperugo nanus*. Zoowel hier als op de beschreven uitstapjes schoot hij zooveel vogels als hij kon machtig worden, maar in alles slechts 15 in getal en allen van reeds bekende soorten; zij werden door den heer Büttikofer onmiddellijk herkend als identisch met soorten die hij in Liberia gevangen had. Zeer algemeen bleken *Ceryle rudis* en *Halcyon senegalensis* te zijn. Het merkwaardigste was nog, dat van eene prachtige, ofschoon niet zeldzame Nectarinia-soort, metschitterende metaalkleuren (*Nectarinia venusta*), twee mannetjes, één wijfje, een nest en een eitje voorhanden

waren. Slangen en sauriërs zijn hier zeer menigvuldig; de kleine verzameling bevatte daarvan 20 soorten, terwijl de schildpad-den alleen door een exemplaar van *Sternothaerus derbianus* ver- tegenwoordigd waren. Onder de weinige vlinders waren eenige fraaie, maar geene nieuwe soorten. Sommige, zooals *Papilio demoleus* en *Pieris agathina* zijn in Afrika zeer ge- meen; andere, zooals: *Neptis agatha*, *Acraea pseudigena*, *Ypthima doleta*, schijnen alleen tot dat werelddeel beperkt, terwijl daarentegen *Diadema misippus*, *Lycaena baetica*, *Lycaena lysimon*, *Diopcia pulchella* aan Afrika met Zuid-Europa, tropisch Azië en gedeeltelijk ook met Australië gemeen zijn. Onder de betrekkelijk veelvuldige soorten van Coleoptera zijn weder eenige nieuwe, maar wanneer is dit niet het geval? Het beste wat van deze geheele zoölogische collectie kan gezegd worden, is dat zij uitmuntend behandeld was. en het Leidsche Museum spoedig en in den besten staat heeft bereikt.

Onder de insekten dezer streken verdient vooral opmerking eene soort van vloo, die voor menschen en beesten eene vree- selijke plaag is en door de Europeanen *zandvloo* genoemd wordt. Haar wetenschappelijke naam is *Sarcopsylla penetrans*. Zij is zwart, veel kleiner dan de gewone vloo, en bijna onzichtbaar voor het ongewapend oog; zij huist in het zand, liefst in de na- bijheid der woningen. De bevruchte wijfjes nestelen zich in de voeten, bij voorkeur onder de nagels der toonen, en leggen daar hare eieren. Wanneer het niet gelukt den eierzak ongeschonden te verwijderen, ontstaat spoedig eene kwaadaardige ontsteking, die groote wonden veroorzaakt en ernstige gevolgen na zich sleept. Afrika had waarlijk kwellingen genoeg, om voor deze gruwzame insekten gespaard te blijven! Zij zijn eerst voor eenige jaren te Ambriz met een schip uit Brazilië aangebracht, en zijn spoedig vandaar noordwaarts tot Gaboen en diep in

het binnenland verbreid. Naar het zuiden schijnen zij minder verspreid te zijn; in Mossamedes zijn zij nooit door onze reizigers waargenomen. (1)

Men kan naar de ervaring onzer reizigers te oordeelen, het leven te Banana niet van eentonigheid beschuldigen; aan verscheidenheid van tooneelen, aan afwisselende emoties ontbrak het volstrekt niet. Nu eens vertoonde zich op verren afstand een geduchte boschbrand, die een prachtig gezicht opleverde. Dan eens brak er een hevige twist uit tusschen twee portugeesche beambten van het nederlandsche huis, waarvan de een zijn makker een steek van een paar duim diep in de nabijheid van het hart toebrecht; de schuldige werd opgepakt en bewaakt, totdat er gelegenheid was om hem met een portugeesch oorlogschip op te zenden naar Loanda, waar hij voor zijn misdrijf zou terechtstaan. Een ander maal deden eenige bedienden der faktorie voor plezier een zeiltochtje; in den mond der Kongo-rivier sloeg de boot om, en slechts met veel moeite werden allen door spoedig aangebrachte hulp gered. De stoomboot *La Ville d'Anvers* bracht den 14^{en} October, van de Kongo komende, een engelschen zendeling van de nabij Stanley-pool gevestigde Baptist Missionary Society mede, die een jongen mulat van 6 à 8 jaren bij zich had, bestemd om in Engeland zijn opvoeding te ontvangen. Beide werden gehuisvest in de hollandsche faktorie, tot zij den 23sten October gelegenheid vonden met eene engelsche mailboot naar Liverpool te vertrekken. Gedurende de reis van van der Kellen op de Kongo, was Goddefroy getuige van de schipbreuk eener met kolen geladen brik, de *Distinto*,

(1) Men zie over deze dieren in hun vaderland Dr. E. van Rijkevorsel, *Uit Brazilië* (Rotterdam, 1886), Dl. I, bl. 209, Dl. II, bl. 39, en over hunne overbrenging naar Afrika Güssfeldt, *die Loango-expedition*, I, bl. 150.

gevoerd — en in dit geval aan den mond der rivier op een zandbank gevoerd — door kapitein Massone. Het vaartuig liep met volle zeilen op de bank en bleef daar zitten. De bemanning kwam des anderen daags met hare roerende goederen te Banana aan wal, en aan Goddefroy viel daarbij de verrassing ten deel van een ouden kennis uit Indië te ontmoeten, een Ambonsch militair, die van Singapore met een spaansch schip naar Europa gegaan en te Rotterdam met spaansche papieren aangemonsterd was. Den 5^{den} October werd de brik met tuig en lading voor ongeveer £ 200 in 't openbaar verkocht; de bemanning vertrok den 23sten October als passagiers naar Liverpool met dezelfde mailboot, waarop zich de engelsche zendeling had ingescheept. Voeg bij dit alles het gedurig af- en aanvaren van nederlandsche, belgische, engelsche, duitsche en portugeesche booten, waarvan vele brieven medebrachten. De gelegenheden om tijding te krijgen zijn inderdaad menigvuldig genoeg, maar toch verkeert men overal op Afrika's Westkust vaak in spanning over het lang uitblijven; want er varen geen geregelde postbooten die op vaste tijden vertrekken en aankomen. Het zijn gewone vrachtbooten, die dikwijls voor het laden worden opgehouden, en daardoor hunne aansluiting missen. Soms blijft een brief eenige maanden onderweg, terwijl een andere wellicht met verrassende snelheid zijne bestemming bereikt.

Ofschoon ons alle statistieke gegevens omtrent den handel en de scheepvaart van Banana ontbreken, krijgen wij toch eenig denkbeeld van de daar heerschende beweging uit de volgende fragmenten van Goddefroy's dagelijksche aantekeningen. Den 16^{den} October vertrok het stoomschip *Afrikaan* van Banana naar Rotterdam; den 17^{den} kwam de portugeesche mail van de zuid, om den 18^{den}, den

dag waarop ook *La Ville d'Anvers* de Kongo weêr opvoer, de reis naar Lissabon voort te zetten. Den 21sten vertoonde zich een engelsch oorlogschip, dat denzelfden avond weder vertrok, en den 22sten de meergemelde engelsche boot, die den volgenden dag naar Liverpool terugkeerde. Ook vertrok dienzelfden dag het stoomschip *Nieman* van de Afrik. Handelsvennootschap naar Loanda, om den heer Wennige, chef van het hollandsche huis en tevens nederlandsch en duitsch consul aldaar, naar zijne bestemming over te brengen. Den 25sten October voer het stoomschip *Moriaan* van de Afrikaansche Handelsvennootschap de Kongo op om handelsgoederen en proviand aan de nederlandsche faktoriën te brengen. Den 26sten voer de bark *Director Barrow* met handelsgoederen voor hetzelfde lichaam naar Rotterdam. Den 27sten kwam de engelsche mailboot uit Europa aan en twee dagen later zette zij haren koers voort naar het zuiden. Den 30sten bracht de portugeesche mail brieven voor onze reizigers uit Europa, en vervolgde nog dienzelfden avond haren zuidwaartschen tocht. Nu bleef het eenige dagen rustig, maar den 12^{den} November kwam de *Nieman* van Loanda terug; den 13^{den} bracht de hamburgsche boot *Carl Woermann* de duitsche mail en zette daarop de reis zuidwaarts voort, en den 17^{den} kwam eene portugeesche mailboot uit het zuiden opdagen, die den 18^{den} naar Europa vertrok. Den 22sten keerde de *Moriaan* terug van de Kongo. Den 23sten deed eene engelsche mailboot, huiswaarts reizende, *Banana* aan; den 25sten kwam de duitsche boot uit het zuiden terug en stoomde den volgenden dag weder weg naar Hamburg. Ten laatste scheepte zich den 27sten een duitsch reisgezelschap in op de *Prins Hendrik*, om naar Stanley-pool aan de Kongo te worden overgebracht, en vertoonde zich den 29sten de portugeesche boot *Cabo Verde*, waarmede eindelijk

onze reizigers, nu onder de leiding van hunnen Chef, die met de *Carl Woermann* was medegekomen, naar Mossamedes zouden vertrekken.

Wij moeten ons nu met de reis van Veth uit Nederland naar Banana gaan bezig houden ; vooraf echter nog een enkel woord over de genoemde duitsche expeditie. Deze was uitgerust door de duitsche „Afrikanische Gesellschaft”, en kan eenigermate als eene voortzetting van de Expeditie-Pogge beschouwd worden. Zij stond onder de leiding van den 1sten luit. Ed. Schulz, en was verder samengesteld uit den 1sten luit. Kund als topograaf, Dr. Wolff als geneesheer, tevens belast met het anthropologisch onderzoek, Dr. Büttner als natuuronderzoeker, en luitenant Tappenbeck als teekenaar. Deze heeren waren den 26sten September te Banana aangekomen en hadden er de gewone gastvrijheid der Nederlandsche factorie genoten. Met het stoomschip *La Ville d'Anvers*, welks aankomst te Banana op 14 October hierboven vermeld is, werden zij den 18^{den} tot eene voorloopige verkenning naar Vivi, de laatste factorie aan de Kongo, dicht bij de watervallen, overgebracht. Den 12^{den} November hereenigden zich al de leden der Expeditie te Banana; zij vertoefden daar tot den 27sten. Zij waren dus juist hier aanwezig toen de *Carl Woermann*, met den heer Veth aan boord, den 13^{den} voor Banana het anker liet vallen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Reis van Veth naar Hamburg en met eene duitsche boot langs Afrika's Westkust naar Banana. — Zijne kennismaking met de expeditie van luitenant Schulz. — Zijne verrichtingen te Banana. — Reis van het geheele gezelschap met de Cabo Verde zuidwaarts. — Wijziging van het reisplan. — Ambriz. — Loanda. — Het Portugeesche bestuur in Angola. — Audiëntie bij den Gouverneur. — Novo Redondo. — Benguella en Catumbella. — Ontmoeting met Dr. Nachtigal. — De tipoja. — Aankomst te Mossamedes.

Toen Veth zich den 22sten Augustus te Rotterdam van zijne reismakkers scheidde, stelde hij zich niet voor dat hij zoolang hun gezelschap zou missen en hen aan zich zelve zou moeten overlaten. Hij verwachtte dat zich binnen weinige dagen de gelegenheid zou voordoen om hen van Rotterdam te volgen, maar hij werd tot tweemaal toe in die hoop teleurgesteld. Het gedurig uitstel moede, vatte hij het plan op met eene boot van de Nederlandsche Stoombootmaatschappij van Amsterdam naar Hamburg te gaan, en vandaar, als passagier op eene der booten van de firma Woermann, zoo bekend wegens hare uitgebreide zaken op Afrika's Westkust, de reis naar Banana te ondernemen. De plaats voor zijn persoon, zijne paarden en twee honden

werd te Hamburg besteld, vanwaar de boot den 25sten September zou vertrekken; en van Amsterdam zou 's voormiddags van den 22sten een stoomschip naar Hamburg varen, zoodat eene goede aansluiting verzekerd scheen. Maar door toevallige omstandigheden werd de reis van het nederlandsche schip een dag vertraagd, en daar op het tijdstip der afvaart het weder ongunstig en de zee onstuimig was, deed onze reiziger den overtocht onder aanvallen van zeeziekte en onder vrees dat de aansluiting zou kunnen gemist worden, en derhalve in eene minder aangename stemming.

Niet alleen waren door den genomen omweg de kosten der reis (de passage-gelden van Hamburg naar Banana bedroegen niet minder dan £ 35, benevens £ 15 voor ieder paard en £ 5 voor iederen hond, te zamen £ 75 of 1526.25 mark) zeer aanmerkelijk verzwaaard, maar het was ook moeielijk de zorg geheel ter zijde te zetten, dat de tocht naar Hamburg door te late aankomst nutteloos zou wezen, en de reiziger met zijn paarden en honden onverrichter zake naar Nederland zou moeten terugkeeren. Gelukkig schikte zich alles nog ten beste. De nederlandsche boot, den 23sten te elf uren van Amsterdam vertrokken, bereikte den 25sten 's morgens vroeg Hamburg, en spoedig bleek dat de *Carl Woermann*, Kapit. Hupfer, waarmede de reis zou vervolgd worden, nog in de nabijheid der aanlegplaats rustig voor anker lag en eerst des avonds vertrekken zou, zoodat de tijd voor de noodige schikkingen nog in overvloed voorhanden was. Op het kantoor komende om de vrachtpeningen te voldoen, vernam Veth, dat hij zelfs eerst den volgenden morgen aan boord behoefde te zijn, zoodat hij, daar behalve de keuring der paarden door een veearts niets van belang meer te bezorgen was, nog eenige uren aan het schrijven van brieven kon besteden.

De reis ging nu vrij voorspoedig, en ofschoon het schip nogal slingerde, was er van zeeziekte geen sprake meer. Het verblijf op het schip was voor Veth in vele opzichten zeer aangenaam. Met den kapitein en den eersten officier kwam hij al spoedig in de beste verstandhouding, en met de vijf overige passagiers, allen jongelieden die reeds eenige jaren, als beampten van verschillende deutsche huizen, op Afrika's Westkust waren werkzaam geweest en nu derwaarts terugkeerden, kon hij het zeer goed vinden. Den 4den October bij Madera gekomen, vond hij gelegenheid een brief naar huis te verzenden, waarin hij kon melden, dat zoowel hij zelf als zijne viervoetige reisgenooten zich in volkomen welstand verheugden.

De schoone aanblik van het schilderachtig eiland, met zijn vulkanische rotsen, zijn weelderig en veeltintig groen en de bevallige landhuizen, die ten deele daaronder weschuilen, deed natuurlijk bij Veth den wensch ontwaken om voet aan wal te zetten, maar ook hij werd daarin door de onzinnige quarantaine-verordeningen der portugeesche regeering verhinderd. Hij kon zich echter troosten met de gedachte, dat, althans voor den vluchtigen bezoeker, het eiland zijne schoonste zijde naar buiten keert, en de hoofdstad Funchal, zooals een Nederlandsch reiziger zegt „een smerige stad is, die men in tien minuten rondgewandeld en bekeken heeft, en die niets opmerkenswaardigs aanbiedt.” (1)

De *Carl Woermann* volgde nu de afrikaansche kust en bereikte den 13den October Monrovia, de hoofdstad van de neger-republiek Liberia. Veel goeds is van deze stad niet te vertellen, waar alles een verwaarloosd aanzien heeft, en

---

(1) G. Verschuur, *Eene reis om de wereld in 480 dagen* (Haarlem, 1882), bl. 11.

de woningen reeds vervallen eer zij voltooid zijn. Slechts de boschjes van kokospalmen en mango's⁽¹⁾ waarin de houten huizen verscholen liggen, geven aan de plaats eenige bekoorlijkheid. Doch wie er meer van weten wil, kunnen wij naar de uitvoerige berichten van Büttikofer verwijzen⁽²⁾ Veth vertoefde er veel te kort om meer dan een vluchtig overzicht van de stad te krijgen, en om iets van de omstreken te kunnen zien. Reeds den 15^{den} October werd de reis voortgezet, en in den morgen van den 16^{den} werd Kaap Palmas bereikt, een rotsig voorgebergte in het zuiden van Liberia, waarop een half jaar later (21 April, 1885) de beroemde reiziger Nachtigal, uitgeput door malariakoortsen, zijn graf zou vinden. Bij Kaap Palmas ligt de stad Harper, de hoofdplaats der neger-republiek Maryland, die in 1860 met Liberia werd vereenigd. Kamerun, aan de baai van Biafra, het diepste deel van de golf van Guinea, gelegen, was het eerstvolgende punt door de *Carl Woermann* aangedaan. Die plaats moest aan Veth wel bijzondere belangstelling inboezemen, eensdeels om de geographische merkwaardigheid harer ligging aan een aestuarium of water-delta, waarin zich de rivieren vereenigen van de vlakte die zich aan den voet der vervaarlijke massa van het vulkanische Kamerun-gebergte uitstrekt; anderdeels omdat het de voornaamste haven vormt van dat Kamerun-gebied, welks aanhechting door Duitschland juist door de sedert 1868 gestichte faktoriën en gedurig uitgebreide handeloperatiën van het hamburgsche huis „Woermann” was voorbereid, en den 14^{den} Juli 1884, nauw drie maanden vóór Veth's bezoek, door Dr. Nachtigal, twee dagen nadat hij met de kanonneerboot *Möve* de haven was

---

(1) *Mangifera indica*.

(2) *Mededeelingen over Liberia*, bl. 97.

binnengeloopt, als Commissaris van het duitsche rijk, plechtig onder het gebulder des geschuts en het hijschen der duitsche vlag was geproclameerd. Maar meer en meer begon Veth te begrijpen, welke nadeelen aan de soort van reis waartoe hij zich genoodzaakt had gezien, verbonden waren. Nog van Monrovia had hij geschreven, dat hij, waarschijnlijk van Eloby, waar de boot eene geheele week zou blijven, een brief voor „het Nieuws van den Dag” zou zenden, met beschrijving der door hem bezochte kustplaatsen. Wel meende hij dat het allen vervelende plaatsen waren, waarvan niet veel bijzonders te melden zou zijn en die ook over het geheel niet door natuurschoon uitmunten; maar toch schenen zij hem met het oog op de uitbreiding van den handel en op de nieuwste duitsche annexaties wel geschikt om eenige belangstelling bij het nederlandsch publiek te wekken. Doch ook toen hij Kamerun had verwisseld met Eloby, het bekende spaansche eiland in de Corisco-baai, dat thans ook verhoogde belangstelling van het moederland ondervindt, bleef de uitvoering van dit plan achterwege. „Bij slot van rekening,” zoo luidde het in een brief, den 31sten October op de reede van Gaboen geschreven, „is het toch eene vervelende vaart met deze boot. Indien ik van Kaap Palmas direct naar Banana was gegaan, bevond ik mij daar reeds lang. Nu zal het nog verscheidene dagen duren, voordat ik die plaats bereik. Ik kom dus te laat voor de portugeesche boot en blijf derhalve tot het laatst van November te Banana. Dit heeft nu ook wel zijne goede zijde, omdat ik dan daar op mijn gemak mijne bagage kan nazien en verpakken, wat anders te Mossamedes zou moeten geschieden, waar dit waarschijnlijk kostbaarder zou uitkomen, en waar ik zelfs nog niet weet of ik een onderkomen kan vinden. Ook heeft natuurlijk deze manier van

reizen het voordeel, dat ik het een en ander van Afrika's Westkust te zien krijg, en wel voornamelijk van de plaatsen die in den laatsten tijd druk besproken zijn, omdat Duitschland daarop de hand heeft gelegd. Echter is het mij nog op geen dezer kustplaatsen gelukt ook maar het geringste van het binnenland te zien, daar men nergens wegen vindt, uitgenomen den waterweg. Hier te Gaboen is dit echter anders, en hoop ik een tochtje te kunnen maken, indien het weder mij dat ten minste niet belet, daar wij ons midden in den regentijd bevinden." Men ziet het, 't opont-houd in de verschillende havens was te lang om niet aanzienlijk tijdverlies te veroorzaken, en te kort om den reiziger in staat te stellen eenige degelijke bijdrage tot de kennis der bezochte plaatsen te leveren.

De brief waarvan wij hier een gedeelte hebben afgeschreven, werd plotseling afgebroken en ter verzending gereed gemaakt, omdat de kapitein onzen reiziger kwam waarschuwen, dat de tijd daar was om met hem aan land te gaan. Gaboen is, zooals men weet, eene Fransche bezitting, die zich uitstrekt van de Corisco-baai tot aan Kaap St. Katharina, zonder bepaalde oostelijke grenzen. Zij omvat het gebied van de Gaboen, eigenlijk de water-delta waarin de Mondah en eenige kleinere rivieren samenvloeien, en verder zuidwaarts het bekken van de Ogowé; maar Libreville, dicht bij de invaart van de Gaboen gelegen, is de hoofdzetel van den handel, daar de reede als de beste van de geheele Westkust van Afrika beschouwd wordt. De plaats is echter vooralsnog van geringe beteekenis, daar zij, behalve eenige negerhutten, slechts de woning van den Gouverneur van Gaboen en eenige bureaux, een hospitaal, twee of drie fransche faktoriën, en een zendingstation van de Pères du St. Esprit te zien geeft. Veth kocht hier bij eene duitsche

firma eenige goederen voor ruilhandel bestemd, — maar meldt ook van deze plaats niets dat niet algemeen bekend is.

Den 13^{den} November liet eindelijk de *Carl Woermann* op de reede van Banana het anker vallen. De reis had sedert de afvaart van Amsterdam 52 dagen geduurd; die van Goddefroy en Van der Kellen naar Banana had slechts 29 dagen gevorderd, en 53 dagen vroeger dan hun Chef waren zij ter laatstgenoemde plaats gekomen. Men behoeft niet te vragen of zij het wachten moede waren en Veth met vreugde wederzagen. Goddefroy verkeerde in goeden welstand; van der Kellen had een weinig koorts. De ontvangst in het Hollandsche huis was uitnemend hartelijk. De paarden waren goed overgekomen; de honden waren op reis met een vijftal jongen vermeerderd.

Wij hebben reeds gezien dat de leden der expeditie Schulz toen juist te Banana terug waren. Dit gaf Veth gelegenheid tot eene aangename kennismaking, en daar hij zich dadelijk ging bezighouden met het nazien, aanvullen en verpakken zijner bagage, kon het niet missen of ook zij lieten het oog over zijne uitrusting gaan. „Zij zijn er over uit,” zoo schrijft hij, „zoo goed en praktisch mijne uitrusting, althans grootendeels, is ingericht, en verwonderen zich steeds over de matige prijzen.” Met een der expeditieleden, Dr. Wolff, deed hij den 20ten November een toer te paard naar Vista, vanwaar hij den 24sten terugkeerde; den 26sten ging hij er nogmaals heen met van der Kellen, maar was den volgenden dag weder terug, omdat de duitsche expeditie reeds den 28sten Banana voor goed zou verlaten, om met de *Prins Hendrik* van de Handelsvennootschap de Kongo op te varen en daarna in verschillende richtingen het Kuango-gebied te onderzoeken. Kund en Tappenbeck volgden de Kongo tot Léopoldville, het bekende door Stanley gestichte station,

nabij de invaart dier kolossale verbreding van de Kongo, omstreeks 250 kilometers boven de Jellala-vallen, die aan denzelfden reiziger den naam van Stanley-pool ontleent De Chef, luitenant Schulz, sloeg met de overige leden den weg in naar San Salvador, de oude, thans zeer vervallen hoofdstad van het koninkrijk Kongo, waar onze landgenoot Greshoff op 1 Augustus 1885 eene faktorie opende ¹⁾). Beide sectiën zouden zich aan de Kuango te Muëne Puto Kasongo hereenigen, om dan met vereende krachten dieper het binnenland in te dringen. Doch de expeditie was niet veel gelukkiger dan die van Veth. Reeds den 15^{den} Februari 1885 bezweek de aanvoerder te San Salvador, en alleen door het aantal der wetenschappelijke mannen die het reisgezelschap vormden, werd zij voor geheele ontbinding bewaard ²⁾).

Het vertrek der duitsche expeditie van Banana zou nu weldra door dat der nederlandsche gevolgd worden. Behalve de vermelde tochtjes naar Vista had Veth er geene uitstapjes ondernomen, eensdeels omdat er geen schip voorhanden was waarmede hij de Kongo ook maar een eindweegs kon opvaren, anderdeels omdat hij de handen vol had met het ordenen der uitrusting en het aankopen van ruilmiddelen uit de magazijnen der Handelsvennootschap, die hem op de voordeeligste wijze werden berekend. Ook werd het reisgezelschap nog vermeerderd door een Kabinde, Mohammed geheeten, die als vaste bediende door Veth werd aangenomen.

Toen de portugeesche mailboot, de *Cabo Verde*, den 29sten November 's morgens vroeg voor Banana verscheen, was

¹⁾ *T. v. h. A. G.* 1886. M. u. a. bl. 339.

²⁾ Het beste verhaal van den geheelen loop dezer onderneming is tot dusver waarschijnlijk het uit verschillende duitsche berichten samengetrokken opstel: „*The last German Congo Expedition, 1884—1886*”, in „*Proceedings of the R. Geogr. Soc.*” 1886, p. 634—7.

alles voor het vertrek gereed. De reizigers genoten weder allen eene goede gezondheid. Eene tweede kist met verzamelde zaken, voor verzending naar Europa bestemd, werd bij de nederlandsche faktorij in bewaring gegeven. Al de goederen voor de reis, benevens de paarden en honden, werden nog dienzelfden morgen aan boord gebracht; alleen moesten vier kisten met kruid achterblijven, om later met een visschersvaartuig naar Mossamedes te worden gebracht, daar de mailbooten deze gevaarlijke waar niet mogen laden.

Goddefroy had alles aan boord bezorgd, toen omstreeks 12 uren de heeren Veth en van der Kellen kwamen, begeleid door de heeren de la Fontaine Verwey en van Meteren. De reizigers waren met innige dankbaarheid voor het genoten onthaal vervuld; de beambten der faktorij zagen ongaarne het eerste nederlandsche reisgezelschap vertrekken, dat hen op hun afgelegene station had bezocht. Van weerszijden waren de beste indrukken ontvangen. Een flesch Champagne werd ontkurkt om elkander een hartelijk afscheid toe te drinken. Te één uur ging de boot onder stoom; de vertrekkenden gingen met goeden moed, en de achterblijvenden zagen hen na met vertrouwen op hun succes. Niemand kon vermoeden dat de chef der nederlandsche expeditie Banana niet zou wederzien.

Reeds gedurende de zeereis naar Banana, had Veth in het oorspronkelijk reisplan eene wijziging gebracht. Men zou niet te Benguella de boot verlaten om over land naar Mossamedes te gaan, maar dadelijk, behoudens het onvermijdelijk vertoef der boot te Benguella, naar Mossamedes doorstoomen. Waarschijnlijk was de eerste aanleiding tot deze wijziging gelegen in een brief van den heer Luciano Cordeiro, Secretaris van het Aardrijkskundig Genootschap te Lissabon, aan het Bestuur van het Aardrijks-

kundig Genootschap te Amsterdam, ter begeleiding van eenige introductie-brieven voor Veth, waarin de wenk was gegeven, dat, zoo hij, gelijk zijn voornemen was, de landbouw-kolonie te Humpata wilde bezoeken, hij niet zijn weg moest nemen over Benguella, maar veel beter doen zou met zich dadelijk te begeven naar Mossamedes, vanwaar hij veel gemakkelijker zoowel naar het genoemde punt als ook naar de Cunene-rivier zou kunnen doordringen. Maar wij vermoeden dat ook de ontmoeting met luitenant Schulz Veth zeer in dit besluit heeft versterkt, daar deze reiziger, alvorens hij te Banana kwam, pogingen had aangewend om van Ambrizette naar San Salvador te komen, die, door gebrek aan dragers en de vijandelijke houding der inboorlingen, geheel waren mislukt ¹⁾. Uit den raad van Cordeiro en de ervaring van Schulz schijnt men te moeten opmaken, dat, bij de poging om van de kust in het binnenland te dringen, in Zuidwest-Afrika de gewone routes voornog de beste zijn en het inslaan van nieuwe wegen met groote zwaarigheden verbonden is.

Te één uur des namiddags zette de *Cabo Verde* zich in beweging; zij voer voorbij Ambrizette naar Ambriz, op 132 engelsche mijlen van Banana, als eerste station van de reis. Men bereikte die plaats den 30sten November des moigens te zes uren. Ambriz is sedert 1791 in het bezit der Portugeezen. Het bestaat uit slechts eene enkele breede straat, maar er is tamelijk veel vertier van stoomschepen, daar er handel gedreven wordt door nederlandsche, fransche en engelsche faktoriën en door eenige portugeesche handelshuizen.

Nog denzelfden dag, op den middag, stevende de stoomboot verder naar het 60 mijlen zuidelijker liggende Loanda,

---

¹⁾ *Petermann's Mittheilungen*, 1885, S. 69.

en nog denzelfden avond te negen uren liet de *Cabo Verde* ter hoogte van deze plaats het anker vallen. Hoe laat het ook was, kregen onze reizigers, nog voor zij ter ruste gingen, een bezoek aan boord van twee heeren der nederlandsche factorie, die hen namens hunnen chef, den heer Wennige, kwamen uitnoodigen, om den volgenden dag aan wal te komen, en gedurende de drie dagen die de stoomboot hier zou blijven liggen, zijne gasten te wezen. Dankbaar werd deze uitnoodiging door Veth en van der Kellen aangenomen; Goddefroy echter moest aan boord blijven om voor de levende have te zorgen.

Des anderen daags vertoonde zich Loanda, of, zooals de volledige naam luidt, San Paolo de Loanda, aan het oog der reizigers in al zijne heerlijkheid. Het ligt aan eene baai, of juister gezegd, aan eene zeestraat, die een voorliggend vlak eiland van den vasten wal scheidt, en die zoodanig verzand is, dat de zuidelijke ingang in het geheel niet meer door schepen kan gebruikt worden. De noordelijke ingang is diep, maar toch moeten groote schepen op aanmerkelijken afstand van den wal blijven ankeren, en moet men, als 't laag water is, zelfs met een gewone roeiboort bij het naderen der stad zeer voorzichtig zijn, om niet aan den grond te blijven zitten. Deze verzanding neemt zeer snel toe, en wordt veroorzaakt door de ontzettende hoeveelheid zand en klei, die door de zware tropische regens wordt afgespoeld van de steile heuvels, welke de straat aan de landzijde begrenzen. Hoewel deze hoogten bijna geheel kaal zijn en de plantengroei hier over het geheel maar schaarsch is, levert toch, bij het aankomen, het als een trapsgewijs opstijgend theater tegen de heuvels aangebouwde Loanda, met zijne menigte groote gebouwen, een prachtigen aanblik op. Het hoogst liggen de regeeringsgebouwen, de paleizen

van den Gouverneur en van den Bisschop, onderscheidene kerken, het hospitaal en het meteorologisch observatorium. De blanke bevolking woont, voor zoover zij tot den handel in betrekking staat, nabij de haven, terwijl het neger-element in het oosteinde zijne hutten heeft opgeslagen.

Dit alles bijeen ziet er op een afstand zeer fraai uit; maar treedt men de stad binnen, dan krijgt men een vrij wat minder gunstigen indruk. Onze reizigers zagen onder de vele kerken slechts ééne waarvan het dak niet was ingestort, maar daar zij tevens allen gesloten vonden, konden zij zich niet van den inwendigen toestand vergewissen. De meeste huizen waren zeer verwaarloosd en vele stonden op het punt om in te vallen, of hadden die crisis reeds doorgestaan. Die slechte toestand schijnt een gevolg te zijn van het gebezigde bouwmateriaal, rotssteenen en zand met water, dat aan de zware regens niet lang weerstand biedt. De bevolking wordt thans gerekend op omstreeks 2500 blanken en 12000 negers; maar vroeger moet het aantal der Europeesche bewoners aanmerkelijk grooter geweest zijn, daar het duidelijk blijkt, dat vele huizen, die thans door negers bewoond zijn, oorspronkelijk ten behoeve van Europeanen zijn ingericht. De stad als geheel ziet er erg vervallen uit, en schier overal gluurt door het dunne laagje europeesch vernis armoede en onbeschaafdheid den bezoeker tegen.

Een groot contrast met deze treurige overblijfselen van vroeger grootheid vormen het nieuwe, reusachtige hospitaal, waar de verpleging der zieken aan geestelijke zusters is opgedragen, en het meteorologisch observatorium, beide aangelegd op eene wijze die men hier niet verwachten zou, en die den vreemden bezoeker doet vragen, of het niet verkieslijk zou geweest zijn, die gebouwen op bescheidener voet in te richten, en het dus bespaarde geld aan noodiger zaken te

besteden. En dan zou, ware er met overleg gehandeld, zeker de verbetering van den gezondheidstoestand in de eerste plaats ter hand zijn genomen; want deze laat veel te wenschen over. Behalve de reeds genoemde gebouwen ligt op de heuvels die de stad omringen, maar op wat grooter afstand, de zeer fraaie begraafplaats, die echter hare schoonheid niet zoozeer dankt aan in het oog vallende monumenten, als aan de fraaie, breede, met schoon geboomte beplante en ongeveer een half uur lange laan, die er heenvoert.

Kon men in de stad zelve de verwaarloozing en morsigheid wegdenken, die het oog van den Nederlander te meer beleedigen, naarmate hij meer aan netheid en zindelijkheid gewend is, dan zou het ook hier niet geheel aan aangename indrukken ontbreken. In de hoofdstraten, die geplaveid en breed aangelegd zijn, vindt men aan weerszijden prachtig bloeiende acacia's, peper-¹⁾ en tamarinde-boomen en wuivende kokospalmen. De meeste huizen hebben geene verdiepingen, maar sommige zijn zoowel van buiten als van binnen eenigszins versierd met schilderwerk, meestal aangebracht door de kunstvaardige hand van den een of anderen gedeporteerde.

Die gedeporteerden, door de Portugeezen *degradado's* genoemd, maken een deel der bevolking uit waarbij wij nog een oogenblik moeten stilstaan. Onze reizigers hadden er reeds op weg hierheen eenige kennis mede gemaakt, daar er met de *Cabo Verde* ongeveer een zestigtal, mannen, vrouwen en kinderen, waren medegekomen. Deze werden 's morgens vroeg door de politie van boord afgehaald en naar de voor hen bestemde verblijven overgebracht. Als

---

¹⁾ Natuurlijk niet de gewone peper (*Piper nigrum*), die een klimplant is, maar waarschijnlijk *Habzelia aethiopicum*, een hooge heester, die op Afrika's Westkust tehuis is, en de zoogenaamde negerpeper of Guinea-peper oplevert.

strafkolonie is namelijk Loanda in het bezit van twee groote versterkte gebouwen of forten, waarin deze bannelingen gedurende den nacht worden gehuisvest. Overdag werken zij meerendeels aan de wegen of worden zij als ossendrijvers gebruikt, bij de wagens die het vuil van de straat en uit de huizen ophalen en naar de vuilnisbelten buiten de stad brengen; maar op aanvraag bij het Bestuur kan men ook *degradado's* in dienst nemen. In beide gevallen verlaten zij te zes uren des morgens het fort, om daarin des avonds te negen uren terug te keeren. Intusschen zijn er toch ook die, tegen betaling van 20,000 reis, verlof hebben gekregen om in de stad te wonen, en alsdan slechts eenmaal per week, namelijk des Zaterdags, *acte de présence* in het fort behoeven te doen. Deze prijs schijnt bij den eersten opslag buitensporig hoog, wanneer men met het zonderlinge portugeesche muntstelsel niet bekend is, gelijk het ook zeer vreemd klinkt dat later Goddefroy te Mossamedes een hoed met 2800 en een gros koperen knopen met 800 reis moest betalen. De zaak wordt echter duidelijk wanneer men weet dat *reis* of *reaes* het meervoud is van *real* en een portugeesche *real* een zeer kleine kopermunt is, waarvan de waarde ongeveer met een kwart cent overeenkomt. Vreemd schijnt het echter dat men van dit uiterst kleine muntstukje als munteenheid gebruik maakt; maar ook dit is meer schijn dan wezen, daar eigenlijk als rekenmunt de *milreis* (d. i. 1000 *reis*) gebruikt wordt, en ook als pasmunt geene kleinere stukken dan van 3 *reis* worden geslagen. Twintig duizend *reis* of, zooals men gewoonlijk zegt, 20 *milreis* maken dus slechts ruim 50 gulden, en men kan gemakkelijk begrijpen, dat menige *degradado*, die eenig vermogen heeft en in den handel goede zaken doet, dien prijs voor eene schier volledige vrijheid overheeft.

Erger is het dat veelal de gedepoteerde vrouwen reeds spoedig van deze wijze tot herkrijging harer vrijheid gebruik maken, omdat de losprijs verkregen wordt op eene wijze die het peil der zedelijkheid niet verhoogt.

Loanda is de hoofdplaats van de portugeesche provincie Angola, die zich langs de Westkust van Afrika uitstrekt van Ambriz tot aan Kaap Frio, een weinig ten zuiden der Cunene, met eene moeielijk te bepalen oostelijke grenslijn, daar de aanspraken vaak uit de lucht zijn gegrepen en veel verder gaan dan de werkelijke machtsoefening. Dit uitgestrekt gebied schat men bij eene ruwe begrooting op 809,000 vierk. kilometers of aanmerkelijk meer dan de geheele Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie. De schattingen der bevolking variëeren van 2 tot 9 millioen, maar zijn van nog minder waarde dan de berekening der grootte, daar de eerste van de laatste, maar bovendien van nog andere onbekende grootheden afhankelijk zijn. Men mag vermoeden, dat nu eens alleen aan de werkelijke onderdanen van Portugal, dan weder aan de gezamenlijke bevolking van het geheele gebied waarop Portugal aanspraak maakt, wordt gedacht. Neemt men voor de grootte het genoemde bedrag en voor de bevolking het hoogste cijfer aan, dan krijgt men eene gemiddelde bevolking van 11 zielen per vierk. kilometer. Wij merken hier nog even op, dat onze reizigers eerst toen zij in April 1885 te Benguella kwamen, onderricht werden van de groote uitbreiding die het portugeesche grondgebied in Afrika door de besluiten der Kongo-conferentie ondergaan had. De op voormalige verovering en bezetting gegronde, maar lang verwaarloosde en in vergetelheid geraakte aanspraken van Portugal op een deel van het Kongo-gebied waren door de in Nov. 1884 te Berlijn geopende conferentie erkend, de grenzen van den vrijen Kongo-staat en van de

fransche en portugeesche bezittingen bepaald, en daarbij aan de laatste een uitgestrekt gebied toegevoegd, dat zich langs het strand van Ambriz noordwaarts tot aan den Kongo mond uitstrekt, en bovendien nog ten noorden van de Kongo de enclave van Kabinda en Landana omvat. Voor hen die de zwakheid van het Portugeesche bestuur in Angola hebben leeren kennen, is de wijsheid dezer beschikking wel aan eenige bedenking onderhevig. „Portugal,” schreef Veth, in een brief van 18 April 1885, slechts een maand vóór zijn dood, „Portugal, dat niet bij machte is zijne tegenwoordige bezittingen in Angola behoorlijk te besturen en het houden van slaven zelfs in de kustplaatsen en door de blanken te verhinderen, zal nu eene groote uitbreiding van grondgebied erlangen. Zal het in staat zijn in het zooveel grootere land zijne staatsplichten beter dan in het kleinere te vervullen?”

De Gouverneur van Angola bewoont in de bovenstad van Loanda een ruim en wel ingericht paleis. Hij vervult deze waardigheid gewoonlijk slechts gedurende drie jaren, welke korte duur een uitnemend middel is om het toch reeds niet zeer veerkrachtig bestuur van alle vastheid te berooven, en, zoo zij aan den eenen kant een slechten regent meestal verhindert onherstelbaar kwaad te doen, de macht zelfs van een uitstekenden fnuikt, om iets goeds te doen wortel schieten. Veth, van aanbevelingen aan dezen hoogen ambtenaar voorzien, mocht natuurlijk niet nalaten hem een bezoek te brengen, waarbij hij door den Chef der hollandsche factorie vergezeld werd. De Heer Ferreira do Amoral ontving zijne bezoekers met al de innemende beleefdheid die den Portugeezen eigen is. De Groote Heer was zoo spraakzaam, dat hij de beide Hollanders nauwelijks aan het woord liet komen. Inzonderheid weidde hij in den breede uit over de verhouding der Transvaalsche trekboeren te Humpata tot het Portugeesche Gouvernement

en had over het geheel niets dan lof voor hen. Het praktische resultaat dezer samenkomst was, dat Veth van nieuwe aanbevelingen aan de autoriteiten te Mossamedes voorzien werd.

Het driedaagsch verblijf te Loanda had aan Veth alle reden van tevredenheid gegeven. Den 3^{den} December keerde hij aan boord terug, vergezeld door van der Kellen en een nieuwen zwarten bediende, dien hij te Loanda gehuurd had, en den volgenden dag te één uur werd Novo Redondo aangedaan, dat 168 Engelsche mijlen van Loanda verwijderd is. Het is een kleine plaats, waar alleen eenige Portugeezen handel drijven en stokerijen bezitten van een soort van brandewijn, *agoa ardente* geheeten.

De *Cabo Verde* vertrok van Novo Redondo des avonds te negen uren en legde de 92 Engelsche mijlen die deze plaats van Benguella scheiden, in negen uren af. De oude hoofdstad der portugeesche kolonisten, Benguella Velha, eenige uren ten Noorden van Novo Redondo gelegen, is thans niets meer dan een puinhoop; maar ook de nieuwe stad, volledig San Felipe de Benguella genaamd, heeft veel van haar vroeger aanzien verloren. Zij was voormaals de hoofdzetel van den portugeeschen slavenhandel, en men zegt, dat nog in 1838 20,000 slaven van hier werden uitgevoerd. Maar behalve de opheffing (die echter nog verre van volkomen is), van dezen barbaarschen handelstak, heeft nog eene verlegging van den verkeersweg veel tot het verval van Benguella bijgedragen. Een portugeesch handelshuis kwam eenige jaren geleden op den inval, zich ongeveer 20 kilometers ten noorden van Benguella te vestigen op een punt aan de overzijde der Catumbella-rivier, die zich ongeveer een uur lager in zee ontlast, en aan den voet van den berg waarover de voornaamste handelsroute uit het binnenland ligt.

De weg voor de negers werd hierdoor vier uren verkort, terwijl zij toch gelijke betaling voor hunne goederen ontvingen. Het natuurlijk gevolg was, dat weldra de negers van het rijk bevolkte district Caconda, van het tot diep in het binnenland handel drijvende Bihé en van Bailundo allen hunne goederen op de nieuwe plaats, naar de rivier „Catumbella” genaamd, afleverden, terwijl alleen nog die der meer zuidelijk gelegen gewesten, zooals Dombe Grande, Dombe Pequena, Quillengues, voor welke Benguella gunstiger gelegen is, als van ouds de laatstgenoemde plaats bezoeken. Maar een tweede even natuurlijk gevolg was, dat andere handelshuizen zich evenzeer naar Catumbella verplaatsten, en hier elkander eene even seherpe concurrentie aandeden als vroeger te Benguella. Er zijn thans te Catumbella wel twee- of driemaal zooveel handelskantoren gevestigd, als te Benguella; ook de Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap heeft te Catumbella haar hoofdkantoor, en te Benguella slechts een succursaal. Intusschen gaf de groote handelsnaijver waarvan Catumbella het tooneel was, aan den handel aldaar een eigenaardig karakter. Terwijl te Benguella de oude gewoonten van den ruilhandel bewaard bleven, en de negers daar nog heden voor hunne producten eene vaste hoeveelheid katoenen goederen krijgen, die zij dan weder voor een deel verruilen voor de andere zaken die ze wenschen op te doen, zooals geweren, kruut en lood, kleederen en doeken, spiegeltjes enz.; trachten vele handelaars te Catumbella maar al te zeer elkander de vliegen af te vangen, van welke handelwijze de negers het slachtoffer worden. Wanneer er in het eene of andere handelshuis een troep negers aankomt, leveren zij dadelijk hunne waren af, die onmiddellijk worden gewogen. Na één of twee dagen ontvangen zij betaling, en nog een dag later komen zij om de

artikelen te koopen die zij wenschen te bezitten. Wederom één of twee dagen later komen zij kennis geven dat zij den volgenden morgen wenschen te vertrekken, en ontvangen dan nog geschenken, zooveel mogelijk evenredig aan de waarde der aangebrachte producten. Een die veel aangebracht heeft, wordt dan dikwijls geheel aangekleed, en ontvangt b.v. een rood vest, een jas met „gouden” knopen, een hoogen hoed, een pantalon, schoenen, en een parapluie waarvan iedere baan een andere kleur heeft: rood, geel, groen, blauw enz. Er wordt dus voor de waren te Catumbella geen vaste prijs, en niet zelden veel te veel betaald, zoodat de handelshuizen aanmerkelijk zouden verliezen, indien ze zich niet op andere wijze wisten schadeloos te stellen. Wanneer nu die te ruim betaalde negers teruggaan, vertellen zij met veel ophof aan andere kooplieden die zij tegenkomen, van de kantoren waar zij heen moeten gaan om goede zaken te maken; want dat zij daar, o zooveel! voor hunne producten krijgen. Gedurende eenige dagen loopt nu het huis vol, maar die later gekomenen zien zich leelijk bedrogen; want zij worden nu zoo slecht betaald, dat niet alleen de schade op de andere partij geleden wordt goedgeemaakt, maar zelfs eene voldoende winst behaald. Keeren nu ook die bedrogenen terug, dan waarschuwen zij natuurlijk ieder dien zij tegenkomen, om zich niet naar het kantoor in quaestie te begeven. Het gevolg is dat daar dan de handel eenige dagen geheel stil staat, maar bij de onnadenkende negers is de ongunstige indruk spoedig weder verzwakt. Wij behoeven hier wel niet bij te voegen dat soliede kantoren, zooals de Afrikaansche Handelsvennootschap, zulke knoeierijen bij hunne beambten niet zouden gedoogen.

Toen de *Cabo Verde* den 5^{den} December te zes uren in den morgen op de schoone reede van Benguella, waar de

kleine en vervallen huizen der stad over eene groote uitgestrektheid door het groen van palmen en cacteeën, acacia's en oleanders, sykomoren en adansonias gluren, het anker vallen liet, lag daar de duitsche kanonneerboot *Möve*, die den reeds vermelden Afrika-reiziger Dr. Gustav Nachtigal aan boord had. Reeds te acht uren kwam een beambte der nederlandsche faktoriën aan Veth, namens den Agent der Handelsvennootschap, den heer Passeur, de uitnoodiging brengen om het huis te Catumbella met een bezoek te vereeren. Veth, die nog niet wist dat de eigenlijke zetel van het kantoor te dier plaatse was, voelde zich aanvankelijk eenigszins verrast en teleurgesteld, dat hij nog een tocht van vier uren zou moeten doen, alvorens een weinig van de zeereis te kunnen uitrusten; maar, vernemende dat de mailboot hier tot den middag van den volgenden dag zou blijven liggen, besloot hij, in overleg met den afgevaardigde van den Agent, van de gelegenheid gebruik te maken om aan den doorluchtigen reiziger, die zooveel voor de ontsluiting van Afrika gedaan had, eene kleine beleefdheid te bewijzen. Hij liet zich naar het duitsche oorlogschip roeien, waar hij met groote welwillendheid en hartelijkheid ontvangen werd, en waar zijne dringende uitnoodiging aan Dr. Nachtigal en den Kommandant van het schip, om hem naar Catumbella te vergezellen, beleefdelyk werd aangenomen.

Het gewone vervoermiddel waarvan de Portugeezen in deze streken gebruik maken, is de *tipoja* of hangmat, vastgebonden of opgehangen aan een staak, meestal een bladsteel van een sagopalm, omdat deze lichtheid met taatheid vereenigt, en door twee mannen gedragen. Waar, zooals in de omstreken van Loanda, een geregelde *tipoja*-dienst, met vaste rust- en ververschingsplaatsen is ingericht, wordt de reiziger tegen regen en zon beschut door een waterdicht dak en gordijnen;

elders bedient men zich van een parasol of ander beweegbaar scherm. Hoewel men steeds door slechts twee man te gelijk wordt gedragen, behooren toch bij elke hangmat vijf of zes dragers, die elkander gedurig ¹⁾ in dier voege afwisselen, dat de plaatsvervanger die het eerst aan de beurt is, naast den drager loopt, en op het eerste teeken bereid is, zijn schouder onder den staak te brengen, terwijl zijn kameraad den zijnen terugtrekt, zoodat de ruil niet het geringste oponthoud veroorzaakt. Daar de dragers steeds in gezwinden draf gaan, is de hangmat een snel vervoermiddel te noemen. Voor een onderzoeklievenden reiziger echter, die gaarne vrij om zich heen ziet, en niet alleen met het doel reist om maar vooruit te komen, is zij zeer ongeschikt.

Ook onze reizigers moesten zich, na een vluchtigen blik op Benguella geworpen te hebben, het vervoer met de *tipoja* laten welgevalven. „Dit was de eerste maal in mijn leven,” zegt Veth, „dat ik mij door menschen liet dragen. Ik vond het niet zoo onaangenaam als ik mij had voorgesteld, maar zou toch aan elke andere wijze van vervoer de voorkeur geven. Hier echter was geene keuze; te voet gaan was

---

1) In de brieven van Veth in het „*Tijdschrift van het Aardrijksk. Gen.*”, overgedrukt uit „*het Nieuws van den Dag*,” staat dat zij elkander elke 40 à 50 pas afwisselen. Daarentegen zegt Monteiro „*Angola and the river Congo*”, I, p. 168, dat ieder paar dragers zonder ophouden twee uren lang in draf loopt, en daarna door een ander paar vervangen wordt. Goddefroy, die zelf meermalen in de *tipoja* reisde, bevestigt ten stelligste de juistheid van Veth's opgave. De zaak zal intusschen wel eenigszins anders zijn, waar men op bepaalde rustplaatsen andere dragers aantreft, zoodat niet het geheele personeel de gansche route behoeft mede te loopen. Waarschijnlijk is er in de inrichting veel plaatselijk verschil, zooals ook blijkt wanneer men met de berichten van Veth en Monteiro het verhaal en de afbeelding van Güssfeldt's *tipoja*-reis van Banana naar Kabinda, in *Die Loango-expedition*, I, S. 40 ff., vergelijkt.

in de sterke middaghitte en in het mulle zand langs een schaduwloos pad voor een Europeaan niet mogelijk, en een ander vervoermiddel was in het geheel niet beschikbaar." Wij moeten er echter bijvoegen, dat de Regeering hier voor een zeer goeden weg heeft gezorgd, waarlangs ook een telegraafdraad loopt, die Benguella met Catumbella verbindt.

Toen Catumbella bijna bereikt was, moest nog de rivier worden overgestoken. Zij is te dier plaatse breed en ondiep, zoodat zij, buiten den regentijd, doorwaad kan worden, wat echter wegens de menigte alligators niet zonder gevaar is. Thans was het in den regentijd en werd de gemeenschap tusschen de beide oevers onderhouden door een boot, bestuurd door een neger, die met een staak was gewapend. Reeds bij den lagen waterstand, dien het reisgezelschap thans aantrof, had deze zwarte Charon vrij wat moeite, eerst om van den wal weg, later om op de goede plaats weder aan te komen, zoodat Veth zich niet anders kon voorstellen, dan dat bij hoogen waterstand de overvaart onmogelijk en alle gemeenschap afgebroken zou zijn. Dat werkelijk deze rivier zeer onstuimig kan wezen, is in een latere periode dezer reis maar al te duidelijk gebleken.

Het samenzijn in de gastvrĳe nederlandsche faktorĳe van Catumbella was zeer genoegelijk; het genot werd alleen gestoord door de ongesteldheid van den Chef, die destĳds zeer met koortsen sukkelde. Den volgenden morgen te acht uren zou men de terugreis naar Benguella aanvaarden. Nog voor hun vertrek werden de reizigers onthaald op een vermakelijk schouwspel, dat zich hier elken morgen opnieuw vertoont. Van den honderden meters hoogen berg die achter en vlak ten oosten van Catumbella ligt, ziet men elken morgen bij honderd-, ja vaak bij duizend-tallen de handelsnegers afdalen die de waren uit het binnenland naar de europeesche fak-

toriën brengen. De goederen bestaan uit was, caoutchouc en andere gomsoorten, koffie, tabak, ivoor, klein gevogelte enz.; de dragers, die in lange rijen achter elkander gaan, zijn grootendeels slaven, en worden ook wel, onder zogenoemde contracten, aan Europeanen verhandeld; hierover zullen wij elders nog een woordje te spreken hebben. Maar de eigenaars dezer goederen, waarvan de een misschien nog geen tien, de ander meer dan honderd dezer dragers belast heeft, toonen hunne meerderheid door zich op te schikken op eene wijze, die ons aan eene buitensporige karnavals-vertooning doet denken. Hier ziet men er een gehuld in een ouden koetsiersjas met vergulde knopen en met een hoogen hoed op het hoofd, ginds een ander die in een vuurrooden jas met goud-galon gewikkeld en met een ouden generaals-steek gedekt is, en terwijl de een bij dit galakostuum een paar bloote beenen tentoonspreidt, ziet men een ander met kolossale rijlaarzen geschoeid, waarmee hij ter nauwernood kan voortstropelen.

Te Benguella teruggekomen, scheidde zich het gezelschap met hartelijken afscheidsgroet. Nog eenige weken, en de veel beproefde man, wiens omzwervingen en verrichtingen in het donkere werelddeel zijn naam in de geheele beschaafde wereld hadden beroemd gemaakt, en zijn nog jeugdige navolger, brandend van begeerte om op bescheiden schaal voor Nederland te doen wat Nachtigal voor het groote duitse vaderland had gedaan, zouden beiden ten offer gevallen zijn aan Afrika's moordend klimaat.

Den 6^{den} December, des namiddags te twee uren, verliet de *Cabo Verde* de plaats waar de Afrikaansche Handelsvennootschap hare verst naar het zuiden geschoven factorie bezit. Thans ging het naar Mossamedes, het einddoel der zeereis, de plaats waar de eigenlijke onderzoekingsstocht

zou aanvangen. Van Loanda af was de kust al gaandeweg eenzamer geworden. Nergens had men aan het strand iets meer dan sporen gezien van dat machtige woud der keerkringslanden, dat eerst van 30 tot 60 mijlen landwaarts in zich vertoont in al zijn heerlijkheid, die echter in Afrika den luister der wouden van Insulinde doorgaans op verre na niet evenaart. De 192 zeemijlen die Mossamedes van Benguella scheiden, werden in 19 uren afgelegd, en des morgens te negen uren liet de *Cabo Verde* in de baai van Mossamedes, the Little Fish Bay der engelsche kaarten, het anker vallen.

DERDE HOOFDSTUK.

Stichting van de stad Mossamedes. — Vestiging in Mossamedes van landverhuizers uit Brazilië. — Duitsche kolonie te Huilla. — Degradados in Mossamedes. — Blanken en zwarten in de stad. — Beschrijving der stad. — Merkwaardige planten. — Opmerkingen over de flora van Zuidwest-Afrika. — Klimaat van Mossamedes. — Teelt van groenten. — Vischvangst. — Veehandel. — Een Portugeesch menu. — Voormalige hollandsche faktorie te Mossamedes. — Welwillende ontvangst van het reisgezelschap. — Vrijstelling der goederen van inkomende rechten. — Gezellig leven te Mossamedes. — Het fort en de militairen. — Godsdienstig feest te Quipollo. — Bezoek van boeren uit Hum-pata aan de reizigers.

Het gewest, thans onder den naam van Mossamedes bekend, en als de derde provincie van Angola beschouwd, staat nog geen vijftig jaren onder de portugeesche heerschappij. In den tijd der groote ontdekkingen van de Portugeezen op Afrika's Westkust werd op deze streek weinig acht geslagen. Men noemde ze toen Angra do Negro, en eerst later kreeg zij, zooals de lokale traditie wil, die echter nauwkeuriger onderzoek vordert, den naam van Mossamedes, naar een voormaligen gouverneur van Angola, Barão (Baron) de Mossamedes, die het eerst eenig onderzoek naar deze streek liet instellen. De portugeesche kolonisatie in Mossamedes

begint eerst met 1839. De toenmalige Gouverneur van Angola gaf aan den luitenant der artillerie João Francisco Garcia last, om zich van Benguella over land naar de baai van Mossamedes te begeven, en deze vond hier bij zijne aankomst reeds de korvet *Isabel Maria* geankerd, onder bevel van den kapitein-luitenant Pedro Alexandrino da Cunha, denzelfden die zich van 1845 tot 1848 als Gouverneur van Loanda zoozeer onderscheiden heeft, dat de dankbare burgers, na zijn overlijden te Macao in 1850, op een der pleinen van Loanda een standbeeld voor hem hebben opgericht. Met de korvet naar Benguella teruggekeerd, rustte Garcia eene expeditie van 72 man uit, om een definitief *estabelecimento* (etablissement) aan de baai van Mossamedes te gaan stichten; maar zijne reis werd door eenige moeielijkheden met een engelschen kruiser vertraagd. Hij bereikte echter met zijn gevolg de nieuwe vestiging in Augustus en sloot overeenkomsten met de Sobas of vorsten des lands. Het is op dit tijdstip dat de eigenlijke stichting van de stad Mossamedes gesteld wordt.

Toen Garcia het eerst Mossamedes bezocht, vond hij er reeds eene faktorij gevestigd op een terrein in de nabijheid der stad, thans de *Hortas* genoemd, dat wij straks nader zullen leeren kennen. Deze eerste handelonderneming werd allengs door meerdere gevolgd, die of op zich zelve zaken deden, of in verband stonden met huizen te Benguella, Novo-Redondo en Loanda. En zoo had zich hier reeds langzamerhand eene kleine blanke bevolking gevestigd, toen in 1849 een eerste aanvoer van kolonisten uit Brazilië een nieuw gewicht aan Mossamedes beloofde bij te zetten.

Deze kolonisten waren Portugeezen, welke de kwellingen van de Brazilianen, die zich van de portugeesche kroon hadden losgemaakt, wilden ontwijken, door andere woon-

plaatsen te zoeken. De portugeesche regeering was hun zooveel mogelijk behulpzaam en bood hun vestiging in Mossamedes aan. De Gouverneur-Generaal van Loanda benoemde eene commissie, die aan de landverhuizers, dadelijk bij de aankomst te Mossamedes, onderhoud en werk verschaffen en de gezondste plek waarover men beschikken kon, tot verblijf aanwijzen zou. De eerste afdeling verliet Pernambuco, waar zij zich verzameld had, in Mei 1849, en bereikte Mossamedes den 4^{den} Augustus; eene tweede schaar, voor welke verhuizing de kosten door eene openbare inschrijving waren bijeengebracht, verliet Pernambuco den 13^{den} October 1850 en kwam te Mossamedes den 26sten November. De uitkomsten dezer kleine volksverhuizing waren hoogst ongelukkig; de meeste kolonisten kwamen door ontberingen en ziekten om het leven, en slechts zij die met ongewone lichaams- en geestkracht begaafd waren, zegevierden over de bezwaren. De treurige berichten die Brazilië bereikten, ontmoedigden de nog achtergeblevenen die het voornemen hadden hunne landgenooten te volgen, en de verhuizing van Portugeezen uit Amerika naar Afrika werd schier geheel gestaakt. Alleen zag men later nog enkele kooplieden uit Rio de Janeiro en Bahia te Mossamedes verschijnen. Echter meende de Raad en het Volk (*a Vereação e o Povo* = Senatus Populusque) van de stad Mossamedes, in 1882, op den 33sten verjaardag van de aankomst der eerste braziliaansche kolonisten, hunnen aanvoerder Bernardino Freire de Figueiredo door het plaatsen zijner beeltenis in de raadzaal der stad te moeten vereeren.

Een ander bewijs van de zucht der portugeesche regeering, om de blanke bevolking der nieuwe kolonie te vermeerderen, geeft ons een bericht van von Danckelmann, een duitschen reiziger en meteoroloog, die Mossamedes in 1883

bezocht ¹⁾. „In het jaar 1855”, zoo verhaalt hij, „liep een naar Brazilië bestemd schip met duitsche landverhuizers in noodlijdenden toestand te Lissabon binnen, waar men deze lieden wist over te halen om de provincie Mossamedes boven Brazilië als aanstaande woonplaats te kiezen. Dezelfde bezwaren die ook nu nog, ofschoon in mindere mate, de ontwikkeling van de boerenkolonie te Humpata tegenhouden, zooals de ellendige communicatiën van het binnenland met de kust en de drukkende tollën, deden ook deze proef allertreurigst uitvallen. Een goed deel der kolonisten kwam in ellende om, anderen vonden nog de middelen om het ongeluksland weder te ontvluchten. Slechts zeer enkelen bleven aan de bezwaren het hoofd bieden en verwierven zich eene houdbare positie, zooals een zekere Adams, die als bezitter eener katoenplantage stierf. Hij overleed voor twee jaren als laatste lid der duitsche kolonie; zijn zoon is zoo volkomen Portugees geworden, dat hij geen woord Duitsch meer verstaat, en mij eenige deelen van de „Gartenlaube”, die zijn vader bezeten had, voor een soort van Lexicon verkoopen wilde.” Dat onze reizigers, bij een langdurig oponthoud in de omstreken van Huilla, niets van deze duitsche kolonie vernamen, is wel het beste bewijs hoe geheel zij vergeten is.

De komst van de transvaalsche trekboeren in Mossamedes en hunne vestiging te Humpata in 1880, die ruime vergoeding voor het uitsterven der duitsche kolonie beloofde, was natuurlijk aan de portugeesche autoriteiten niet minder welkom. Wij zullen er echter, daar wij later uitvoerig over hen spreken moeten, hier niet bij stilstaan, evenmin als bij de vestiging van het zendingsstation der *Congrégation du Sacré*

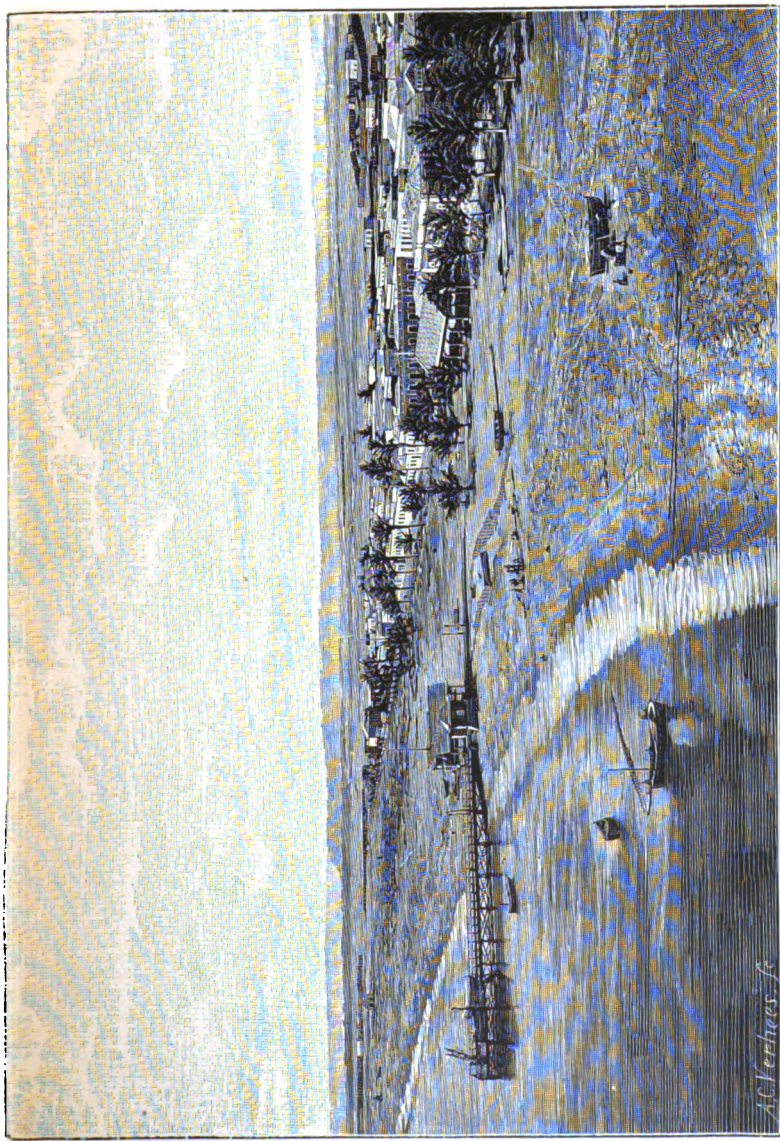
1) *Deutsche geographische Blätter*, Bd. VII. Heft I, S. 31.

Coeur de Jésus te Huilla, en bij de kolonisten in den laatsten tijd uit Madera aangevoerd. Het moederland zendt natuurlijk eenige ambtenaren en officieren en enkele ondernemende lieden die hier uit eigen beweging hun geluk komen beproeven, maar ook vele *degradados* of gedeporteerden, aan wie vergunning verleend wordt zich in het binnenland te vestigen, en die, steeds dieper doordringende, de stichters werden der meeste *fazenda's* (landgoederen, Spaansch *hacienda*) en brandewijnfabrieken, die daar thans zoo menigvuldig voorkomen. Onder de naar Mossamedes gedeporteerden behoorde zelfs eenmaal de Conde de Bomfim, een der meest bekende aanvoeders van de constitutioneele partij in Portugal, die tegen de reactionnaire ministeriën Costa Cabral en Saldanha de wapenen had gevoerd, maar, na zijne nederlaag bij Torres Vedras in December 1846, door een kriegsraad met zijne beide zonen tot deportatie naar Afrika was veroordeeld. Ten gevolge der amnestie in Mei 1847 keerde hij naar Portugal terug, maar de samenzwering die hij inmiddels te Mossamedes met de bemanning van een daar gestationeerden schooner en vele *degradados* gesmeed had, schijnt buiten dit afgelegen oord weinig bekend te zijn. Reeds had hij den Gouverneur overrompeld en gevangen gezet, toen deze door een aantal zwarten, die zijne kreten hoorden, en enkele blanken die niet in de samenzwering betrokken waren, bevrijd werd, en er in slaagde den commandant eener Engelsche oorlogsbrik, die juist de haven was binnengeloopen, te bewegen, de geheele schaar der muiteelingen met den schooner, waarin zij zich hadden ingescheept, gevangen naar Loanda te voeren.

- De *degradados* worden thans in de stad niet geduld, en hierin ligt de voornamste oorzaak van de meerdere beschaving en den fijneren toon die in de stad, in vergelijking

met het binnenland, onder de blanken worden aangetroffen. Maar ook de zwarte bevolking der stad is meerendeels van die van het binnenland onderscheiden. De laatste behoort tot den grooten stam der Mondombe's of Mundombe's, dien wij later uitvoerig zullen beschrijven; omtrent eerstgenoemde maakt v. d. Kellen in een zijner brieven de volgende opmerking: „De Negers die men te Mossamedes aantreft en die daar veelal als dragers van hangmatten en vrachtdragers van goederen voor het binnenland dienst doen, worden geheel ten onrechte veelal tot de Mondombe's gerekend. Wanneer men ze met eenige opmerkzaamheid gadeslaat, overtuigt men zich spoedig dat zij schier in geen enkel opzicht met de eigenlijke bewoners des lands overeenkomen. Het groote verschil in dracht valt onmiddellijk in het oog, en niet minder wordt het oor door het verschil in taal getroffen. Die zwarten van Mossamedes spreken het zoogenaamde Mihimbi, een taal die bijna gelijk is aan die van Damara-land. Men vindt ze hier en daar terug in kleine troepen, b.v. in de Serra Chella en te Quillengues, maar steeds afgezonderd van de ware Mondombe's, met wie men ze te Mossamedes uit onkunde verwart. Vermoedelijk zijn zij vluchtelingen uit Damara-land, en daar de bewoners van dit laatste weder, zooals men nog van oude lieden onder hen vernemen kan, door andere stammen uit de streken der Zambesi zijn verdrongen, heeft men allen grond om aan te nemen, dat de bedoelde zwarten eigenlijk in het gebied der Zambesi te huis behooren.”

De stad Mossamedes ligt midden in het geelwitte woestijnzand, waarop, als men eenige armoedige kokospalmen uitzondert, geplant aan een langs het strand loopenden wandelweg, het oog te vergeefs naar een spruitje groen zoekt. Echter maakt zij, als men de baai binnenkomt, van boord

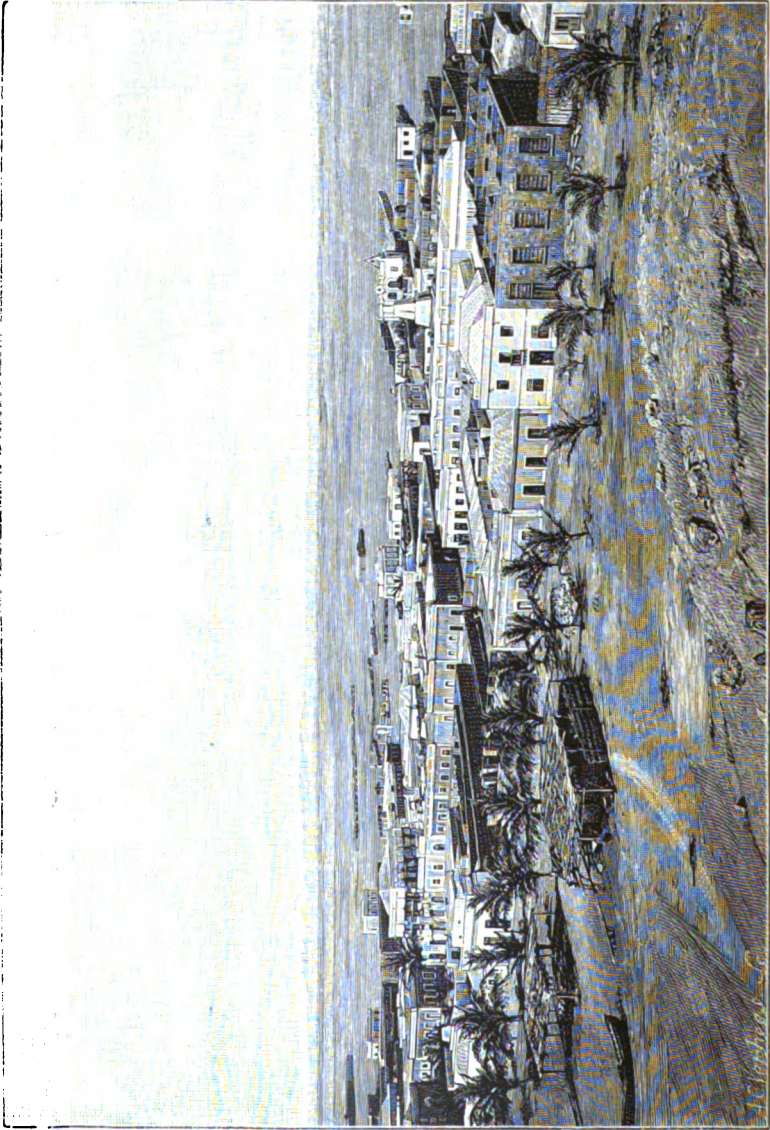

De stad Mossamedes van de baai gezien.

De stad Mossamedes van de baai gezien.

afgezien een aangename indruk. De leemen huizen, waarin de blanken wonen, die door v. Danckelmann op 800 geschat werden, maar met den dag toenemen, zijn vrij goed gebouwd en gemakkelijk ingericht; zij hebben platte daken en zijn wit of bont beschilderd. Jammer dat het materiaal even vergankelijk is, en het onderhoud der verf evenzeer verwaarloosd wordt, als overal op Afrika's Westkust, zoodat zij een spoedigen ondergang te gemoet gaan. Een nieuwe ijzeren pier maakt voor de schepen de verbinding met den wal gemakkelijk, en nog vóór men den vasten bodem betreden heeft, trekken reeds de voornaamste gebouwen van het plaatsje de aandacht: de *alfandega* of het tolkantoor, steeds een der gewichtigste inrichtingen in de portugeesche steden van Afrika's Westkust, de kazerne, het hospitaal, de roomsch-katholieke kerk, en het fort, welk laatste aan het zuidelijk uiteinde der stad op een lage klip gebouwd is. In de stad zelve valt verder niets op te merken dan de breedte en verbazende zandigheid der straten en de verrassende hoeveelheid van wèlvoorziene winkels; in haren onmiddellijken omtrek niets dan een klein onaanzienlijk wandelpark, met eenige oleanders en oranjeboomen. Von Danckelmann zag op eene plaats in het midden van dat park zeer onaanzienlijke exemplaren van twee der zonderlingste voortbrengselen van het plantenrijk die Afrika oplevert, de *Welwitschia mirabilis* en de *Sesamocarpus angolensis*. De *Welwitschia* schijnt alleen in de dorre zanden der kust van Damara-land en Mossamedes voor te komen, en ook daar zeer zeldzaam te zijn. Zij heeft oorspronkelijk slechts twee bladen, gevormd door eene ontzaglijke ontwikkeling van de beide zaadlobben, die in tegenovergestelde richting dicht langs den bodem voortkruipen en, als zij volwassen zijn, zich in een aantal rafelige slippen splitsen; de houtige van binnen kurkachtige massa, waaruit

die bladen spruiten, krijgt inmiddels een obconischen vorm en aanzienlijken omvang, soms van een meter in doorsnede, maar verheft zich niet hooger dan 25 centimeters boven den grond. Het vrij platte bovenvlak is zeer geschikt om tot zitplaats te dienen, en von Danckelmann verhaalt, dat een ingezetene van Mossamedes er tot dat einde eene menigte in zijn tuin had doen planten. Fraai zijn deze planten niet te noemen, maar nog minder is dat het geval met de *Sesamocarpus angolensis*, een vormellooze, knolachtige massa, met geelachtig groene huid, die een of twee meters in omvang heeft en zich hoogstens 5 decimeters boven den grond verheft.

Van deze wonderlijke planten maken onze reizigers nergens gewag. Toch moet de laatstvermelde monsterplant in sommige streken zeer menigvuldig zijn, terwijl een uitermate woeste, steenige plek, twee uren ten zuiden van Mossamedes, om het aantal harer *Welwitschia's* bekend is. Het zal uit het vervolg van ons verhaal blijken, dat de tijd om deze plek te bezoeken aan Veth waarschijnlijk geheel ontbroken heeft. Op zijne latere tochten konden hem de *Welwitschia's*, indien zij al in die streken voorkomen, licht ontgaan, omdat zij altijd laag bij den grond blijven, een haveloos uitgerafeld voorkomen hebben en groeien te midden van groote, met geduchte stekels gewapende Euphorbiaceën, wier afgestorven takken nog lang hun opgerichten stand behouden. Ook heeft natuurlijk zijn lijdende toestand hem dikwijls in nauwkeurig onderzoek belemmerd. In het geheel had de Afrikaansche plantenwereld voor hem, die zoo vaak de prachtige wouden van Insulinde doorkruist had, niet veel aantrekkelijks. „Nagenoeg alle boomen en planten die men aantreft,” zoo schrijft hij in een zijner brieven, „dragen slechts een zeer ijf loof, zoodat de schaduw

die zij verschaffen, van luttel of geene waarde is, en dat in een land waar men de schaduw zoozeer op prijs moet stellen! Zeker toch is het lang niet aangenaam, wanneer men na een wandeling of rit door de brandende zon zijn middagrust wenscht te nemen, nergens een plekje te vinden waar men niet in nagenoeg dezelfde mate aan den zonnegloed is blootgesteld. Bovendien zijn bijna alle boomen en struiken van doornen van allerlei grootte en vorm voorzien. Soms treft men er aan die wel tien duim lang en zoo scherp als naalden zijn, dan vindt men er klein en gebogen, zoodat men geen gevaar ducht, maar die, wanneer men er mede in aanraking komt, u onmeedoogend vasthouden en u geen ander middel gunnen om er van bevrijd te worden, dan weder terug te gaan. Kortom, de plantengroei levert nagenoeg niets op dat aantrekt of verkwikt, voornamelijk voor hen die zich gaarne van de gebaande wegen verwijderen." Dit algemeen ongunstig oordeel wordt zeker door de *Welwitschia* en *Sesamocarpus* niet gelogenstraf; want onbehagelijker kinderen heeft Flora wellicht nergens ter wereld voortgebracht. 't Is bijna een voordeel dat zij, verlegen, zoo men meenen zou, over haar eigen afzichtigheid, zich zorgvuldig aan het oog onttrekken.

Het klimaat van de stad Mossamedes staat als zeer gezond bekend. De Portugeezen beschouwen haar als een herstelingsoord voor hen, die in de gewesten nabij den evenaar door koorts en bloedarmoede zijn uitgeput, en vinden in hare zachte lucht de oorzaak van de snelle toeneming harer bevolking. Oppervlakkig beschouwd schijnt dit moeilijk overeen te brengen met de gesteldheid van den bodem en het schier volkomen gemis van regen, zoodat er soms jaren voorbijgaan waarin geene enkele bui valt. Toch is het waar dat er geen gebrek aan drinkwater heerscht; ja, dat het

zelfs in de onmiddellijke nabijheid van de zee, weinige voeten onder den beganen grond en slechts in zeer geringe mate brak, wordt aangetroffen. Dientengevolge zijn er bij vele huizen tuintjes, waar kool, komkommers, aardappelen, meloenen, ja zelfs druiven, met goeden uitslag gekweekt worden. De meeste groenten komen echter van buitenaf, van eene plaats ongeveer drie mijlen ten noorden der stad, die onder den naam van de *Hortas*, d. i. *moestuinen*, bekend is. Deze tuinen liggen in of om het bed van het riviertje Bero, dat ongeveer een half uur ten noorden van Mossamedes in zee valt; want ofschoon deze rivier bijna altijd droog is, sijpelt er toch gestadig genoeg water door het zand, om dit de noodige vruchtbaarheid te geven voor het gedijen van velerlei wortels en groenten, en zelfs voor aanplantingen van katoen en suikerriet. Van de suiker maakt men meestal rum, waarvan jaarlijks duizenden pijpen worden uitgevoerd. Ook de gewone aardappel slaagt hier zeer goed, en was een belangrijke kultuurplant toen de Amerikaansche walvischvaarders nog gewoon waren hunne schepen hier te proviandeeren. Het voor de negerbevolking onontbeerlijke maniokmeel wordt echter van elders, meest van Benguella, aangevoerd.

De zee die Afrika's Zuidwestkust bespoelt, is van ouds bekend om haren verbazenden rijkdom van visch, en dat deze ook aan de kust van Mossamedes niet ontbreekt, blijkt reeds uit den naam van Little Fish Bay door de Engelschen aan de baai van Mossamedes gegeven, en dien van Great Fish Bay, waarmede een grootere, meer zuidwaarts, tusschen Mossamedes en den mond der Cunene gelegen inham der zee wordt genoemd. Wordt in het algemeen de vischvangst, in verhouding tot den grooten vischrijkdom slechts op kleine schaal, hoofdzakelijk door armoedig uitgeruste visschers uit de portugeesche provincie Algarvië, uitgeoefend, te Mossamedes

wordt er veel werk van gemaakt, daar visch er niet alleen het voornaamste voedsel zoowel van de blanken als van de op de plantages werkende negers is, maar ook in verbazende hoeveelheden naar Loanda en naar de portugeesche eilanden in de Golf van Guinea (San Thomé en Isla do Principe) wordt uitgevoerd. Natuurlijk moet de visch voor den uitvoer bestemd gezouten en gedroogd worden, een werk dat waar de tropische zon gloeit binnen enkele uren afloopt. Volgens von Danckelmann zou 15 kilo gedroogde visch, uit deze streken naar den Kongo-mond gevoerd, daar ongeveer *f* 1.90 kosten, en, gevoegd bij een pond rijst per persoon, voldoende zijn om vijftig sterke negers gedurende één dag te voeden. Natuurlijk worden de beste soorten (en er zijn er vele die voortreffelijk smaken) in verschen staat voor de tafels der blanken te Mossamedes bestemd. Goddefroy, die met de zorg voor de tafel der expeditie-leden belast was, kocht 2 versche visschen, ieder 3 kilo wegende, te zamen voor 30 reis of ongeveer 7 centen.

Ook aan vleesch is te Mossamedes geen gebrek, maar de tijd is lang voorbij toen het vee hier zoo overvloedig was en zoo geringe waarde bezat, dat de engelsche kruisers en amerikaansche whalers, die hier proviand kwamen zoeken, voor een os den fabelachtigen prijs van 10 shillings tot £ 1 betaalden. Een koe wordt thans in het binnenland geruild voor artikelen ter waarde van hoogstens 3000 reis of nog geen 9 gulden, maar te Mossamedes wordt een koe bij den uitvoer op eene waarde van £ 4 gerekend, waarbij dan natuurlijk de transportkosten komen aler zij de plaats harer bestemming heeft bereikt. Toch is de uitvoer nog altijd aanzienlijk; want de stoombooten voeren van hier groote hoeveelheden vee naar de portugeesche en andere kustplaatsen mede. Het inschepen der koeien is een vrij

moeielijke zaak. Om de beesten aan boord te krijgen worden zij in zee gedreven, ter hoogte van het vroeger vermelde ijzeren hoofd. Men laat ze, aan een lang touw gebonden, langs dit hoofd zwemmen tot aan een schuit welke bemanning aan elke koe een strop om de horens werpt. Zoo, als het ware aan weerszijden van de schuit hangende, worden zij gesleept naar het stoomschip, bestemd om ze te laden, waar ze één voor één naar boven worden geheschen.

Nadat wij hier achtereenvolgens van groenten, visch en vleesch hebben gesproken, ligt de vraag voor de hand hoe de tafel der Portugeezen in Afrika, waaraan onze reizigers, vooral te Mossamedes, zoo vaak meê hebben aangezeten, is ingericht. Van der Kellen geeft daarop in een brief aan zijne ouders het volgende antwoord:

„Gij vraagt mij hoe het eten is; nu, daar moet men aan wennen. Thans eet ik er met smaak van; maar het heeft niets van de hollandsche, wel wat meer van de fransche keuken. Het maal moet zelfs bij de eenvoudigste lieden uit acht of tien gerechten bestaan; eerst soep of iets dat er op lijkt; dan gekookt vleesch met eenige koolblaadjes en zoete aardappelen, op denzelfden schotel aangeboden; daarop gekookte visch, die met olie en azijn wordt gegeten; dan visch met palmolie bereid, en gestoofde visch, en ik weet niet wat al visch meer. Nu volgt een weinig groente, in palmolie gestoofd, en eindelijk kip, gehakt en met veel peper klaargemaakt. Bij alles worden er eenige aardappelen aangeboden, en soms zijn er nog eenige hors d'oeuvres, waarvan ik niets te maken weet. Als dessert dient men versche vruchten en gedroogde vijgen en rozijnen, waarna koffie volgt met boter en brood. De wijn is verbazend goedkoop; hij kost slechts 20 centen de flesch en wordt zoo uit de vaten in karaffen getapt. Die wijn is zoetig en daardoor

minder lekker; men drinkt hem steeds uit waterglazen, en zoo men bij zijn bord een wijnglas vindt, dan is dit een teeken dat, evenwel eerst na de koffie, Port-à-port of Madera zal worden geschonken."

De voormalige Afrikaansche Handelsvereniging bezat ook te Mossamedes eene faktorïe, die, in weerwil harer afgelegenheid, nogal van eenige beteekenis voor den handel schijnt geweest te zijn. De voornaamste faktorïe der Handelsvereniging in de Portugeesche bezittingen was toen Loanda. Verder zuidwaarts had zij nog twee kleine faktorïën, te Barraca en Cafucalla aan de Quanza-rivier, die op 8° 20' Z. B. in den Oceaan valt: maar daarmede namen hare kantoren naar het zuiden toe een einde, totdat men, bijna zeven graden verder, op 15° 15' Z. B. den geheel afgezonderden voorpost Mossamedes bereikte. In dit alles is sedert veel verandering gekomen, gelijk trouwens de aard van den Afrikaanschen handel met zich brengt, dat hij dikwijls op de eene plaats verloopt, om op de andere een nieuw gewicht te erlangen.

Eene der voornaamste oorzaken hiervan is de wisselvallige opbrengst der stapelproducten, die nu eens door te veel droogte, dan weder door te veel regen, niet zelden ook door verstopping der handelswegen ten gevolge van oorlogen en onlusten, plotseling schaarsch worden. De statistiek der faktorïën ondergaat dan ook, zoowel wat het aantal als de ligging betreft, gedurige veranderingen; maar terwijl er telkens nieuwe worden opgericht, zooals ook sedert den overgang der zaken aan de Nieuwe Afrikaansche Handelsvenootschap herhaaldelijk heeft plaats gehad, worden meestal de verlatene, niet zoozeer ingetrokken, als tijdelijk gesloten, zoodat zij, bij verbetering der omstandigheden, spoedig opnieuw kunnen geopend worden. De tegenwoordige Afrikaan-

sche Handelsvennootschap heeft hare zuidelijkste factorie te Benguella, op 12° 33' Z. B., en dus op nog geen drie graden van Mossamedes, terwijl zij hare belangen op laatstgenoemde plaats heeft toevertrouwd aan de firma Morgado & Irmão (letterlijk *Morgado en broeder*), of zooals wij zouden zeggen Gebroeders Morgado. Misschien was zij niet zonder hoop dat de reizen en onderzoekingen van Veth tot uitbreiding harer handelsbetrekkingen in deze streken en tot herstel der factorie te Mossamedes zouden kunnen leiden.

De heeren Morgado waren reeds te voren onderricht van de komst van Veth en zijn reisgezelschap, die in geheel Mossamedes met levendige belangstelling werd te gemoet gezien. Of men er zich nog een anderen Hollandschen reiziger herinnerde, den heer C. F. Sala uit Leiden, die in 1861 Mossamedes en andere deelen van Angola als jager en verzamelaar voor het Leidsch Museum doorkruist had, (1) denzelfden die in 1881, als reisgenoot van den Heer Büttikofer, in Liberia den dood vond (2), is ons niet gebleken, maar wel dat de Hollandsche naam er nog in eere was, en men er zich klaarblijkelijk op had voorbereid onze reizigers met de meeste dienstvaardigheid te ontvangen. Toen de *Cabo Verde* in den morgen van Zondag den 7^{den} December voor Mossamedes ten anker kwam, werd Veth reeds aan boord verwelkomd door den Heer Lourenço Morgado, den chef der firma, die hem tevens zijne goede diensten aanbood. Met het oog op de groote massa zijner bagage en met het doel om zich vrijer te kunnen bewegen, wenschte Veth, zoo mogelijk, voor den tijd van zijn verblijf te Mossamedes een huis te huren, en door de hulp van den heer Morgado had hij spoedig een woning gekregen, uit drie vertrekken, keuken

(1) Zie *Tijdschrift v. h. Aardr. Gen.*, D. V, bl. 180.

(2) Büttikofer, *Mededeelingen over Liberia*, bl. 131.

en stal bestaande, en ruim genoeg om ook als verblijfplaats voor de twee meêgebrachte zwarte bedienden, de paarden en de honden en als bergplaats voor de goederen dienst te doen. Aan de voorspraak van dien heer had hij het ook te danken, dat de douanen hem vergunden dadelijk de meest noodige zaken naar dat huis te laten brengen, zoodat hij en zijne reisgenooten er, met eenig behelpen, nog dienzelfden nacht in konden slapen, terwijl de heer Morgado het reisgezelschap niet slechts voor dien middag, maar voor den geheelen tijd van hun verblijf te Mossamedes, zoo dikwijls zij vrij waren, aan zijne tafel noodigde.

Niet minder beleefd en welwillend betoonde zich de chef der *Alfandega*, door toe te staan dat reeds des maandagochtends al de bagage, zonder onderzocht te zijn, en alleen onder voorbehoud dat Veth later, volgens eigen aangifte, de verschuldigde inkomende rechten zou voldoen, naar de pas betrokken woning werd overgebracht; maar nog aangenamer was Veth verrast, toen hij, nog dienzelfden dag reeds des morgens te elf uren met zijn reisgenooten den Gouverneur van Mossamedes zijne opwachting makende, om zijne introductie-brieven over te reiken, van Zijne Excellentie vernam, dat deze al zijne goederen van inkomende rechten had vrijgesteld. Dit was inderdaad eene niet geringe gunst; want de inkomende rechten zijn in de portugeesche bezittingen in Afrika eene geweldig drukkende belasting, waarover de meeste reizigers in dit gebied bittere klachten doen hooren. Monteiro zegt van Benguella sprekende (1): „There is of course the usual incubus of the custom-house, with its high duties and vexations, weighing heavily on all enterprise and commerce.” Von Danckelman (2) laat zich minder

(1) *Angola and the river Congo*, II, p. 181.

(2) T. a. p. bl. 82, 85, 86.

kalm uit: „Auf allen portugiesischen Kolonien,” zegt hij, „lastet drückend und Unheil erzeugend der Fluch einer Reihe drakonischer Zollgesetze und der Abschliessung des Landes durch eine hohe chinesische Zollmauer.” En telkens als hij bij het betreden eener nieuwe plaats, zooals Benguella en Mossamedes, van het tolhuis gewaagt, breekt hij opnieuw in verontwaardiging los. Het zou te veel zijn te beweren dat Veth en zijne reisgenooten van dit stelsel geene na-deelen ondervonden hebben. Zij gevoelden ze zoowel door den hoogen prijs van vele zaken die voor den Europeaan onontbeerlijk zijn, als later bij de aankomst der goederen die voor hen uit Europa te Benguella werden aangebracht; maar toch kon Veth naar waarheid schrijven, dat hij waarlijk geen reden had om zich over de portugeesche autoriteiten te beklagen, maar dat hem integendeel eene hulp en tegemoetkoming ten deel was gevallen, zooals hij nooit had durven verwachten en zooals de vreemde reiziger ongetwijfeld op slechts enkele plaatsen ondervinden zal.

Maar niet alleen de autoriteiten, schier alle blanke ingezetenen van Mossamedes beijverden zich als om strijd om onzen reizigers het verblijf te dier plaatse, dat tot den 15^{den} Januari gerekte werd, en dus ruim vijf weken duurde, zoo aangenaam mogelijk te maken. Ieder hield zich met hen bezig; telkens werden zij, nu hier dan daar, ten maaltijd en op muziek- en danspartijtjes genoodigd. Zij waren verwonderd te zien, dat in bijna ieder huis een piano was en dat de dames dit instrument met veel vaardigheid bespeelden. Ofschoon zij zich reeds bij voorbaat op de portugeesche taal hadden toegelegd, viel het hun aanvankelijk nog moeielijk daarin een eenigszins geregeld gesprek te voeren, zoodat het hun bijzonder aangenaam was van tijd tot tijd te bespeuren, dat vele dames in staat waren ook een weinig Fransch te

spreken. Van der Kellen ondervond vooral veel vriendschap van een officier van gezondheid, die zijne liefhebberij voor de jacht scheen te deelen, en hem twee prachtige jonge honden van Afrikaansch ras, *galo's* genaamd, ten geschenke gaf. Hij woonde onderscheidene jachtpartijen bij, die ook voor zijne verzameling niet geheel onvruchtbaar waren, en bracht meermalen bij dien dokter den avond door, terwijl hij ook niet zelden door hem ten maaltijd werd genoodigd. Dat de beide zwarte reisgezellen zich den tijd op hun eigen manier trachtten te korten is natuurlijk. De Kabinda Mohammed kwam den 13^{den} December zoo zwaar beschonken tehuis, dat eene flinke afstraffing noodzakelijk was.

Veth liet zich echter door al de aantrekkelikheden van Mossamedes niet van zijne taak terughouden. Aan de *Cabo Verde*, die den 9^{den} December weder noordwaarts onder stoom ging, werden brieven naar Europa meegegeven. Onmiddellijk daarop zette hij zich aan het werk om, met de hulp van Goddefroy, den medegebrachten ossenwagen in elkander te zetten, de bagage zoo in te richten als het best met de eischen der hier gebruikelijke wijze van vervoer overeenkwam, en te zorgen voor den aankoop van het nog ontbrekende, waartoe inzonderheid de ossen behoorden, om zijn wagen te trekken. Al spoedig overtuigde hij zich dat deze dieren te Mossamedes niet zouden te bekomen zijn; de kar zou dus niet voor het vervoer der goederen naar het binnenland kunnen gebruikt worden, eer in het binnenland ossen waren opgekocht om ze te trekken. Veth nam zich daarom voor alleen een tochtje tot dat doel te ondernemen, waarvan hij den aanvang op Dinsdag den 16^{den} December bepaalde.

De genoemde bezigheden waren natuurlijk zeer tijdrovend, en de goede burgers van Mossamedes, steeds bedacht op midelen om onzen reizigers genoeg te verschaffen, waren mis-

schien niet altijd genoeg van de waarde van hun tijd doordrongen. „*Terra hospitaleira aos qui se refugiam no seu clima,*” zegt een portugeesch schrijver (1) van Mossamedes. „*não menos hospitaleiros, bizarramente hospitaleiros, são os seus habitantes*” (2). Zooveel beleefdheid mocht niet altijd met weigering beantwoord worden; natuurlijk dan vooral niet wanneer er gelegenheid werd verschaft om iets van het volksleven te leeren.

Den 13den December werd aan onze reizigers gelegenheid geboden om het fort te bezichtigen. Er was weinig aan te zien, en niets dat van de weerbaarheid der plaats een hoog dunk gaf. Het was bewapend met 12 stukken geschut. oud kaliber, die in geheel onbruikbaren toestand verkeerden. De militairen zelve gaven ook geen gunstigen indruk. Waar zij zich, op post staande, in al hun armoedige vuilheid en afgedragen kleederdracht vertoonden, deden zij denken aan die treurige verminking van het Wilhelmus-lied in den mond der geringste volksklasse:

„De ellebogen door de mouwen,
„En 't haartje door den hoed.”

In het binnenland bestaat het koloniale leger uit zwarte soldaten, door blanke officieren gekommandeerd; maar die in de stad zijn blanken, meestal als *degradados* aangebracht. Sedert kort is echter de Regeering bedacht op verbetering van dezen toestand. De eenmaal aangenomen *degradados* blijven in dienst, maar nieuwe worden niet meer tot de gelederen toegelaten.

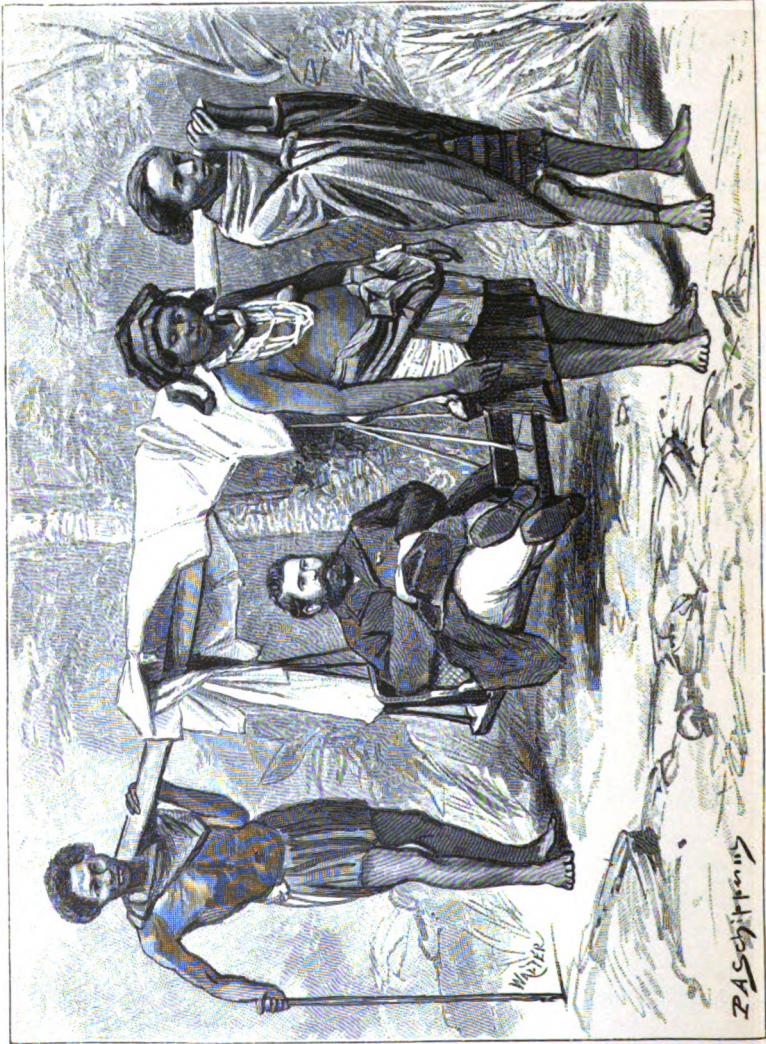
(1) F. de Salles Ferreira in *Africa Occidental, Album Photographico e Literario*, anno 1°, 1882, Fasc. IX.

(2) D. i. Herbergzaam is het land voor wie hunne toevlucht nemen tot zijn klimaat; maar niet minder herbergzaam, grootmoedig herbergzaam, zijn zijne bewoners.

Pl. IV.

Goddefroy in een draagstoel.

Den 14^{den} December zou een feest gevierd worden ter eere van Onze Lieve Vrouw in de kapel te Quipollo, eene *fazenda* in het vruchtbaar bed der Bero, nabij of te midden van de *hortas* en aan den weg naar Huilla, op ongeveer een uur afstands van Mossamedes, gelegen. Op de *fazenda* worden ook maïs, suiker en katoen gekweekt, alsmede vruchten, zooals bananen en oranje's, welke aanplantingen op machinale wijze van water worden voorzien. De reizigers, uitgenoodigd om deze plechtigheid bij te wonen, werden, op aanbeveling van de broeders Morgado, door een der daar wonende portugeesche heeren gastvrij ontvangen. Veth en van der Kellen bedienden zich voor dit tochtje van de medegebrachte paardjes, die aanvankelijk evengoed het klimaat van Afrika verdroegen, als zij zich in dat van Europa geschikt hadden, en wier goede diensten zij dagelijks meer waardeerden. Aan Goddefroy werd door den heer L. Morgado een *tipoja* met de noodige zwarte dragers bezorgd, hetzelfde vervoermiddel waarvan zich de meeste dames en heeren bedienden. Te negen uren ter bestemde plaatse gekomen, zagen onze reizigers een groot gebouw opgericht, dat van boven tot onder met illumineerglazen voorzien was. Op ongeveer dertig schreden afstands van den voorgevel waren een 60-tal lange staken opgericht, waaraan vlaggen wapperden van allerlei kleur en soort; daarachter waren een aantal andere stokken in den grond geplaatst, aan welke de vuurpijlen, die zouden afgeschoten worden, gebonden waren. In de voorhal van het gebouw stond een groote tafel of *étagère*, bedekt met allerlei snuisterijen, die als prijzen voor een tombola ten bate der kapel zouden dienen, en aan iedere zijde daarvan een draaiorgel. Op korten afstand bevond zich de kapel, waar, juist op het tijdstip van de aankomst der reizigers, een geestelijke, die in een kar met zes

ossen hierheen was gebracht, de mis begon te lezen, waarbij de dames in de kapel knielden, de heeren aan den ingang of buiten het gebouwtje bleven staan. Toen dit was afgelopen werden, ofschoon het klaarlichte dag was, ter eere Onzer Lieve Vrouw eenige honderden vuurpijlen afgeschoten, met begeleiding van de muziek der beide draaiorgels, waarvan het eene vrij goed bleek te zijn, maar het andere jammerlijke tonen voortbracht. Tegelijkertijd werd met het trekken van de tombola begonnen. Nadat de illuminatie was aangestoken, keerde ons reisgezelschap des avonds te acht uren naar Mossamedes terug, den indruk medeneemende, dat het eene kermis in eene der voorsteden van de eene of andere Europeesche hoofdstad had bijgewoond.

Gedenkwaardiger dag was voor onze reizigers de 15de December, omdat zij daarop, eenigszins onverwachts, kennis maakten met een troepje der trekboeren van Humpata, met acht wagens naar Mossamedes gekomen, om vandaar eenige personen en goederen af te halen. Men weet dat het transportrijden in dit land, waar vroeger schier alle communicatie-middelen, behalve de hangmat en eenige rjossen, gemist werden, en het vervoer van goederen naar het binnenland met schiër onoverkomelijke bezwaren verbonden was, voor de boerenkolonie een belangrijk middel van bestaan en voor het geheele gewest een hefboom van de welvaart geworden is. Van de acht wagens der boeren waren er twee afgehuurd door de Katholieke Missie te Huilla, om drie paters en twee leekebroeders met hunne bagage, alsmede 6000 Eng. ponden goederen ten behoeve der Missie, over te voeren. Twee andere waren bestemd voor de vrouwen en kinderen van landverhuizers uit Madera, die op kosten der Regeering naar de voor hen bestemde plaats in de nabijheid van Huilla moesten worden overge-

bracht ; terwijl de vier overige voor het vervoer van verschillende handelsgoederen bestemd waren. De wagens, onoogelijke maar sterke voertuigen, waren ieder met 16 ossen bespannen geweest : het was voor onze reizigers, in het vooruitzicht dat ook zij hunne verdere tochten doorgaans per ossenkar zouden moeten doen, niet aangenaam te vernemen, dat 14 ossen op den tocht bezweken waren, ofschoon niet bleek dat eenige bijzondere omstandigheid daartoe aanleiding kon gegeven hebben.

Reeds in den avond van den 15^{den} December kregen Veth en zijne reisgenooten in hunne woning een bezoek van vijf dezer boeren, ongeveer als Geldersche landlieden gekleed. Een van hen was Jacobus Botha, die gedurende hun langen en door groote rampen en ontberingen gekenmerkten tocht van de Transvaal naar Humpata een hunner voornaamste aanvoerders was geweest. Volgens het gebruik der Transvalers om mannen van jaren als *oom*, jongeren van leeftijd als *neef* aan te spreken, wordt hij in de wandeling „oom Koos” genoemd. Dinsdag-avond werd het bezoek door zeven of acht boeren herhaald, en in het geheel kwamen er in de drie dagen die zij te Mossamedes vertoefden, wel zesmalen eenigen een praatje maken. Van de geslachtsnamen onzer reizigers wilden zij niets weten, omdat zij die, naar zij zeiden, niet konden onthouden ; en daar zich hun mond naar het deftige „Mijnheer” niet best wilde plooiën, noemden zij hen al spoedig Daniël, Piet en Leonard. De taal die zij spraken was Afrikaansch-Hollandsch, maar niet in die mate verminkt als onze reizigers zich hadden voorgesteld. Zonder eenige moeite konden beide partijen elkander verstaan en met elkander een geregeld gesprek voeren. Ofschoon zij wel eens wat meer brandewijn hadden gedronken dan goed voor hen was, maakten zij toch over het algemeen

op de reizigers een zeer gunstigen indruk. Zij verklaarden recht verheugd te zijn nu eindelijk eens echte Hollanders te ontmoeten. en waren hoogelijk ingenomen met hun voornemen om eenigen tijd onder hen te vertoeven, en aan hunne jachttochten deel te nemen.

Op Veth's plannen was de komst dezer boeren te Humpata van beslissenden invloed. Reeds lang was het hem gebleken, dat hij de verlangde ossen slechts te Capangombe, Huilla of Humpata zou kunnen vinden, en hij begreep dat er groot voordeel voor hem in zou gelegen zijn den tocht derwaarts geheel of gedeeltelijk in gezelschap der boeren te doen. Toen hij vernam dat hun vertrek reeds op Woensdag bepaald was, besloot hij onmiddellijk zich daarnaar te schikken en zijne afreis tot dien dag uit te stellen. Gelijk altijd nam hij ook nu het moeielijkste deel der taak op zich, en terwijl hij Goddefroy om huis en goed te verzorgen en eenige lastgevingen uit te voeren, en van der Kellen om zooveel mogelijk te jagen en te schieten en zich te vermaken, en zelfs zijn twee zwarte bedienden achterliet, ging hij alleen met zijn trouwen klepper „Valk”, slechts door een zwartengids en een zijner honden vergezeld, op Woensdag den 17^{den} December, des namiddags te halfvijf den weg op, waarop de reeds een uur vroeger vertrokken boeren hem een eindweegs vooruit waren, ofschoon hij ze reeds na een half uur bij de Bero had ingehaald.

VIERDE HOOFDSTUK.

Een vogelblik op het terrein der provincie Mossamedes. — Veth reist te paard met de boeren. — De Bero-rivier. — De weg van de Bero naar de Giraul. — De rustplaats aan de Giraul. — Een kunststuk der portugeesche ingenieurs. — Pedra Grande. — Pedra de Providencia. — Het onvindbare water van Nascente. — Munhino. — Gastvrijheid van den heer Rodrigues. — Topografische bijzonderheden. — Capangombe. — Rampspoedige tocht van twee paters. — Huilla. — Père Duparquet en de Katholieke Missie. — Indrukken van Humpata. — Veth huurt er een huis, een ossendrijver en een voorlooper, en koopt er ossen. — Terugreis naar Mossamedes.

In de meeste gedeelten van Afrika is de bevolking en de productie zoo gering in verhouding tot de uitgebreidheid, dat de Europeaan, bij het lezen der berichten van de reizigers in dat werelddeel, zich nauwelijks kan voorstellen van welken omvang de gewesten zijn, waarover hunne tochten zich uitstrekken. Dit geldt ook van Mossamedes. Dat de afstand van de hoofdplaats tot aan Huilla in rechte lijn ongeveer zoo groot is als die van Leeuwarden tot Helmond, kan men zich bezwaarlijk voorstellen, wanneer men, op de kaart zoekende, tusschen Mossamedes en Huilla geene en-

kele bewoonde plaats van eenige beteekenis ontmoet. Van eene eenigermate juiste meting der geheele provincie Mossamedes kan geen sprake zijn, daar de oostelijke grens nooit is bepaald, maar bij de laagste schatting zal hare grootte altijd nog die van ons geheele landje ver overtreffen.

Ten oosten van de stad Mossamedes, op een afstand van ongeveer 160 kilometers van zee, verheft zich een gebergte, Serra Chella genaamd, dat, bij eene hoogte van 5000 à 6000 voet, naar de zijde van de kust bijna loodrecht afdaalt, terwijl aan de andere zijde eene dier uitgestrekte hoogvlakten ligt, die Afrika zoozeer kenmerken. Zeer langzaam afhellende strekt zij zich uit tot aan de Zambesi en biedt eene oppervlakte van eenige duizenden vierkante geographische mijlen, door haar gezond klimaat en gematigde warmte zeer geschikt voor Europeesche kolonisatie, daar de Europeaan hier in staat is den geheelen dag op het veld te arbeiden, en de bodem voor het grootste gedeelte, rijkelijk met water gedrenkt, door zijne vruchtbaarheid de daaraan ten koste gelegde moeite met woekerwinst kan betalen.

„Is dit gebergte”, — het zijn woorden uit een van Veth's brieven, die wij hier letterlijk overnemen, — „met uitzondering van de kloven, aan zijne westelijke hellingen reeds schaars begroeid, nog meer is dit het geval met zijne voorbergen, terwijl op een afstand van 80 à 90 kilometers van de kust nagenoeg alle plantengroei ophoudt. De bodem bestaat hier uit graniet, waarop een laag met zand vermengde klei rust, die, evenals de grond nabij de stad Mossamedes, vruchtbaar is, zoodra slechts water voorhanden is, en waarin de rivierbeddingen diep zijn ingesneden. Bij de hevige regens en het sterke verval wordt nu eene ontzaglijke hoeveelheid grond medegevoerd, waarvan het zand in de rivierbeddingen achterblijft, terwijl de klei verder wordt gedreven. De rivier-

beddingen zijn dientengevolge met eene dikke laag zand opgevuld, waarin bij lagen waterstand het water zoo geheel en al wegzakt, dat er niets van te zien is. Wel kan men door graven gewoonlijk spoedig goed water vinden, maar slechts op enkele bijzonder lage plaatsen treedt het vóór den dag."

Tot die zandrivieren, zooals ze gewoonlijk genoemd worden, behoort ook de Bero, volgens v. d. Kellen ook São geheeten. Wij zagen reeds dat in het doorgaans droge bed van dit riviertje de *hortas* of moestuinen van Quipollo gelegen zijn. Thans was er wat meer water dan gewoonlijk, zoodat de boeren hier hunne watertonnetjes konden vullen — geen onnutte voorzorg voorwaar, daar er geen druppel water te vinden is tusschen de rustplaats aan de Bero en die aan de Giraul, een afstand van minstens 20 kilometers. Zoodra men zich van den noodigen watervoorraad voorzien had, werd de reis voortgezet; maar daar twee der paters afstegen, omdat zij, door het vreeselijk schudden en schokken der wagens afgemat, liever een eind te voet wilden afleggen, steeg ook Veth van zijn paard, dat hij nu bij de hand voortleidde. Zoo wandelde het drietal verder, de voertuigen spoedig een heel eind achter zich latende. Gedurende dit eerste gedeelte was de weg goed en zelfs geplaveid; in oostelijke richting langzaam klimmende, voerde hij de wandelaars op de zandige hoogten, die zij reeds van Mossamedes uit hadden gezien. Na minder dan een uur gaans hield echter het plaveisel op en moesten zij een door het mulle zand voerend karrenspoor volgen. En dit is geen kleinigheid: nergens op den geheelen weg is het zand zoo zwaar als hier; nergens is de woestijn zoo troosteloos dor en onherbergzaam.

Toen zij omstreeks 2 $\frac{1}{2}$ uur hadden voortgewandeld, be-

gon de weg te dalen, en eensklaps stonden de reizigers voor rotsmassa's, die elkander zoo dicht naderden, dat het voor de wagens niet mogelijk scheen daartusschen een doortocht te vinden. Het zand had voor een steenbodem plaats gemaakt, waardoor hier, bij de tegelijk ingevallen duisternis, het wagenspoor moeielijk te onderscheiden viel. De reizigers meenden dat zij, hierdoor misleid, van den wagenweg waren afgeraakt, en besloten terug te keeren, tot de plek waar het spoor nog duidelijk zichtbaar was, om daar de komst der wagens af te wachten. Zoo gezegd, zoo gedaan; maar toen zij dat punt bereikt hadden, was, ook na een heele poos wachters, nog niets van de wagens te bespeuren. Gelukkig zagen de wandelaars eenige negers opdagen, die ossen en ezels voortdreven, en van dezen vernamen zij dat de wagens nog een flink eind ten achteren waren, en halt hadden gemaakt. Onwetend hoelang de boeren voornemens waren rust te houden, liepen zij nog verder terug en het duurde wel drie kwartier eer zij den trein van logge voertuigen bereikt hadden, die juist bezig was zich weder in beweging te zetten.

De paters hadden nu genoeg van het wandelen en beklommen weder den wagen, terwijl Veth opnieuw te paard steeg. Daar het echter niet wel doenlijk was den snellen gang van zijn pony naar het trage voortkruipen der wagens te regelen, was hij reeds spoedig weder een goed eind vooruit en op dezelfde plaats waar hij vroeger het herkenbaar spoor had verloren. Ook nu kon hij den vanhier door een zijdal voerenden weg in den donker niet onderscheiden en was dus in twijfel wat hem te doen stond, toen hij de schreden van een neger achter zich hoorde. Het was zijn hem nagezonden gids, en hij kon nu den weg naar de Giraul welgemoed en zonder vrees voor dwalen vervolgen.

De Giraul behoort mede tot de zandrivieren en is in de nabijheid van Mossamedes de belangrijkste. Ter plaatse waar de weg naar het binnenland er door heen voert, heeft zij eene aanzienlijke breedte, terwijl zij aan beide zijden door steile rotsmassa's is ingesloten. Als een wit lint slingert zich de Giraul daartusschen door. De vochtigheid van den bodem heeft het mogelijk gemaakt, ook hier eenig plantsoen van mais en boomwol aan te leggen, maar geschikt drinkwater is er weinig. Echter vinden er de ossen eenige poelen, waar zij hun dorst kunnen lesschen, en het Gouvernement heeft er voor de voorbijtrekkenden een put laten aanleggen, die, hoewel vervallen en verwaarloosd en somtijds geheel droog, meestal zoo al geen goed drinkwater, dan toch drinkbaar water bevat. Gras is er doorgaans uiterst weinig. Zoo het vee iets meer behoeft dan het voedsel dat de dorre doornstruiken opleveren, dan geeft men het droog maïsstroo, dat van een hier wonenden Portugees met vier shillings voor de honderd pond wordt gekocht. Voor het gras en water dat de ossen gebruiken, betaalt men, zoowel hier als aan de Bero, vier reis per stuk en per dag.

De boeren hadden het voornemen te kennen gegeven om nog denzelfden avond den tocht tot aan de Giraul voort te zetten, ten einde zich en hun vee daar te kunnen ververschen. Daarop vertrouwend was Veth tot aan den genoemden put voortgereden, waar hij, na zijn paardje aan een touw te hebben gebonden, om het gelegenheid te geven zooveel grassprietten te eten als het machtig kon worden, zich in afwachting der wagens op den grond te slapen legde. Maar al te spoedig echter kon hij zich overtuigen, dat in deze woestenijen de sterke uitstraling der warmte gedurende den nacht, voor hen die onder den blooten hemel willen slapen, een houtvuur of een goede bedekking tot een

dringende behoefte maakt. De toenemende koude belette hem een oog te sluiten, tot hij zich gelukkig herinnerde, dat hij aan de andere zijde van den put eenig maïs-stroo had zien liggen. Hiervan spreidde hij zich een leger. en op en onder het stroo sliep hij in, om eerst met het kriecken van den dag weder te ontwaken. Het was vijf uren in den morgen toen de wagens aankwamen; de boeren hadden het bezwaarlijke nederdalen in het dal van de Giraul in den nacht niet durven wagen. Nu wilden zij tot twee uren des namiddags vertoeven, om hun vee rust en voedsel te verschaffen. Ook Veth kon een handvol groen voor zijn paard koopen.

Zoo slecht als de weg is waarlangs de karavaan in het dal van de Giraul was afgedaald, zoo goed is die waarlangs men aan de andere zijde weder opstijgt. Hier, waar, wegens de verbazende steilte, het opvoeren van zware vrachten schier onmogelijk was, heeft men het „aux grands maux les grands remèdes” toegepast, en hebben de portugeesche ingenieurs een kunststuk verricht dat hun alle eer aandoet. Men heeft den weg aangelegd door een klein dwarsdal, dat van het punt waar het zich van het Girauldal scheidt, eene noordoostelijke richting volgt, en waarin hij zich door middel van viaducten omhoog slingert in dier voege, dat hij zich nu aan de eene, dan aan de andere zijde van het dal vertoont, en men hem van beneden voor een groot gedeelte met het oog kan volgen. Veth, die met kennersblik zoo menigen bergweg in en buiten Europa had gadegeslagen, noemt hem het eenige gedeelte van den wagenweg van Mossamedes naar Humpata dat werkelijk goed en naar den eisch is aangelegd, en nog sterker zijn de uitdrukkingen waarvan zich de enkele andere Europeesche reizigers, die deze streek bezochten, bedienen. Lord Mayo noemt hem „a well engineered

winding road". „One indeed might imagine oneself," voegt hij er bij, „on one of the postroads in the Alps." Von Danckelman is in zijnen lof niet minder uitbundig, maar minder duidelijk. Dat voor zulk een slingerweg diepe insnijdingen in den rotswand en korte, maar hooge viaducten noodig zijn, laat zich begrijpen; maar hoe een weg „in einem steil ansteigenden Bogen an einem Berge sich empor winden" kan, is onbegrijpelijk zoolang een *boog* niet *slingeren* kan zonder het karakter van een boog te verliezen. Veth, die geen haast behoefde te maken, omdat hij met zijn moedig bruintje de trage wagens steeds spoedig kon inhalen, bleef eenigen tijd achter om de karavaan in hare opklimming gade te slaan. „Het was," zegt hij, „een vreemd en schilderachtig schouwspel, de acht wagens met hunne talrijke ossen, afgewisseld door eenige paters in hunne lange zwarte jassen, door de immigranten uit Madera in hunne bonte kleederdracht, door eenige negersoldaten, door de losse reserve-ossen en door de ezels die met het drinkwater voor de immigranten beladen waren, met het oog in hunne langzame opstijging over den stout aangelegden kunstweg te volgen."

Ongelukkigerwijze neemt dit merkwaardige kunstwerk een einde, zoodra men, boven gekomen, den karreweg weder in zijne nagenoeg recht oostwaartsche richting volgt. Men verzinkt dan weder gedurende het eerste half uur in bodemloos zand, terwijl verderop de gedurige afwisseling van dik zand en zware steenen, waaronder hier en daar brokken voorkomen van een halven meter hoogte, het eigenlijk tot eene onverdiende eer maakt, wanneer wij aan het spoor den naam van „weg" geven. Treuriger landschap is bezwaarlijk te vinden; water wordt nergens gezien; waar op ver uiteenliggende plekken eenige plantengroei bespeurd wordt, bestaat hij uit schrale doornstruiken. Deze dorheid

vermindert echter eenigszins bij de halteplaats *Pedra Major*, dus genoemd naar een vervaarlijk groot rotsblok; want hier beginnen zich ook acacia-soorten te vertoonen, die, naarmate men voortgaat, grooter en menigvuldiger worden. Ook het landschap, dat in het verschieft blauwe bergreeksen toont, wordt iets minder eenvormig. De geheele afstand van Giraul tot *Nascente*, ten minste 80 kilometers groot, is wat men in Afrika een „dorstveld” noemt, omdat men er geen middel vindt om den dorst te lesschen. Toch bevinden zich op dezen weg in de rotsen eenige natuurlijke bassins, grootendeels slechts bekend aan de *Mondombe's*, den tusschen de kust en het *Chella-gebergte* wonenden negerstam. Deze bassins worden gedurende het regenseizoen met water gevuld, maar de meeste kunnen slechts weinig bevatten en zijn dus, ofschoon van groot nut voor de menschen, ontoereikend om de ossen behoorlijk van water te voorzien. Het belangrijkste dezer bassins is te *Pedra Grande*, waarom de boeren wenschten die plaats in den vroegen morgen te bereiken. Zij reden dus den geheelen nacht door, met drie halten van nagenoeg een uur, om de ossen een weinig te doen uitrusten, en bereikten *Pedra Grande* des morgens te zeven uren, nadat zij kort te voren het eerste wild, eenige springbokken namelijk, gezien hadden.

Den naam *Pedra Grande*, d. i. groote steenrots (men passeert eenige kilometers vroeger ook een *Pedra Pequena* of kleine steenrots) ontleent deze plek aan een kolossaal rotsgevaarte, geheel kaal, glad en sterk verweerd, dat op eene hoogte van wel 50 meters geschat wordt. Deels in de zijde te halver hoogte, deels op den top, zijn ketelvormige gaten, misschien in lang vervlogen eeuwen door stroomend water uitgehoud, en niet ongelijk aan de bekende *Riesentöpfe* van Luzern. De reservoirs zijn door de zorg der Regeering in dier

voege met gemetselde muren omgeven, dat zij meer water opvangen en bewaren kunnen, en tegelijkertijd is in de nabijheid een huis voor de overnachting van menschen en een steenen veekraal gebouwd, zoodat Pedra Grande meer comforts oplevert, dan de woestijnreiziger recht heeft te verwachten. Ongelukkiger wijze ontbreekt meestal de *matière première*, het regenwater. Wij zagen reeds dat op de kust van Mossamedes zoo goed als in 't geheel geen regen valt. De regenval wordt sterker naarmate men het Chella-gebergte nadert, maar het punt waar Pedra Grande ligt, valt nog buiten den gordel der overvloedige regens, en jaren kunnen voorbijgaan dat de bekkens van Pedra Grande geen noemenswaardige hoeveelheid water bevatten.

Den ganschen nacht waarin de boeren van de Giraul naar Pedra Grande gereisd waren, had Veth den stoet niet verlaten en zijn trouwen klepper aan de hand voortgeleid. Het eerste was geschied op raad der boeren, die hem opmerkzaam maakten op het gevaar dat hier den eenzamen reiziger van de lang niet zeldzame leeuwen dreigt. Waar hij, in schaars door menschen bezochte streken, genoegzaam wild kan bejagen, is de koning van het woud zelden afwezig; hier schijnen de honderden springbokken, die, tot verbazing der reizigers in deze streek, de gras- en waterlooze woestijn bevolken, voor den leeuw het voorname lokaas te zijn. De springbok (*Antilope euchore*) is eene kleine antilopensoort met geelgrauwe huid en korte eenigszins liervormig gebogen horens. Dikwijls ziet men ze op de achterpooten bij de acacia-struiken staan, om van het karig voedsel zooveel mogelijk te kunnen bereiken.

Dat Veth zijn paard niet besteeg had een dubbele reden: hij wilde het voor de volgende dagen sparen, en de moeielijkheden die de weg door de vele steenen in de duisternis

bood, zooveel mogelijk ontgaan. Het was hem een bittere teleurstelling voor het trouwe dier geen water in het reservoir te Pedra Grande te vinden; gelukkig echter kon hij het drinken met het overschot van het voor de immigranten bestemde water, dat niet verder werd medegevoerd, dewijl men zeker kon zijn op de volgende stations genoegzaam water te vinden. Deze gunst van het lot had voor Veth te meer waarde, daar de loodrecht nederdalende zonnestralen al spoedig groote warmte veroorzaakten en ras toenemende hitte beloofden.

De reden om bij de wagens te blijven was met het daglicht vervallen, en hun langzame gang, gepaard met het telkens herhaald stilhouden, was voor onzen voortvarenden reiziger eene ware kwelling. Hij besloot dus, alleen door zijn gids en zijn hond vergezeld, weder te paard te stijgen en vooruit te rijden, om te Nascente halt te houden tot ook de wagens zouden zijn aangekomen.

De weg had zich, na het verlaten der over het algemeen westwaarts stroomende Giraul, steeds verder in noordoostelijke richting voortgezet; maar als, een paar uren voorbij Pedra Grande, deze afstand tot omstreeks 20 kilometers geklommen is, buigt hij zich naar het zuidwesten om, zoodat hij die zandrivier weder meer en meer nadert. Hij voert nu tusschen twee reeksen van geheel kale granietheuvels, die zich tot eene hoogte van 50 tot 200 meters verheffen. Tusschen die rotsheuvels was de bodem zandig en schaars met boomen begroeid, en die er nog waren, toonden grootendeels nauw een spoor van gebladerte, en smachtten naar den regen, die hen weder in hunnen groenen dos zou steken. De hitte nam gedurig toe, en Veth was niet weinig verheugd toen hij Pedra de Providencia bereikte, waar in een nauwe rotsspleet steeds eenig frisch water gevonden wordt,

dat echter te diep ligt om ooit door de ossen bereikt te worden. Door Veth's neger-geleider door middel van een kalebas naar boven gebracht, kon het ten minste dienen om aan zijn paard en zijn hond eenige lafenis te verschaffen.

Tien à twaalf kilometers verder dan Pedra de Providencia ligt de halte van Nascente. Zij heeft hare bekendheid alleen te danken aan hare waterbekkens, die echter voor hem die hier vreemdeling is, niet gemakkelijk te ontdekken zijn. Huizen of tuinen die als middelen ter aanwijzing der plaats zouden kunnen dienen, worden hier niet gevonden; alles is er woest en onbewoond. Terwijl Veth zijn tocht voortzette, had hij het verdriet na eenigen tijd te bemerken, dat zijn gids niet meer achter hem was; misschien vond hij het te moeilijk den snellen gang van „Valk” bij te houden, of had de groote warmte hem tot een weinig rust verlost. In het begin verontrustte Veth zich daar niet bijzonder over: maar toen ook na geruimen tijd de neger niet weder voor den dag kwam, begon hij de zaak minder aangenaam te vinden, vooral ook daar hij wist dat het opsporen van het water niet zonder bezwaar was. Inmiddels werd het al heeter en heeter en begon onze ruiter te vreezen, dat zijn paard onder hem bezwijken zou. Wel naderde hij den spitsen berg in welks nabijheid men hem gezegd had dat het water te vinden was, maar nergens bemerkte hij iets dat hem op het spoor daarvan brengen kon. Verder gaande kreeg hij eerst den berg aan de linkerhand, later in den rug, maar steeds zonder iets van water te merken. Wel zag hij hier en daar de boomen met frisscher groen getooid, maar dit was op zoovele plaatsen het geval, dat het hem niets wijzer maakte. Zoo reed hij in de schier onverdragelijke hitte al verder en verder, totdat hij begon te begrijpen dat hij Nascente reeds lang

voorbij moest zijn. Misschien was het geen groot ongeluk, daar het water van Nascente brak en ongezond is, en bij mensch en dier een soort van buikloop teweegbrengt. Toch was het gemis een teleurstelling, die hem met vreugde het meer en meer dalen der zon deed begroeten, dat hem en zijne viervoetige tochtgenooten althans eenige verademing schonk.

Steeds doorrijdende bemerkte Veth tegen halfzes in den avond eenige afgezette tuinen met zeker wel tot tien meters hooge termieten-heuvels. Nergens hebben de nesten dezer verwoestende insekten, in onze Oost „witte mieren" genoemd, zulk een verbazenden omvang als op Afrika's Westkust. Hunne gebouwen, die aan negerhutten doen denken, zijn sterk genoeg om een mensch te dragen, en worden vaak door de reizigers beklommen om den omtrek beter te kunnen overzien. Weldra kreeg Veth nu ook eene kudde ossen in het gezicht. Tuinen en ossen gaven hem de overtuiging dat hij zich in de nabijheid bevinden moest van de *fazenda's* niet ver van de oevers der rivier Munhino aangelegd door eenige Portugeezen, waaronder er twee waren voor wie hij introductiebrieven van Mossamedes had medegebracht. Hij trad met de ossenhoeders in gesprek, maar de namen der personen die hij noemde, schenen hun geheel onbekend te zijn. Later werd hem de reden duidelijk, toen het hem bleek dat de Portugeezen gewoon zijn zich steeds bij den voor naam te laten noemen, zoodat gewoonlijk ook deze alleen aan de negers bekend is.

Toen Veth naar water vroeg, berichtten hem de negers dat hij het vinden zou, wanneer hij, rechtuit gaande, nog een half uur verder doorreed; en inderdaad bleek dit waar te zijn. Wel was het niet van het zuiverste, maar toch verwikte het mensch en dieren. „Valk", die omstreeks den

middag den kop had laten hangen en strompelend was voortgegaan, werd weder vlug en wakker, en gaf daardoor het overtuigend bewijs, dat hij meer door dorst dan door vermoeienis geleden had. Maar toch was Veth nog niet uit alle moeielijkheid gered, daar hij in groote verlegenheid bleef verkeeren tot wien hij zich wenden zou. Gelukkig zag hij een negerjongen aankomen met een mand op het hoofd, en ofschoon hem zijne pogingen om zich verstaanbaar te maken mislukten, bespeurde hij dat in de mand eenige zaken lagen die alleen bij Europeanen in gebruik zijn. Hij besloot dus eenvoudig die mand in het oog te houden, en had weldra de Europeesche woning, waar zij tehuis behoorde, bereikt. Wel was zij niet bestemd voor een der beide Portugeezen wien hij was aanbevolen, maar hij kon toch van den eigenaar vernemen, dat de één een half uur, de ander slechts een kwartier verder woonde. Behoeven wij nog te zeggen, dat hij na zulk een rit, den *anderen* boven den *éenen* verkoos?

Die andere was de heer Luis Rodrigues, een man die voor geen zijner landgenooten in gastvrijheid bleek onder te doen. Veth werd met hartelijkheid ontvangen en zag weldra de woning van zijn gastheer met al hare geriefelijkheden geheel te zijner beschikking gesteld.

De plaats waaraan de naam van Munhino, Muhino of Minino (1) gegeven wordt, is eene kleine, maar wijd uiteenliggende verzameling van woningen, tuinen, maïsvelden, koffie- en katoenplantages en brandewijnfabrieken, tot drie of vier *fazenda's* behorende, en ontleent haren naam aan eene uit het noordoosten komende rivier, op welker

---

(1) Lord Mayo, von Danckelman, Veth en de kaart van Habenicht schrijven *Munhino*, van der Kellen *Muhino*, Goddefroy *Minino*. Over de schrijfwijze *Muninho* vergelijkte men straks de noot op bl. 260.

westelijken of rechter-oever zij gelegen is, weinige kilometers benoorden het punt waar zij met de Jimbasamenvloeit, om vereenigd met deze de Giraul te vormen. Vandaar dat de voorstelling van von Danckelman, die de Munhino als den bovenloop van de Giraul beschouwt, niets tegen zich heeft dan het spraakgebruik. De Munhino is in den drogen tijd ook al gedeeltelijk eene zandrivier, die echter in diepere plaatsen zelden geheel opdroogt; maar in den regentijd voert zij tamelijk veel stroomend water af. Tot haar gebied behooren verschillende kleine waterlopen, en het is duidelijk dat een van deze, niet de Munhino zelve, aan Veth de beschreven gelegenheid gegeven had, om zich te ververschen, daar hij toen blijkbaar nog vrij ver van de eigenlijke rivier verwijderd was.

Bij Munhino heeft eene splitsing van den weg plaats, die, zal het vervolg van dit reisverhaal duidelijk worden, onze bijzondere opmerkzaamheid vordert. Huilla ligt bijna recht oostwaarts van Munhino, maar wordt er van gescheiden door een schier onoverkomelijk deel van de Chella-bergen, dat de karren noodzaakt met een grooten omweg, waarvoor zij minstens vijf dagen, maar meestal veel langer tijd noodig hebben, eerst noordoostwaarts het dal der Munhino te volgen, en dan de Serra Chella tusschen Bivalla en Lubango over te trekken, om zoo den weg die van Quillengues naar Huilla voert, te bereiken. Wij zullen dezen weg later leeren kennen; thans volgen wij Veth op den anderen weg, die van Munhino nagenoeg recht oostwaarts naar Capangombe gaat, en vandaar naar Huilla voert door eene bergkloof, die te voet of te paard kan bereisd worden, maar voor de karren der boeren volstrekt onbruikbaar is. Hum-pata, dat door een afzonderlijken karreweg met Huilla verbonden is, kan, tenzij langs moeilijke bergpaden, alleen be-

reikt worden over laatstgenoemde plaats, waarvan het in noordwestelijke richting ruim 20 kilometers verwijderd is.

Veth had den morgen na zijne aankomst te Munhino juist met zijn vriendelijken gastheer het ontbijt gebruikt, toen twee van de paters kwamen opdagen. De wagens der boeren waren eerst den vorigen avond te tien uren te Nascente aangekomen, en de boeren hadden er halt gemaakt, waarschijnlijk om in den vroegen morgen hun vee te kunnen drenken met het water dat Veth niet had kunnen vinden. Dit water komt hier in de rotsen voor in drie kommen of plassen, ieder van ongeveer een meter in doorsnede en eenige decimeters diep. Men zegt dat het nooit opdroogt, maar steeds op dezelfde hoogte blijft.

De paters hadden in den nacht den weg naar Munhino al wandelend voortgezet, met het plan om ook verder te voet over Capangombe naar Huilla te gaan. Gaarne had Veth zich nu weder dadelijk bij hen aangesloten, maar hij kon moeielijk Munhino verlaten eer de wagens daar zouden zijn aangekomen, dewijl hij de geringe bagage, die hij voor deze reis had medegenomen, om te vrijer in zijne bewegingen te zijn op een der wagens geladen had, en terug verlangde eer zij voor dagen buiten zijn bereik werd gebracht. Hij sprak derhalve met de geestelijke heeren af, dat zij al vast naar Capangombe zouden doorgaan, en hij zich daar weder bij hen zou voegen. Daar zij te voet reisden en hij zelf over een paard kon beschikken, dacht hij hen spoedig te achterhalen; maar hij had buiten den waard gerekend. De boeren hadden zich lang te Nascente opgehouden, en kwamen eerst des avonds te vijf uren te Munhino, zoodat de kans om de paters nog denzelfden dag in te halen verkeken was, en Veth eerst den volgenden dag naar Capangombe kon voortreizen.

Sedert de reis van Lord Mayo in 1882 was hier veel ver-

anderd. De weg van Huilla naar Humpata schijnt toen nog niet bestaan te hebben, en de Engelschman zag zich genoodzaakt, al zijn bagage over het gebergte, aan welks voet Capangombe ligt, door de Mondombe's naar Humpata te laten sleepen, wat een zevental dagen vorderde. De bezorgdheid voor zijn goed dreef hem aan, om den top, door de boeren „Erickson's kamp" genoemd, herhaaldelijk te beklimmen en er zelfs eenigen tijd te kampeeren. Hij dankte daaraan het genot van prachtige berggezichten en de gelegenheid tot verschillende wetenschappelijke waarnemingen.

De hoogte bepaalde hij op 5400 voet boven de zee, en de ligging op 15° 8' Z. B. en 13° 40' O. L. Wij zouden hiervan geen gewag maken, indien er niet eene bijzondere reden voor bestond. De breedtebepaling wijkt niet belangrijk van de gewone af, maar de lengtebepaling, die zeker eene der grondslagen is van Lord Mayo's kaart, is oorzaak dat Huilla daarop ruim een halven graad meer oostelijk is geplaatst dan op de kaart van Angola, uitgegeven door het *Ministerio da Marinha* van Portugal (Lissabon 1885), die onder andere gevolgd is op de „Spezial Karte von Afrika", bewerkt door Habenicht en anderen, uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het huis Justus Perthes te Gotha (1). Veth heeft zich in afwachting van de waarnemingen, die hij zelf later hoopte te verrichten, in de bepalingen van afstanden aan Lord Mayo's kaart gehouden, die hij destijds allen grond had als de nauwkeurigste te beschouwen die van het

---

(1) De rechte afstand van Mossamedes en Huilla bedraagt in ronde cijfers op de kaart van Habenicht 122, op die van de jongste reis dwars door Zuid-Afrika van Capello en Ivens (1884—5), in *Petermann's Mittheilungen*, 144, op die van Kettler en Muller, uitgegeven door het Geographisch Instituut te Weimar, 160, op die van Lord Mayo 180 en op die van Serpa Pinto 183 kilometers. Vgl. boven, bl. 106.

gebied van Mossamedes bestond. Wij voor ons, niet overtuigd dat de portugeesche gegevens de voorkeur verdienen, en die van Lord Mayo ruim zoo goed in overeenstemming vindende met de verhalen onzer reizigers omtrent de door hen afgelegde tochten, hebben gemeend, tot wij beter zijn ingelicht, de kaart van den Engelschen Lord, die in zijn werk door zulk een uitstekenden cartograaf als Ravenstein werd bijgestaan, niet te moeten loslaten.

Capangombe zelf is geen zeer aantrekkelijke plaats en heeft den naam van zeer ongezond te zijn; Lord Mayo's bediende had er bijna aanhoudend de koorts, zoodat zijn meester dikwijls geheel alleen op den bergtop was. Men heeft echter ook hier weder eenige portugeesche *fazenda's*, waarin vooral suikerriet wordt verbouwd tot het maken van rum of, zooals men hier zegt, brandewijn, en vele vruchtboomen gekweekt worden. De chinaas-appelen van Capangombe, hooggeel of groenachtig van kleur, zijn om hunne grootte en hun zoeten smaak bijzonder geacht. Er is te Capangombe ook een klein portugeesch fort, bestaande uit eenige barakken door een aarden wal ingesloten. Veth nam zijn intrek bij een hier wonenden portugeeschen handelaar, van wien hij vernam dat de paters, het wachten moede, dien morgen reeds zeer vroeg en zonder gids vertrokken waren. Later bleek hem, dat zij eene allerongelukkigste reis hadden gehad. Eerst in den avond van den volgenden dag kwamen zij te Huilla aan, en hunne verhalen maakten het duidelijk, dat zij reeds van den aanvang af verkeerd waren geloopt en daardoor het pad door de kloof hadden gemist. Een paar negers, die zij als gidsen hadden aangenomen, hadden hen langs zeer moeilijke voetpaden rechtstreeks over het Chella-gebergte naar een negerdorpje gebracht. Hier hadden zij den nacht moeten doorbrengen, en

waren hun, trots hun geestelijk gewaad, alle wijn en mond-behoeften, die zij met zich droegen, ontstolen. Zeker zullen zij wel spijt hebben gevoeld, dat zij de komst van Veth te Capangombe niet hadden afgewacht.

Inmiddels had deze, na den nacht te Capangombe te hebben doorgebracht, met zijn vlug en sterk paardje de 40 à 45 kilometers die hem daar, langs den voetweg, nog van Huilla scheidden, op éénen dag, den vijfden na zijn vertrek van Mossamedes, afgelegd. Von Danckelman, die zelf den karreweg bleef volgen, zegt dat de voetweg bezwaarlijk is en zeldzaam gebruikt wordt. Indien hij daarmede iets anders bedoeld heeft dan dat hij voor karren onbruikbaar is, dan heeft hij zich stellig vergist. De snelle tocht van Veth zou op zich zelf reeds voldoende zijn om ons te bewijzen, dat de bezwaren van dien weg niet onoverkomelijk zijn. De verdwaalde paters waren zeker te goed ingelicht dan dat zij er aan zouden gedacht hebben opzettelijk een moeilijken en ongebruikelijken weg te bewandelen; en later zullen wij nog kennis maken met een Belgischen reiziger, die zelfs geen bezwaar maakte dezen weg alleen en op een rijes gezeten af te leggen en die zonder tegenspoed Huilla bereikte (1).

---

(1) In de brieven van Veth in het *Nieuws van den Dag*, later overgenomen in het *Tijdschrift van het Aardrijksk. Gen.*, leest men dat hij Loango, de plaats bestemd voor de kolonisten uit Madera, bezocht al eer hij, van Capangombe komende, Huilla bereikte. Dit is een groote misslag, daar Lubango (want zoo behoort de naam geschreven te worden) eenige uren ten noorden van Huilla ligt. Aan de fout heeft natuurlijk Veth geen schuld; zij rust op een misverstand, waarvan het ontstaan gemakkelijk verklaard wordt door hetgeen in de kleine inleiding, in het *Tijdschrift van het Aardrijksk. Gen.* vóór die brieven geplaatst, over den oorsprong en de samenstelling van brief 3 en 4 gezegd is.

De ligging van Huilla is gezond en aangenaam; maar de plaats zelve is zeer onaanzienlijk. De huizen, omstreeks 40 of 50 in aantal, zijn gebouwd aan de hellingen van een trogvormig dal, waardoor de diepe, maar doorgaans vrij troebele Huilla-rivier stroomt. De huizen, meest gebouwd en bewoond door portugeesche *degradado's*, die hier als winkeliers of handelaars den kost vinden, zijn vuil en armoedig. Een paar Eucalyptus-lanen, door de bewoners geplant, maken het voornaamste sieraad der plaats uit. Als militair station heeft Huilla een fortje, bewapend met een paar oude kanonnen, die vermoedelijk geheel onbruikbaar zijn. De bezetting bestaat uit ongeveer 25 zwarte soldaten, afkomstig uit Loanda. Het is uit de inboorlingen van dat gewest, dat het koloniaal leger in Mossamedes gewoonlijk gerecruteerd wordt, — zeker niet om hunne groote militaire deugden; want als een geweer op hen gericht wordt, gaan zij zonder uitzondering op den loop.

Men ziet uit het gezegde dat Huilla, hoe vaak ook in ons verhaal genoemd, eene plaats van zeer gering gewicht is. Het ontleent zijne beteekenis alleen daaraan, dat hier de hoofdzetel is van de Mission Catholique voor deze gewesten, gesplitst in twee afdeelingen, die aan deze en die aan gene zijde van de Cunene. Laatstgenoemde, wier gebied door de Fransche zendelingen ook Cimbebasië genoemd wordt, naar den stam der Cimbeba's, die dat gebied met de Ovampo's deelt, strekt zich uit van de Cunene tot de Zambesi, en zuidwaarts tot de Oranje-rivier en het gebied der Betjuanen. Zij vormt de Prefectuur van den beroemden Père Duparquet, aan wien de ontsluiting en de beschaving van Afrika als om strijd de duurste verplichting hebben. Sedert 1879 gewagen de geographische tijdschriften van alle natiën telkens van zijne stoute tochten door Ovampo-, Amboëlla- (of Umbella-)

en Damara-land, en wat van den loop der Okovango-rivier bekend is, zijn wij voornamelijk aan hem verschuldigd. Hoewel zijn streven voornamelijk op de oprichting en vruchtbaarmaking van zendings-stations gericht is, kan niemand meer dan hij overtuigd zijn, hoe weinig zonder grondige kennis van land en volk de pogingen der zendelingen kunnen baten. De onvermoeide man brengt ook dikwijls een bezoek aan het zendingshuis te Huilla. Lord Mayo had het genoegen hem hier in 1883 te ontmoeten, en hetzelfde voorrecht viel, zooals wij later breeder vermelden zullen, ook nu en dan aan onze reizigers ten deel.

De Missie aan deze zijde der Cunene staat onder de leiding van den Bisschop van San Paolo de Loanda, die het Seminarium, dat zich vroeger in de stad bevond, naar Huilla verplaatst heeft. Ook is de Supérieur dezer instelling, Père José Maria Antunes, een Portugees. Geen wonder dus dat de Portugeezen gewoon zijn van de *portugeesche* Missie te Huilla te gewagen (1), ofschoon vreemdelingen den indruk krijgen, dat het fransche element hier den boven-
toon voert.

In den laatsten tijd hebben de Missie groote tegenspoeden getroffen. Aan deze zijde der Cunene had zij nog een tweede station te Humbe of Hombe, een fort gelegen ter plaatse waar de Lubango- of Calculavar-rivier, door de boeren Honig-rivier genoemd, zich met de Cunene vereenigt. In November 1885 kwam te Huilla het bericht, dat Humbe door eene vereeniging van negervolken was aangevallen; wegens den ellendigen staat der verdedigingsmiddelen werd er straffeloos gemoord, geroofd en geplunderd, zoodat het zendingsstation althans tijdelijk moest worden opgeheven. Niet beter

---

(1) Zie boven, blz. 120.

verging het de Missie aan de andere zijde der Cunene, waar zij, behalve in Amboëlla-land, ook een station had in het land der Ukuanjama's (van der Kellen schrijft Onkonjama's), die tusschen de Cunene en de Okovango wonen. Kort vóór het overlijden van Veth is hier een moord aan de zendelingen gepleegd, waaraan alleen Frère Gérard, een Ier van geboorte, die sedert te Huïlla bleef wonen, ontkwam. Toen de geruchten van deze gruweldaad tegelijk met die van den dood van Veth Europa bereikten, meenden niet weinigen dat ook hij een der slachtoffers van de woede der zwarten geweest was; maar hij was van de plaats van den moord minstens wel 450 kilometers verwijderd. De aanleiding was, naar het bericht van van der Kellen, gelegen in de gewoonte, in die streken gevolgd, om na den dood eens konings 21 dagen te laten verlopen, eer zijn opvolger in zijne rechten treedt, zoodat er gedurende dien tijd eene volslagen regeeringloosheid heerscht. De bevolking maakt zich die dagen ten nutte om naar hartelust te rooven en te moorden, en zich op hare vijanden te wreken. De Koning Onbadi was plotseling, zoo men meende aan vergift gestorven, en daar de negers op de blanken, die hunne goden verachtten, waarschijnlijk sedert lang geen goed oog hadden, gaven zij hun de schuld en maakten allen van kant die in hunne handen vielen. Het streven der paters was sedert vooral op het behoud en de versterking van het station in Amboëlla-land gericht (¹).

---

(1) Wij lezen in *Petermann's Mittheilungen*, 1886, S. 217, in de *Proceedings of the R. Geogr. Society*, 1886, bl. 455, en in het *Tijdschr. v. h. N. Aardr. Gen.* 1886, V. en M., bl. 500, dat P. Duparquet op het plateau van Amboëlla een nieuw station gesticht heeft, genaamd „Notre-Dame-des-Amboëlla”, en gelegen op 15° 8' Z. B. en 16° 14' O. L. van Greenwich, op eene hoogte van 1350 meters. Uit een nog later bericht, *T. v. h. N. A. G.*, t. 2, p., bl.

Daar de prediking des Evangelies op de zwarten geen indruk schijnt te maken, hebben de Paters der Mission Catholique een anderen weg ingeslagen, om christelijke beschaving te midden der heidensche barbaarschheid te doen post vatten. Deze bestaat in het opkopen van slavenkinderen, waartoe, al geschiedt het in eenigszins vermomden vorm, overvloedige gelegenheid bestaat, ten einde dezen eene christelijke opvoeding te geven. Zij worden onderwezen in de leer der Roomsche kerk, in lezen, schrijven en rekenen, in den landbouw en verschillende handwerken die hen in staat stellen in eigen onderhoud te voorzien. Zijn zij genoeg in jaren en kunde gevorderd, om meer zelfstandig te kunnen optreden, dan krijgen zij hun vrijbrief en een stuk grond. Echter wordt, vooral in den eersten tijd, voortdurend nog eenig toezicht op hen gehouden, en worden zij geholpen waar eigen krachten te kort schieten.

Van der Kellen noemt ook het station van Huïlla eene stichting van Père Duparquet; zij is in allen gevalle zijner waardig. De plaats voor de gebouwen is uitmuntend gekozen. Zij liggen ongeveer een half uur gaans Z. Z. O. van Huïlla, in een zeer schoon dal, aan de zuidzijde begrensd door het hooge gebergte dat de inboorlingen „Onondovia Ondiala” noemen. Midden door dit dal vloeit een riviertje, dat door de blanken Moucha, door de negers Ombuje genoemd wordt, en, oostwaarts stroomende, na de rivier van Huïlla te hebben opgenomen, zich in de Calculavar ontlast. De gebouwen der stichting, die ook zelve wel eens Moucha genoemd wordt, zijn allen ruim, net en doelmatig ingericht, en, met uitzon-

---

688, blijkt, dat dit station zeer ongelukkig is geweest; dat het pas gesticht gebouw spoedig door brand is verwoest, het hoofd der missie door zware koortsen is geteisterd, en de nieuw aangekomene P. Genié dadelijk zelf aan het werk moest gaan om eene nieuwe woning te bouwen.

dering van het huis St. Joseph geheeten, allen aan den linkeroever der rivier gelegen. Men vindt er een kapel met een orgel, een grooten tuin, waarin allerlei Europeesche groenten en vruchten worden gekweekt, en keurig bebouwde akkers, die in de behoefte aan maïs en ander voedsel voorzien. Het Seminarium voor de opleiding van geestelijken telt, nevens eenige blanken, thans ook een viertal negers. Ongeveer zeventig kinderen van alle kleuren zijn ruim gehuisvest en worden door de paters opgevoed. Behalve deze internen bezoeken ook eenige blanke externen de ruime en luchtige lokalen, waarin, behalve een goed lager onderwijs, ook een cursus van landbouw gegeven wordt, waaraan praktische lessen verbonden zijn. Jaarlijks heeft er een openbaar examen plaats, dat door alle notabelen in den omtrek wordt bijgewoond.

Wat misschien nog het meest de verwondering gaande maakt van den vreemdeling die de gebouwen der Missie bezoekt, is het groot aantal nieuwe landbouwwerktuigen die men er steeds in gebruik ziet. Op de binnenplaats van het eerste huis aan de zijde van Huilla, dat onder de leiding staat van den ondernemenden Frère Narcisse, ziet men zich omringd door zulk een menigte van vaak met vee bespannen karren, zoovele ploegen, eggen, dorschmachines enz., dat men zich verplaatst waant in een Europeesche modelboerderij. Iets verder ligt een tot het Seminarium behoorend huis, in welks werkzaal een aantal draaibanken, cirkelzaagbanken en dergelijke, door een rosmolen en ossen gedreven, den bezoeker den indruk geven, dat hij zich in een groote fabriek bevindt. Bij de Portugeezen in den omtrek is doorgaans niets van deze zaken te bespeuren. In den allerlaatsten tijd echter hebben eenige weinigen, die 30 of 40 jaren op de oude manier hadden voortgesukkeld, ziende hoevele voor-

deelen deze werktuigen opleveren, zich tot de paters gewend om dergelijke machines voor hen te ontbieden, aan welk verzoek steeds met de meeste bereidwilligheid wordt voldaan.

Aan alles is duidelijk te zien, dat deze grootsche instelling over ruime middelen kan beschikken, en geene uitgaven die de eer der Europeesche beschaving ophouden, behoeft te ontzien. Iedere Europeaan die deze streken bezoekt, wordt er, tot welk kerkgenootschap hij ook moge behooren, met groote hartelijkheid en gastvrijheid ontvangen, en ook Veth mocht er reeds bij dit eerste bezoek den grondslag leggen van die vriendschappelijke verhouding, die voor hem gedurende zijn verblijf te Humpata, en meer nog voor zijne reisgenooten, toen zij na zijn overlijden derwaarts waren teruggekeerd, van zoo onberekenbaar nut is geweest.

De afstand van Huilla tot Humpata bedraagt nog ongeveer 20 kilometers in noordwestelijke richting. De beide plaatsen zijn verbonden door een zijtak van den grooten weg, die van Huilla in meestal zuidoostelijke richting langs de Calculavar-rivier naar Humbe aan de Cunene voert, en noordoostwaarts gaat naar Muninho Grande ¹⁾, waar hij zich splitst

---

(1) Het punt zelf komt in de brieven van Veth ter sprake, *T. v. h. A. G.*, tweede Serie, D III, V. en M., bl. 202, maar zonder dat een naam genoemd wordt. Op een schetskaartje van van der Kellen, stroomt langs dat punt een zijtak van de Lubango dien hij *Muhino Grande* noemt, en die weder een kleineren tak opneemt, enkel *Muhino* geheeten. Bij eene splitsing der groote wegen is natuurlijk eene halteplaats, en wij vonden reeds dikwijls dat in deze streken halteplaatsen eenvoudig genoemd worden naar de rivier waaraan zij liggen. Intusschen is het eenigszins onwaarschijnlijk dat de rivier, en dus ook de halteplaats, denzelfden naam dragen als de ons bekende *Muhino* of *Munhino* aan de westzijde van het Chella-gebergte. De rivier aan de oostzijde heet op de kaart van Lord Mayo *Muninho*, terwijl daarentegen de kaart van de jongste reis van Capello en Ivens in *Petermann's Mittheilungen*, 1887, no. 2, juist die aan de westzijde

in een meer oostelijken tak, die naar Quillengues, en een meer westelijken, die over Bivalla naar Mossamedes leidt. Beide takken kruisen de Lubango-rivier, maar de kruispunten zijn wel 12 of meer kilometers van elkander verwijderd. De zijweg naar Humpata moet, toen de boeren daar pas gevestigd waren, zeer bezwaarlijk zijn geweest; de kolonisten hebben zelve daarin, in het belang hunner transporten, groote verbetering gebracht, maar nog altijd moeten een steile bergrand bestegen en drie riviertjes doorwaad worden.

Veth logeerde te Huilla één of twee nachten in het Missiehuis en kreeg er vele inlichtingen omtrent de plaatsen waar, en de personen bij wie hij zich ossen zou kunnen verschaffen. Hij wist waarschijnlijk toen reeds, of vernam het anders uit den mond der paters, dat hij ook te Humpata daarin niet of slechts onvolkomen slagen zou. Hij verlangde echter ook om andere redenen met die plaats spoedig kennis te maken en, weldra de reis langs genoemden zijweg voortzettende, vond hij zich ook daar de hartelijkste ontvangst bereid. Het verhaal van de lotgevallen der transvaalsche boeren, die, na lange omzwervingen, zich hier onder bescherming van het portugeesche gouvernement hebben nedergezet, zullen wij tot eene andere gelegenheid bewaren; hier zij alleen opgemerkt, dat zij, met uitzondering van den portugeeschen *Chefe* of plaatselijken kommandant en enkele portugeesche handelaars, de eenige bevolking van Humpata uitmaken. Die plaats ligt op een plateau, waarvan het noordelijk deel is ingesloten door twee hooge bergreeksen, welke vlak in het noorden zoo dicht tot elkander naderen, dat zij

---

Muninho noemt. Klaarblijkelijk bestaat er dus verwarring tusschen twee zeer op elkander gelijkende namen, tenzij de verschillen alleen in de uitspraak bestaan en de namen werkelijk identisch zijn. Wij hebben gemakshalve de onderscheiding van Lord Mayo's kaart behouden.

slechts door het dal der Humpata-rivier gescheiden zijn, terwijl zij, naar oost en west divergeerende, in het zuiden den blik vergunnen onbelemmerd over eene onafzienbare vlakke te dwalen, waardoor de rivier. vereenigd met de Naine, haren loop naar de Calculavar vervolgt. De woningen der boeren liggen aan den voet van den bergrug. De vlakke is groen en geeft den indruk van vruchtbaarheid. Het klimaat is over het algemeen niet ongezond, maar eenigszins ruw en eer koud dan warm te noemen. De wisselingen der temperatuur zijn echter zeer groot. Terwijl 's morgens te zes uren de thermometer meermalen niet meer dan 5° C. wijst, stijgt hij tegen den middag veelal tot de hoogte van 22° C. Vaak strijken gure winden over de vlakke en des nachts vriest het dikwijls.

In het midden der plaats ligt een zeer weinig beteekenend fortje, met een aantal blanke en zwarte soldaten bemand, en hier woont ook de *Chefe*, Antonio de Paiva, die met eene dochter van Botha gehuwd is. Daar de boeren allen streng gereformeerd, en de Portugeezen bijna zonder uitzondering trouwe zonen der katholieke kerk zijn [de kleine protestantsche gemeenten in Portugal bestaan bijna geheel uit daar wonende vreemdelingen], heeft dit huwelijk iets raadselachtigs. Goddefroy meende ons te kunnen verzekeren, dat de Paiva in het tevens als kerk dienende schoollokaal der boeren, ten overstaan der gemeente, belijdenis van den hervormden godsdienst had afgelegd, terwijl v. d. Kellen in een zijner brieven zegt, dat hij bij uitzondering luthersch schijnt te zijn. Hoe het zij, dit voorbeeld van toenadering tusschen twee blanke rassen, zoo verschillend in voorkomen, taal en zeden, verdient zeer onze aandacht, en de Paiva moge dan protestantsch zijn, het voorbeeld door v. d. Kellen vermeld van eene boerendochter die met een katholieken Engelschman getrouwd is en duldt dat hare kinderen in de leer der roomsche

kerk worden opgevoed, is een bewijs dat ook verschil van godsdienst geen onoverkomelijken slagboom stelt tusschen de blanken van verschillenden landaard, die hier, in gering aantal, te midden eener zwarte en barbaarsche bevolking leven.

De hoeven der boeren, ongeveer 30 in getal, liggen over een afstand van ongeveer een paar uren verspreid. Zij bestaan uit aanzienlijke grondstukken, waarop door de meesten, met vrij goede uitkomsten, eenige Europeesche groenten worden verbouwd, alsmede eenige maïs voor eigen gebruik, ofschoon zij, naar men zegt, dit graan goedkoper van de Mondombe's koopen dan zelven telen kunnen. Veel land is dus nog onbebouwd gebleven; trouwens de aan een zwervend leven gewende boeren schijnen vooralsnog den akker- en tuinbouw niet bijzonder genegen te zijn. De hoeven zijn van elkander gescheiden door breede, rechtljnige en elkander onder rechte hoeken kruisende, niet geplaveide, maar met gras begroeide wegen.

Het merkwaardigste van deze wegen is het kristalheldere water dat er overal doorheen is geleid. Daar er van Mei tot November hier geen regen valt, is het noodzakelijk voor kunstmatige bevloeiing der akkers en tuinen te zorgen. Toen de boeren zich hier pas vestigden, ontbrak het daarvoor aan alle middelen, en was het graven eener waterleiding eene dringende behoefte. Slechts door gezamenlijken arbeid was dit werk te volbrengen. De boeren besloten de taak onder elkander te verdeelen; zij splitsten zich, zonder iemand te verschoonen, in groepen, en iedere groep was verplicht een bepaald aantal meters per dag gereed te maken. Men ontleende het water aan de meergemelde rivier die ten noorden van Humpata stroomt, en groef kanalen een meter diep en breed, waarvan de bodem en de wanden met groote en

kleine keien werden bekleed, die zich, ook zonder cement, zoo vast aan den kleiachtigen bodem hechtten, dat zelden eenige reparatie vereischt wordt. Het water stroomt snel en is altijd helder en koud. Het wordt voor zooveel noodig naar de hoeven afgeleid, terwijl het overtollige wordt uitgestort in een tweede riviertje, dat de vlakke ten zuiden van Humpata doorstroomt, een der drie die men moet doortrekken, als men van Humpata naar Huilla gaat. Terwijl dit werk in vollen gang was, is de Gouverneur van Mossamedes opzettelijk naar Humpata gekomen om de boeren zijne belangstelling in hun werk te toonen, en heeft hij hun zoo- wel over de soliditeit van het werk, als over de snelheid waarmede het vorderde, zijne „bijzondere tevredenheid” be- tuigd.

De huizen der boeren zijn zeer eenvoudig. Zij zijn laag en zonder verdieping en enkel van hout en rood leem op- getrokken; de meeste bevatten slechts twee woonvertrek- ken, ofschoon er ook met meer kamers worden aangetroffen. De wanden dezer kamers zijn met kalk gewit, en tot een zekere hoogte boven den bodem, bij wijze van lambriseering, met gele oker geverfd. De kleine, lage vensters zijn ge- sloten met stukken wit katoen, in plaats van glas; de deuren zijn op oud-hollandsche wijze in een boven- en onderdeur verdeeld; de daksparen zijn met reepen van huiden aan- elkander bevestigd. Er heerscht in deze woningen eene echt hollandsche zindelijkheid; het eenige waarvoor misschien de hollandsche huisvrouwen den neus zouden optrekken, is de gewoonte om de vloeren met een mengsel van leem en koemest te bepleisteren. Dit mengsel wordt spoedig zoo hard als ijzer, zoodat het stuiven wordt tegengegaan, geeft aan den vloer een gelijkmatige kleur en is volkomen vrij van allen onaangename reuk. Ook de meubelen zijn allen

hoogst eenvoudig, maar niet onbehagelijk; de tafels en stoelen zijn vervaardigd van eene donkerbruine houtsoort en niet zelden met ivoor of been ingelegd.

Men kan na deze beschrijving wel nagaan, dat de indrukken die Veth van Humpata ontving, nogal gunstig waren, te meer daar ook die krachtige, forsgebouwde mannen, die hem met ongeveinsde hartelijkheid te gemoet kwamen, hem groote sympathie inboezemden, en hij volstrekt in hen de boeven niet kon zien, die de pessimistische von Danckelman in hen meende te vinden. In één gewichtig opzicht echter kon Humpata hem niet medevallen. Ook als hij het nog niet geweten had, zou zich bij den eersten aanblik de gedachte aan hem hebben moeten opdringen, dat hij bezwaarlijk eene plaats zou hebben kunnen vinden, minder geschikt om het eigenlijk doel zijner komst, het opkopen van trekossen, te bereiken. Want kudden van eenige beteekenis zijn te Humpata niet te vinden. Het gras dat hier groeit, spichtig en schraal, schijnt bovendien zeer schadelijke eigenschappen te bezitten. Het rundvee, vroeger der boeren voornaamste rijkdom, is op onrustbarende wijze verminderd. Hunne schapen en bokken zijn geheel uitgestorven, en met hunne paarden is het niet veel beter gegaan. Wij spreken hier nu niet van de ontzettende verliezen die zij op den tocht van de Transvaal naar Humpata geleden hebben; maar alleen van de rampen die hun veestapel na de vestiging ter laatstgenoemde plaats hebben getroffen. Dáár vee te houden of aan te fokken schijnt volstrekt onmogelijk te zijn; zeventig percent van alle dieren sterven eer zij een maand oud zijn, en van het leven zijner ossen is de boer geen oogenblik zeker, daar zij gedurig voor aanvallen van longziekte, brandziekte, galziekte en andere, soms raadselachtige, kwalen blootstaan. De algemeene verarming die daaruit voortvloeit,

is zeker eene der voornaamste redenen, waarom de boeren op hunne nieuwe woonplaats niet altijd tevreden zijn, en reeds in 1883 een groot gedeelte hunner, onder ontzettende moeielijkheden en gevaren, den terugtocht naar de Transvaal ondernomen en volbracht heeft. De boeren die nog noemenswaardige kudden bezitten, laten deze, als eenig middel om ze bij leven en gezondheid te bewaren, op een afstand van twee tot vier dagreizen van Humpata op lager gelegen weiden grazen. Slechts vijf of zes genieten nog een tamelijken welstand, maar er zijn er velen die nog slechts een half dozijn trekossen hebben, en geen koeien of eenig ander vee meer bezitten. Voor het transportrijden, anders één hunner voornaamste bestaanmiddelen, zijn zij dus verplicht zich te combineeren en het loon onder elkander te verdeelen, — het loon dat op zich zelf ruim genoeg zou zijn, maar aanzienlijk verminderd wordt doordien meestal een deel van het vee onder de zware taak bezwijkt⁽¹⁾.

De tijd dien Veth bij afwisseling te Huilla en te Humpata en op kleine tochtjes in den omtrek doorbracht, duurde elf dagen. Het was voorzeker voor hem een periode van groote inspanning en bezwaren, maar hij had dan toch het geluk onder velerlei moeielijkheden zijn doel volkomen te bereiken. Wij moeten ons herinneren dat hij *trekossen*, en wel ten getale van 16, noodig had, en dat een trekos behoorlijk gedresseerd moet wezen, wil hij bruikbaar zijn. Te Humpata kon hij er slechts twee machtig worden, die misschien kort te voren van een transport-tocht waren teruggekeerd; andere kocht hij eenige uren buiten Humpata, de meeste van een portugeeschen handelaar op 5 à 6 uren afstands ten zuiden

---

(1) Van der Kellen zegt, dat op een transport naar Mossamedes en terug, dat met 20 à 30 p. St. betaald wordt, veelal 4 à 5 ossen verloren gaan, die per stuk op eene waarde van 3 à 4 P. st. worden gesteld.

van Huilla. De prijs dien hij er voor betaalde was gemiddeld £ 4 à £ 5, wat onder de omstandigheden vrij matig is te achten. Al die ossen liet hij naar Humpata bijeendrijven, om vandaar langs den gewonen karreweg den tocht naar Mossamedes te ondernemen. Op die reis stelde hij ze onder de hoede van een 33jarigen Kaffer, Frans geheeten, die met de boeren uit de Transvaal was medegekomen, goed Hollandsch sprak en met de gewoonten der Europeanen bekend was. Onder zijne vele goede eigenschappen behoorde ook dat hij een goed schutter was; onder de kwade dat hij te veel smaak had voor de *agoa ardente*. Hij werd aangenomen om eerst de ossen naar Mossamedes te drijven, en vandaar als koetsier de kar naar Humpata te geleiden, tegen een huurprijs van f 120. Ook huurde Veth een voorlooper, die bij een ossenkar onmisbaar is, om steeds bij het voorste span te gaan en dit telkens den weg op te trekken dien allen, paar voor paar, moeten volgen. De voorlooper was een knaap van ongeveer 15 jaren en zou met dezen tocht f 36 verdienen.

Intusschen was Botha, van wien Veth te Munhino afscheid had genomen, met zijne metgezellen, zoo het schijnt zonder bijzondere tegenspoeden, te Humpata teruggekomen. De kennismaking werd van beide zijden hartelijk vernieuwd, en daar Veth zijn goeden vriend te kennen gaf, dat hij in Humpata en zijne bevolking veel behagen had gevonden, en daarom besloten had die plaats, althans voor den eersten tijd, tot zijn hoofdkwartier te kiezen, om vandaar, in verschillende richtingen kortere of langere uitstapjes te maken, bood Botha hem een huis te huur aan, dat voor zijn doel bijzonder geschikt en tamelijk bewoonbaar was. Evenals alle andere huizen van Humpata uit hout en leem samengesteld, bevatte het, bij uitzondering, niet minder dan vijf kamers, een keuken

en een stal, terwijl er een uitgestrekt stuk gronds voor tuin en weide aan verbonden was.

Toen al deze beschikkingen gemaakt waren, haastte Veth zich om de terugreis aan te vangen. Hij wilde daartoe niet denzelfden weg inslaan dien hij gekomen was, maar gaf de voorkeur aan den veel langeren karreweg, daar hij ook dezen, met het oog op de latere reis met zijn eigen wagen, wenschte te verkennen. Wij bezitten van hem over dien tocht geenerlei aantekeningen, en ternauwernood enkele aanduidingen in zijne brieven. Ook aan zijne reisgenooten heeft hij er niet veel van verhaald; hij was altijd gewoon geweest weinig over zichzelf te spreken. Dat wij zijne beschrijvingen van het terrein en de bezochte plaatsen missen, is echter geen groote schade, daar wij diezelfde plaatsen in het Zesde Hoofdstuk in het verhaal van den karretocht zullen weervinden.

Het weinige wat wij van dezen tocht weten of met eenige zekerheid gissen kunnen, is het volgende. Hij vertrok in den vroegen morgen van den 1sten Januari 1885 van Huilla in noordwaartsche richting naar Lubango, de niet ver van de bronnen der Lubango-rivier gelegen kolonie van Maderanen, waar vermoedelijk de chef hem gastvrijheid verleend heeft, evenals hij later groote vriendelijkheid aan v. d. Kellen heeft betoond. Vandaar zal hij den tweeden dag over de noordelijke hellingen van het Chella-gebergte gereden zijn naar Bivalla of Biballa, aan de westzijde van de Chella-keten, waar de schoone en uitgestrekte *fazenda* van den heer de Campos ligt, wiens gastvrijheid zoo hoog door von Dancelman wordt verheven, en die waarschijnlijk ook aan Veth geen nachtverblijf zal hebben geweigerd. Den loop der Munchino-rivier volgende, bereikte hij vermoedelijk in twee dagen de *fazenda* van zijn vroegeren gastvriend Rodrigues. Op de

kaart van lord Mayo is aan den karreweg tusschen Bivalla en Munhino eene plaats aangewezen die den naam van Assumpção draagt; zij wordt in de berichten onzer reizigers nergens met name genoemd, maar is waarschijnlijk ook al in hoofdzaak eene portugeesche *fazenda*, waar Veth den derden nacht kan hebben doorgebracht. De weg van Bivalla tot Munhino schijnt te lang voor eene enkele dagreis. Dat er op deze wijze slechts twee dagen voor de reis van Munhino naar Mossamedes overschieten, schijnt minder bezwaar te hebben, ofschoon daaraan op de uitreis drie dagen besteed waren; want toen had Veth met den tragen voortgang der karren te worstelen, die hij herhaaldelijk moest opwachten, en nu reisde hij geheel alleen en behoefde ook den snellen gang van zijn paardje niet ten behoeve van een gids in te toomen. De gids dien hij te Mossamedes gehoord had, die echter toen niet dadelijk met hem vertrekken kon, maar hem eerst tusschen de Bero en de Giraul achteropkwam, en die reeds omstreeks Nascente van hem wegliep, had zich niet meer vertoond, en heeft nooit meer van zich doen hooren. Mogelijk is het dat Veth voor sommige moeilijke gedeelten van den weg een gids heeft aangenomen, maar zeker dat hij alleen te Mossamedes terugkwam. Later op de reis met zijn eigen kar naar Humpata, wees hij aan Goddefroy, tusschen de Giraul en Pedra Grande, de plaats waar hij door een gewerschot den kop had vermorzeld van een groote slang, die zich tot een aanval op zijn hond gereed maakte. Indien de heenreis slechts 5, de terugreis 6 dagen heeft geduurd, dan is dit alleen aan den grooten omweg voor de laatste genomen toe te schrijven. In waarheid heeft de spoed van de terugreis die van de uitreis aanmerkelijk overtroffen, en het mag zeker wel betwijfeld worden, of ooit, hetzij een Portugees of een Trekboer, den

karreweg van Humpata tot Mossamedes met zoo groote snelheid heeft afgelegd.

Den 6^{den} Januari, des namiddags te vier uren, kwam Veth te Mossamedes terug, waar hij met open armen ontvangen werd. Of hij over dien tocht tevreden was, zal niemand vragen die hem gekend heeft. Zoo alleen, geheel onafhankelijk van de inzichten van anderen, steunende op eigen moed en eigen hulpmiddelen te reizen en over alle zwarigheden te zegeprelen, was steeds zijn grootste genot geweest. Maar hij maakte daarvan geen ophef. Groote woorden gebruikte hij zelden; hij meende ze te moeten bewaren voor groote gevaren en groote daden; maar noch een gevaar noch eene daad werden licht als groot door hem aangemerkt.

De volgende woorden, letterlijk aan een brief van hem ontleend, teekenen het best hoezeer hij over dezen tocht dacht. Den 8sten Januari schreef hij onder den verschen indruk uit Mossamedes aan zijn vader: „Ik wil u nu alleen maar mededeelen, dat ik in alle opzichten zeer tevreden ben; dat het land met zijne bewoners, zoowel boeren als Portugeezen, mij uitstekend bevallen; dat de omstandigheden zeer gunstig zijn; dat vele streken die ik ben doorgetrokken, eene hoeveelheid vogels opleveren die in aantal en verscheidenheid al mijne verwachtingen overtreft, en waaronder zonder twijfel nog verscheidene nieuwe soorten voorkomen, en dat de moeielijkheden aan het reizen naar verschillende zijden verbonden, veel geringer zijn dan ik mij had voorgesteld.”

VIJFDE HOOFDSTUK.

Van der Kellen en Goddefroy te Mossamedes in Veth's afwezigheid. — Het Kerstfeest en de Oudejaarsavond. — Eene inlandsche begrafenis. — Terugkomst van Veth. — De Indische ponies. — Paarden in Zuid-Afrika. — De Tsetse-vlieg. — Aankomst der trekossen. — De ossenwagen, zijne bespanning en besturing. — Veth's eigen ossenwagen voltooid en beproefd. — De heer Hodister en zijn rijos. — Veranderingen in het dienstpersoneel. — Afscheidsfeest. — Een ongeval bij het vertrek. — Opmarsch naar Quipollo.

Gedurende Veth's afwezigheid hadden zijne reisgenooten ieder zooveel mogelijk aan hunne taak gewerkt en van de beleefdheid en gastvrijheid der blanke bevolking genoten. Voor het verzamelen van ethnologica was te Mossamedes niet veel gelegenheid geweest; want Goddefroy had gedurende die weken voor het huis en al het daarin achtergelatene moeten zorgen en alle verantwoordelijkheid daarvoor gedragen. Van der Kellen was eenige malen op jacht geweest; maar zijne excursies hadden hem geen enkel zoogdier en slechts een 17tal vogels opgeleverd, — waarlijk niet veel voor zulk een lang verblijf. De avifauna schijnt trouwens in het binnenland rijker te zijn dan aan de kust.

De overeenkomst met de vogels van Liberia, die wij te Banana opmerkten, heeft nu plaats gemaakt voor een zeer groot verschil. *Alcedo cristata* is de eenige soort door Bütikofer genoemd, die ook te Mossamedes werd gevonden. In sommige gevallen zijn dezelfde genera vertegenwoordigd, maar dan toch door andere soorten. De Meropiden van Liberia (*albicollis*, *gularis*, *erythropterus*) zijn te Mossamedes vervangen door *Merops aegyptius*; in plaats der Nectarinia's van Liberia (*chloropygia*, *aurea*, *fuliginosa*) bezit Mossamedes *Nectarinia fasciata*; voor *Pycnonotus obscurus* van Liberia treedt in Mossamedes *Pycnonotus nigricans* op. Doch wij willen deze vergelijkingen niet voortzetten, daar de armoede der verzameling van v. d. Kellen ons licht aan dwaling zou blootstellen. Wie toch zou uit het ontbreken van exemplaren eener soort onder een zoo gering aantal, tot haar geheel ontbreken in het land waar dit gering aantal gevangen werd, durven besluiten? Over de andere klassen van dieren zullen wij hier niets zeggen; want ofschoon ook daaronder zich waarschijnlijk wel het een en ander bevindt dat te Mossamedes gevangen is, kunnen wij dit voorloopig van geen enkel exemplaar met zekerheid zeggen. De meeste groepen zijn nog in het geheel niet onderzocht, en wij hebben ook eenige redenen om te denken, dat wat te Mossamedes gevangen is in vele gevallen niet gescheiden werd gehouden van wat te Huilla en Humpata en op den weg derwaarts werd verkregen.

Bij gelegenheid van het Kerstfeest hadden onze reizigers te twaalf uren in den nacht eene groote mis in de kerk bijgewoond. De Gouverneur was daarbij tegenwoordig, begeleid door eene militaire eerewacht. De kerk was eivol. en na den afloop der plechtigheid werden onze reizigers genoodigd ten huize van den Majoor die hier met het

militair commandement is bekleed. Den volgenden morgen bleek hun, dat een dief van hunne afwezigheid had gebruik gemaakt om een horloge van Veth te ontvreemden. De dader werd spoedig gevat, daar hij het gestolene reeds verpand had. Het bleek dat de zwarte bediende dien Veth van Loanda had medegebracht, de schuldige was. Hij werd tot dwangarbeid veroordeeld, na reeds dadelijk 50 rietslagen ontvangen te hebben. De Oudejaarsavond was door Goddefroy en van der Kellen huiselijk in hunne eigene woning gevierd. Zij dronken een glas wijn op de gezondheid van hunne bloedverwanten en vrienden, hun afwezigen chef en het succes der expeditie. Drie dagen te voren hadden zij hunne photographiën laten maken. Zij waren met de beide broeders Morgado voorgesteld op hetzelfde blad, ten bewijze der innige harmonie die te Mossamedes tusschen de ingezetenen en hunne hollandsche vrienden bestond. Het verdient opmerking dat deze photographie is vervaardigd door den notaris Toulson te Mossamedes, die ook door andere proeven bewezen heeft, dat hij dit vak, schoon slechts als liefhebber, niet ongelukkig beoefent.

Den 3den Januari had Goddefroy, terwijl van der Kellen met zijn vriend, den Officier van Gezondheid, op jacht was, eene inlandsche begrafenis bijgewoond. Het lijk eener vrouw, zou ter aarde besteld worden; het was, in doeken gewikkeld, in een van latten getimmerden en met donkerblauw gaas bespannen bak gelegd, op welks deksel een groot wit kruis was geschilderd. Een in wit gekleede priester schreed vooraan, en daarachter volgden de mannen die den bak aan handvatsels droegen. Na ieder kwartier ongeveer werd de bak op een bankje gezet, waaromheen de geheele begrafenisstoet een lijkdans uitvoerde, terwijl inmiddels de priester het deksel opende en met

een witten doek eerst het gelaat der overledene en daarna zijn eigen gelaat afveegde. De heer Toulson verhaalde bij gelegenheid dezer begrafenis aan Goddefroy, dat bij de Mondombe's, als een man op sterven ligt, zijne vrouw alle middelen aanwendt om de geslachtsdrift bij hem op te wekken, en hem niet verlaat eer hij geheel koud is geworden.

En nu was, zonder dat verder iets bijzonders was voorgevallen, de 6de Januari, de blijde dag van Veth's terugkomst, aangebroken; hij had zijne reismakkers gezond weergevonden, en maakte ook op hen den indruk van goede gezondheid, ofschoon zij zich niet konden ontveinzen, dat hij er een weinig vermoeid uitzag. Er was echter bij hem geen zweem van een gedachte om nu eens eenige rust te nemen. Dadelijk moesten de handen aan 't werk geslagen worden, om alles voor de aanstaande reis naar het binnenland gereed te krijgen. Slechts ééne omstandigheid bracht een klein oponthoud te weeg. Op denzelfden dag toch waarop hij terugkeerde, kwam ook de portugeesche mailboot aan, die voor de reizigers brieven medebracht, maar, daar zij na twee dagen weder vertrekken zou, hen allen ook in de noodzakelijkheid bracht ten spoedigste de brieven gereed te maken die zij naar Europa wilden medegeven. Veth schreef toen den brief waarin de woorden voorkomen aan het slot van het vorig hoofdstuk vermeld. Maar die brief behandelde nog een ander gewichtig punt, welks regeling zeker den schrijver veel overleg had gekost, maar dat toch in zijn gewonen kalmen en beslist ten toon in weinige woorden werd afgehandeld. Wij kunnen niet beter doen dan, na een paar regelen ter toelichting, ook dat gedeelte van den brief af te schrijven.

Wij hebben reeds vroeger ⁽¹⁾ gewag gemaakt van zes aan Veth behorende Indische ponies, waarvan er twee, de bruin

---

(1) Bl. 121.

Valk en de schimmel Bob, door hem naar Afrika waren medegenomen. Een span bonte waren kort na zijn vertrek uit Europa verkocht, maar een span stekelzwarte, ongeveer 7 en 8 jaren oud, die in den zomer van 1884, toen hij er mede in Arnhem vertoefde, door hunne vlugheid en onvermoeibaarheid dagelijks het voorwerp der bewondering van het publiek geweest waren, had hij als reserve achtergelaten, misschien toen reeds met het plan, om, als de proef met het eerste span voldeed, ook het tweede, dat inmiddels bij den heer Stegerhoek, Directeur der Rijschool te Leiden, gestald was en met de meeste zorg verpleegd werd, naar Afrika te doen overkomen. Zij waren, evenals Valk, van Soemba of Sandelhout-eiland afkomstig, en hadden de reis van Java naar Nederland zonder eenig bezwaar volbracht. Ook in Nederland, zelfs op het tochtig terrein der Tentoonstelling, hadden zij steeds den besten welstand genoten. Ziehier nu wat Veth over die paardjes aan zijn vader schreef.

„Op mijn reisje heb ik uitstekende diensten gehad van mijn paard, waarom ik besloten heb ook de beide andere naar hier te doen vervoeren. Ingesloten zijn eenige brieven die ik u verzoek te verzenden en die hierover handelen. De eerste is aan de Directie der Afrikaansche Handelsvennootschap, om haar te verzoeken de paarden over te voeren per stoomschip *Afrikaan*, en u van den tijd van vertrek kennis te geven. De tweede is aan den heer Westerman (Directeur van *Natura Artis Magistra*), met verzoek om een hok of stal om ze in te vervoeren. De derde is aan den heer Stegerhoek, om hem van de zaak kennis te geven en te verzoeken, voor de meê te zenden tuigen en het voer te zorgen. Ik heb die brieven opengelaten om u in staat te stellen van den inhoud kennis te nemen en in overleg met die heeren de noodige maatregelen te beramen.”

De overige brieven waren van dezelfde beknoptheid, en toch bestond er bij niemand eenige twijfel omtrent hetgeen hem te doen stond om de verschillende maatregelen goed in elkander te doen grijpen. Iedereen was bereid om den moedigen reiziger te helpen, die zich ook altijd beschikbaar had gesteld om hulp aan anderen te verleen, en binnen tien dagen vertrok de *Afrikaan* naar Banana, de beide ponies, in een wel ingerichten stal, met de noodige dekken en voedsel voor de reis, en een oude tilbury, die nog inderhaast het noodige herstel had ondergaan, alsmede de ook geheel in orde gebrachte tuigen voor het aanspannen, met zich voerende. Hoe het na de komst te Banana met deze ponies gegaan is, zullen wij later vermelden.

Veth had inderdaad reden om eenigszins trotsch te zijn op de aanvankelijke uitkomst zijner proef om de wildernissen van Zuid-Afrika, waar schier alle paarden bezwijken, met ponies uit den Indischen Archipel te berijden. Het paard is in Zuid-Afrika laat ingevoerd, en is er nooit recht te huis geworden. Het is er aan velerlei ziekten onderhevig, en wordt vaak door een plotselingen dood weggerukt. De gevaarlijkste dezer ziekten, bij uitnemendheid de *paardenziekte* genoemd, is eene besmettelijke longziekte, die, naar men meent, voornamelijk door het inademen van de vochtige avondlucht of het eten van bedauwd gras veroorzaakt wordt. Zij openbaart zich door schuim dat den neus van het dier uitloopt, en door hevige zweeten, en heeft een snel verloop, daar zij zich meestal in een paar uren beslist. Het schijnt echter dat ook nog andere ziektevormen, veroorzaakt b. v. door slecht drinkwater, schadelijke grassoorten, en al de ontberingen waaraan het paard op Afrikaansche reizen is blootgesteld, onder den naam van paardenziekte begrepen worden. Is dit zoo, dan laat zich te minder aannemen wat

de Afrikaansche boeren beweren, dat het paard de paardenziekte slechts eenmaal krijgt, wat trouwens ook door anderen weersproken wordt. Toch is op deze meening een onderscheid gebaseerd, dat op de geldelijke waarde van een paard beslissenden invloed heeft. Men noemt een paard dat de ziekte gehad heeft, een „gezouten” paard, en een paard dat ze nog niet gehad heeft, maar in den regel vroeger of later krijgen zal, een „ongezouten”. Volgens Tromp's „*Herinneringen uit Zuid-Afrika*” zijn in de Transvaal de „gezouten” paarden van £ 25 tot £ 50 waard, d. i. 25 % meer dan de ongezoutene (1). In Angola schijnen paarden, ofschoon op de jacht onmisbaar, over het geheel uiterst schaarsche te zijn, en reeds vroeger merkten wij op, dat die der boeren te Humpata nagenoeg geheel zijn uitgestorven.

En nu hadden de ponies van Veth, na de verschillende klimaatsveranderingen die zij reeds op hunne reizen van Indië naar Nederland, van Nederland naar de Congo, van de Congo naar Mossamedes, hadden doorgestaan, en na de veelvuldige rijtoeren waartoe zij in die verschillende gewesten waren gebezigd, gezondheid, moed en kracht volkomen bewaard. Zij hadden zich ook in Angola tegen gure nachten, slecht drinkwater en schraal voedsel volkomen bestand getoond, en het paard „Valk” althans had op dien 22daagschen tocht met zijn meester, dien het nooit had in den steek gelaten, wel een examen afgelegd, waardoor het aanspraak kreeg op het recht om tot een „gezouten” paard gepromoveerd te worden. Veth trouwens had de deugden van het Indische paardenras door langdurige ervaring leeren

---

(1) Bl. 55. Nogal een verschil met de bewering van von Danckelman, S. 39, dat in de Transvaal een gezouten paard 100 à 150, een ongezouten slechts 5 à 6 P. st. waard is!

kennen. „Klein, maar harmonisch gebouwd, met sterke, droge beenen, taai, vurig en vast van tred, zoowel op smalle als op glibberige paden" (1), voldoen zij aan alle eischen die een reiziger aan een paard mag stellen. En toch . . . maar wij willen niet vooruitloopen.

Misschien hebben zich vele lezers verwonderd, dat wij van de ziekten en plotselinge sterfte der paarden, en ook vroeger van het onverwacht verlies van ossen gewagende, nog in het geheel niet gesproken hebben van de beruchte tsetse-vlieg, die doorgaans de gevaarlijkste vijand, van paarden en runderen niet alleen, maar ook van schapen, geiten en honden geacht wordt. Ten opzichte van die tsetse-vlieg is nog altijd veel onzeker en raadselachtig. Zij is nog steeds in de musea van Europa zeer schaarsch vertegenwoordigd, zoodat men zelfs nog geen zekerheid heeft omtrent hare plaats in het systeem, en de soorten die men er in kan onderscheiden. Het geslacht wordt *Glossina* genoemd, en men kent thans, nevens vier allen in Afrika voorkomende soorten: *morsitans*, *longipalpus*, *tachinoides* en *tabaniformis*, nog eene vijfde soort die in Australië te huis behoort. Of al die soorten even gevaarlijk zijn, kan men niet bepalen; *Glossina morsitans* wordt gewoonlijk als de typische tsetse-vlieg beschouwd.

Sedert lang is door de entomologen aan degenen die ontdekkingstochten in de binnenlanden van Afrika ondernemen, aanbevolen hunne aandacht op dit insect te vestigen. Konde wij slechts onzen uitstekenden dipteroloog, den heer van der Wulp, er eens heen zenden, wij zouden wel spoedig verder wezen. Maar gewoonlijk zijn de reizigers geen

---

(1) Zie Laméris, in den *Catalogus der afdeling Nederlandsche koloniën van de Amsterd. Tentoonst.* van 1883, Groep II, bl. 134.

entomologen, en bemoeien zij zich wel het minst met de vliegen, omdat die zelden in 't oog loopend fraai en dikwijls moeielijk te conserveeren zijn. Dat Afrika van kwaad-aardige vliegen wemelt, daarvan weten de meeste reizigers te spreken. Ook Veth zegt in een zijner brieven: „Ik geloof niet dat eenig ander gedeelte der wereld zoo overvloedig met vliegen begiftigd is als Afrika, en onder deze komen honderden stekende soorten voor, die een mensch van 's morgens tot 's avonds geen rust laten en door alles heen bijten; die verder het vleesch bederven, het tam gedierte dooden, kortom, het den mensch zoo onhoudbaar mogelijk maken.” Maar wie nu eigenlijk die vijanden zijn, daarvan weet men nage-noeg niets; van der Kellen heeft eenige soorten van diptera gevangen, die door den heer v. d. Wulp gedetermineerd zijn; maar het is een klein begin van een onafzienbare taak.

De uitzondering die de tsetse-vlieg op deze onbekendheid der Afrikaansche vliegen schijnt te maken, is meer schijnbaar dan wezenlijk. Iedereen spreekt er van en er zijn een aantal verhandelingen over geschreven⁽¹⁾; maar zelfs de gewichtigste vraag: hoeveel men van de verhalen omtrent de doodelijke uitwerking van haren steek mag gelooven, is niet uitgemaakt. Is het niet vreemd dat die doodelijke uitwerking zich alleen bij de gewone tamme dieren doet gevoelen? Is het niet vreemd dat, terwijl runderen en paarden in grooten getale aan hare beet sterven, de gevolgen daarvan bij den mensch niet veel erger zijn dan die van een gewonen muggebeet?

---

[1] Wij vermelden slechts „*Let's over de Tsetse-vlieg [Glossina]*” door F. M. van der Wulp, in Deel XXVII van het *Tijdschrift der Entomologische Vereeniging*, waar niet minder dan 15 verschillende verhandelingen zijn opgesomd. Hierbij kan men o. a. nog voegen: „*La mouche tsetse*”, in het *Tijdschrift P Afrique explorée et civilisée*, T. III, p. 115.

Ook aan Veth is het onderzoek van de tsetse-vlieg aanbevolen; maar het resultaat zijner nasporingen was geheel negatief. „Van de doodelijke uitwerking van de steken der tsetse-vlieg,” zoo schrijft hij, „hoor ik hier weinig. In deze streken zijn nog geene daardoor geleden verliezen bekend; wel verneem ik dat deze vlieg meer oostelijk, ofschoon in geringe mate, voorkomt. Ik hoor dat thans in Europa door vele entomologen aan het gevaarlijke van den steek der tsetse-vlieg getwijfeld wordt; maar mij dunkt dat deze quaestie bezwaarlijk op zoo grooten afstand kan worden uitgemaakt. Geloofwaardige boeren hebben mij verzekerd, dat rundvee, paarden, schapen, geiten en honden door den steek dier vlieg worden gedood, en het schijnt moeielijk voor het gelijktijdig sterven van dieren van zoo verschillende soort eene andere oorzaak te vinden.”

De vreeselijke verliezen van vee door de boeren op hunnen tocht uit de Transvaal naar Humpata geleden (1), worden door hen voor een groot gedeelte aan de tsetse-vlieg toegeschreven, en wij weten dat Veth daarover dikwijls met Botha heeft gesproken, wiens geloof aan het gevaarlijke dier vlieg steeds onwrikbaar vaststaat. Zijne ervaring en de door Veth aangevoerde grond zijn stellig niet zonder gewicht; maar aan den anderen kant is het zeker, dat groote en plotselinge sterfte van het vee in Afrika dikwijls van het voorkomen der tsetse-vlieg geheel onafhankelijk is en alleen door klimatische oorzaken wordt teweeggebracht, waarvan wij nog menig voorbeeld zullen te vermelden hebben; dat de analogie met zoovele andere tweevleugelige insekten, die wel, als zij in grooten getale optreden, uitermate lastig kunnen zijn, maar toch nooit het leven in gevaar brengen,

---

(1) Zie boven, bl. 231.

rechtmatigen twijfel wekt; en dat het onverklaarbaar is, waarom het vergift bij den beet dezer vlieg uitgestort, genoegzaam zou zijn om een paard of een os te doden, maar voor den mensch, dien zij evenzeer aanvalt, zonder ernstige gevolgen zou zijn. Zou het ook kunnen wezen, dat de tsetsevlieg dikwijls voorkomt juist in die streken of onder die omstandigheden welke om andere redenen voor het vee gevaarlijk zijn, en dan van zijn wegsterven de schuld krijgt; juist zooals bij ons de maan nog door velen als de wolkenverdrrijfster beschouwd wordt, omdat men ze alleen aan den *wolkelozen* hemel in al haren luister ziet pralen.

Daar nog slechts weinige dagen noodig waren om alles voor het vertrek gereed te maken, verheugden zich onze reizigers dat den 7^{den} Januari de vier kisten met buskruit, die zij genoodzaakt waren geweest te Banana achter te laten, met een zeilschip werden aangebracht. Daar nu den elfden Januari ook de ossendrijver Frans met de ossen aankwam, scheen er niets meer aan de uitrusting te ontbreken. Hij bracht er echter slechts 14 mede, want met opzet had hij een tweetal bij een portugeeschen landheer te Bivalla achtergelaten. Daar toch zouden de grootste moeilijkheden van den weg eerst recht beginnen; en hij meende dat de 14 overige dan reeds genoeg zouden zijn afgemat, om de versche krachten der beide achtergelatene als een gewenschte hulp bij het bestijgen van den hoogsten bergrug te doen aanmerken.

Wij hebben reeds meermalen gewag gemaakt van den arbeid aan de kar besteed: hier is het de plaats om daarover in eenige nadere bijzonderheden te treden; vooraf echter een woord over de ossenkar als transportmiddel in Zuid-Afrika in het algemeen.

Al wie ooit in de Kaapkolonie of in de boerenrepublieken

gereisd heeft, weet dat daar de ossenkar het gewone, het onmisbare vervoermiddel is, en dat het reizen in Zuid-Afrika zeer duur is, omdat het met den koop- of huurprijs van zulk een wagen en van 16 in den regel voor het trekken noodig geachte ossen wordt bezwaard. Aan de kar zelve is niet veel bijzonders op te merken. Het is een kolossale, lompe, maar sterke, vierwielige, van achteren met een beweegbare klep voorziene vrachtwagen, die minstens een 3000 engelsche ponden kan laden⁽¹⁾, en als hij voor het vervoer van personen gebruikt wordt, met een kap of huif, meestal *de tent* genoemd, wordt overspannen. Merkwaardiger is de wijze van inspannen en besturen. Aan den disselboom van den wagen wordt een trektouw bevestigd, dat van ossenhuiden vervaardigd is. De huid wordt tot dat einde in water geweekt, en als zij zacht genoeg is, in lange reepen gesneden, waarvan er gewoonlijk vijf in elkander worden gevlochten. Het dus gevormde touw spant men zoo strak mogelijk tusschen twee boomen, en laat het dus drogen tot het weder hard is. Vervolgens worden aan dat touw, op afstanden van telkens zeven voet, de noodige jukken bevestigd. Ieder juk is voor twee ossen bestemd en heeft in het midden een kram, die door middel van reepen ossenhuid stevig met het trektouw wordt verbonden. Het laatste juk is aan den disselboom zelve bevestigd en de daaraan gespannen ossen worden de *achterossen* genoemd, en vervullen een gewichtige rol, daar zij den wagen moeten sturen. Als de rechteros bij zijn naam genoemd wordt, drukt hij links tegen den boom en doet den wagen die richting opgaan; terwijl de linker os op zijne beurt het tegenovergestelde doet. Daar nu op de wegen allerlei hindernissen, zooals groote steenen, gaten in den grond, boo-

(1) Voor een vracht van 4000 eng. ponden, gewoonlijk het maximum geacht, vinden de boeren 20 ossen noodig.

men in den weg en dergelijke vóórkomen, moet dit sturen met veel nauwkeurigheid volbracht worden. Bij het inspannen wordt het trektouw, met de jukken er aan, recht vóór den wagen op den grond gelegd, waarna men de ossen bij hun naam oproept om zich ieder op zijne plaats te stellen. Zij plaatsen zich in een dubbele rij, met de koppen naar het trektouw gericht, waarna men het voorste juk op den nek der beide *voorossen* legt. Deze hebben beide een lederen riem door den neus, dien de voorlooper in de hand houdt om ze daarmede te sturen. Vervolgens wordt het tweede juk op het tweede paar ossen gelegd, en zoo verder, tot men komt aan de achterossen, die aan den boom geplaatst zijn. Als alles gereed is neemt de koetsier de zweep, waarvan de stok 4 en de slag 5 meters lang is. Zij is vervaardigd van de huid van een antilope, en zoodra de voerman door een paar klappen, waarvan het geluid ver hoorbaar is, het teeken heeft gegeven, zetten de ossen zich tegelijk in beweging.

Het blijkt uit het hier gezegde dat een gedresseerde os zijn naam kent en daarnaar luistert, en dat dit bij het besturen van het span niet zonder gewicht is. Von Danckelman hield dit voor een illusie van zijn ossendrijver; maar behalve dat het feit op zich zelf niet zoo heel bevreemdend is, meenen wij op dit punt meer vertrouwen in onze reizigers te mogen stellen, omdat zij veel grooter ondervinding van de ossenkar hadden, en Veth en Goddefroy zich veel moeite hebben gegeven om op de karretochten naar Humpata en Benguella met al de mysteriën van het inspannen en besturen der ossen bekend te worden. Zelfen plaatsten zij soms de ossen voor den wagen en speelden zij om beurten voor koetsier, terwijl Frans, die deze liefhebberij niet begreep, voor plezier mocht gaan schieten. Het doel was zich, ingeval van ongelukken, ook zonder Frans te kunnen red-

den, en desnoods geheel zonder koetsier te kunnen reizen. De namen der 16 door Veth gekochte ossen worden door Goddefroy vermeld. Zij waren bijna allen zuiver Hollandsch en mogen ook hier als curiositeit.eene plaats vinden: Knuppel, Widikal (?), Fijnzand, Mooiveld, Verzand, Grasveld, Hartman, Zeeman, Lierman, Biesterveld, Koerland, Rooiveld, Voorhouder, Zeeland, Donker en Flik

De prijs, dien een vreemdeling voor huur of koop van een ossenwagen en toebehooren in Zuid-Afrika moet betalen, is natuurlijk zeer verschillend naar de hoedanigheid, de plaatselijke gesteldheid en de omstandigheden; maar in ieder geval verre van gering te noemen. In de Kaapstad, zegt von Danckelman, betaalt men voor den wagen van £ 95 tot £ 150 en voor iederen os £ 5—8. De heer Schüssler kocht te Port Elisabeth een ossenwagen met tent voor £ 120 en moest voor een compleet span van 16 ossen met de vereischte tuigage nog £ 128 betalen (1). Het is nutteloos meer voorbeelden bij te brengen, daar het verschil zonder kennis der omstandigheden niet kan beoordeeld worden. Te Humpata kan men, weder volgens von Danckelman, een wagen, die doorgaans lang niet meer nieuw is en vele tochten heeft meêgemaakt, met ossen en verder toebehooren voor niet minder dan £ 250 kopen, waarbij echter in aanmerking komt, dat men bij wederkoop daarvoor nagenoeg denzelfden prijs terugontvangt, afgerekend het verlies door het sterven van ossen ondergaan. Voor korte toeren kan het verkieslijk zijn een wagen met trekvee en tuig per dag te huren, als het juist is dat men daarvoor te Humpata slechts één pond behoeft te betalen, en dan nog de verhuurder den ossendrijver en den voorlooper voor zijne rekening houdt.

(1) Schüssler, *Zuid-Afrika populair geschetst*. Amsterdam, 1878, bl. 9.

Het geval van Veth was eenigszins bijzonder. Hij zou, volgens zijne plannen, de kar en het trekvee voor langen tijd, misschien eenige jaren, noodig hebben, en van korte tochtjes, waarvoor hij beter een kar met toebehooren huren kon, was geen sprake. De hooge prijzen voor vaak halfversleten voertuigen, waarvan de schrijvers over Zuid-Afrika gewag maken, hadden hem op het denkbeeld gebracht, in Nederland, vóór zijn vertrek, een kar te laten maken, die hij geheel tot zijn beschikking zou hebben, en die geheel overeenkomstig zijne wenschen en inzichten was ingericht. Ongelukkig bewoog hem de zucht tot besparing van kosten een tweewielig voertuig te kiezen, dat natuurlijk meer voorzorg bij het laden eischte en op de slechte wegen veel meer aan gevaar van omstorten was blootgesteld. De afmetingen van die kar waren vrij wat grooter dan gewoonlijk. De lengte bedroeg 4 meters, de breedte 1.76, de wielen hadden een omtrek van 5.36 meters; zij was van een dubbele kap of huid voorzien, gespannen over ijzeren bogen, en met eenige tusschenruimte voor de ventilatie. Veth had bepaald dat de vracht tot niet meer dan 3500 engelsche ponden zou worden opgevoerd, en woog daarom alles zorgvuldig af wat voor de lading bestemd was. Wat er te veel bleek te zijn, zou met eene andere gelegenheid naar Humpata vervoerd worden. Gedurende Veth's afwezigheid was de kap voor de derde maal wit geverfd, om zooveel mogelijk het inregenen te beletten en haar beter bestand te doen zijn tegen de aanraking van doorns en stekels. De kist van Goddefroy werd voorop met ijzeren schroefbouten vastgezet, en bestemd om tot zitbank te dienen, en tevens tot bergplaats van de ammunitie en de gereedschappen, die men onderweg zou kunnen noodig hebben.

Den 12^{den} Januari werd Frans gelast des morgens te

elf uren met de bespannen kar voor de woning der reizigers te verschijnen, ten einde een proefrit daarmede te ondernemen. Tot deelneming aan den tocht waren uitgenoodigd de broeders Morgado, de notaris Toulson, Gustave Stenfeld, kapitein van *La Ville d'Anvers*, en Kapitein Arthur Hodister, lid der *Association Africaine du Congo*, welke laatste naar Mossamedes was gekomen om betrekkingen aan te knopen met de zendelingen te Huïlla, en reeds aan Veth vergunning had gevraagd, en natuurlijk gekregen, om hem op zijn tocht derwaarts te vergezellen. De heer Hodister zou die reis doen met een rijos, een middel van vervoer waarvan wij nog niets vernomen hebben, en dat toch niet zelden schijnt voor te komen. Te Mossamedes en elders worden nu en dan stieren en ossen als rijdieren gedresseerd⁽¹⁾, en het rijden op deze dieren wordt als zeer gemakkelijk aanbevolen. Men doorboort ze, nog vóór zij volwassen zijn, het kraakbeen van den neus, en steekt later in de opening een ijzeren stang, gebogen in den vorm van een halven cirkel, aan welker uiteinden de teugel wordt vastgemaakt. Alleen zeer tamme rijossen kunnen dit neusijzer ontberen en worden bestuurd door middel van een touw, dat door de bedoelde opening is gestoken. De zadel wordt somtijds vervangen door een goed gevuld kussen, waaraan de stijgbeugels hangen. Aan het gebruik van den rijstier of rijos worden vele voordeelen toegekend. Hij moet zeer goed kunnen draven en ook wel voor een korten tijd galoppeeren; zelfs zijn stap moet, als het vereischt wordt, zoo snel zijn, dat een neger te voet hem niet kan bijhouden. Zijn gang over de zandige, met steenen bezaaide wegen moet zekerder zijn dan die van een paard;

(1) Zie Monteiro, *Angola and the river Congo*, II, p. 218; Mar Buchner, *Reitochsen in Südwest-Afrika*, in *Gartenlaube*, 1885, S. 482.

hij moet minder spoedig kreupel worden en langer zonder water kunnen blijven. Wij gelooven echter, dat de rijos zijn goeden naam vooral daaraan te danken heeft, dat het in niemands gedachten opkomt met hem te doen wat men met een paard doet; dat niemand hem gebruikt wanneer hij spoed heeft, en niemand, als hij er op gezeten is, de karavaan van dragers, waarbij hij het best past, vooruitsnelt.

Bij den proefrit, waarvan wij zooeven spraken, nam echter ook Hodister plaats in de kar, die dus in het geheel, het reisgezelschap medegerekend, met acht personen bezet was. De proefrit duurde drie uren en werd zonder ongelukken tot aller genoegen volbracht. Alleen de ossendrijver Frans schudde over de ongewone zwaarte van den wagen eenigszins bedenkelijk het hoofd. Veth was bijzonder tevreden, en toonde dit door aan Goddefroy, die hem zoo ijverig bij het gereed maken van den wagen had bijgestaan, dien avond tot gedachtenis een remontoir-horloge te schenken.

Tot het weinige wat nu nog vóór de afreis te verrichten viel, behoorden enkele beschikkingen met betrekking tot het zwarte dienstpersioneel. De Kabinde Mohammed⁽¹⁾ (een latere opgave van Goddefroy, die hem tot een Zanzibariet maakt, is reeds om zijn Arabischen naam waarschijnlijker) had zijn meester, die hem te Banana gehuurd, op zijne kosten met de stoomboot naar Mossamedes medegevoerd en reeds een voorschot verleend had, weinig genoegen gegeven, daar hij zich sedert de aankomst te Mossamedes, in weêrwil van menige gevoelige afstraffing, herhaaldelijk aan verregaand misbruik van sterken drank had schuldig gemaakt. Een onverbeterlijken dronkaard mede naar de binnenlanden te nemen, ware dwaasheid geweest. Hij werd dus den 13^{den} Januari uit zijn dienst weggejaagd en is later met Kapitein Hodister naar

(1) Zie boven, bl. 164.

Banana teruggekeerd. Gelukkig deed zich reeds den volgenden dag gelegenheid voor, om de opengevallen plaats weder aan te vullen. De heer Jean Perley, gemachtigde van de Paters te Huilla, was in het bezit van een 17jarigen negerjongen, Pollo geheeten, dien hij voor goeden prijs aan Veth wilde verkoopen. Hunne overeenkomst was, dat de jongen drie maanden op proef zou dienen tegen een maandelijksche vergoeding, en dat, als hij in dien proeftijd voldeed, hij, na het verstrijken daarvan, in vasten dienst van Veth zou overgaan, voor eene som van *f* 132. Dit is, naar portugeesche begrippen, geen slavenhandel, omdat de verkochte vóór een beambte, in tegenwoordigheid van twee getuigen, verklaren moet, dat hij den kooper dienen wil; omdat hem behalve kost en kleeding ook een klein maandelijksch loon wordt gewaarborgd, en omdat hem dit contract slechts voor drie, en in sommige gevallen vijf jaren bindt. Pollo heeft steeds goed voldaan, maar of de heer Perley zich door deze onderhandeling het vertrouwen, door de Paters in hem gesteld, heeft waardig betoond, en of het volkomen eerlijk was, zich een jongen, die naar de gewone schatting 50 gulden waard was, met 132 gulden te laten betalen, zullen wij aan zijn plaats laten. Er wordt op dat punt der slavernij in portugeesch Afrika veel door de vingers gezien; want algemeen wordt erkend dat die instelling er zoodanig in den maatschappelijken toestand is geworteld, dat eene algeheele afschaffing vooralsnog onmogelijk is.

Daar nu niets meer te bezorgen was, werd de afreize op 15 Januari bepaald, en ofschoon Veth door zijn langdurige afwezigheid slechts weinig van de gastvrijheid der burgers van Mossamedes had kunnen genieten, wilde hij hun toch doen zien, hoezeer hij hunne welwillendheid waardeerde. Hij bood hun dus den avond vóór zijn vertrek in zijne wo-

ning een afscheidspartij aan, die door omstreeks 25 gasten werd bijgewoond. Ook op Afrika's Westkust kan een feestdronk niet zonder de schuimende Champagne gebracht worden. De Portugeezen dronken op Neerlands Koning, op de Hollanders, op den vader des reizigers, op het welslagen zijner expeditie. Hun toasten werden door Veth in het Portugeesch beantwoord, met dankzegging voor alle welwillendheid te Mossamedes ondervonden en alle genoegens waarin hij en zijne reisgenooten hadden mogen deelen. In het bijzonder dankte hij den heer Lourenço Morgado, die onvermoeid al het mogelijke gedaan had om de Expeditie van dienst te zijn. Tot één uur in den nacht bleef men genoegelijk bijeen.

Den volgenden morgen moesten nog eenige afscheidsbezoeken gemaakt worden en moest nog hard aan het laden van den wagen worden gewerkt, zoodat het vier uren in den namiddag werd eer het vertrek kon plaats hebben. Schier op het laatste oogenblik had er nog een ongeval plaats, dat Veth veel verdriet veroorzaakte. Van de jonge honden, deels op reis geboren, deels door den doctor aan van der Kellen ten geschenke gegeven, waren er gezamenlijk nog slechts drie over. Veth wilde ze medenemen naar Hum-pata. Nu had hij een zak met 25,000 reis (ongeveer f70) in koperen munt gereedgemaakt, om de uitgaven onderweg te bestrijden. Hij nam dien op om hem achter op den wagen te werpen, maar nam zijn worp te kort, zoodat de zak afgleed en nederkwam op een der jonge honden, die tot aan zijn voeten was gekropen om hem te liefkoozen. Het arme dier was half verpletterd en gaf onmiddellijk den geest. Goddefroy zegt, dat het de lieveling van zijn chef was. Het ongeval noopte Veth zich te bedenken en van het medenemen der jonge honden, als ongeschikt voor het rei-

zen op den ossenwagen, af te zien. Nu moest echter inderhaast nog iemand gezocht worden, die voor de bewaring zou zorg dragen, waardoor nogmaals eenig oponthoud veroorzaakt werd.

Eindelijk ging de trein op marsch. Hij werd geopend door den wagen met 14 ossen, bestuurd door Frans, en begeleid door den voorlooper en door Goddefroy, wien Veth het toezicht op den wagen had opgedragen. Pollo volgde met de beide paarden aan de hand. Vijf honden, waarvan vier van Java afkomstig waren, liepen blaffend heen en weder. Hodister, die zich te Munhino van den stoet zou afscheiden en den voetweg over Capangombe naar Huilla zou inslaan, zat op zijn rijos, op een hem door Veth geleenden zadelen met eene parasol van dezelfde herkomst in de hand. Met en naast hem wandelende sloten Veth en van der Kellen den trein, die tot Quipollo door een geleide van talrijke vrienden omstuwd bleef.

ZESDE HOOFDSTUK.

Ongeval aan de kar op den weg naar Giraul overkomen. — Halten te Giraul en Pedra Grande. — Veth en Goddefroy worden ziek. — Het water te Nascente gevonden. — Van der Kellen verdwaalt. — Veth en Hodister genieten te Munhino de gastvrijheid van den heer Rodrigues. — Hodister vervolgt alleen de reis over Capangombe naar Huilla. — Ontmoeting van boeren van Humpata bij „het verlaten huis.” — Reis langs de Munhino naar Bivalla. — Diensten door den heer da Costa aan de reizigers bewezen. — Liefderijke verpleging van Veth te Bivalla. — Het Quaggaveld. — Gedwongen stilstand van de kar. — Eene weggeloopte slavin. — Veth voegt zich weder bij de kar. — Van der Kellens tocht naar Huilla om hulp te zoeken. — Lubango. — De wagen op den top van het Chella-gebergte gebracht. — Veth rijdt vooruit naar Humpata en laat den wagen van den top afbrengen. — Hereeniging der reizigers te Humpata.

De Officier van Gezondheid, die zoovele beleefdheden aan onze reizigers had bewezen, had te Quipollo een tuin of buitenverblijf, en wachtte hen daar op, hen niet loslatende, eer zij er in toestemden het middagmaal met hem te gebruiken. Met van der Kellen en Hodister liet Veth zich daartoe overhalen, maar Goddefroy moest bij den inmiddels voortrijdenden wagen blijven. Na een oponthoud van een

paar uren wandelden zij dezen achterop; maar al te spoedig, helaas! hadden zij hem ingehaald. Het was donker en de brave Frans was wel wat beneveld door de vele slokjes die hij bij het afscheidnemen had genoten. Het gevolg was dat één der wielen van de kar in een diep gat was geraakt, waaruit het, wegens de zware lading, onmogelijk was los te krijgen. Nog een ander ongeluk was aan Goddefroy overkomen. Een hond, luisterende naar den maleischen naam van *maljan*, en door Veth aan Goddefroy geschonken, was onderweg vermist geraakt. Toen Veth met de andere heeren bij de kar was aangekomen, en deze ongevallen vernomen had, werd er besloten de kar uit te spannen, maar haar verder in de duisternis ongemoeid te laten, en haar der volgenden morgen vroeg te ontpakken en los te werken, en onmiddellijk daarna reed Veth te paard terug om den hond op te zoeken. Hij slaagde daarin niet, ofschoon de hond niet voor goed verloren was, zooals wij later zien zullen.

De nacht werd zonder bedekking in de open lucht doorgebracht, wat wegens de vinnige koude verre van aange naam was. Geen wonder dan ook, dat den volgenden morgen reeds te halfvier alle handen aan het werk waren om de kar te bevrijden, wat eindelijk, met de vereende krachten van al de ossen, gelukte. Inmiddels was het halfacht geworden; de tocht werd nu onmiddellijk voortgezet, en des namiddags te halfvijf was de karavaan zonder verderen tegenspoed aan de Giraul. Zij daalde langs de steile helling in het dal af, waar menschen en dieren hunnen dorst laafden aan den in de diepte aanwezigen put. Er werden eenige spijzen bereid en van den eigenaar der uitgestrekte, hier aanwezige katoenplantages kocht men eenig voeder voor het vee. Daarna steeg men langs den fraaien, vroeger beschreven kunstweg naar boven, tot men, op het

hoogste punt gekomen, het geheele dal en de bergwanden die het insluiten, in al hunne majestueuze schoonheid kon overzien. Maar — de lezer weet het reeds — van hieraf begint de uitgestrekte zandvlakte, bezaaid met groote keien. Telkens bondsde de wagen tegen een der steenen, zoodat het haast een wonder was dat de inhoud niet geheel werd vernield. Ten laatste brak er ook een juk, waardoor een span ossen tijdelijk buiten dienst werd gesteld. Dit geschiedde des avonds te tien uren, maar 't mocht tot geen oponthoud leiden, daar noch water, noch gras, noch hout in deze streken gevonden werd. Pedra Grande moest zoo spoedig mogelijk bereikt worden, en dus werd den geheelen nacht doorgereden. Daarbij voelde Veth, door langdurige inspanning, vermoeiende marschen over het zware zand, nijpende koude des nachts en brandende zonnestrallen des daags overmand, zich ernstig en bij toeneming ongesteld en moest eindelijk in den wagen gaan liggen, en Goddefroy, die getracht had zich nog eenigen tijd goed te houden, moest maar al te spoedig dit voorbeeld volgen. „Wij hebben ons te veel vermoeid, Goddefroy!” sprak de chef, „maar het kon niet anders.”

Hodister en van der Kellen maakten dien nacht jacht op springbokken en quagga's of zebra's, maar konden er geen onder schot krijgen.

De aankomst te Pedra Grande, te halféén in den middag van den 17^{den} Januari, leverde al weder niets op dan teleurstelling. Er was ook nu weder geen sprank gras, geen druppel water te bekomen; de bewoner van het daar aanwezige huis moest zelf zijn drinkwater op negen uren afstands laten halen. Er schoot dus niets over dan de reis zoo spoedig mogelijk voort te zetten. Te zeven uren des avonds ging men weder op weg en, badend in het zand of strompelend over de steenen, reed men den ganschen nacht

door tot men te acht uren Nascente bereikte. Nú was er gelukkig geen bezwaar het hier aanwezige water te vinden, daar Frans met alle bijzonderheden dezer wegen vertrouwd was. De paarden en ossen, die sedert het verlaten van Giraul noch gegeten noch gedronken hadden, werden ten spoedigste naar de bassins geleid. Jammer dat ze er zoo in woelden en trappelden, dat de plassen weldra het aanzien kregen van modderpoelen. De zieken voelden zich dien morgen redelijk en zonder koorts. Men ververschte zich met brood en koffie en hield hier het grootste deel van den dag halt. Bij het nazien van den wagen, bemerkte men dat de tocht hierheen alweer schade had opgeleverd. Ten behoeve van de zoölogische verzameling was een zinken ton, in een houten kist bevestigd, met 20 kan spiritus gevuld. Door het vreeselijk schudden en stooten had de ton een gat gekregen en was geheel leeggelopen.

Toen zich des namiddags te halfvijf de wagen weder in beweging stelde om den tocht te vervolgen, wenschte Veth de paarden nog eens te laten drinken. Hij deed ze door Pollo naar een der bassins leiden, en liet van der Kellen, die juist zeer verkwikt uit een diepen slaap was ontwaakt, met hem gaan, met het verzoek tevens om in het belang van het topographisch onderzoek eene kleine hoogte om te rijden, die de verkenning van het terrein belemmerde. Veth hield zich overtuigd dat zijn reisgezel na niet veel meer dan een kwartier weêr op den karreweg zou uitkomen. Van der Kellen, hopende dat hij misschien nog wat zou kunnen schieten, nam zijn geweer en Puck, een der Tengersche honden, mede, en ging tegelijk met de kar op marsch. Nadat de paarden gedrenkt waren, poogde hij zijn verderen last uit te voeren, maar kwam weldra in een bosch, waarin hij menigvuldige sporen van leeuwen meende te zien, en ook nog een troep

zebra's zag rond dwalen. Natuurlijk was hij niet geheel op zijn gemak en zijn negerjongen stond doodsangsten uit. Het was waarschijnlijk aan eenige beklemdheid van gemoed en de toenemende duisternis toe te schrijven, dat het wel vier uren duurde eer hij het karrespoor terugvond. Wij zeggen: het karrespoor... maar daarom nog niet *de kar*. Deze was reeds een goed eind vooruit; hij begreep dit en haastte zich haar in te halen, maar merkte nu spoedig, dat het spoor niet meer te herkennen was, terwijl op hetzelfde oogenblik de paarden zich zeer beangst toonden en begonnen te steigeren. Hij trachtte ze tot bedaren te brengen en loste twee seinschoten, die echter niet werden beantwoord. Nu besloot hij een eind weegs terug te gaan tot hij het karrespoor wedervond, wat tot zijne groote blijdschapspoedig gelukte. Maar nu miste hij den hond, dien hij zich herinnerde het laatst gezien te hebben, toen de paarden zich zoo angstig hadden be-toond. Al zijn fluiten was tevergeefs: de hond liet niets meer van zich vernemen, en van der Kellen achtte het waarschijnlijk, dat hij was weggesleurd door een wolf of ander roofdier, welks rondwaren ook aan de paarden zulk een schrik had ingeboezemd. Dit was reeds de tweede der zoo onmisbare honden, die op deze ongelukkige reis verloren ging. En toen v. d. Kellen, nog onder den indruk dezer onaangename gebeurtenis, een weinig later de kar weder inhaalde, vond hij Veth en Goddefroy opnieuw met zware koorts daarop liggen. Toch werd de reis voortgezet, maar het duurde nog geen uur of men bemerkte dat het met den wagen niet richtig was. Ook deze had het spoor verloren, was in het geboomte verward en tusschen steenen beklemd geraakt. Door de duisternis gedwongen, besloot men den nacht daar te blijven doorbrengen. Er werd zooveel mogelijk hout bijeengebracht om groote vuren aan te leggen, en behalve de zieken, die

op den wagen lagen, zocht zich ieder zoo goed mogelijk een plaatsje op den grond. Toen den 19^{den} Januari de dag aanbrak, bemerkte de koetsier Frans aan versche sporen, dat in den nacht eene kudde olifanten was voorbijgekomen. Wel zegt men, dat in deze streken zich geene olifanten ophouden, maar toch schijnen zij er nu en dan door te trekken.

Te vijf uren in den morgen de reis vervolgende, bereikte de wagen na drie en een half uur de eerste groote *fazenda* aan deze zijde der Munhino-rivier, behoorende aan den heer Luis Rodrigues, katoenplanter en ossenkooper, dien wij reeds als Veth's gastvriend op zijne eerste reis naar Huilla leerden kennen; eene tweede, dieper in het gebergte, behoort aan den heer Nestor José da Costa, aan wien wij een ongeopenden aanbevelingsbrief onder Veth's nagelaten papieren vonden liggen. Wij hebben gezien door welk toeval hij zich vroeger tot den heer Rodrigues had gewend; het zal ons later blijken welke uitstekende diensten hem de heer da Costa heeft bewezen, zonder den brief te kennen waarbij hij hem was aanbevolen. 't Is niet meer dan natuurlijk dat Veth zich ook nu weder tot den heer Rodrigues wendde, die hem en Hodister bij zich noodigde. Hij mocht te eerder aan die uitnoodiging gevolg geven, daar hij zich hier, gelijk wij reeds weten, in eene vrij waterrijke streek bevond, waarin ook het gras niet ontbrak. Het was dus eene uiterst geschikte rust- en ververschingsplaats voor het vee, en zich zelven kon hij zich te gelijk het genot verschaffen van, onder vriendelijke verpleging, op een uitstekend bed uit te rusten, wat te meer noodig was daar hij in den namiddag weder harde koorts kreeg. Goddefroy, die met van der Kellen niet van den wagen was geweken, bleef vrij.

Den anderen morgen, te halfzeven, terwijl de wagen

voor den aftocht werd gereed gemaakt, scheidde zich Hodister van het gezelschap, om alleen met zijn rijos, langs het ons reeds bekende voetpad, den weg van Capangombe naar Huilla te vervolgen. Hij zou daarvoor twee dagen behoeven, en Veth voorzag hem van gedroogd vleesch, beschuit, rijst, suiker en twee flesschen wijn, opdat het hem onderweg aan niets zou ontbreken. Hodister bereikte Huilla zonder ongelukken, slaagde in het doel zijner zending en was zeer over zijne reis tevreden; maar hij zag zich, ten gevolge der rampen die Veth verder troffen en zijne komst te Huilla verscheidene dagen vertraagden, teleurgesteld in de hoop van hem daar nog weder te zien.

Nadat men van Hodister afscheid had genomen, werd de reis vervolgd. Voor Veth was op den wagen zoo goed mogelijk eene rustplaats gemaakt, en naast hem lag Goddefroy, die, schoon zelf verre van wel, hem met de voorbeeldigste zorg oppaste. De weg bleef langen tijd aan den rechteroever van de rivier. De streek was steeds steenachtig, en bood aan den blik meest hooge kale rotsen. Langs de rivieroovers was het echter vrij boschrijk, en voor gebrek aan water behoefde men ten minste hier niet te vreezen. Op het heetste van den dag, van elf tot drie uren, werd halt gemaakt, gekookt en gegeten, waarbij een paar door van der Kellen geschoten en gebraden patrijzen een aangenaam toevoegsel waren. Kort nadat de tocht hervat was, werden door de takken der boomen, waarin men was verward geraakt, de twee voorste ijzeren bogen van de tent boven de kar losgerukt, wat zoo goed mogelijk met touwen verholpen werd. Des avonds te negen uren werd eerst de plaats bereikt waar de weg naar den linkeroever der rivier overgaat. Hier werd dus de Munhino voor het eerst doorwaad, en de boeren noemen dit punt „de Wolvendrift,” gelijk zij in het algemeen

den naam van *drift* geven aan elke plaats waar een rivier in den regel doorwaadbaar is. Men trok nog een weinig verder, maar de ossen waren erg afgetobd. Te elf uren kwam men aan een open veld, hier en daar met struiken begroeid, waarop zich de overblijfselen vertoonden van een oud gebouw, dat bij de boeren onder den naam van „het verlaten huis” bekend is. Hier ontmoetten onze reizigers eenige boeren van Humpata, die met vier ossenwagens op weg waren naar Mossamedes om vracht te halen. Veth en zijne reisgenooten bleven hier met hen vernachten en kregen van hen een achterbout ten geschenke van een antilope, die zij weinige uren te voren geschoten hadden. Grootte vuren werden ontstoken, en spijs en drank gereed gemaakt. Men bleef lang met elkander praten, en na het avondmaal legden allen zich gewapend op den grond neder, dewijl zich in deze streken veel wild gedierte, zooals leeuwen en panthers, ophoudt.

Toen 's morgens te vijf uren van de naar Mossamedes reizende boeren afscheid werd genomen, had Veth weder hevige koorts. Men kon echter hier natuurlijk niet blijven, en weder ging het voort door eene streek, die minder boschrijk, maar daarentegen weder vol groote keien was, zoodat de wagen hevig schudde en stootte. Door het rijden tegen een steen was de ijzeren trede van den wagen geheel plat gedrukt. Goddefroy zat naast den koetsier op den bok en zou er zeker door den schok zijn afgefallen, indien hij niet met den arm tusschen de ijzeren bogen van de tent was blijven hangen, zoodat hij met eene lichte verwonding van den arm vrij kwam. Veth lag steeds in den wagen, maar het schudden had zijn toestand zoo verergerd, dat hij geheel was uitgeput. Nadat men, omstreeks halfzeven, door een zijtakje van de Munhino was getrokken, dat rechts van den

weg van boven uit het gebergte komt, vond men omstreeks elf uren eene geschikte rustplaats, waar goed gras en stroomend water de vermoeide ossen eenigszins konden herstellen. Veth werd uit den wagen gelicht en in de schaduw van een boom ter ruste gelegd. Ongelukkig was nu wel het *grootste* deel van den tocht ten einde gebracht: maar het *moeilijkste* moest nog beginnen. Van Bivalla uit moest de hoogste kam van het gebergte bestegen worden, en van gemelde plaats was het reisgezelschap nog gescheiden door eene zeer steile helling, die zich over een afstand van nagenoeg tien kilometers uitstreckte. Wel had de ossendrijver het gebroken juk vernieuwd, zoodat men den tocht weder met 14 ossen kon voortzetten, maar de afgematte dieren weigerden volstrekt den zwaren wagen naar boven te trekken, en nadat een uur lang vergeefsche pogingen waren aangewend, schoot er niets anders over dan beneden te wachten, tot dat hulp zou zijn opgedaagd. Goddefroy lag dien nacht naast Veth in de kar, om hem, zoo noodig, hulp te verleen.

Door de boeren die onze reizigers bij „het verlaten huis” ontmoet hadden, waren zij onderricht, dat er nog andere boeren van Humpata met karren en ossen naar Mossamedes op weg waren; zij hadden zelfs, in de overtuiging dat Veth's doodelijk vermoeid trekvee zijn zwaren wagen nooit tot zijne bestemming zou brengen, aan van der Kellen den raad gegeven, alleen naar den top van den berg te snellen, en de hulp der daar spoedig verwachte transport-rijders in te roepen. Van der Kellen sprak daarover met Veth, die er eerst wel bezwaar in vond hem alleen te laten trekken, maar eindelijk zijn toestemming gaf, toen zijn jonge en moedige reisgenoot de verantwoording geheel op zich nam. Nog dienzelfden dag, den 21sten Januari, ging van der Kellen met het geweer over den zadel, op weg.

Den volgenden morgen, 22 Januari, kregen Veth en de zijnen omstreeks half zeven een onverwacht bezoek. Wij noemden reeds den naam van den tweeden Portugeeschen landheer te *Munhino*, aan wien Veth was aanbevolen, maar dien hij toeval-
lig niet ontmoet had, Nestor José da Costa. Deze heer woonde op eene zeer afgelegen *fazenda* in het gebergte, waar hij van de bezoeken van leeuwen veel last had. Hij was te paard gezeten en was vroeg met zijn gevolg ter jacht uitgereden. Hij had dien morgen reeds voor de 32ste maal in zijn leven een leeuw geschoten. Het hier gekampeerde gezelschap wekte zijn belangstelling op, en nader tredende was hij diep bewogen, toen hij Veth bleek, afgemat en uitgeteerd, in de schaduw van een boom zag liggen. Hij maakte zich bekend en gaf aan Veth den ernstigen raad eenige dagen te Bivalla uit te rusten, waarvoor hij hem de woning van een vriend aldaar aanbood, voor eene gastvrije ontvangst insttaande. Hij wilde zelfs onmiddellijk eene hangmat en eenige dragers ontbieden, om hem naar de *fazenda* van zijn vriend te vervoeren. Veth maakte aanvankelijk bezwaar, verklarende dat ook Goddefroy ziek was en, daar zijn andere reisgenoot vooruit was gesnelde om hulp te zoeken, niet alleen met de uitgeputte ossen aan zijn lot kon worden overgelaten. Maar ook dit bezwaar wist de heer da Costa uit den weg te ruimen, door het aanbod om onmiddellijk een span versche ossen van Bivalla te laten komen, die ook de kar derwaarts zouden opslepen. Onmiddellijk daarop zond hij een bode met een briefje aan zijn vriend, en reeds te elf uren was de hangmat met de dragers aanwezig.

Wie de gastheer was over wiens huis en dienstpersoneel de heer da Costa zoo onbeschroomd en met zulk een vaste overtuiging van in zijn geest te handelen,

beschikken kon, is ons niet met zekerheid bekend, daar wij in de aantekeningen onzer reizigers zijn naam nergens genoemd vinden. Evenwel gelooven wij dat von Danckelman, door het tafereel dat hij zelf van zijne ontvangst te Bivalla ophangt, ons een zoo goed als zeker middel aan de hand doet om hem te herkennen. „Hier bevindt“ zich,” zegt hij (1) „een groote maïs-, koffie- en suikerplantage, met een kleinen persmolen, door het hier overvloedige water gedreven, omdat de landeigenaars zelven gewoonlijk den bij de inlanders zoo geliefden rum stoken. De eigenaar, zekere Senhor de Campos, een buitengewoon beminnesswaardig man, nam ons met echt portugeesche gastvrijheid op. Langer dan 20 jaren bewoont hij deze afgelegen plek. Zijn erf is, als een fort, door een grooten muur omringd, maar zulke bescherming is thans wel nauwelijks noodig, daar de eigenaar met de inboorlingen, wier taal hij volkomen meester is, op den besten voet verkeert. Een groote tuin bevat een aantal prachtige oranjeboomen, wier heerlijke, zoete vruchten, in den morgenstond versch geplukt, de aangenaamste verkwikking verschaffen” Waarlijk zulke *gentlemen* ontmoet men niet alle dagen, en het is reeds veel als zulk een plaats als Bivalla er één oplevert.

Twee uren na het vertrek van Veth verschenen ook de 14 ontboden ossen en een koetsier ter plaatse waar de wagen stond. Deze werd dadelijk ingespannen, en de heer da Costa, die al dien tijd hier gebleven was, vertrok niet voordat hij zich overtuigd had, dat alles in orde was. Bij het afscheid droeg hij nog aan Goddefroy op, Veth dringend uit te noodigen, met zijne reisgenooten zijn intrek bij hem te nemen,

---

(1) T. a. p. bl. 44 v.

als het lot hem ooit weder in de nabijheid van Munhino bracht.

„Al deze vriendelijkheid,” schrijft Goddefroy in zijn dagboek, „betoonde hij ons zonder ons te kennen en zonder eenige vergelding. Zijne edele handelwijze zal niet licht uit mijn geheugen gewischt worden.”

Te halftwee ging Goddefroy op weg, tot hij aan eene andere drift der Munhino kwam, die nu in tegenovergestelde richting moest worden overgestoken, daar Bivalla weder aan de overzijde ligt. Te halfvier was die plaats bereikt. Ofschoon zij hoofdzakelijk slechts uit de *fazenda's* van drie portugeesche heeren bestaat, heeft zij eene groote uitgestrektheid, daar deze bezittingen zeer uitgebreid zijn en ver uiteenliggen. Aan een dezer heeren, een *degradado* en niet te best te vertrouwen, had Frans de zorg voor de twee hier achtergelaten ossen toevertrouwd; maar hij vernam dat één der dieren gestorven was. Dit was, bij al de wederwaardigheden onzer reizigers, de eerste os dien zij verloren, en juist die ééne had in de vermoeyenissen van den tocht in het geheel niet gedeeld.

Bij zijne aankomst te Bivalla zond Goddefroy een *portador* (bode) aan Veth, om hem zijn wedervaren te berichten en naar zijn welstand te vernemen. 's Avonds kwam deze looper terug met een geruststellend briefje, dat echter niet alle vrees uit Goddefroy's gemoed bande. Het behelsde ook een verzoek om eenige kleedingstukken, die aan den terugkeerende bode werden medegegeven. Na diens vertrek werden, als gewoonlijk, de vuren ontstoken en Goddefroy legde zich op den grond te slapen, met den hond Priok naast zich, een lief, vriendelijk, trouw dier, dat, al was het niet meer dan een gewone Javaansche kamponghond, niets had van de gluisperigheid en valscheit gewoonlijk aan deze soort toegeschreven. Toen Goddefroy ontwaakte, was het arme

dier verdwenen, en zelfs geen spoor heeft men er meer van kunnen ontdekken.

Ons verhaal moet thans terugkeeren tot van der Kellen. Om het volgende wel te verstaan, moet men in het oog houden, dat Bivalla van den hoogsten rug van de Serra Chella nog gescheiden is door een uitgestrekt, allengs naar dien rug oprijzend, woest en heuvelachtig, maar groen en boschrijk veld, het Quagga-veld genoemd. Dit levert, tenzij men met den last van een buitengewoon zwaren wagen en met uitgeputte ossen heeft te kampen, nog geen bijzondere moeielijkheden op, maar het zwaarste gedeelte van den geheelen weg vormt de steile rug die de oostzijde van het Quagga-veld begrenst, en plotseling tot den kam van het gebergte opstijgt. Het Quagga-veld heeft ook den naam van aan vele leeuwen tot verblijfplaats te strekken. Van der Kellen echter, wiens weg er door lag, zag er niets dan in 't rond galopperende quagga's. Des avonds te zes uren bereikte hij den rand van den bergrug, maar wegens de nakende duisternis reed hij onmiddellijk verder, daar het natuurlijk vol gevaar was den nacht in dit oord alleen door te brengen. Zonder eenig avontuur bereikte hij het kamp der boeren op den top, maar hij vond hen zeer ongeneigd de gevraagde hulp te verleen, terwijl zij verklaarden dat al hunne ossen kreupel waren. Ten laatste liet één hunner zich door een aanbod van £ 5 bewegen, om den volgenden morgen met 12 ossen naar beneden te gaan, in de hoop dat zij dan den wagen aan den voet van den berg zouden aantreffen.

Den 22sten Januari werd door van der Kellen en den boer de afdaling ondernomen, met te meer ijver, daar zij niets hadden om mede te ontbijten, zoodat zij ook voor een maaltijd van het vinden der kar afhankelijk waren. Deze liet zich

echter den ganschen dag tevergeefs wachten, en daar hier, vlak onder den berg, geen wild was te vinden, ontbrak het ook aan alle middel om door de jacht in de behoefte te voorzien. De boer wilde des avonds terugkeeren en slechts met groote moeite kon van der Kellen hem bewegen om nog wat te blijven, daar hij hem voorhield dat nu toch eindelijk de kar zich in dezen nacht wel zou vertoonen.

Met ledige magen gingen zij nu hout sprokkelen om drie groote vuren aan te leggen, ten einde zich de leeuwen van het lijf te houden, terwijl van der Kellen en de boer beurtelings de wacht hielden. Het was een treurige nacht; de honger was groot, en om elf uren liet een leeuw op eenigen afstand zijn gebrul vernemen, en hield de reizigers drie uren lang wakker.

Toen echter bij het eerste morgenrood van den 23sten Januari nog niets van de kar te bespeuren was, verloor de boer geheel het geduld en nam onmiddelijk den terugtocht aan, zoodat voor van der Kellen niets overschoot, dan alleen onverrichter zake over het Quagga-veld terug te rijden en de kar te gaan zoeken, weinig dankbaar voor de aanmaning tot voorzichtigheid hem nog op weg medegegeven door den man, die hem zoo jammerlijk in den steek had gelaten.

Goddefroy had zich inmiddels dien ochtend, nu weder met zijne eigen ossen, te Bivalla in beweging gezet, en was ook het Quagga-veld ingereden, gedachtig aan het voorschrift door Veth hem gegeven, om zoo snel hij kon naar Huilla door te gaan, waar hij zich dan later wel weder bij hem zou voegen. Omstreeks elf uren vond van der Kellen den wagen, maar zocht tevergeefs zijn chef en moest van Goddefroy vernemen wat er met dezen was voorgevallen. Nadat hij zich haastig met wat spijs en drank verkwikt had, waaraan hij groote behoefte gevoelde, werd de tocht met den wagen

voortgezet. Men hield te drie uren halt, sukkelde van vier uren tot halfzes weder een eindje voort en bereikte toen een plek, nog altijd aanmerkelijk van den voet des laatsten bergrugs verwijderd, waar men goed gras en water vond. Men besloot daar te vernachten en als gewoonlijk de vuren te ontsteken. De nacht ging ongestoord voorbij, behalve dat te drie uren de beide nog overige honden een hevig geblaf aanhieven, waarvan men de oorzaak niet kon nagaan. Men geloofde aan de aanwezigheid van roofdieren en loste een schot, waarna het weder volkomen stil werd.

Den volgenden morgen overtuigde men zich dat de ossen te veel geleden hadden, om nog het einddoel van den tocht te kunnen bereiken, en waarschijnlijk bezwijken zouden, zoo hun geen langere rust werd gegund. Frans achtte de plaats waar men zich thans bevond, bijzonder geschikt voor een langer kampement, en bood aan alleen vooruit te gaan, om te zien of hij wellicht boeren zou ontmoeten die geneigd waren hulp te verleenen, of anders door te gaan om van Huilla of Humpata versche ossen te halen, waarmede hij in vijf dagen hoopte terug te zijn. Eenigen tijd na het vertrek van Frans, omstreeks tien uren, had de volgende gebeurtenis plaats, die eene kleine bijdrage vormt tot de slavenquaestie. Zes met vuursteen-geweren gewapende mannen kwamen voorbij het kamp en vroegen aan de reizigers in het Portugeesch, of hier ook iemand was voorbijgegaan. Na een ontkennend antwoord ontvangen te hebben, trokken zij verder; maar 's avonds omstreeks 6 uren kwamen zij terug, vergezeld van eene bejaarde vrouw, die zij als gevangene medesleepten. Het was reeds donker en de reizigers zaten op den grond, rondom een groot vuur. Een der gewapende mannen verhaalde hun dat deze vrouw eene slavine was, die haren meester was ontloopen, en

dat deze hen gezonden had om haar te achterhalen. Juist op dat pas kwam Frans van den berg terug. Hij bracht de blijde tijding mede dat hij op den top een boer had ontmoet, die ook naar Humpata moest. Zijne ossen hadden den wagen naar boven gebracht, maar zijne vracht had hij opgesleept door middel van eene van boomtakken gemaakte slede, een middel waartoe de boeren niet zelden hunne toevlucht nemen. Hij had nu echter op zich genomen, in weerwil van de vermoedheid van zijn trekvee, ook den wagen van Veth voor 5 naar boven te brengen, en zou niets ontvangen, indien hij daartoe buiten staat mocht zijn. Het blijkt niet, hoe onverklaarbaar ons dit ook is, dat men eenig plan had om ook nu voor 't vervoer der bagage de slede te gebruiken. Frans knoopte een gesprek aan met de bewakers der gevangene vrouw, en vroeg daarna uit hun naam verlof voor hen, om den nacht op de kampplaats der reizigers door te brengen. Men vernam nu ook dat de opgevatte slavin's nachts tusschen de struiken langs het kamp was voorbijgegaan, het vuur gezien en het hondengeblaf zoowel als het schot gehoord had, en zich daarop zoo snel en stil mogelijk had verwijderd. Toen om negen uren allen zich ter ruste wilden leggen, bonden de bewakers van de ongelukkige vrouw haar de armen op den rug en staken daarop een langen zwaren tak door de armen, terwijl zij tevens de voeten aan dienzelfden tak vastbonden. De vrouw schreide bitter, en toch was dit nog maar het begin van de straf die haar wachtte; bij haren terugkeer had zij op een goede dracht slagen te rekenen. Onze reizigers konden de wreede behandeling van het arme schepsel niet langer aanzien, en dreigden de bewakers uit hun bivouak te verjagen, als zij de vrouw niet onmiddellijk losmaakten en zich op minder barbaarsche wijze tegen het gevaar harer ontvluchting verzekerden. Het ontzag voor

de blanken was groot genoeg om hen dadelijk te doen toestemmen. De vrouw werd gebonden aan een touw, dat een der bewakers ook aan zijn eigen lichaam vastbond, en kreeg daarop bevel om vóór dezen op den grond te gaan liggen. Toen werd alles stil en de nacht ging verder zonder stoornis voorbij.

De volgende dag, 25 Januari, hoeveel goeds er ook van gewacht werd, bracht geen verbetering in den benarden toestand; ook nu kwam de wagen niet uit het Quagga-veld. Nadat reeds des morgens te vier uren de patrouille met de gevangene, onder dankzegging voor de verleende gastvrijheid, was afgemarcheerd, werden de ossen van Veth ingespannen om daarmede den wagen den van den berg komenden helpers te gemoet te voeren. Te halfzes werd het kamp verlaten; maar reeds te halfacht waren de ossen grootendeels zoo uitgeput, dat men besluiten moest de komst van de verwachte hulp lijdelijk af te wachten. Eindelijk verschenen die helpers omstreeks elf uren; maar zij verkeerden in deerniswaardigen toestand. De boer en de voorlooper beiden hadden in geen vier dagen iets genuttigd, zoodat het eerste werk was wat koffie en spijzen voor hen klaar te maken. De ossen die de boer met zich bracht, waren slechts tien in getal; één was er bezweken, verscheidene andere hadden de pooten doorgelooopen. Men onderzocht nu welke van de ossen van Veth nog eenigszins bruikbaar waren, en koos er acht uit, die met de tien van den boer voor den wagen gespannen werden. En nu ging het weer langzaam en moeizaam voorwaarts, totdat omstreeks halfvier, op een punt waar de weg wat steiler omhoog ging, eensklaps het trektouw dicht bij den boom afbrak, waardoor de wagen met de achterossen achteruit liep en ongetwijfeld in een ravijn zou zijn gestort, indien niet de wielen tegen een omgevallen boom waren

gestuit. Goddefroy en de koetsier, die op den bok zaten, waren er nog juist in tijds afgesprongen. Het touw werd zoo goed mogelijk gerepareerd en de reis voortgezet, en met nog eene halt van een uur, had men laat in den avond eindelijk het punt bereikt, waar de bestijging van den laatsten bergrug moest aanvangen. Maar nu verklaarde de boer, dat hij de taak als onuitvoerlijk moest opgeven, en met zijne ossen, wilde hij ze niet geheel bederven, tot zijn eigen wagen moest terugkeeren. Van der Kellen, onvermoeid en voortvarend als altijd, bood zich ook nu weder aan, om, te paard gezeten, dien nacht met den boer naar boven te gaan, en den volgenden morgen naar Huilla te rijden, om eindelijk die afdoende hulp te verkrijgen welke zoolang vergeefs was gezocht. En zoo bleef dan Goddefroy weder alleen bij den wagen, nog altijd in het Quagga-veld, terwijl Veth zich voorsteide dat hij reeds lang zijne bestemming had bereikt.

Kort na den middag van den 26sten Januari was Goddefroy bezig met het bijschrijven zijner reisaanteekeningen, toen zijn oor getroffen werd door een bekend geluid, het gewone gezang der Mondombe's, wanneer zij als dragers (*portadores*) een blanke in de hangmat vervoeren. Blijde was zijne verrassing toen hij bemerkte dat Veth in die hangmat lag, maar de vreugde werd spoedig getemperd toen hij zijn bleek en uitgeteerd voorkomen zag, en bespeurde dat hij zonder ondersteuning niet kon gaan. Veth, hoe liefderijk hij ook te Bivalla verzorgd en verpleegd was, had zich nauwelijks een weinig beter gevoeld en in staat om zijn bed weer te verlaten, of hij had het verlangen geuit zich weder bij zijn gezelschap te voegen en de leiding der zaken weder op zich te nemen. Hoe ook zijn vriendelijke gastheer weêrstreefde, hij was niet van het plan terug te brengen om

zich met de tipoja, onder de omstandigheden het eenige voor hem bruikbare vervoermiddel, bij zijne reisgenooten te laten brengen, en daar hij er stellig op rekende dat deze Huilla wel zouden bereikt hebben, had hij ook de dragers tot deze plaats aangenomen. Men kan zich begrijpen hoe verwonderd en teleurgesteld hij was, toen hij zijn wagen nog altijd in het Quagga veld, aan deze zijde van den bergkam, ontmoette, en bemerkte dat nog altijd de grootste moeilijkheid te overwinnen bleef. Goddefroy, die zich overtuigd hield dat in de kar liggen en paardrijden beide even nadeelig voor hem zijn zou, putte zich uit in pogingen om hem te bewegen, zich van de nu eenmaal aanwezige tipoja te blijven bedienen. Maar niets kon baten : eenmaal bij den wagen terug, wilde hij dien niet weder verlaten. Hij zou slechts de terugkomst van van der Kellen afwachten en dan trachten weder vooruit te komen. Ongelukkig waren de nog voorhanden levensmiddelen : bruine boonen, rijst, kofle, zout en beschuit, weinig voor een pas herstellenden kranke geschikt ; maar de zich nooit verloochenende genegenheid van Goddefroy voor zijn chef bereidde hem ten minste eene ligplaats, waarop hij door de schaduw eener menigte in den grond gestoken boomtakken tegen den brandenden zonnegloed beveiligd was.

Den volgenden dag voelde Veth zich iets beter en vrij van koorts ; maar het was een dag van zware regenvlagen, die hem noodzaakten in den wagen te gaan liggen. Goddefroy, de koetsier en de voorlooper waren allen doornat, en te midden van al dien regen kwam ook van der Kellen te vijf uren terug, met geen drogen draad aan het lijf. Deze was, na den nacht bij de kar van den boer op den bergtop te hebben doorgebracht, waar een panter een dooden os poogde weg te sleepen, maar op het gezicht van menschen ver-

schrikt wegsnelde, den volgenden morgen naar Huilla gereden. Na den berg aan de oostzijde te zijn afgedaald, kwam hij in een landschap dat in voorkomen aanmerkelijk van dat aan de andere zijde verschilde. Het houtgewas bestond uit andere soorten, die veel minder het eigenaardig karakter van tropisch Afrika vertoonden, en overal verspreid lagen de groene maïsvelden der negers. Omstreeks den middag bereikte hij de Lubango-rivier of Calculavar, welker bronnen niet ver van daar tusschen de zuidoostwaarts glooiende uitloopers van de Serra Chella gelegen zijn, en wel bepaaldelijk het aan die rivier opgerichte en naar haar genoemde kamp der kolonisten uit Madera, die reeds zoo dikwijls vermeld werden.

Het is niet de eenige plaats, waar dergelijke kolonisten gevestigd zijn; eene tweede bevindt zich te Otji Pompenina aan de Naine-rivier, niet ver van hare vereeniging met de Calculavar, en in de latere berichten van van der Kellen (1886) wordt ook van Maderanen in de nabijheid van Humpata zelve gesproken, die er eerst in den allerlaatsten tijd schijnen gevestigd te zijn ¹⁾. De reden van de stichting dezer koloniën is ongetwijfeld gelegen in de zoo blijkbare zucht van Portugal, om zich beter van het blijvend bezit zijner afrikaansche provinciën te verzekeren, en ze door vormeering der bevolking en uitbreiding der cultuur van nuttige gewassen belangrijker voor het moederland te maken. Dat deze pogingen weinig zullen baten, indien ze niet gepaard gaan met verbetering der verbindings-wegen en vermindering van de verbazend hooge tollën, schijnt het begrip der portugeesche economisten te boven te gaan. Maar ook om andere redenen kan van deze Maderanen niet veel ver-

---

1) T. v. h. Aardr. Gen. 2e Serie, D III, V. en M., bl. 670.

wacht worden. Men ziet ze blootsvoets en haveloos te Mossamedes aanvoeren, en zij geven den indruk alsof het gebrek zoozeer alle energie bij hen heeft uitgedoofd, dat zelfs de wensch naar lotsverbetering nauwelijks bij hen opkomt. Die arme lieden worden van regeeringswege aangebracht, onder een contract dat hen verplicht hier vijf jaren te blijven. Ieder gezin krijgt een stuk grond, waarvan minstens een hectare moet bebouwd worden, en een Gouvernements-subsidie, om in het eerste onderhoud te voorzien. Dit laatste houdt echter op na een jaar; want men vooronderstelt dat zij dan in staat zullen zijn van hun eigen stukje grond te leven. Maar men schijnt er niet aan gedacht te hebben, dat de grond hier overal behoefte heeft aan bemesting, en het vee, waardoor men zich die verschaffen kon, meestal vergeefs wordt gezocht, en dat, zoo al de kolonist zooveel verbouwen mocht dat hij een deel van zijn oogst kon te gelde maken, hij niet licht koopers vinden zou bij zijne lotgenooten, die met hem onder gelijke omstandigheden verkeerden, en hij, bij gemis van goede wegen, zijne waren niet naar de kustplaatsen zou kunnen afvoeren, omdat de transportkosten den prijs zoozeer verzwaren, dat men dezelfde goederen te Mossamedes en Benguella veel goedkoper per schip van elders zou kunnen krijgen. Men kan nauwelijks anders verwachten, dan dat voor de meeste dier kolonisten het leven een harde strijd om het bestaan zal zijn, dien slechts weinige der sterksten zullen overleven.

Het aantal der te Lubango aanwezige kolonisten bestond uit ongeveer 230 personen, die zich nog geen vaste woningen hadden gebouwd, maar voorloopig slechts een soort van kamp hadden opgericht. De plaats was echter voor blijvende vestiging gekozen, en scheen daarvoor wegens de vruchtbaarheid van den grond in de nabijheid eener frissche,

stroomende rivier niet ongeschikt. Hun opperhoofd bewees, dat ook hem de portugeesche gastvrijheid niet vreemd was, daar hij van der Kellen hartelijk ontving en hem op een goed ontblijt onthaalde.

Vergezeld door een bij de kolonisten aangestelden arts, reed van der Kellen spoedig verder naar Huilla, welke plaats hij te vijf uren bereikte, doornat van den plasregen, die hem, kort na zijn vertrek uit het kamp, overvallen had. Hij vond hier een onderkomen bij den *Chefe* van Huilla, die hem tevens de welkome middelen verschafte om zijne natte klederen voor droge te verwisselen. Daar het steeds geweldig bleef regenen, was hij blijde den nacht in de gastvrje woning van den *Chefe* te kunnen doorbrengen.

Den volgenden morgen (27 Januari) vernam van der Kellen dat de landdrost van Humpata, Botha, den vorigen avond met een kar met 16 ossen vertrokken was, ook al om vrachtgoederen van Mossamedes te halen, en vertrouwend dat hij bij dezen braven man, die met Veth op zoo goeden voet stond, de noodige hulp zou vinden, reed hij hem in aller ijf achterop, zooveel brood, gezouten spek en brandewijn medenemende, als eene reis te paard veroorloofde. Na vier uren rijdens onder steeds voortdurenden stortregen, haalde hij den wagen van Botha in, die zich dadelijk bereid verklaarde voor Veth te doen wat hem mogelijk zou zijn. Daarentegen was het hem niet onwelkom mede gebruik te kunnen maken van de proviand, door van der Kellen aangebracht, daar de teerkost der boeren slechts uit bruine boonen en rijst bestond. Toen de bergtop bereikt was, waar de boeren zouden blijven vernachten, snelde van der Kellen onmiddellijk naar beneden om aan zijne reisgenooten het blijde bericht der nakende verlossing, en het overschot van zijn proviand, twee brooden en een flesch brandewijn, te brengen. Ook hij

was even verrast Veth weder bij den wagen te vinden, als bekommerd over de duidelijke bewijzen dat zijn herstel nog zeer onvolkomen was.

Den volgenden morgen vroeg ging van der Kellen op de jacht en schoot een aap, waarvan Goddefroy een heerlijke soep bereidde. Het vleesch bleek malsch en smakelijk te zijn, en Veth, die den nacht rustig had doorgebracht, voelde zich door de wel wat ongewone, maar krachtige spijs verkwikt, toen te tien uren Botha en de zijnen met 16 ossen en een ledigen wagen bij hem kwamen. Zij verhaalden dat zij dien nacht een bezoek van leeuwen hadden gehad, die hunne ossen wilden weghalen, maar dat zij er in geslaagd waren ze nog tijdig te verdrijven.

In aller ijl werd nu de wagen van Veth ontpakt en zijn inhoud geladen in den ledigen wagen van Botha, en terwijl deze met de 16 versche ossen werd bespannen, zoodat Veth's afgetobd vee nu slechts den ledigen wagen te trekken had, besteeg Veth zelf zijn paard. Van der Kellen en Goddefroy volgden te voet, en te één uur zette de stoet zich in beweging. Men kon het echter dien dag alweder niet tot den top brengen. Het afloopende water der zware stortregens had diepe gleuven in den weg gemaakt, die telkens met takkenbossen moesten worden aangevuld, en zelfs de ledige kar van Veth was dikwijls voor zijne trekbeesten te machtig, zoodat die van Botha van tijd tot tijd moesten worden uitgespannen, om de achterblijvers te helpen. Ieder maakte dan ook de aanmerking dat de kar veel te zwaar was. Veth kon zich niet ontveinzen, dat gebrek aan ervaring omtrent het reizen met de ossenkar hem tot een groote fout had verleid, en hij de moeilijkheden, aan deze reis verbonden, voor een groot deel aan eigen onvoorzichtigheid had te wijten. Maar hij gaf daarom den moed niet op. Was hij een-

maal te Humpata gekomen, dan zou hij den wagen kleiner en lichter maken, en daarmede zou alles gevonden zijn. 's Avonds te negen uren werd water aangetroffen. Men besloot hier halt te maken en te overnachten, en Veth vond eene rustplaats in de ledige kar.

Ook den volgenden morgen gevoelde Veth zich wel; er werd reeds te vijf uren ingespannen om den tocht voort te zetten. Maar, ofschoon de af te leggen afstand gedurig verminderde, was het of de bezwaren telkens grooter werden. Het duurde tot 's avonds halfelf van den 29sten Januari eer de hoogste top van het gebergte bereikt was en men zich ter ruste kon leggen met de aangename gedachte, dat eindelijk het zwaarste werk was verricht.

Maar ook dit was nog een illusie. Voor Veth althans was nog eene taak weggelegd, die wellicht het meest heeft toegebracht om hem voor de weinige weken die hem nog restten, tot een kwijnend leven te veroordeelen en hem ontijdig in de armen des doods te werpen.

Botha had twee dagen opgeofferd om Veth te helpen; zijne reis naar Mossamedes mocht niet langer worden uitgesteld. Veth's gezondheid boezemde de laatste dagen gedurig minder bezorgdheid in, en vol hoop nam hij in den vroegen morgen van den 30sten Januari van Botha afscheid, waarop deze het gebergte aan de westzijde begon af te dalen. Maar de zware wagen, nu weder met zijn volle lading bezwaard, stond nog altijd op den top. Hoe zou hij naar Humpata komen? Zelfs tot dien zooveel minder bezwaarlijken tocht, achtte Veth zijn uitgeput trekvee niet in staat. Hij wist dat Humpata, zonder den omweg over Lubango en Huilla, langs voetpaden in zeven of acht uren te bereiken was, en besloot, slechts door zijn koetsier vergezeld, daarheen te paard vooruit te snellen, om versche ossen

te huren, en de kar met Goddefroy en van der Kellen op den bergtop te laten wachten, totdat deze nieuwe werkrachten, onder geleide van Frans, zouden aankomen.

Moedig steeg Veth te paard en in zeven uren werd de tocht naar Humpata volbracht; maar de weg bleek na de zware regens der laatste dagen verfoeielijk slecht te zijn. Op dien weg werd Veth opnieuw door hevige koorts aangetast, zoodat hij nauwelijks in staat was te denken, en meer dood dan levend te Humpata aankwam. Het daar gehuurde huis stond nog geheel ledig en was natuurlijk niet tot zijne ontvangst gereed. In deze verlegenheid wendde hij zich tot de vrouw van Botha, die, in de afwezigheid van haren echtgenoot, den plicht der gastvrijheid zoo jegens hem vervulde, dat zij schier als eene moeder voor hem zorg droeg. Maar hoeveel behoefte aan rust hij ook gevoelde, toch moest hij, zou het doel van zijn tocht niet geheel verijdeld worden, den volgenden morgen (31 Januari) weder vroeg ten bedde uit, om de ossen die hij noodig had te gaan zoeken en te huren. Gelukkig slaagde hij daarin zoo spoedig, dat zij nog denzelfden dag onder het geleide van Frans konden vertrekken, terwijl Veth zich haastte zijn bed weder op te zoeken.

Die dag, onder guur en nat weder in stille afwachting door van der Kellen en Goddefroy op den bergtop doorgebracht, werd door hen grootendeels besteed aan het schrijven van brieven, welke zij gelegenheid vonden om mede te geven aan twee voorbijtrekkende inlandsche soldaten, die, zoo het schijnt, met de overbrenging der brievenmaal uit het binnenland naar Mossamedes belast waren. Het is toch hier de gewoonte, dat de zwarte militairen, die voor niet veel anders geschikt zijn, den dienst van postboden vervullen.

Den 1sten Februari, te tien uren voor den middag, kwam

Frans van Humpata met de 16 door Veth gehuurde ossen op den bergtop terug. Hij had den ganschen vorigen dag en nacht doorgereisd, en werd met vreugde begroet. Hij bracht de tijding mede, dat hij den chef, ofschoon hij met zware koorts te Humpata was gekomen, weder vrij wel had verlaten, en dat hij te Huilla, waar hij bij de Paters logeeren zou, hunne komst zou afwachten. De nachten die de reizigers hierboven hadden doorgebracht, waren zoo koud geweest als een Octobernacht in Nederland; en ofschoon zij dicht bij de vuren geslapen hadden, was het hun een genot geweest zich in hunne dekens te wikkelen. Zij verlangden dus zoo spoedig mogelijk weg te komen en waren reeds te halfdrie gereed om in te spannen. Hunne reis was nog door eenige kleine avonturen gekenmerkt. Een riviertje waarover een brug was geslagen geweest, en dat dus, naar men meende, geen bezwaar zou opleveren, vertoonde van de brug slechts de ingezakte overblijfselen en moest doorwaad worden. Te tien uren maakten de reizigers halt bij Lubango, maar werden in hunne rust door het gejang van wolven gestoord. Nadat zij te halféén in den nacht weder hadden ingespannen werd, te vier uren, de bak, die wel een halve el boven den grond onder aan den wagen hing, door een grooten op den weg liggenden steen afgerukt, zoodat de inhoud in den wagen moest worden overgepakt. Te Huilla, waar zij in den morgen van den 2den Februari aankwamen, vonden zij wel gelegenheid zich goed te verfrisschen, maar zagen zij tevergeefs naar hunnen chef om. Na tot halftien gewacht te hebben, zetten zij de reis voort naar Humpata, maar vonden ook den weg derwaarts, vooral het eerste gedeelte, dat steil naar boven gaat, voor den zwaren wagen zeer bezwaarlijk; en toen zij eindelijk des avonds omstreeks negen uren voor de door Veth gehuurde woning stilstielden, kwamen zij voor een gesloten deur. Den sleutel kon-

den zij zich wel is waar gemakkelijk verschaffen, zoodat van der Kellen den nacht althans onder dak kon doorbrengen; maar het was veel te laat om aan het lossen te beginnen, waarom Goddefroy zich verplicht achtte, dien nacht op den wagen te blijven liggen.

Gewoon om vroeg bij de hand te zijn, stond Goddefroy den 3den Februari reeds te halfvijf op, en een half uur later kwam Frans om zijne hulp bij het afladen en binnenbrengen der bagage aan te bieden. Maar nu bleek het dat het huis een duchtige schoonmaak noodig had. Frans, die blijk gaf niet slechts met ossen te kunnen omgaan en Humpata op zijn duimpje kende, had binnen het uur zeven of acht hollandsche vrouwen bijeengebracht, die, behalve dat zij een kap droegen, als geldersche boerinnen gekleed waren. Met opgestroopte mouwen togen zij aan het werk. Alles werd behoorlijk gereinigd en ten slotte werden de vloeren met het ons reeds bekende mengsel van klei en koemest bestreken. De vrouwen beschouwden al dit werk als een liefdedienst, waarvoor zij geen belooning wilden aannemen. Toen Veth, thans weder in redelijken welstand, te elf uren op het terrein verscheen, was de schoonmaak afgeloopen en kon tot de inrichting van het huis en de plaatsing der bagage worden overgegaan.

De opheldering van hetgeen in Veth's gedrag vreemd scheen, was nu ook spoedig gegeven.

Den 1sten Februari, den tweeden dag na zijne aankomst te Humpata, had Veth zich genoodzaakt gezien opnieuw te paard te stijgen en een boer, die op drie uren afstands van Humpata woonde, waarschijnlijk over de verpleging zijner ossen, te gaan spreken. Daarna wilde hij naar Huilla gaan om zijne reisgenooten daar te begroeten. Daar zij zich dien dag nog niet vertoond hadden (wij weten reeds dat zij eerst in den vroegen morgen van den 2den Febr. Huilla bereikten),

nam hij zijn intrek als gewoonlijk in het Missiehuis, waar hij altijd welkom was, maar kreeg dien nacht harder dan ooit de koorts, zoodat hij buiten staat was zijn bed te verlaten, veel min zijne reismakkers te gaan opzoeken. Ook den volgenden dag en nacht had voortdurende ongesteldheid Veth genoodzaakt van de gastvrijheid der zendelingen gebruik te maken, en eerst den derden dag had zijn toestand hem vergund, zijne reisgezellen in de woning te Humpata te gaan verwelkomen.

En zoo was dan eindelijk deze rampspoedige reis, die van het vertrek van Mossamedes tot op het oogenblik der hereeniging te Humpata twintig dagen had geduurd, na tal van wederwaardigheden ten einde gebracht. Veth kon zich troosten met de gedachte, dat hij zijn wagen had overgebracht, en de gebreken te verbeteren waren; dat hij slechts één stuk vee had verloren, en nu aan de overige genoegzamen tijd geven kon om zich volkomen te herstellen; dat hij, wel is waar, drie honden minder telde, welke verlies een dierenvriend als hij was, ongetwijfeld zeer moest ter harte gaan, maar dat daarentegen zijne paarden steeds tot elken dienst vaardig waren geweest en niets aan gezondheid en kracht hadden verloren; en dat zijne reis, in het algemeen beschouwd, toch niet zoo exceptioneel ongelukkig was geweest, als het bij den eersten aanblik voorkomt. Nog onlangs las men in het tijdschrift der *Missions Catholiques* over deze route de volgende jammerklacht ¹⁾: „Wegen bestaan niet en paarden kunnen in het land niet leven; die welke men er invoert sterven weldra. Op reis kan men zich slechts van ossenwagens bedienen. Wij hebben 5 paar ossen noodig gehad om een kar te trekken die drie personen en verschillende voorwerpen van niet meer

1) Zie *T. v. h. A. G.*, 2^e Serie, D. III, V. en M., bl. 638.

dan 300 kilo's gewicht bevatte. Bovendien moesten wij in de nabijheid van Huilla de Chella-keten, die 2000 meters hoog is, te voet overtrekken, en de kar voor een deel ontlasten, om deze over den steenachtigen weg verder te doen gaan; de reis naar Huilla duurde acht dagen. Onderweg bestond onze maaltijd uit een weinig in water gekookte rijst en droog brood. 's Nachts konden wij niet altijd in slaap komen wegens het somber gehuil van wolven, hyena's en andere wilde dieren. De voerman kon geen oog dicht doen, want hij had voor de ossen te zorgen, daar de leeuwen zeer talrijk zijn."

Men ziet hieruit dat in ieder geval eene reis van Mossamedes naar Humpata met een ossenwagen geen kinderspel is. Veth had ze nooit als zoodanig beschouwd, en ze kon hem dan ook zoo heel erg niet tegenvallen. Neen! alles ware goed, ware althans dragelijk geweest, indien hij er slechts eene goede gezondheid had afgebracht. Dat die op deze reis een onherstelbaren knak heeft gekregen, en daardoor de uitvoering zijner grootsche plannen onmogelijk is gemaakt, dat is het ware tragische van dezen door het noodlot vervolgdten tocht.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Verblijf der reizigers te Humpata. — De oorzaken van het „trekken” — Geschiedenis van den trek der Boeren van de Transvaal naar Humpata. — Uppingtonia. — Bestuur, kerkelijke zaken, onderwijs, karakter, voorkomen en kleeding der boeren van Humpata. — Hunne middelen van bestaan. — Hunne weerbaarheid. — Huiselijke inrichting onzer reizigers te Humpata. — Vertimmering van de ossenkar. — De Cubango-commissie. — Van der Kellen vergezelt de medereizende boeren tot Quipungo. — Uitbreiding der zoölogische en ethnologische verzamelingen. — Veth's plannen ten behoeve der Boeren. — Zijn kwijnende gezondheid. — Voorbereiding van den tocht naar Benguella. — Vertrek derwaarts.

Van den 3^{den} Febr. tot den 17^{den} Maart, dus zes volle weken, vertoefden nu onze reizigers te Humpata. Dit langdurig oponthoud werd gevorderd voor het herstel van Veth, voor de verkleining der te zwaar bevonden kar, en voor de verdere voorbereidselen tot een nieuwen tocht. Het gaf bovendien eene geschikte gelegenheid om de ethnologische en zoölogische verzamelingen uit te breiden en om nadere kennis te maken met de bevolking. Bij deze laatste zullen wij in de eerste plaats onze aandacht bepalen.

Reeds meermalen hebben wij er op gewezen, dat de Boeren van Humpata uit de Transvaal zijn uitgeweken en zich hier, na lange omzwervingen, onder de bescherming van het Portugeesche Gouvernement hebben nedergezet. Deze „trek”

(want dit is de naam waardoor de tochten der Kaapsche boeren gewoonlijk worden aangeduid) is zeker niet de minst merkwaardige episode in de geheele geschiedenis der „trekken“, vol daden van heldenmoed, opoffering en volharding, die ons met eerbied voor die eenvoudige menschen vervullen, maar zoo moeielijk in hunne oorzaken en beweegredenen te doorgronden, dat men riemen papier er over heeft volgeschreven, zonder de zaak recht begrijpelijk te maken. Velen zijn van meening dat de „trekken“ hun oorsprong verschuldigd zijn aan de ontevredenheid over het Engelsch bestuur en den onwil der Boeren, om zich aan het hun opgedrongen en hunner belangen doorgaans vijandig gezag der Britten te onderwerpen. Doch dit is een dwaling. Het staat vast dat dit „trekken“ veel ouder is dan de Britsche heerschappij, en reeds in de eerste helft der achttiende eeuw een aanvang nam. ¹⁾ De oorspronkelijke drijfveeren waren zeer ingewikkeld. Vele kolonisten waren ongetwijfeld bezield door ontevredenheid met hun lot, dat ook onder het beheer der O. I. Compagnie vaak verre van rooskleurig was; anderen vonden er genot in, in navolging van de levenswijze der inboorlingen, hun onderhoud in de onafzienbare wildernissen van het binnenland, vrij van alle banden, in de jacht en het weiden hunner kudden te zoeken. Maar als wij de boeren na de vestiging van het Engelsch bestuur aan het „trekken“ zien, was hun dit reeds lang een tweede natuur geworden. En niet alleen deed de gewoonte hen in die zwerfende levenswijze volharden, zij werden er ook toe gedrongen door „den trekgeest“, een eigenaardig besef van door die reizen aan een plicht, een roeping te voldoen. Die roeping, die echter, in de bijzon-

1) Zie o. a. P. J. Veth, *onze Transvaalsche broeders*. Amsterdam, 1881, bl. 10.

dere gevallen, geene medewerkende oorzaken buitensluit, wordt door den heer Lion Cachet, in zijn werk over den worstelstrijd der Transvalers, geformuleerd als: „de overtuiging, bewust of onbewust: wij Afrikanen moeten trekken, opdat Afrika beschaafd en de heidensche natiën voor het Christendom gewonnen worden; indien wij niet trekken, wordt Zuid-Afrika niet beschaafd.” ¹⁾ Indien wij aannemen dat dit beginsel ook de trekkers van Humpata bestuurde, wordt daardoor de mogelijkheid niet buitengesloten, dat de liberale maatregelen van President Burgers, een modern predikant die in 1872, door een merkwaardigen samenloop van omstandigheden, tot hoofd der Zuid-Afrikaansche republiek was gekozen, in 1874 de rechtgeloovige gemoederen van vele door en door orthodoxe Transvalers begonnen te verontrusten, en daardoor de onmiddellijke aanleiding werden tot den trek welks slechts onvolkomen bekende geschiedenis wij hier kortelijk volgens de beste berichten zullen verhalen.

Reeds dadelijk is het duister waarom deze boeren vooronderstelden door het trekken in noordwestelijke richting een land te zullen vinden bijzonder voor hunne behoeften en dus voor eene blijvende volksplanting geschikt. Misschien wilden zij aan het Westerstrand die gemeenschap met de zee zoeken, die de Engelsche politiek hun steeds had afgesneden. Is het niet opmerkelijk dat Engeland de Walvischbaai, de beste haven van Afrika's Zuidwestkust, annexeerde, juist toen de trekkers de Westkust begonnen te naderen.

De eerste trek begon omstreeks het einde van Mei 1874, toen Alberts, Olhaisen senior en Olhaisen junior, met hunne familiën zich naar Rustenburg begaven, dat bijna vlak ten

---

1) *De Worstelstrijd der Transvalers, aan het volk van Nederland verhaald* Amsterd. 1882, bl. 40.

westen van Pretoria ligt. In het volgend jaar voegde zich hier een zestal andere huisgezinnen bij hen, en gezamenlijk trok men verder, naar Beerkraal, waar het reisgezelschap opnieuw aangroeide; ongeveer honderd ossenwagens waren daar bijeen. Den 14^{den} April 1875 bereikte men Witfontein, waar geen water gevonden werd, zoodat de reis moest voortgezet worden naar Holfontein, waar de hoeveelheid water nauwelijks voldoende was om menschen en dieren te drenken; het vee leed dan ook veel door dorst. Voortgaande in noordelijke richting, naderde men meer en meer de Limpopo-rivier, die men op den linkeroever volgde. De jacht op wilde dieren leverde hier veel op, maar aan den anderen kant moest het vee deugdelijk bewaakt worden tegen de aanvallen van leeuwen, panters en jakhalzen, die, in weerwil aller zorg, aan Olhuisen twee gezouten paarden kostten.

Daar de trekboeren thans de grenzen van het gebied van den Betjuanen-koning Khama van Bamangwato hadden overschreden, moesten zij van dezen rijken en machtigen potentaat toestemming krijgen om door zijn land verder te reizen. Zonder moeite werd hun dit verlot verleend en zelfs werd hun toegestaan er langeren tijd te vertoeven om het vee te doen herstellen.

Eéne familie keerde van hier met vier wagens naar de Transvaal terug. De overigen trokken, na een langdurige rust, verder noordwestwaarts, naar Matotse, omstreeks de grens der Kalahari-woestijn. Zij kwamen nu in waterlooze streken, waar menschen en vee vreeselijk van den dorst hadden te lijden. De Okavango, voortzetting der rivier die in Angola Cubango heet, beloofde uitkomst, maar was nog ver verwijderd. Niet allen volgden denzelfden weg, maar ééne partij, die 1400 stuks los vee medevoerde, bereikte eerst na drie dagen

Meer, een station aan de oevers dier rivier, niet zeer ver van het oosteinde van het Ngami-meer. Toen de ossen het water roken, waren zij niet langer in bedwang te houden en stormden als bezeten op de rivier los. Een groot aantal bleef in den moerassigen oeverbodem steken en werd verpletterd door de van achteren opdringende menigte.

Het kostte groote moeite om de kudde weder bijeen te brengen, want vele ossen waren door de Betjuanen opgevangen en moesten teruggehaald worden; maar eindelijk kon men den tocht voortzetten in de richting van het Ngami-meer, dat men op het eind van Juni bereikte. Hier werd door allen gezamenlijk een dankgebed voor de behouden aankomst ten hemel opgezonden.

Nieuwe zwarigheden deden zich echter weldra op. Het Betjuanen-hoofd Moreimi verbood den trekboeren het verder reizen en was eerst na ampele bespreking te overtuigen van hunne vredelievende bedoelingen. Van het Ngami-meer af volgden zij een zuidwestelijke richting, ten einde Rietfontein te bereiken, hetgeen hun gelukte, echter niet zonder verliezen aan vee geleden te hebben en door gebrek aan water uitgeput te zijn. Het was in den aanvang van 1876 dat de boeren te Rietfontein aankwamen, en daar deze plek hun om verschillende redenen aanstond, besloten zij hier eenigen tijd te blijven. Zij hadden daartoe de toestemming noodig van een te Gobabies, midden in de Kalahari-woestijn, verblijf houdend opperhoofd der Hottentotten, die op hottentotsche manier den hollandschen naam van Andries Lambert droeg; hij gaf den boeren verlof om zich tijdelijk in de hem toebehoorende landstreek te vestigen, en gebruik makende van deze vergunning bleven zij hier tot in het begin van 1878. Van tijd tot tijd gingen eenigen van de trekkers op kondschap uit in de richting van de Okavango,

dus noordwaarts, maar steeds luidde het bericht ongunstig: een ongezond land zonder water.

Inmiddels was uit de Transvaal een andere karavaan van trekboeren op reis gegaan: van April tot Augustus 1875 vertrokken achtereenvolgens drie gezelschappen, te zamen 480 menschen, met 128 wagens en 1958 trekossen. Toen allen bijeen waren werd tot leider gekozen zekere Kreling. Twee jaren toefde die troep aan de oevers van de Limpopo, kampend met ongelukken en ontberingen van allerlei aard. Het reeds genoemde opperhoofd der Betjuanen, Khama van Bamangwato, die eerst zijn toestemming had gegeven tot het doortrekken van zijn land, weigerde den boeren gidsen mede te geven door de Kalahari-woestijn, omdat hij niet verantwoordelijk wilde gesteld worden voor al het onheil dat deze woestijn-reis onvermijdelijk moest na zich sleepen.

De boeren trokken daarop noordwaarts naar de rivier Motlotse, die in de Limpopo valt, en verdeelden zich hier in drie gezelschappen, die ieder afzonderlijk, met een tusschenruimte van drie dagen, den tocht door de woestijn naar het Ngami-meer zouden aanvaarden. Het was in alle opzichten een rampspoedige reis; tengevolge van een misverstand waren de drie gezelschappen na vrij korten tijd weder bijeen, zoodat het gebrek aan water zich met drievoudige kracht deed gevoelen. Om den uitgeputten ossen het werk te verlichten, werden onderweg huisraad en zelfs eetwaren uit de wagens geworpen; men dronk het lauwe bloed van de dieren, die, machteloos tot verder gaan, langs den weg neervielen; men vocht om een lepelvol machtig te worden van den vloeibaren inhoud der maag; — in 't kort de ellende was niet grooter denkbaar. Maar hoe droevig het verhaal van de reis door dit onherbergzame land ook zijn moge, — toch vindt men er, al klinkt het vreemd, gemakelijke voor-

vallen in verteld. Door den dorst gekweld trachtte iedereen op de manier die hem het best scheen zich water te verschaffen. Zoo ook de aanvoerder van de karavaan, du Plessis, gekozen in plaats van Kreling, over wien men niet tevreden was. Met een blikken bus en een spade was hij op weg gegaan om naar water te graven, en na veel vergeefschen arbeid keerde hij, met het vallen van den avond, terug naar het bivouak, toen hem de pas werd afgesneden door een leeuw. In zijn angst begon du Plessis met zijn spade de blikken bus te bespelen; de leeuw bleef den geheelen nacht aandachtig naar hem luisteren, zonder den man een haar te krenken, en trok met het aanbreken van den dag stiltes af.

Na twee-en-een halve maand bereikte de karavaan in deeriswaardigen toestand het reeds gemelde Meer. Niet minder dan 37 personen waren onderweg gestorven; de kudden waren aanmerkelijk gedund, wagens waren achtergelaten, bagage was weggeworpen en viel, tegelijk met de ontsnapte ossen, den inboorlingen in handen. Van Meer trok men langs den zuidelijken oever van het Ngami-meer verder, wendde zich daarop noordwaarts en belandde eindelijk op eene plaats die den naam draagt van Sibbiton's Drift. Van hier uit werd de hulp ingeroepen van de trekboeren die te Rietfontein vertoefden, en deze werd verleend in den vorm van 183 trekossen, maar vergezeld van den raad om niet langs de Okavango-rivier verder te trekken.

In stede van naar dien welgemeenden raad te luisteren, zette de karavaan den tocht langs den oever van die rivier in noordelijke richting voort. De gevolgen bleven niet uit: al spoedig moest zij wagens achterlaten omdat een voldoende aantal trekossen ontbrak, en de sterfte onder het vee vermeerderde nog, toen men in de nabijheid kwam

van een Ovambo-kraal, die onder het gezag stond van het hoofd Maketto. In deze streek komt de ('t zij dan terecht of te onrecht) zoo gevreesde tsetse-vlieg menigvuldig voor ⁽¹⁾. Twee nachten en één dag moest men zonder ophouden doorreizen om van deze plaag, die men als de oorzaak van den dood van vele runderen en paarden aanmerkte, althans tijdelijk verlost te worden. Mogen wij geloof slaan aan de beweringen van het opperhoofd Moreimi, dan is dit kwaadaardig insect langs den ganschen loop der Okavango in verbazende menigte aanwezig. Deze mededeeling en de waarschuwing van hetzelfde opperhoofd dat langs die rivier geen weg liep, konden slechts een gedeelte van het reisgezelschap bewegen het eenmaal vastgestelde plan te wijzigen. Terwijl du Plessis met 13 wagens den weg insloeg naar Rietfontein, waar hij na elf dagen aankwam, vervolgden de overigen den tocht langs de rivier, over Muispan en Hakdoorn, tot aan Grootvlei ⁽²⁾. Vele boeren stierven onderweg aan koortsen, en afwisselend ondervonden zij de kwellingen van langdurigen honger en dorst en de vreugde die het vinden van drinkbaar water opleverde. Te Grootvlei had opnieuw eene scheiding plaats: het eene gedeelte, dertig huisgezinnen sterk, volgde de rivier, het andere trok zuidwestwaarts over Nieuwjaarspan en Kalkpan, tot aan Rooibok-laagte, waar voldoende water gevonden werd. Na een verblijf van eenige weken verdeelde men zich nogmaals in twee partijen, waarvan de eene de Okavango rivier weder opzocht, en de andere zuidwaarts trok tot aan Buffelfontein. Eerstgenoemden ging het al zeer slecht: zij verloren al hun vee, wat al weder aan de vergiftige steken der tsetse-vlieg werd toegeschreven, en leden op allerlei wijzen gebrek, zoodat de meerderheid zich weder

---

(1) Zie bldz. 246.

(2) Een *vlei* is een poel of moeras.

aansloot aan hare stamgenooten die te Buffelfontein verblijf hielden, terwijl de minderheid, tien wagens sterk, aan de rivier bleef. Van Buffelfontein trok men over Vogelpan, Kremetartpan en Zandfontein naar Debra (Tiberac), waar men de karavaan vond die in 1874 onder leiding van Alberts uit de Transvaal was vertrokken. Op deze reis naar Debra bezweken de boeren bij tientallen aan de koorts, en ook de boeren van den Alberts-trek vond men door koortsen uitgeput.

Wij moeten thans terugkeeren tot de dertig huisgezinnen die met veertien wagens van Grootvlei af de Okavangorivier bleven volgen. Na drie dagen reizens kwamen zij te Grootfontein, waar zij een maand vertoefden; zij verloren al hun vee en waren niet in staat verder te komen; wat hun restte was hulp te vragen aan hunne vrienden te Debra, die, hoe uitgeput ook, dadelijk bereid waren hen in staat te stellen de wagens naar laatstgenoemde plaats te brengen. Nog van een anderen kant kwamen te Debra ongunstige berichten, namelijk van het gezelschap dat met tien wagens aan de Okavango was achtergebleven, terwijl hunne metgezellen in arren moede naar Buffelfontein trokken. Ook zij hadden, het meest van allen misschien, van koortsen te lijden gehad. De boeren die hun de noodige levensmiddelen kwamen brengen en trekossen voor het vervoer der wagens, vonden hen in den ellendigsten toestand die zich denken laat. Zij waren dermate verzwakt, dat zij niet meer in staat waren ter jacht te gaan om zich voedsel te verschaffen, te uitgeput zelfs om vuur aan te maken, zoodat zij zich moesten behelpen met de rauwe wortelen, die de inboorlingen hun brachten. Thans tot nieuwe krachtsinspanning in staat gesteld, trokken ook zij in de richting van Debra. In eene Ovambo-kraal, bestuurd door het opperhoofd Endara,

werden zij liefderijk bijgestaan, en ontvingen zij gidsen naar Olifants-pan, waar weder hevige koortsen onder hen uitbraken. Gelukkig deed het toeval hen hier de olifantenjagers Lourens, vader en zoon, ontmoeten, die zich dadelijk bereid verklaarden tot helpen en den zieken menige verkwikking konden doen toekomen. Drie-en-veertig personen van dezen troep waren in den laatsten tijd gestorven en door de inboorlingen begraven, daar de overgeblevenen, twee-en-twintig in getal, te zwak waren om aan hunne vrienden dezen laatsten dienst te bewijzen. Eindelijk hadden zij het voorrecht een jager te ontmoeten, zekeren Adriaan Kruger, die bij de boeren te Debra thuis-hoorde; hij stelde alles in het werk om den treurigen stoet zoo snel mogelijk naar Debra te geleiden, wat niet zonder veel moeite gelukte.

Zoo waren dan in Februari 1878 al de trekboeren weder bij elkander.

Na eenige rust te Debra trok men opnieuw noordwaarts, eerst tot aan Leeuwpan, waar Jacobus Botha, dien wij reeds leerden kennen, tot aanvoerder werd gekozen, en vanwaar 18 familiën, die — eerst nu! — aan den goeden uitslag der onderneming begonnen te twifelen, naar de Transvaal terugkeerden. Ook Kreling, de voormalige chef, verliet op dit punt het reisgezelschap en trok met vier familiën naar Rietfontein, waar hij zich voor goed vestigde.

Nadat de weg was verkend, trokken de boeren, met Botha aan 't hoofd, eerst weder naar de Okavango. Zij hadden veel te lijden, nu eens van hevige regens, dan weder van koortsen, een andermaal van vijandelijk gezinde inboorlingen; meermalen tobde het gebrek aan water hen af of raakten zij door het voortgaan over den moerassigen bodem uitgeput.

In het begin van 1879 vinden wij hen terug in de na-
buurschap van Etosa-pan. Van hier uit vertrok een ver-
kennings-brigade eerst noordwestelijk naar Ovamboland,
daarna, omdat dit land weinig goeds beloofde, meer westelijk
naar het Kaokoveld, ten zuiden van de Cunene, dat tot aan
deze rivier werd onderzocht. Maar ook dit onderzoek viel
ongunstig uit: het land was bergachtig, de bodem steen-
achtig, het water schaarsch en vele bronnen waren ver-
giftig. Op den terugtocht hadden echter de kondschappers
een vrij gunstige plek gevonden, ongeveer 80 à 100 kilome-
ters ten westen van Etosa-pan. Men verkoos deze tot tijde-
lijke verblijfplaats, en in het laatst van Juni 1879 waren hier
allen verzameld. Men gaf haar den naam van „Rustplaats.”

Inmiddels was het verhaal van den rampspoedigen tocht
der trekboeren zoowel in de Kaapkolonie als in de Trans-
vaal bekend geworden, en schier allerwegen werden personen
gevonden, bereid om te trachten den trekkers hulp te ver-
leenen. In ongelooflijk korten tijd was £ 7000 bijeenge-
bracht en stond een expeditie, onder aanvoering van den
heer Haybittle, gereed de verdoolden te gaan opzoeken, en
hun levensmiddelen, kleederen en medicijnen te gaan bren-
gen. Zij nam den weg over zee, landde in de Walvischbaai
en kwam nog juist in tijds om de boeren voor een gehee-
len ondergang te behoeden; want bijna allen lagen, tenge-
volge van koorts en ontberingen, ziek.

Men zegt dat de expeditie een geheime opdracht had om
de boeren te bewegen sloop te gaan en zich ergens ter
westkust, in het bereik van engelschen invloed, te vesti-
gen. Doch zij toonden weinig geneigdheid om aan die
uitnoodiging het oor te leenen, te minder zeker daar de
portugeesche autoriteiten te Mossamedes, wel inziende dat
de boeren hun van grooten dienst zouden kunnen zijn tot

bevestiging en uitbreiding van hun gezag, hun zeer voordeelige voorwaarden aanboden, indien zij zich in de portugeesche bezittingen wilden vestigen. Na langdurige onderhandelingen werd eene overeenkomst gesloten, waarbij hun 200 hectaren land per familie en veertien jaren vrijdom van belasting werden verzekerd. Tegen aanvallen van inboorlingen zouden zij zich mogen verdedigen, mits steeds daarvan kennis gevende aan het Gouvernement; den hervormden godsdienst zouden zij vrijelijk mogen belijden, en onder portugeesch oppertoezicht zouden zij zich zelven mogen besturen volgens het nationaal wetboek, dat te hunnen behoeve in het Hollandsch zou vertaald worden. Ook nam de portugeesche regeering op zich voor een goeden weg naar Mossamedes en voor een waterleiding ter besproeiing hunner landerijen te zorgen.

Nadat men omtrent deze voorwaarden was overeengekomen, betraden de boeren in 1880 vol goeden moed het portugeesche grondgebied en vestigden zich te Humpata.

Eene destijds gehouden telling leerde, dat op dat oogenblik aanwezig waren 57 gezinnen, samen 270 leden tellende, benevens 50 zwarte bedienden; zij voerden met zich 61 wagens met 840 trekossen, en bezaten daarenboven 2160 stuks losse runderen, 120 paarden en ongeveer 3000 schapen en geiten.

De eerste berichten omtrent de nieuwe kolonie waren van den meest bevredigenden aard. De mededeelingen uit Angola noemden haar een treffend voorbeeld van hetgeen verstand, geestkracht en arbeidzaamheid kunnen tot stand brengen. In 18 maanden hadden de boeren hunne woningen gemaakt, kanalen van verscheiden kilometers lengte gegraven om hun akkers te besproeien, het terrein van leeuwen en olifanten gezuiverd en een dorp geschapen dat een model van netheid

en orde was. Ongelukkigerwijze waren de Portugeezen, bij al hun fraaie woorden, minder ijverig in de vervulling van hetgeen zij beloofd hadden. De waterleiding was zeker tot stand gekomen; maar wie had ze gemaakt? De rooverijen der negers waren gestaakt, maar wie waren het die voor de veiligheid van persoon en goed hadden gezorgd? Er werd met den weg naar Mossamedes een begin gemaakt, maar hoedanig nog heden zijn toestand is, heeft ons het vorig hoofdstuk kunnen leeren. Bovendien bestond er tusschen de boeren en Portugeezen te veel verschil in volksaard om op den duur harmonie te kunnen verwachten. De boeren klaagden over de fijne geslepenheid waarmede hun de beleefde Portugeezen in den handel hun geld aftrosgelden; de Portugeezen over de grove aanmatiging waarmede de lompe boeren zich aan hun tafel kwamen zetten en van alles, alsof het hun rechtens toekwam, gebruikten, zelfs zonder te danken. Erger dan die kleine kwellingen was echter het verbazende verlies dat zij gedurende hun verblijf te Humpata door het wegwijjnen van hun rundvee en paarden hebben geleden. De algemeene verarming waartoe dit geleid heeft, was wel geschikt om hen de afpersingen der portugeesche handelaars en de hooge tollën die van alle ingevoerde goederen geëischt worden, te moeilijker te doen verduren.

Misschien werkten nog andere oorzaken mede; hoe het zij, bij een groot deel der boeren openbaarde zich klimmende ontevredenheid; sommigen wilden andere woonplaatsen meer noord- of oostwaarts opzoeken, anderen naar de Transvaal terugkeeren. Tot het laatste vereenigden zich bijna de helft der te Humpata aanwezige familiën in November 1888, zeven of acht weken voordat Veth de eerste maal Humpata bezocht. De woning door Veth aldaar gehoord, behoorde aan een der deelnemers aan dezen nieuwen trek, die ze aan de zorg

van Botha had toevertrouwd. Onbegrijpelijk is het dat de herinnering van al het doorgestane leed niet machtig genoeg was om de trekkers terug te houden van een tocht die ook thans niet veel beters beloofde. Vele bijzonderheden omtrent dien trek hebben onze reizigers niet vernomen; maar genoeg om hen te overtuigen dat de ellende niet minder is geweest dan op den tocht hierheen. Het gebrek aan water was ook nu zoo groot, dat er dagen zijn voorgekomen waarop de moeders hare kinderen moesten laven met het bloed van het geslachte vee.

Wat er van die ongelukkigen geworden is, schijnt ook nu nog in Europa slechts ten deele bekend te zijn. Zeker is het dat zich 15 families, onder de leiding van een engelschen handelaar, William Jordan ⁽¹⁾, hebben nedergezet te Grootfontein, ten oosten van Etosapan, en daar eene republiek hebben gesticht, die zij, ter eere van den eersten Minister der Kaap-Kolonie, Upingtonia hebben genoemd. Jordan had het land gekocht van het hoofd van Ondonga (Ovambo) en in perceelen van 6000 acres, waarvan hij er zes, benevens het recht op al de mijnen, voor zich zelve behield, onder de boeren verdeeld, die voor het overige hun eigen bestuur kozen. In 1886 is Jordan vermoord en hebben de boeren van Upingtonia zich onder duitsche bescherming gesteld ⁽²⁾.

Het Bestuur der kolonie te Humpata heeft door de vermindering harer leden geene verandering ondergaan. De reeds genoemde chef, de Paiva, is de tusschenpersoon tusschen hen

---

(1) Deze Jordan is dezelfde die de boeren op een gedeelte van den tocht van de Transvaal naar Humpata vergezelde en daarvan het nauwkeurige verhaal schreef, opgenomen in „*the Cape Quarterly Review*”, Oct. 1881, dat ook de hoofdbron is van v. Danckelmans bericht.

(2) *Proceedings of the R. Geograph. Soc.* 1887, p. 243.

en de portugeesche regeering; maar voor 't overige hebben zij hunne door hen zelve gekozen regenten. Aan het hoofd staat de Kommandant, thans Gerrit van de Merwe, wiens waardigheid ongeveer overeenkomt met die van een burgemeester ten onzent. De tweede persoon is de Landdrost, thans de reeds zoo vaak vermelde Jakobus Botha, die als secretaris, notaris en ambtenaar van den burgerlijken stand fungeert. De derde is de Veldkornet, die der boeren aanvoerder is in de kleine oorlogen die zij soms met de inboorlingen hebben te voeren; hij is smid van zijn ambacht en schrijft zijn naam Izak Grobler. De ware naam schijnt echter Grobelaar te wezen. In de schrijfwijze hunner familienamen zijn de boeren vaak even slordig als hunne hollandsche voorvaderen nog in de 17de eeuw.

De huwelijken worden door den Landdrost gesloten, ofschoon zij in de vormen geheel van kerkelijken aard zijn en ook het van ouds in de Hervormde kerk gebruikelijke formulier wordt gelezen. Trouwens in deze kleine maatschappij, waar allen denzelfden godsdienst belijden, is er bijna geen scheiding van burgerlijke en kerkelijke aangelegenheden. Er is onder hen geen predikant of eenig ander kerkelijk persoon, maar er is een Kerkeraad, waartoe alle mannelijke ledematen kunnen verkozen worden, en waarvan ieder lid op zijne beurt de godsdienstoefeningen leidt. Een der eerste dagen na zijne komst te Humpata werd van der Kellen uitgenoodigd om eene huwlijksplechtigheid bij te wonen. Men vereenigde zich te negen uren 's morgens in het huis van den Landdrost, welke met twee boeren, die als getuigen zouden optreden, in het zwart gekleed, achter eene met een wit laken bedekte tafel zat. Op de tafel lagen een bijbel, een formulierboek en eenige papieren. Voor haar stonden twee stoelen en twee met wit katoen gedekte knielbankjes. Op den

grond waren antilopen-vellen gespreid. Een gewerschot kondigde aan, dat de tijd der plechtigheid daar was. De bruidegom was in 't zwart gekleed, de bruid in een wit kleed met rose boordsels en strikjes. Met hen traden de strooijonker en strooijuffer en de wederzijdsche ouders binnen. Toen de verloofden hunne plaats hadden ingenomen, volgde eene plechtige stilte, die na een poos door den Landdrost werd afgebroken met de gebruikelijke vragen naar geboorteplaats en ouderdom, en door het verzoek om het formulier aan te hooren. Nadat dit lange, door een gebed afgewisselde stuk was voorgedragen, knielden bruid en bruidegom neder, waarop de Landdrost sprak: „Ik neem u allen hier tot getuigen dat dit huwelijk wettiglijk en heiliglijk is gesloten.” Daarna reikte hij, evenals de getuigen, aan het jonge paar de hand, waarna de plechtigheid besloten werd met het aanheffen van het psalmvers:

Dat 's Heeren zegen op u daal! (1)

Op het bruiloftsfeest, dat van den middag tot den volgenden ochtend duurde, werd veel gedanst en brandewijn gedronken. Ook dit was zoo der vaderen gebruik, die, even weinig als de boeren, leden waren van matigheids-genootschappen.

Ook het onderwijs staat ten nauwste met de Kerk in verband. Hetzelfde lokaal waarheen des Zondags mannen, vrouwen en kinderen opgaan, met hunne bijbels en hunne stoelen in de hand, om de tien geboden en stukken uit de H. Schrift te hooren lezen, godsdienstige toespraken te verneemen en psalmen te zingen (onze Evangelische Gezangen zijn natuurlijk hier niet doorgedrongen), is in de werkdagen de plaats waaraan de schooljeugd de beginselen der kerkleer

---

(1) Ps. CXXXIV : 3.

worden ingepompt. De schoolmeester wordt door den Kerke-
raad gekozen. De Bijbel (tevens ook schier het eenige lees-
boek der boeren) is het voornaamste leerboek, en in het
geheel leert men ongeveer hetzelfde wat bij onze vaders
van wege de Kerk aan de menigte onderwezen werd. Hunne
bijbelkennis is niet gering, maar zij schijnen eene zekere
voorkeur te hebben voor het Oude Testament, waarin zoo
vele schilderingen van den toestand en de lotgevallen van
het volk Israëls voorkomen, die met hunne eigene treffende
overeenkomst bieden. Hunne beschouwing van de heiden-
sche volken waaronder zij leven, ademt den oud-testamenti-
schen geest; hunne strenge viering der Zondagsrust, die
zij zelfs op hunne tochten in de wildernis nooit vergeten,
toont dat zij den Zondag geheel met den Sabbath der Israë-
lieten gelijk stellen. Hunne dogmatiek is streng Calvinis-
tisch, maar ook hierin toonen zij op het standpunt geble-
ven te zijn waarop onze vaders twee eeuwen geleden
stonden. Zoo zijn zij b. v. vreemd aan den afkeer onzer
streng orthodoxe boeren van de vaccine. De boeren te
Humpata zijn allen gevaccineerd en laten zich, wanneer eene
pokken-epidemie dreigt, zooals in 1885 onder de portugee-
sche kolonisten uitbrak, herhaaldelijk revaccineeren. Veel,
hetzij met anderen, hetzij onder elkander over den godsdienst
te spreken behoort niet tot hunne gewoonten; doch de open-
bare godsdienstoefeningen worden niet licht door hen ver-
zuimd.

Dat menschen die zooveel leed met elkander gedeeld heb-
ben, innig aan elkander gehecht blijven, is geen vreemd ver-
schijnsel; het kan ons dus niet verwonderen, dat de samenle-
ving der boeren te Humpata zeer vriendschappelijk is, en de
dertig gezinnen die deze plaats bewonen, als het ware één groot
huisgezin vormen. De talrijke hulpbehoevende kinderen die

gedurende de verwoestende „trekken” hunne ouders hebben verloren, worden liefderijk door de overlevenden verzorgd. Daarentegen laat, zooals wij reeds zeiden, de verstandhouding der boeren met de Portugeezen veel te wenschen over. Men herinnere zich dat de Portugeezen die in de binnenlanden verspreid zijn, meestal tot de degradado's behooren, en tot het schuim der natie moeten gerekend worden ⁽¹⁾. De portugeesche handelaars (er wonen er vier te Humpata), in wier handen zij voor den aankoop van vele benodigdheden onvermijdelijk vallen moeten, beschouwen zij als afzeters, die van hunnen nood als zij kunnen misbruik maken; meer afkeer nog boezemt hun wellicht de levenswijze der Portugeezen in. Den boeren, die over het algemeen een kuisch en ingetogen leven leiden, zijn verbintenissen met zwarte vrouwen een gruwel; terwijl men bij de Portugeezen in de binnenlanden zeer zelden eene blanke vrouw ontmoet. Erger nog dat de verbintenissen dezer laatsten zeer zelden door den band des huwelijks bezegeld zijn, en dat mannen en vrouwen zich dikwijls aan dronkenschap overgeven, waaruit dan vechtpartijen en allerlei ergerlijke tooneelen ontstaan. Hierbij voege men nu nog het verschil in godsdienst, dat, al mogen wij op enkele uitzonderingen kunnen wijzen ⁽²⁾, zeker nog langen tijd, misschien altijd, een hinderpaal tegen algemeene verbroedering blijven zal.

Het zou eene dwaling zijn te meenen, dat het voorkomen dezer boeren, door alles wat zij in de laatste jaren geleden hebben, erg verachtend is. „Taking them all round,” zegt lord Mayo „a finer set of men I had rarely seen; without doubt, during that terrible seven years' journey it was a case

---

(1) Zie blz. 185.

(2) Zie blz. 228.

of the survival of the fittest". Even gunstig was de indruk dien onze reizigers van hen ontvingen. Zij beantwoordden nog geheel aan het welbekende type der Transvalers. De mannen, met breedgerande, meestal met vederen gesierde hoeden, die hunforsch gelaat en vollen baard overschaduwden, geven den indruk van kracht en beradenheid. Eene soort van zwaar, donkerkleurig fluweel, dat men in de afdeling „Transvaal" der Amsterdamsche Koloniale Tentoonstelling heeft kunnen zien, levert de gewone stof voor hunne kleeding. De vrouwen, wier gestalte niet wordt verfraaid door het behoud der voorouderlijke gewoonte om vele rokken over elkander te dragen, gelijken overigens veel op geldersche boerinnen; hare japonnen zijn meestal vervaardigd van de paarsche katoentjes die voor eenige jaren onder onze hollandsche dienstboden algemeen waren. De witte kap, die het hoofd dekt, schijnt aan de jonge vrouwen, „neujens" genaamd, niet kwalijk te staan, althans wanneer hij, zooals gewoonlijk des Zondags, met een tros frissche bloemen versierd is. Het schoeisel bestaat uit de zoogenaamde veldschoenen, die door de boeren vervaardigd worden van leder dat door henzelfden wordt gelooïd. De vorm van den schoen is niet slecht, maar de hoedanigheid laat te wenschen over, zoo zelfs dat men een paar veldschoenen zelden langer dan drie maanden gebruiken kan, hetzij dit aan de wijze van bereiding of aan de ongeschikte looimiddelen te wijten is.

Met de middelen van bestaan dezer boeren is het, helaas! over het algemeen zeer treurig gesteld. Over den land- en tuinbouw werd reeds bij de beschrijving van het dorp⁽¹⁾ het een en ander opgemerkt. De groenten die voor eigen behoefte in de tuinen gekweekt worden, zijn vooral boeren-

---

(1) Blz. 231.

kool, witte kool, andijvie, ramenas en uien; maar ook de teelt van maïs, rogge en aardappelen gaat, bij het gemis van allen plaatselijken handel en van goede vervoermiddelen, niet verder dan de behoeften van het eigen gezin. Geen wonder waarlijk! wanneer von Danckelman's opmerking niet overdreven is, dat een centenaar aardappelen, die te Humpata zeven mark opbrengt, aan transport naar Mossamedes niet minder dan twintig mark kost. Ieder gezin bakt zijn eigen brood en beschuit, gelijk het ook zijn eigen boter bereidt. Nevens het gebrek aan afzet, schijnen onbekendheid met de werkzaamheden van den landbouw, gebrek aan goede werktuigen, overwegende lust voor een zwervend leven, de voorname redenen te zijn waarom hier de bestelling van den akker zoo achterlijk is. Daarentegen schijnt het minder juist te zijn, wanneer anderen van schraalheid van het land en behoefte aan sterke bemesting spreken. Waar is het dat de vermindering van goede meststoffen, door de ontzaglijke verachtering van den veestapel veroorzaakt, zeer nadeelig werkt; maar dat men aan klachten over den slechten aard van den bodem niet te veel hechten moet, blijkt uit de volgende woorden in een brief van v. d. Kellen van 21 September 1885: „De oogst te Humpata is thans in vollen gang en geeft mij den indruk dat de landbouw op deze hoogvlakte voor groote ontwikkeling vatbaar is; ik verwonder mij zoowel over de groote hoeveelheid als over de goede qualiteit van het hier gewonnen graan”.

De jacht is voor de boeren, zoo al niet een meer belangrijk, althans een meer geliefd bedrijf. Zij zijn uitstekende schutters, die met hunne Martini-geweren wonderen weten te verrichten; het jagen is hun niet alleen een middel van bestaan, maar ook een uitspanning. Het wild is echter reeds nu in de omstreken van Humpata schaarsch geworden, zoodat de jagers verplicht zijn dagreizen ver te trekken

om het te vinden. Op die tochten nemen zij hunne wagens mede en blijven dikwijls een paar weken, soms zelfs een paar maanden, uit. De jacht levert hun niet alleen het vleesch dat zij op den tocht behoeven, maar ook belangrijke hoeveelheden die zij als *biltong* (gedroogd vleesch) bewaren en steeds in voorraad hebben. In de streken der Cunene levert de olifanten-jacht hun dikwijls veel voordeel op. Ook van de jacht op den hippopotamus maken zij veel werk, omdat zij het spek van dit dier een groote lekkernij achten en aangenamer van smaak vinden dan het varkensspek. De huid van den hippopotamus verschaft hun de grondstof voor een soort van zweepen, die zij „achtersjimbok” noemen, en die bij het drijven der ossenwagens worden gebezigd (1).

Na de jacht komt nog het transportrijden in aanmerking, zoowel ten behoeve van de Regeering als van de portugeesche handelaars in het binnenland. Doch daarover, in verband met den ongunstigen staat van den veestapel, is reeds genoeg gezegd, om te doen zien dat het de welvaart der boeren slechts weinig bevorderen kan (2).

De groote waarde van de boerenkolonie voor het portugeesch Gouvernement is vooral gelegen in hare weerbaarheid. Met het defensiewezen is het in Angola zeer treurig gesteld. Het hangt ten nauwste samen met het lokaal bestuur; want het is altijd een officier van het koloniale leger die als chef over een plaats wordt gesteld, zoodat hij te gelijk als burgerlijk en militair ambtenaar fungeert. Bovendien is hij doorgaans handelaar, en heeft als zoodanig zijne

(1) Schüssler, „Zuid-Afrika populair beschreven”, bl. 128 v., spreekt van *Tjambokken*, een soort van karwatsen, van rhinoceroshuid gemaakt, die bij het drijven der ossen de plaats vervullen van een prikstok. Dit *tjambok* (*tjabok*, *tjamok*) schijnt met vele andere woorden uit het Maleisch in het Afrikaansch-Hollandsch gekomen te zijn, en beteekent een zweep of geesel. *Sjimbok* is wellicht daarvan een verdere verbastering.

(2) Bl. 231.

eigen zaken te behartigen, die hem vaak meer dan die der Regeering ter harte gaan. Het portugeesche Gouvernement moet dit wel, evenals onze voormalige Oost-Indische Compagnie, toelaten, zoolang het niet besluiten kan zijne ambtenaren en officieren behoorlijk te betalen. Maar zijn de officieren slecht, de soldaten, die een ellendig samenraapsel zijn van blanke degradado's en zwarten die den soldatenrok tot straf dragen, zijn van een zoo gering militair gehalte, dat men het zich nauwelijks slechter denken kan (1). Vandaar dat de last der landsverdediging thans bijna geheel op de boeren rust. In de omstreken van Huilla hebben zij aan de strooperijen der zwarten geheel een einde gemaakt, en in den hierboven met een woord vermelden Humbe-oorlog (2) heeft hunne kleine schaar de door vier of vijf stammen van inboorlingen belegerde blanken herhaaldelijk ontzet of van levensmiddelen voorzien. De zwarten zelven verklaren, dat zij alleen bang zijn voor de *Ongora's* (zooals de Boeren door hen genoemd worden), wier kalme onversaagdheid en ijzeren wil hun ontzag hebben ingeboezemd.

Ziedaar dan, althans in vluchtige omtrekken, de mannen geschetst, in wier midden Veth zich voor eenigen tijd wilde vestigen, om hen beter te leeren kennen, met hunne wenschen en behoeften vertrouwd te worden, en na te gaan, hoe hij zijne verdere reizen aan hunne belangen zou kunnen dienstbaar maken. Wij keeren thans terug tot het oogenblik dat hij zijne reisgezellen te Humpata wederzag, en met hunne hulp het huis dat hij daar gehuurd had, tot tijdelijke woning en blijvend station ging inrichten. Veth gevoelde

(1) Vgl. bl. 198.

(2) Blz. 222. Zie verder over den Humbe-oorlog, die geheel buiten het tijdperk van dit reisverhaal ligt, de brieven van v. d. Kellen in het *T. v. A. A. G.* 2e ser., D. III, V. en M., bl. 662—664.

zich aanvankelijk vrij wel en nam weder als naar gewoonte aan de inrichting van het huis en de plaatsing der goederen deel. Hierbij moest vooral rekening worden gehouden met de bijzondere taak aan Goddefroy en v. d. Kellen opgedragen. De laatste behoefde een ruime werkplaats voor het praepareeren der geschoten of gevangen dieren en het bewaren van het verzamelde. Goddefroy had drieërlei belangen te behartigen. Hij moest voor den aankoop en de bereiding der levensmiddelen zorgen en behoefde daarvoor een keuken, benevens een kippenhok tot bewaring van het dagelijks door de negers aangebrachte pluimvee. In verband daarmede werd hij belast met het beheer der goederen, voor den ruilhandel met de negers bestemd. Eindelijk werd hem het verzamelen van ethnographische voorwerpen toevertrouwd, en hij ontving een boek dat tot catalogus van het verzamelde zou strekken. Op de voorwerpen reeds vroeger te Banana bijeengebracht, toen Veth nog van zijne reisgezellen gescheiden was, wilde deze geen aanspraak maken. Sedert was men nauwelijks met de inboorlingen in aanraking gekomen, zoodat eerst nu een rechte aanvang met de verzameling kon gemaakt worden. Den 4den Februari werd het eerste nommer ingeschreven.

Eene groote vierkante kamer in het midden van het huis, van voren met deur en raam uitkomende op eene galerij, en van achteren op eene open ruimte die een afgeschoten keuken en een van gevlochten ijzerdraad vervaardigd kippenhok bevatte, werd tot huishoudkamer aangewezen. Rechts van deze lag een tweede vertrek van dezelfde grootte, dat tot atelier van van der Kellen werd ingericht, en waarvoor Goddefroy eene vlak bij het raam geplaatste werktafel uit het deksel eener kist vervaardigde. Eene kleinere kamer, aan de voorzijde van het atelier palende, met een ingang zonder deur, diende tot slaapkamer voor Veth en van der Kellen, en eene ge-

heel daaraan beantwoordende aan de achterzijde van het atelier was tot slaapkamer van Goddefroy en bergkamer der hem toebetrouwde goederen ingericht. Tot het drijven van handel vertoonden zich de inboorlingen voor het raam.

Aan de linkerzijde van het huisvertrek, maar daarvan geheel door een muur afgesloten, was de van voren open stal, waarin des nachts de beide paarden stonden, die meestal 's morgens vroeg de weide ingingen. Aan den stal grensden een magazijn en een bewaarplaats voor de tuigen, jukken, kappen en verdere tot de kar behorende losse stukken, op dezelfde wijze als de beide slaapkamers aan het atelier. Aan het geheele huis waren slechts vijf kleine ramen, met houten luiken gesloten, te weten: aan het magazijn, aan de huiskamer, aan de beide slaapkamers en aan het atelier, en vijf deuren met hangsloten, waarvan vier rechtstreeks naar buiten voerden. Het erf was afgesloten door dichtgegroeid doorngewas, met een drietal hekken tot ingang. De ledige kar werd aanvankelijk ter zijde van het huis geplaatst, om later, ten behoeve der vertimmering, naar eene overdekte houten loods achter het huis te worden overgebracht. De ossen waren bij een of meer boeren besteed, ofschoon Veth toch in een der hoeken van het erf een veekraal had laten afschieten. Een klein deel van den woesten tuingrond had hij met Goddefroy omgespit en tot vijf beddingen gemaakt, die hij met zaden van bloemen en groenten, uit Holland medegebracht, bezaaide. Daarvan is echter niets opgekomen; ook toen Goddefroy later te Humpata terugkwam, was er niets van te bespeuren.

Den twaalfden Februari was dit alles onder toenemende beterschap van Veth gereed gekomen. Inmiddels was reeds den 9den met de vertimmering van de kar aangevangen, die niet alleen reparatie behoefde, maar geheel uit elkander moest wor-

den genomen om in al hare onderdeelen verkleind te worden, zoodat zij een halven meter smaller en de kap aanmerkelijk lager werd. Het grootste bezwaar zou het ijzerwerk hebben opgeleverd, vooral de as, waarvan een stuk middenuit weggenomen en dan de uiteinden weder aaneen gesmeed moesten worden, indien men hiervoor niet de hulp van Grobbelaar, die het smidshandwerk wèl verstond, had kunnen inroepen. Maar de hulp van timmerlieden was in het geheel niet te bekomen, en alle verandering aan het houtwerk moest door Veth zelven, die van verschillende ambachten genoeg verstond om zich te kunnen redden, met behulp van Goddefroy, worden uitgevoerd. Het werk vorderde goed, maar de dagelijksche handenarbeid was te zwaar voor zijne verzwakte krachten. Den 27sten Februari werd een nieuw trektouw gemaakt, en den 2^{den} Maart werd het ijzerwerk van den smid teruggebracht. Den 7^{den} Maart werden eenige ossen geruild en acht nieuwe bijgekocht. Den 14^{den} Maart was de kar geheel gereed, en ofschoon deze en gene er nog vrij wat op had aan te merken, Veth was tevreden, en zou niet geaarzeld hebben de reis naar Benguella op den 15^{den} Maart, den sinds lang bepaalden dag, te ondernemen, indien hij niet, na reeds op den 21sten Februari wat koorts te hebben gehad, op den 10^{den} Maart ziek te bed had moeten blijven liggen, en een diarrhee, met pijn in de zijde en ontlasting van slijm en bloeddeelen gepaard, en die hij te vergeefs door het gebruik van laudanum poogde te bestrijden, de eerste teekenen had vertoond van de ingewandsziekte, waaraan hij weinige weken later bezweek, en die, volgens de meening van de bewoners dier streken, ook van Frère Narcisse, het gevolg is van de hier zoo gevaarlijke binnenkoorts.

Dat er werkelijk verband bestond tusschen deze dysenterie en de koorts die Veth op de reis van Mossamedes naar

Humpata hadden geteisterd, is wel ontwijfelbaar; maar Veth's vrienden te Mossamedes, tot wie de tijding van zijne ziekte op de reis was doorgedrongen, en die zich ernstig daarover verontrust hadden, waren daarentegen zeer verheugd geweest over zijne behouden aankomst te Humpata, en hadden hem reeds als volkomen hersteld aangemerkt. Dit bleek Veth uit een brief van Hodister, geschreven te Mossamedes den 4^{den} Februari, waarin deze hem meldde, dat hij reeds voor eenige dagen, gezond en tevreden over zijn uitstapje naar het binnenland, te Mossamedes was teruggekomen, en thans binnen drie dagen weder naar het Noorden zou afreizen. Hij gaf, bij vele dankbetuiging voor de diensten die Veth hem bewezen had, rekenschap van verscheidene commissies die hij voor hem had uitgevoerd, maar zag zich verplicht te verklaren dat hij aan zijne belofte om een der jonge honden, door Veth achtergelaten, voor hem naar Benguella mede te nemen, niet voldoen kon, omdat beide gedurende zijn afwezen gestolen waren. Zoo werd Veth ook ten opzichte zijner honden bestendig door het ongeluk vervolgd.

Terwijl hij door den arbeid aan de kar, afgewisseld door dagelijksche meteorologische waarnemingen, wandelingen die hem in staat stelden van der Kellens collectie met eenige insecten te vermeerderen, en nu en dan een rit te paard, zooals op den 3^{den} en 4^{den} Maart naar Huilla en terug, werd bezig gehouden, nam van der Kellen deel aan een grooteren tocht, die hem van den 18^{den} Februari tot den 13^{den} Maart van Humpata verwijderd hield. Die tocht hing samen met de zoogenaamde Cubango-commissie, die ook in andere opzichten in de plannen en verrichtingen onzer reizigers ingreep.

Den 26sten Februari schreef Veth aan zijn vader: „Op het oogenblik is het lang niet zeker dat de boeren hier zullen

blijven wonen ; maar zeer waarschijnlijk trekken zij in noord-oostelijke richting, waar het land in vele opzichten gunstiger en beter schijnt te zijn." Inderdaad was niemand hunner overtuigd, dat Humpata op den duur eene geschikte verblijfplaats voor hen zijn zou. Zij die aan den rugwaartschen trek naar de Transvaal in 1883 geen deel hadden genomen, hadden zich alleen onthouden omdat zij meer heil van een trek in andere richting verwachtten. Het portugeesche Gouvernement, dat de boeren niet gaarne geheel verliezen wilde, en bovendien fluks elke gelegenheid aangreep om zijn gezag in de binnenlanden uit te breiden en te bevestigen, begunstigde dit streven, en met zijne medewerking zonden de boeren reeds in 1884 eene commissie van voortrekkers uit, om het land aan de overzijde der Cunene, tusschen deze en de Cubango- of Okavango-rivier gelegen, te gaan onderzoeken. Hier vonden zij in Amboëlla-land eene streek die hun bijzonder geschikt voorkwam, doorsneden door vele riviertjes en bedekt met goed gras, zoo zelfs dat de negers daar groote kudden vee hielden. Ook hadden zij opgemerkt, dat die streek rijk aan metalen was, en meenden zij zelfs daar twee goudmijnen te hebben ontdekt. Deze goede berichten noopten nu het Gouvernement een onderzoek op grooter schaal te doen instellen, en tevens in Amboëlla-land een fortje te doen oprichten en de portugeesche vlag te doen hijschen. Aan het hoofd der commissie of, zoo men wil, expeditie, werd de Paiva, de Chefe van Humpata, gesteld. Met hem gingen eenige der aanzienlijkste boeren met hunne ossenwagens en 200 à 300 zwarte soldaten, die men evengoed had kunnen achterwege laten, en Veth leende aan den chef, op zijn verzoek, zijne draagbare Berthon-boot, die hij wellicht wijzer gedaan had voor eigen gebruik op zijne voorgenomen reis naar Benguella te bewaren. De medetrek-

kende boeren ontvingen van Gouvernementswege, als huur voor hunne wagens en ossen *f* 12, en voor iederen man *f* 2.50 per dag. Zoo groot was de verwachting omtrent de uitkomsten dezer expeditie, dat zij ook in de Transvaal zelve weerklank vond, en gedurende hare afwezigheid van Humpata de kommandant der boeren, Gerrit van de Merwe, brieven ontving, meldende, dat, in geval het nader onderzoek tot een trek in de richting der Cubango mocht leiden, vele Transvalers geneigd waren zich daarbij aan te sluiten, en dat zich reeds eene commissie had gevormd om de zaak voor te bereiden. Onder andere werd hem de vraag voorgelegd, of hij het voor hen mogelijk achtte om zonder groote verliezen over land naar deze streken te reizen, dan of hij hun aanraade per schip naar Mossamedes te gaan.

De Cubango-commissie vertrok van Humpata den 18^{den} Februari en sloeg den weg in naar Quipungo, dat in noord-oostelijke richting omstreeks 140 kilometers van Humpata verwijderd is; vandaar gaat dan de weg ongeveer tachtig kilometers meer recht oostwaarts naar het fort Luceque, waar de Cunene wordt overgetrokken. Van der Kellen had verlof gevraagd en verkregen, om de boeren tot Quipungo te vergezellen. Jammer dat hij van dezen tocht niets anders mededeelt dan een paar nogal sterk gekleurde jachtavonturen. Vooreerst schoot hij er een koedoe (*Strepsiceros kudu*), eene der grootste en schoonste antilopensoorten, zweemende naar een eland, maar kleiner en slanker, en prijkende met spiraalvormige horens van verbazende lengte. Er bevindt zich thans in den zoölogischen tuin te Londen een levend mannelijk exemplaar, tot dusver een zeldzaam verschijnsel in Europa, welks hoorns op eene lengte van omstreeks vier voet geschat worden ⁽¹⁾. Van der Kellen maakt die van zijn

(1) Zie *Graphic* van 1 Mei 1886, p. 463.

exemplaar, waarschijnlijk niet zonder eenige overdrijving, nog twee voet langer.

Ook schijnt deze streek zeer rijk aan leeuwen te zijn. Een zag hij er van aangezicht tot aangezicht, die juist een zijner honden wilde bespringen. Het was avond en hij was in de voorste kar gaan liggen om te slapen; maar nauwelijks was hij ingesluimerd, toen het hevig en angstig geblijf der honden hem wekte. Ook de ossen, die aan den wagen gebonden waren, rukten zich los en vluchtten onder een vreeselijk geloei. Van der Kellen sprong op, greep zijn geweer en zag den leeuw op niet veel meer dan 15 passen vóór zich. Door die plotselinge verschijning verbluft, snelde het dier met groote sprongen weg, en de hem nagezonden kogels misten het doel, daar het te donker was om te mikken. Toen hij later tot den aanval terugkeerde, waren v. d. Kellen en zijne reismakers op hunne hoede, en telkens werd hij door hunne schoten verdreven.

In een anderen nacht brulden een zestal leeuwen zoo geweldig om het kamp, dat de wagens er van trilden. Zelfs het opkomend zonlicht kon hen niet verdrijven: het was elf uren eer dat machtig gebrul ophield, waarnaar mensch en dier in ademlooze stilte luisterden, zich bewust van de nabijheid van een groot gevaar.

Van der Kellen keerde den 13^{den} Maart, den 25sten dag na zijn vertrek, te Humpata terug. Hij had voor zijne zoölogische collectie niet veel opgedaan, maar bracht eenige ethnologische voorwerpen mede voor de verzameling van Goddefroy. De aanblik van Veth vervulde hem met deernis en onrust; hij vond hem veel zieker terug dan hij hem verlaten had. Maar in weerwil van zijn lijden was hij met de kar en de verdere voorbereidselen klaar gekomen en had de afreis stellig op den 17^{den} Maart bepaald.

Met een paar woorden willen wij hier aanstippen hoe het met de Cubango-commissie afliep. Zij keerde terug omstreeks het tijdstip (24 Juni 1885) waarop ook Goddefroy en van der Kellen van de reis naar Benguella te Humpata terugkwamen. Zij had niets dan teleurstelling opgeleverd. Ieder was overtuigd dat zij niets was geweest dan een ijdele vertooning. Gronden voor kolonisatie geschikt waren niet gevonden, van het onder het portugeesch gezag brengen van Amboëlla-land was niets gekomen, omdat men had ingezien geene toereikende macht te bezitten om de forten, waarmede men het land in bedwang wilde houden, tegen eene kwaadwillige bevolking te beschermen. Het eenige van betekenis wat men verricht had, was de bestraffing van een negerkoninkje ¹⁾, in wiens gebied een moord aan een franschen reiziger was gepleegd. Maar die overwinning had men alleen aan de boeren te danken, daar de zwarte soldaten opnieuw bewezen hadden, meer het gevaar dan de weerbaarheid te verhoogen. De Berthon-boot, die Veth aan den kommandant der expeditie geleend had, was zwaar beschadigd, maar is door de Regeering ongeveer tegen den kostenden prijs aangekocht.

Keeren wij thans tot onze reizigers terug, die, de algemeene kennis van den staat van land en volk daargelaten, welke toch bij iedere reis in weinig bekende streken een gewichtige factor is, tot dusver al zeer weinig resultaten konden

---

(1) Op een schetskaartje van v. d. Kellen heet het land van dit vorstje Tendie en ligt het juist op de plaats waar op de meeste kaarten *Feinde* ligt, namelijk op den linkeroever der Cunene, bijna tegenover Luceque, maar wat noordelijker. Zou van der Kellen ook in eenig geschreven bericht de F met de T verwisseld hebben gevonden? Den vermoorden reiziger noemt hij de Vogel, maar dien kunnen wij in het geheel niet thuis brengen.

aanwijzen, op wetenschappelijk gebied verkregen. Niemand gevoelde en betreurde dit meer dan Veth. Den 27sten Februari reeds had hij daarover een brief geschreven aan het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, waaruit wij het volgende meenen te moeten aanhalen :

„Hoewel de weg tusschen Mossamedes en Humpata reeds driemaal door mij bereden is, werd hij toch nog niet behoorlijk door mij opgenomen. Twee malen was ik te paard, maar toen wilde ik liever wachten totdat ik de reis met mijne kar zou kunnen doen, omdat dan de opneming zooveel zekerder zou kunnen geschieden ; en toen ik later den weg per kar aflegde, had ik gedurende den geheelen duur dier reis zulke zware koortsen, dat ik niet in staat was iets uit te voeren.

„Hier te Humpata heb ik ook nog geene gelegenheid gehad iets van belang te verrichten. De eerste dagen was ik te zwak om mij van mijn bed te verheffen ; daarna waren er vele werkzaamheden aan de inrichting mijner woning verbonden, en thans zijn er weder vele voorbereidselen voor den tocht naar Benguella te maken. Daarbij is het weder van dien aard dat het alle astronomische werkzaamheden onmogelijk maakt. Ik moet mij dus bepalen tot het doen van meteorologische waarnemingen en tot het verzamelen op zoölogisch en ethnologisch gebied. Mijne astronomische instrumenten zijn gelukkig alle goed overgekomen, maar van mijne meteorologische zijn er vele, waaronder een maximum- en minimum-thermometer en een barometer gebroken.”

Thans stelde hij zich voor in de eerste plaats den weg van Humpata naar Benguella in kaart te brengen, en als hij, na ruim twee maanden terug was, de ligging dier plaats nauwkeurig te bepalen, omdat dan, na het einde van den regentijd, wolkelooze hemels mochten verwacht worden ; ver-

volgens in Juni een tocht oostwaarts te doen, die zich over de Cunene zoo hij hoopte tot de Cubango of Okavango zou uitstrekken, en waarop hij de plaatsbepalingen niet zou vergeten; en eindelijk, wanneer hij van dien tocht in December was teruggekomen en zijne ossen zich genoegzaam van de vermoeienissen hersteld hadden, naar Mossamedes weder te keeren om dan ook den weg derwaarts nauwkeurig in kaart te brengen. Daarna zou spoedig de regentijd weder zijn aangebroken, die geene grootere tochten veroorloofde; maar hij vleide zich dien tijd te kunnen gebruiken om voor een korte poos het Vaderland en zijne vrienden te gaan wederzien, waarna hij hoopte met nieuwen moed tot zijn arbeidsveld in Afrika te kunnen terugkeeren. Men verbaast zich al die plannen voor de toekomst kalm te zien uiteenzetten door iemand wiens gezondheid reeds onherstelbaar geknakt was.

Over de ethnologische werkzaamheid van Goddefroy toonde Veth zich bijzonder tevreden. Deze had, zoo schreef hij, met groote vlijt verzameld, en alles zoo keurig verpakt en zorgvuldig beschreven, dat zeker slechts zelden eene zoo goede verzameling in zoo korten tijd op reis was bijeengebracht. Die lof is zeker verdiend, maar hij is niet op de schoonheid der verzamelde voorwerpen toepasselijk; want alles wat de Mondombes vervaardigen getuigt van een uiterst laag standpunt van kunstmaak en beschaving. Doch op dit punt zullen wij gelegenheid hebben later terug te komen.

Ook van der Kellen kon allengs ruimer en belangrijker verzamelingen voor het Leidsch Museum van Natuurlijke Historie afzenden, en wat hij zond verdiende steeds lof voor de uitmuntende verzorging: alles zag er zoo frisch uit alsof het pas gevangen was. De kinderen der boeren brachten gedurig door hen gevangen insecten aan, en een paar jonge lieden schoten vogels; natuurlijk werd hun ijver door kleine

belooningen geprikkeld. Van zijne komst te Humpata tot aan zijn vertrek naar Quipungo, of juist gezegd van den 8sten tot den 15den Februari, verkreeg hij drie zoogdieren (*Erinaceus frontalis*, *Lepus saxatilis* en *Sciurus congicus*) en 22 vogels, die gezamenlijk met de te Mossamedes verzamelde vogels naar Europa verzonden zijn. Wij zullen ze hier niet opnoemen omdat zij toch op verre na geene volledige voorstelling van de avifauna van Humpata zouden geven. Van hetgeen door van der Kellen op de reis naar Benguella en na zijn terugkomst te Humpata gevangen is, zijn ons geene gedetailleerde opgaven bekend, behalve een lijstje van 22 kleine zoogdieren, waaronder 13 exemplaren van *Mus vittatus*, die hij van 8 Juni tot 2 Juli 1885 te Humpata machtig werd. Bij diezelfde bezending schijnt hij ook alle reptiliën (78 stuks) en visschen (54 stuks) gevoegd te hebben, die hij na het vertrek van Banana gevangen had; maar voor zoover ons bekend is, werd nog niets daarvan aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen. Ook na dien tijd is van der Kellen met verzamelen voortgegaan, en zijn bezendingen ook van grotere zoogdieren voor het Museum van hem ontvangen. (1)

Ook op het gebied van entomologie is te Humpata veel verzameld. De vlinderfauna schijnt in deze streken van Afrika niet zeer rijk te zijn; toch werd te midden der vrij talrijke exemplaren van reeds bekende soorten door onzen beroemden lepidopteroloog, den Heer P. C. T. Snellen, ééne merkwaardige nieuwe soort gevonden, eene reusachtige syntomide, waaraan hij den naam van *Automolis Kelleni* gaf. Maar zeer rijk was de

(1) Eene volledige lijst van alle van het begin der reis tot ongeveer het einde van 1886 door v. d. Kellen verzamelde zoogdieren (27 soorten) geeft Dr. F. A. Jentink in *Notes from the Leyden Museum*. IX, p. 171—180.

oogst van coleoptera. Tot dusverre zijn in de *Notes from the Leyden Museum* nagenoeg 60 nieuwe soorten, van Veth's expeditie afkomstig, beschreven, en daaronder zijn 40 soorten gevangen te Humpata. Toch is de verzameling meer rijk in individuen van dezelfde soort dan in soorten, en men zou haast zeggen, dat zij het bewijs levert dat de mestkevers (*Ateuchus*, *Gymnopleurus*, *Copris*, *Onitis*, *Oniticellus*, *Onthophagus*) bijzonder in den smaak der verzamelaars vielen, daar deze zoowel in soorten als in individuen verreweg het overvloedigst vertegenwoordigd zijn. De Heer van Lansberge, die aan de beschrijving der nieuwe keversoorten het grootste aandeel heeft gehad, heeft zich beijverd hulde aan de verzamelaars te brengen door vijf soorten naar Veth en vier naar van der Kellen te noemen. Ook de heer Régimbart heeft aan eene nieuwe gyrinide den naam van *Aulonogyrus Vethi* gegeven.

De reden waarom Veth thans in de eerste plaats Benguella wilde bezoeken, en, in weerwil der groote bezwaren daaraan verbonden, dien tocht over land wilde maken, was gelegen in de plannen die hij had opgevat om de boeren in hunne moeielijkheden te helpen, en tevens voor zich zelven de middelen te scheppen om een langer verblijf in Afrika mogelijk te maken. Een uittreksel uit een eigenhandigen brief, door hem den 8sten April, d. i. drie dagen na zijn aankomst, te Benguella geschreven, zal ons het best hieromtrent inlichten. De brief was gericht aan zijn neef, den Heer H. Veth G.Hzn. te Dordrecht, die hem, zoo hij meende, in zijne hoedanigheid van handelaar in ijzerwaren, gaarne in zijne plannen zou behulpzaam zijn. Het begin van dien brief luidde als volgt.

„Gij weet misschien dat te Humpata, waar ik mij, eenige weken geleden, met der woon gevestigd heb, en waar ik waarschijnlijk de eerste jaren zal blijven, eene kolonie Trans-

vaalsche boeren verblijf houdt, die reeds sedert twee à drie jaren daar wonen en reeds vóór acht à tien jaren de Transvaal hebben verlaten.

„Het gevolg is dat zij behoefte hebben aan vele zaken, die zij vroeger uit de Kaapkolonie ontvingen, maar die zij bij de portugeesche handelaars óf in het geheel niet, óf van zoo slechte qualiteit vinden, dat zij nagenoeg onbruikbaar zijn, terwijl zij er buitensporige prijzen voor te betalen hebben. Dit is oorzaak dat zij mij reeds verzocht hebben vele zaken te laten overkomen, waaronder vooral diverse ijzerwaren, en in de eerste plaats wagenassen en wielbanden, waaraan zij groot gebrek hebben.

„Nu is echter het geld schaarsch te Humpata en er is weinig middel voor de boeren om er aan te komen. Ik wil daarom trachten door middel van ruil in hunne behoeften te voorzien. Maar hiervoor is noodig dat ik een patent als handelaar neem, zoodat ik mij kan laten betalen in huiden, ivoor, was enz., om dan die waren naar de kust te voeren en hier te Benguella over te doen aan de faktorie der Nieuwe Afrikaansche Handelsvennootschap te Rotterdam. Wel is de weg van Humpata hierheen lang en bezwaarlijk, maar ik heb de reis dan toch [men herinnere zich dat de brief geschreven werd, nadat de mogelijkheid van den tocht feitelijk was gebleken] met mijn eigen ossenkar, zonder bijzondere tegenspoeden, in 18 dagen afgelegd, en hoop dit een volgenden keer door betere bekendheid met den weg en de waterplaatsen in 14 dagen te kunnen doen, en later wellicht nog spoediger, daar de weg door het gebruik steeds beter wordt.”

Nu volgen de bijzonderheden der bestelling, waarin wij ons hier niet behoeven te verdiepen, maar die in alles zooveel mogelijk overeenkwamen met hetgeen met de boeren was

afgesproken. „Valt deze bestelling goed uit,” met deze woorden wordt de behandeling van dit onderwerp gesloten, „en ondervind ik daarbij geene tegenspoeden, zoodat ik voor mijne moeite en risico behoorlijk betaald word, dan twijfel ik niet of ik zal tamelijk geregeld vrij belangrijke bestellingen van ijzerwaren kunnen doen.”

De opneming van den weg naar Benguella had dus niet enkel een wetenschappelijk, maar vooral ook een gewichtig praktisch doel, in de eerste plaats voor de boeren, maar toch ook voor Veth zelve, die, na al wat hij ondervonden had, de europeesche maatschappij wel wat moede was, en nog de illusie koesterde, dat hij in Afrika door den handel het middel zou vinden tot een vrij en onafhankelijk, met zijne wenschen en neigingen overeenkomend leven. Wij hoorden reeds de uitdrukking zijner tevredenheid, toen hij van zijn eersten tocht naar Humpata te Mossamedes was teruggekeerd ¹⁾, en hooren nog den weerklank dier stemming in den, drie maanden later, na zooveel treurige ervaringen, uit Benguella geschreven brief, in de woorden: „Het land heeft hier vele gebreken, evenals zijne bewoners, maar toch bevalt het mij hier beter dan in eenig ander land dat ik bezocht heb, en hoop ik alleen dat mijne gezondheid het toe zal laten, dat ik eenige jaren hier blijf en behoorlijk in mijne behoeften voorzie.”

Maar nu rest er nog ééne vraag; het is deze: waarom Veth *juist* [nu, zonder een dag verder uitstel, de reis naar Benguella wilde ondernemen, terwijl zijn gezondheidstoestand het zoo wenschelijk maakte, dat hij nog eenige rust nam en Humpata niet verliet alvorens volkomen hersteld te zijn. Die vraag is gemakkelijk te beantwoorden:

---

1) Boven, bl. 236.

hij wilde te Benguella zijn vóór het vertrek der eerste mailboot vandaar naar Banana, ten einde aan Goddefroy of van der Kellen gelegenheid te geven naar den Kongomond te reizen, en van Banana, behalve eenige andere goederen, gedeeltelijk voor den ruilhandel bestemd, ook de ponies af te halen, waarvan vroeger gesproken is ¹⁾, en die hij stellig verwachten mocht dat inmiddels uit Holland zouden zijn aangekomen. Ware Veth niet ter plaatse aanwezig geweest, er zouden zeker vele kosten en ongelegenheden voor hem daaruit zijn voortgevloeid. Ook hier was dus eene reden; de vraag is echter of het voor hem niet beter geweest ware, indien hij zich niet door die reden had laten beheerschen.

Hoe het zij, sedert de terugkomst van van der Kellen was de toestand van Veth niet verbeterd. Van portugeesche artsen wilde hij niet weten, kinine wilde hij niet gebruiken, bewerende dat dit middel hem geen baat bracht; maar het gebruik van laudanum, waarvan hij alleen heil verwachtte, bleef toch ook zonder gunstig gevolg. Zijne reisgenooten zagen met bezorgdheid den dag voor het vertrek bepaald met rasse schreden naderen, en poogden tevergeefs hun chef tot andere gedachten te brengen. De boeren, die veel van hem hielden en veel van hem verwachtten, smeekten hem niet te gaan, maar vermochten evenmin zijn onwrikbaar besluit te breken. Den 15^{den} Maart, bij de godsdienst-oefening, smeekte P. van de Merwe, die als voorganger fungeerde, Gods zegen af over de moeilijke reis die Veth ging ondernemen, en bad dat het den Almachtige mocht behagen hem gezond in hun midden terug te voeren.

De 16de brak aan. De afreis zou den volgenden dag plaats

---

1) Bl. 241.

hebben. Beterschap was er nog niet. Goddefroy werd hoe langer hoe angstiger. Hij verzocht de boeren Veth dringend aan te raden zijne reis eenigen tijd uit te stellen, zonder op zijn gezondheidstoestand te zinspelen. De boeren wisten er van meê te spreken. Twee jaren geleden hadden eenigen hunner zelve den tocht naar Benguella ondernomen. Om den volkomen ongebaanden weg terug te vinden, hadden zij van vele boomen een stukje schors afgekapt, ten einde de ontbloote plek als kenmerk te doen dienen. Zij hadden ontelbare boomen moeten kappen. Zij hadden slechts twee dagen te Benguella vertoefd, en toch waren er zoovele ossen ziek geworden, dat zij zich genoodzaakt hadden gevonden eenige wagens achter te laten. Ofschoon het toen de gezondste tijd was geweest, hadden zij toch veel met ziekten moeten kampen. En hoeveel gunstiger waren niet hunne omstandigheden geweest, door de talrijkheid van hun gezelschap, waardoor de een den ander kon helpen! Deze beveerde dat er, wegens den nog voortdurenden regentijd, te veel water en te sterke stroom in de Kalahangka zou zijn om die rivier te kunnen doorwaden; gene hield vol dat de reizigers in dit seizoen zware ziekten zouden oploopen en al hun vee verliezen. Maar niets mocht baten; koelweg gaf Veth ten antwoord, dat de reis op den 17^{den} bepaald was en dat geene zwarigheden daarin verandering konden brengen; en aan zijne reisgenooten voerde hij te gemoot: „wij gaan met de kar, al komt maar één van ons drieën er door; maar ik wil niemand dwingen! Wilt gij tehuis blijven, dan ga ik alleen.”

Intusschen waren de toebereidselen gemaakt. Frans, ofschoon met het pad niet bekend, werd ook voor dezen tocht aangenomen tegen een loon van f 2.50 per dag en verder alles vrij. Wij hebben reeds gezien dat het getal der ossen

vermeerderd was en de minder goede voor betere verruild waren. In het geheel waren er nu 23, waarvan 3 te Humpata zouden achterblijven, en de overige twintig, allen door lange rust en goede verpleging gezond en sterk, mede naar Benguella zouden gaan. Zij moesten nog gedeeltelijk op den weg naar Huilla bij de boeren van wie ze gekocht of aan wie ze in bewaring gegeven waren, worden afgehaald. Ook de beide paarden zouden de reis medemaken; zoo ook de hond Flik, de eenige die nog aan Veth was overgebleven, en een tweede dien v. d. Kellen van een boer voor een paar hooge laarzen had ingeruild. Goddefroy had reeds tevoren eene goede hoeveelheid gedroogd vleesch gekocht en zorgde nu ook voor de verdere levensmiddelen op de reis. In het huis bleef een der boeren, P. J. de Valier genaamd, als huisbewaarder achter, tegen eene belooning van f 12 per maand, terwijl een paar vertrekken voor hem ter bewoning werden ingeruimd.

Des morgens van den 17^{den} voelde Veth, hoewel zeer zwak, zich iets beter en onderhandelde zelfs in persoon met den portugeeschen koopman Alexander over de overneming van een jongen, dien hij ten slotte met ₮ 8 betaalde. De prijs was veel te hoog, maar de behoefte was dringend. Het plan was namelijk dat slechts 12 à 14 ossen vóór de kar zouden gespannen worden, en de overige als reserve los zouden medeloopten. Maar daarvoor was een drijver noodig. De nieuwe jongen, Januari gedoopt, zou als zoodanig dienst doen, terwijl Pollo de betrekking van voorlooper zou waarnemen. Daar er vele goederen van Benguella moesten worden medegevoerd, werd voor de uitreis slechts het allernoodigste meegenomen. Zelfs de astronomische instrumenten en de photographie-toestel moesten, wegens de gevaren aan den tocht verbonden, achterwege blijven. Goddefroy wien de zorg voor

de lading was opgedragen, maakte voor zijn chef in de kar de best mogelijke ligplaats, en werd door dezen uitgerust met een revolver, een Beaumont-geweer en een dubbelloops hagelgeweer. Veth had nu wel wat berouw over de al te groote goedhartigheid die hem verleid had de Berthon-boot, juist nu hij ze zelf misschien het meest zou noodig hebben, aan de Paiva te leenen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Ontmoetingen op den weg van Humpata naar Huilla. — Laatste verblijf te Huilla. — Overnachting bij het scheidingspunt der wegen naar Mossamedes en Quillengues. — De hond Matjan terechtgebracht. — Het overtrekken der Lubango-rivier. — De weg naar Quillengues. — Overstijging van het Munda-gebergte. — De vlakte van Quillengues. — Mondombe's aljaar. — De verschillende stammen van inboorlingen in Mossamedes en Benguella. — Kleeding, wapenen en tooi der Mondombe's. — Hun godsdienstbegrippen, maatschappelijke toestand en taal. — De ossen verloren en weergevonden. — Fazenda's te Quillengues. — De hond Flik vermist. — De kar omgevallen en de bak verbrijzeld. — Goed onthaal bij een portugeeschen landheer. — Meer inlandsche bedienden aangenomen. — Het leven in de fazenda's. — De kar nog tweemaal omgestort en de kap weggenomen. — De Coporolo-rivier. — Groot en klein ongedierte. — De hoek van Kalahangka. — Quipupa. — Aankomst te Benguella.

Reeds te 12 uren was alles gereed voor het vertrek, maar de koetsier Frans was niet op het appèl, en toen hij eindelijk te halfvier voor den dag kwam, was hij zoo dronken dat hij nauwelijks op de beenen kon staan. Echter werden de ossen, ofschoon met eenige moeite, aangespannen en de kar in beweging gezet; maar op den weg door het dorp moest Frans ieder oogenblik hier nog afscheid en daar nog

een slokje nemen, waarom hij het bestuur van de kar aan een anderen Kaffer overdroeg, die evenwel weinig minder dronken was dan hij zelf. Veth en de zijnen hadden ook nog onderweg hier en daar een bekende vaarwel gezegd en nog eenige inkoopten gedaan, zoodat het reeds nagenoeg donker was, toen de plaats van zekeren van der Wald (een naam dien vele hier gevestigde boeren dragen) bereikt werd, ofschoon ze nauwelijks een uur van Humpata verwijderd is. Bij dezen boer waren twee der ossen af te halen, die Veth tot aanvulling van zijn gespan had gekocht. Veth's plan was geweest te Huilla te overnachten, doch daarvoor was het thans veel te laat geworden, en men bleef dus waar men was, ofschoon Veth, die toch reeds met weezin zijn vertrek had vertraagd, daar naar zijn inzien geen tijd meer te verliezen was, zich ergerde dat een dag schier nutteloos was voorbijgegaan. En toch was er eenig voordeel aan verbonden, want Frans herinnerde zich nu dat hij te Humpata twee honden had achtergelaten, waarmede hij het geslonken aantal dezer op zulk eene reis zoo onmisbare dieren had willen versterken. Hij verzocht dus nog even naar Humpata terug te mogen keeren, wat, wegens den korten afstand, weinig bezwaar opleverde, en beloofde den volgenden morgen te zes uren te zullen terug zijn. De ervaring heeft de boeren geleerd, hoe licht het gebeurt, dat bij de afreis iets verzuimd of vergeten wordt, waaraan men eerst denkt als het herstel van den misslag door den grooten afstand zeer bezwaarlijk is geworden. Dit is, zooals Veth opmerkt, de reden, waarom zij, als de omstandigheden het veroorlooven, hunne tochten steeds tegen den avond aanvangen, maar dan weldra halt houden, om met den nacht te rade te gaan, alvorens zij die in ernst voortzetten.

Gelukkig hield Frans in zooverre zijn woord, dat hij althans om zeven uren, en nu in nuchteren toestand, met zijne honden kwam opdagen. De reis werd dus te acht uren voortgezet naar het erf van een anderen boer, Gert Alberts geheeten, die eenige van Veth's ossen in bewaring had. Hier verfrischten zich de reizigers met een kom melk en konden zij eenige ponden boter machtig worden, te Humpata een even schaarsch als duur artikel. Met een volledig span ossen, twaalf vóór de kar en acht in reserve, kon nu de reis naar Huilla worden voortgezet, welke plaats omstreeks den middag bereikt werd. In weerwil der ongunstige voorspellingen had Veth den nacht rustig doorgebracht, en, hoewel nog zeer zwak, bevond hij zich dien dag merkelijk beter. Ook te Huilla had hij enkele inkoopten te doen en wilde hij beproeven eenige negers te vinden, die hem op den weg naar Quillengues tot gidsen konden verstrekken, en ofschoon hij in dit laatste niet slaagde, kreeg hij van den Chefe van Huilla de toezegging, dat hij hem den volgenden morgen twee zwarte soldaten achterna zou zenden, die met den weg bekend waren en tevens brieven naar dien kant moesten overbrengen. Daarna ging hij tot een afscheidsbezoek naar de Katholieke Missie, maar toen hij, door Père Duparquet vergezeld, bij zijne reisgenooten terugkeerde, was hij zoo afgemat, dat hij een poos op den grond moest gaan liggen om op zijn verhaal te komen. Dit verhinderde echter niet dat de reis des avonds om zes uren werd hervat en voortgezet tot negen uren, toen men het punt had bereikt waar de wegen naar Mossamedes en Quillengues zich scheiden, en dat wij boven, schoon niet zonder aarzeling, door den naam van Muninho Graude (1) hebben aangeduid. Hier zou

---

(1) Zie bl. 226.

de nacht worden doorgebracht, en ongeveer een uur na de aankomst zag men v. d. Kellen, dien Veth reeds te vier uren te paard van Huilla had vooruitgezonden, mede aldaar verschijnen, tot eene aangename verrassing voor Goddefroy den hond *matjan* medebrengeude, dien hij te Quipollo was kwijtgeraakt (1). Gedurende het verblijf te Humpata had Goddefroy reeds pogingen aangewend om hem terug te krijgen, door aan eenige boeren, die eene vracht van Mossamedes gingen halen, op te dragen zooveel mogelijk te onderzoeken of de verlorene zich nog in die omstreken ophield. De boeren waren er werkelijk in geslaagd den hond op te vangen en hij was met hen gegaan tot de kolonie der Maderanen te Lubango. Daar hadden zij hem echter uit het oog verloren en vermoedelijk was hij er gebleven. Veth had toen dadelijk het plan opgevat den hond zelf te gaan zoeken, doch was daarin door zijne ziekte verhinderd; maar te midden van al de drukten der afreis had hij zijn voorneemen niet uit het oog verloren, en in stilte van de diensten van van der Kellen gebruik gemaakt, om zijn anderen trouwen reisgenoot deze vreugde te bereiden.

De nacht werd wederom rustig doorgebracht en Veth ontwaakte frisscher en krachtiger, zoodat hij aanvankelijk alle redenen scheen te hebben om zich gelukkig te prijzen, dat hij zich niet van het plan tot de reis naar Benguella had laten afbrengen. Daar de plaats van het nachtverblijf grasrijk was, liet hij de ossen flink grazen, en in afwachting van de soldaten, die hem den weg zouden wijzen, hield hij zich bezig met het verpakken der kar, dat dringend noodig was gebleken. Toen hij echter te elf uren daarmede gereed was, en geene soldaten waren opgedaagd, besloot hij maar zonder hen op marsch te gaan, vertrouwend dat hij ook zonder

(1) Zie bl. 258.

hunne hulp den weg wel zou kunnen vinden. „Waarschijnlijk”, zegt hij „is de chef nooit van plan geweest de soldaten te zenden.” Inderdaad had hij al nu en dan kunnen merken, dat de vriendelijkheid der Portugeezen vaak meer in woorden dan in daden bestaat, en zelfs stellige beloften niet altijd worden nagekomen. Dit is een slecht gevolg van de zucht om ieder tevreden te stellen: „on a toujours les défauts de ses qualités.” Met een halte van ongeveer een uur werd de tocht langs een vrij goeden weg tot vijf uren voortgezet, toen men stuitte tegen de Lubango-rivier. Het was te laat om haar nu nog over te trekken, en de nacht werd nog aan deze zijde doorgebracht. Dien dag had Veth een aanvang gemaakt met geregelde topographische waarnemingen. Zij werden voortgezet tot den 5^{den} April, den dag der aankomst te Benguella; maar daar hij ze slechts voor eigen gebruik had opgeteekend en op vele punten op de terugreis had willen aanvullen, kunnen zij voor de kennis van den afgelegden weg slechts geringe diensten bewijzen.

De overtocht, of juistert doortocht, der rivier werd den 20sten Maart omstreeks 8 uren aangevangen. De rivier heeft lage oevers, en het aangrenzend terrein is, tot een afstand van een paar honderd schreden van haar bed, begroeid met riet, dat tot 3 à 4 meters lang is. In den regentijd kan de rivier zoo sterk zwellen, dat zij hare oevers aanmerkelijk overschrijdt, zoodat ook bij lageren waterstand moerassen en modderpoelen overblijven. Het water was thans ongeveer een meter diep, en werd eerst door van der Kellen met de paarden overgezwommen, waarna hij terugkeerde om, voor de ossen uit zwemmende, ook den wagen naar den overkant te brengen. Daar het water tot in den wagen drong, werden de onderste goederen een weinig nat, terwijl een koekenpan, uit den bak onder den wagen weggespoeld, verloren ging.

Dit was de eenige tegenspoed bij deze doorwading eener rivier, die onder alle rivieren die zich onzen reizigers op den tocht naar Benguella in den weg zouden stellen, alleen bij de Coporolo in belangrijkheid achterstaat. Van de krokodillen, die, naar men zegt, in de Lubango-rivier huizen, had men niets bespeurd.

De afstand tusschen de plaats waar de Lubango doorwaad werd en Quillengues zal in rechte lijn ruim 100 kilometers bedragen, maar werd voor Veth in werkelijkheid veel langer omdat het tusschenliggend terrein grootendeels door het gebergte Serra Munda bedekt is, en lange omwegen onvermijdelijk waren. Veth besteedde daaraan 6 dagen (20—25 Maart), wat niet te verwonderen is wanneer wij bedenken, dat er van een eenigszins gebaanden weg volstrekt geen sprake kon zijn en dat hij bij gebrek van gidsen zelf zijn pad moest zoeken. 't Is waar, dat hem een paar jaren vroeger eenige boeren van Humpata, de aanwijzingen der negers volgende, op dien weg waren voorgegaan, en, om gemakkelijk den terugweg te vinden, op de reeds gemelde wijze ⁽¹⁾ de sporen van de gevolgde route hadden achtergelaten; doch daar deze teekenen reeds grootendeels vergroeid waren, raakte Veth met zijn gezelschap niet zelden het spoor bijster. Bevolking schijnt in deze streek weinig of niet voor te komen; alleen zijn er sterk kronkelende paden, door de handelsnegers gebaand, die gewoon zijn voor elke kleine hindernis rechts of links ter zijde te gaan, maar deze paden kunnen door een met ossen bespannen kar onmogelijk gevolgd worden, zoodat men dikwijls tot openkappen zijn toevlucht moest nemen. In het algemeen echter bleek het zaak zich zoo min mogelijk van die negerpaden te verwijderen.

---

(1) Zie bl. 328.

Op den eersten dag liep de weg aanvankelijk door met gras begroeide ravijnen of kleine valleien, uitgespoeld door het water dat van het gebergte naar de rivier afstroomt. In die ravijnen vindt men weinig steenen en geen boomen, waarom de boeren bij voorkeur hun weg daardoor hadden genomen. Echter leveren zij het bezwaar op, dat ook weldra door onze reizigers werd ondervonden, dat zij op de diepste plaatsen zeer modderig zijn en zelfs altijd eenige groote plaszen of poelen blijven staan, die veel oponthoud veroorzaken. Men hield zich dus zoo na mogelijk bij den bovenrand dier ravijnen, waar de grond het hardst was. Nadat men eerst van één tot twee uren gerust had, werd te zeven uren voor goed uitgespannen, eten gekookt en op de gewone wijze vernacht. Het wild was hier zeer overvloedig; in zulke grasrijke streken houden zich meestal vele antilopen op, en waar de antilopen menigvuldig zijn, schuilen doorgaans ook een menigte leeuwen.

Den volgenden dag (21 Maart) kon de tocht eerst te elf uren worden voortgezet, omdat het noodig was gebleken vooraf de as van de kar te smeren. Dit was een moeielijk en tijdroovend werk, daar vooraf het lichaam van de kar met zware stutten gesteund en daarna de grond onder de wielen moest uitgegraven worden, ten einde ze van de as te kunnen afnemen. Na de hervatting van den tocht werden de grasrijke ravijnen allengs door ijl bosch vervangen, terwijl van drie uren af het pad zeer steil naar boven ging om den kam van het Munda-gebergte te bereiken, waarbij men steeds zorgde zich zoo weinig mogelijk van den weg der boeren te verwijderen. De moeielijkheden die de weg opleverde, maakten het wenschelijk, reeds te halfzes voor het nachtverblijf stil te houden.

Den 22sten werden de bezwaren van den weg steeds groot-

ter ; vervaarlijke steenen en te dicht op elkander gegroeide boomen versperden telkens den doortocht. Dientengevolge werd ook de kleinste der beide trochometers of loggen (1), die aan de binnenzijde der wielen verbonden waren, door een boomtak geheel vernield, ofschoon de kar zelve geene averij van eenige beteekenis had te lijden. Omstreeks kwartier na tweeën kwamen de reizigers op den hoogsten rug van het gebergte. Gedwongen door de moeielijkheden van het terrein, die geen onmiddellijke afdaling in de vlakte aan de andere zijde van het gebergte met de ossenkar veroorloofden, reden zij, den kam in oostwaartsche richting volgende, ofschoon hier en daar weder moest gestegen worden, over het geheel langzaam naar beneden. Omstreeks halfvier zagen zij een grooten steenklomp links van den weg liggen, dien zij beklommen om hunne oogen te weiden aan het heerlijk vergezicht dat zich hier voor hen ontrolde. De schoone en rijke vlakte van Quillengues, die zich van noord naar zuid meer dan 100 kilometers ver uitstrekt, lag voor hunne voeten gespreid. Gelijk het Munda-gebergte haar aan de zuid- en zuidoostzijde begrenst, wordt zij aan de oost- en noordoostzijde door zijne voortzetting, het hooge Vissecua-gebergte, ingesloten. Slechts aan de noordwestzijde is ze geopend voor den afvoer der wateren, die van alle zijden samenvloeien om de sterk kronkelende Calunga-rivier te vormen, welke gewoonlijk als een bovenarm of affluent der Coporolo-rivier wordt aangemerkt, maar volgens Serpa Pinto's gissing (2) de bovenloop dier rivier zelve zou

(1) Zie bl. 121.

(2) „Rio que eu supponho ser o curso superior do Coporolo.” Zie zijn werk „*Como eu atravessei Africa*,” Vol. I, p. 52. Een speciaal kaartje der vlakte van Quillengues vinden wij bij Capello en Ivens; „*De Benguella as terras de Iacca*,” Vol. I, tegenover bl. 39.

zijn. De bodem der vlakte is verre van effen, maar op vele plaatsen door voorbergen en uitloopers der haar insluitende ketens, die zich hier en daar als heuvelreeksen tot in het hart der vlakte voortzetten, bedekt. Eene prachtige wilde vegetatie, waarop hier en daar trotsche exemplaren van de reuzen der afrikaansche wouden, den Baobab of Apenbroodboom en den Sykomorus of wilden¹ vijgeboom, hunne zware schaduwen werpen, spreidt over alles een dichten sluieren bergt in haren schoot een portugeesch établissement, waar de Chefe van Quillengues zijn zetel heeft, het middenpunt waaromheen, als gewoonlijk, eenige portugeesche fazenda's en een aantal negerkralen, of, zooals men ook wel zegt, kafferkralen gegroepeerd zijn. Ofschoon eenige groote communicatielijnen, zooals naar Caconda, Benguella, Huilla, door de vlakte loopen, is er echter op een afstand van die ongebaande wegen niets te bespeuren; nog minder natuurlijk van de paden die de negerdorpen met elkander verbinden en alleen door de voetsporen hunner bevolking gevormd zijn.

In de vlakte van Quillengues, of, om ze te noemen met den administratieven naam dien zij als onderdeel van de provincie Benguella draagt, den *Concelho* van Quillengues, is de inlandsche bevolking zeer talrijk en wordt op minstens 10,000 zielen gerekend (1). Die bevolking, ofschoon zich, ten gevolge van de natuur des bodems, of van eenige vermeniging met kolonisten uit den stam der Nano's of Banano's in het diepere binnenland, in sommige opzichten, vooral door krachtigen lichaamsbouw, van die der omliggende *concelho's* onderscheidend (2), is in den grond niet verschillend van die, welke overal als de heerschende stam in de provinciën Mossamedes en Benguella wordt aangetroffen, en bij de

(1) Capello en Ivens, I, bl. 31.

(2) Capello en Ivens, I, bl. 32; Serpa Pinto, I, bl. 53.

meeste schrijvers onder den naam van Mondombe's bekend is (1). De reizigers die deze gewesten bezochten, en de verschillende kaarten waarop men beproefd heeft een overzicht der bewoners van Afrika, naar taal- en stamverwantschap, te geven, maken ons bekend met een groot aantal namen, aan verschillende deelen der bevolking van deze landen toegekend, maar hebben daardoor onze wezenlijke kennis zeer weinig bevorderd. Omtrent den juisten vorm, de ware beteekenis, de grens van het gebruik, de synonymie en homonymie dier namen bestaan eindeloze quaestie's, welke volledige oplossing nog een onafzienbaar tijdvak van vlijtig en scherpzinnig onderzoek vorderen zal. Niemand heeft tot dusver op dit gebied iets geleverd dat met het werk van den heer Cust (2) te vergelijken is; maar niemand heeft ons ook een beter inzicht gegeven in de eindeloze moeielijkheden die de nomenclatuur der Afrikaansche stammen oplevert, moeielijkheden die hem in zijne *concluding remarks* de verklaring afpersten, dat hij niets wist toen hij zijn werk begon, maar, niettegenstaande de ongewachte ophooping zijner bouwstoffen en de hulp van vele belangstellenden en vrienden, naar 't hem toescheen minder dan niets wist, toen hij de pen nederlegde. Cust onderscheidt zes hoofdgroepen van afrikaansche stammen en talen: Semieten, Hamieten, Nuba-Fulah, Negers, Bantu en Hottentotten. Tot de Bantu-volken, die zich uitstrekken van den Evenaar tot Afrika's zuidspits, behalve dat de zuidwesthoek door de Hottentotten en Boschjesmannen bewoond wordt, behooren al de stammen die over Angola verspreid zijn, en zelfs al de stammen

(1) Zie bl. 186.

(2) R. N. Cust, *A sketch of the modern languages of Africa, accompanied by a language-map*. London, 1883. 2 Vol.

waarvan in dit werk wordt melding gemaakt, alleen met uitzondering van de Kru-boys, die wij te Banana leerden kennen, en die tot de ware Negers gerekend worden, en van de Hottentotten zelven, waarvan wij een enkele maal in het verhaal der omzwervingen van de boeren van Hum-pata gewag maakten (1). Onder de over zulk een groote uitgestrektheid verbreide Bantu-stammen worden echter groote verschillen in voorkomen, levenswijze, karakter en begrippen aangetroffen, zoo groot, dat men zich soms gedwongen voelt aan de mogelijkheid te denken, dat dieper onderzoek tot eene herziening der classificatie leiden zal. Maar één feit, het eerst door Lichtenstein aan het licht gebracht, schijnt op grond der vergelijkende taalstudiën van een groot aantal geleerden onomstootelijk vast te staan, namelijk dat alle tot de Bantu's gerekende volken talen spreken, die, hoezeer ook verschillend, de onmiskenbare trekken van een gemeenschappelijken oorsprong vertoonen. (2)

(1) Bl. 290. Het is te vreezen dat de Hottentotten meer en meer eene droevige rol in de geschiedenis der portugeesche koloniën in zuidwest-Afrika, inzonderheid van Mossamedes, zullen vervullen. Voor eenige jaren door de engelsche handelaars in Damara-land afgericht tot paardrijden en schieten met hun geleverde uitstekende achterlaadgeweren, ten einde den handel in het verkrijgen van ivoor en struisvederen behulpzaam te zijn, hebben zij, sedert de olifanten grootendeels uit deze streken verdwenen zijn en de struisvederen belangrijk in waarde zijn verminderd, zich georganiseerd tot rooverbenden, die zich reeds meermalen aan deze zijde der Cunene, ja tot in de nabijheid van Mossamedes hebben vertoond, de huizen en brandewijnfabrieken der Portugeezen geplunderd en platgebrand, en het vee der Mondombe's geroofd. Zie over zulk een inval in Augustus 1885, den 2den brief van v. d. Kellen in het Nieuws van den Dag, ook overgedrukt in het T. v. h. A. G., 2e serie. D. III, V. en M., bl. 650.

(2) Zie Cust, Vol. II, p. 290 v. Zie over Lichtenstein: Veth en Kan, *Bibliographie van Afrika*, bl. 76.

Is eenmaal dit als een zeker feit erkend, dan is het ook stellig verkieslijk te breken met de oude gewoonte om den naam „neger” op schier alle volken van Afrika toe te passen. Dat ook in dit werk, waar van Mondombe's of andere in Angola wonende stammen sprake was, zoo dikwijls van het woord neger gebruik, of liever misbruik, werd gemaakt, is vooral daaraan toe te schrijven, dat de naam Bantu (die bovendien, daar hij eigenlijk *mensch* beteekent, voor de aanduiding van een bijzonderen stam of bijzonder volk even weinig geschikt is, als die van *Kafir* of *Kaffer*, die in het Arabisch *ongeloovige* beteekent), alleen onder de wetenschappelijke beoefenaars der ethnologie van Afrika bekend is, en in een populair geschrift nauwelijks kan gebruikt worden, zoolang men geen gelegenheid heeft gevonden zijn gebruik en beteekenis aan te wijzen.

Ofschoon, waar wij van de inboorlingen van Mossamedes en Benguella onder den naam van negers gewag maakten, zeker bijna altijd aan Mondombe's moet gedacht worden, konden wij ook dezen naam niet gebruiken, overal waar niet met zekerheid kon bepaald worden of de individu's waarvan sprake was, werkelijk tot dezen stam behoorden. Want de moeielijkheid waarop wij reeds wizen, om orde en samenhang te brengen in de tallooze namen van volken en stammen in Afrika levende, is misschien nergens zoo groot als in Benguella en Mossamedes, dewijl deze provinciën uit ethnologisch oogpunt zoo weinig onderzocht zijn. En hierbij komt nog het bezwaar dat de Bantu-talen in het algemeen aan de juiste opvatting der namen in den weg stellen. Wij bedoelen de menigvuldige praefixen, waarmede de namen, schijnbaar naar willekeur, al of niet worden toegerust.¹⁾

---

(1) Zie Cust, Vol. I, p. 18.

Cust heeft het stelsel aangenomen om de namen steeds te geven in hun eenvoudigsten vorm, van al hunne praefixen ontdaan. Maar behalve dat er soms twijfel kan bestaan of de eenvoudigste vorm wel werkelijk gevonden is, heeft hij daardoor het gebruik van zijn werk zeer bemoeielijkt. Wanneer wij b.v. iets willen weten omtrent de Munhaneka's, die ten oosten, en de Ovampo's of Ovambo's, die ten zuiden der Mondombe's wonen, zal het ons eenige moeite kosten de dragers dezer algemeen gebruikelijke benamingen in de *Neka* en *Mpo* van Cust terug te vinden.

Van de Munhaneka's wordt in de berichten onzer reizigers nergens met name gewag gemaakt; zij schijnen ze dus tot de Mondombe's gerekend te hebben. Evenmin vermelden zij den naam der Kubéle's, die Cust ons doet kennen als een uitgestrekt gebied ten oosten van Mossamedes bewonende (1), d. i. dus juist een streek waarin men gewoonlijk Mondombe's plaatst. Dit schijnen dus lokale benamingen van een deel van den Mondombe-stam te zijn; die bevolkingen worden ons trouwens ook nergens als wezenlijk van de Mondombe's verschillend voorgesteld. Andere nog duisterder namen, die wij op sommige kaarten aantreffen, zijn wellicht eenvoudig te verklaren uit de opmerking van v. d. Kellen: „Wel geven de Mondombe's zich op verschillende plekken andere namen, maar de oorzaak is alleen, dat zij zich overal noemen naar hun opperhoofd of koning.” (2)

Wij zullen, daar vooralsnog niet meer licht te verkrijgen is, thans van deze namen afstappen; maar de, met het oog op dit reisverhaal veel gewichtiger vraag omtrent de verhouding tusschen de Mondombe's en Ovampo's vordert nog

(1) Vol. II, p. 388.

(2) *T. v. h. A. G.* 2e Serie, D. III, V. en M., bl. 660.

eenige oogenblikken onze aandacht. Hierbij moeten wij opmerken: vooreerst dat nevens Ovampo ook de voor geheel synoniem gehouden naam Ndonga of Ondonga (1) in gebruik is, en ten andere dat door afkorting of verwisseling van verwante letters het woord Ovampo in eene groote verscheidenheid van vormen voorkomt, zooals Vambo, Wambo, Vampo, Wampo, Wampu, Ovambo, Owambo, Owampo en Ovampo, die allen niets tot de beteekenis afdoen.

Goddefroy heeft, toen hij, na zijne terugkomst in Europa, zijne ethnologische verzameling ten toon stelde, een onderscheid gemaakt tusschen voorwerpen afkomstig van de Mondombe's en voorwerpen van de Wampu's. De laatste, die veel minder talrijk zijn, vermeldt hij in de daarvan gemaakte lijsten meest allen uitdrukkelijk als verkregen van Quipungo en Quillengues. In de aantekeningen van Veth vinden wij een „ijl bosch met vele koffietuinen van Mondombe's en Vambo's," in de nabijheid van Quillengues vermeld. Van der Kellen, die eenigen tijd in Quipungo vertoefde en er ethnologische voorwerpen verzamelde, 2) heeft, zoo het schijnt, geen verschil tusschen de bevolking van dit landschap en de Mondombe's opgemerkt; hij noemt zelfs Quipungo als de grens der Mondombe's; „vandaar naar het binnenland doorreizende," zegt hij, „bereikt men weldra de woonplaatsen der Mullondo's, die in taal en zeden geheel van de Mondombe's verschillen." (3) Daarentegen schijnt lord Mayo de Quipungo's vrij scherp van de Mondombe's te onderscheiden, en meer gelijk te stellen met de Munhaneka's. 4)

Wij zagen vroeger dat v. d. Kellen ook de zwarten die

(1) Cust, II, bl. 311.

(2) Boven, bl. 314.

(3) T. a. p., bl. 655.

(4) P. 463.

men in de stad Mossamedes aantreft, bepaaldelijk van de Mondombe's onderscheidt, maar er bij voegt, dat men ze in kleine groepen, steeds afgezonderd van de Mondombe's, hier en daar in het Chella-gebergte en te Quillengues wedervindt. (1)

Al deze bijzonderheden wijzen met meer of minder beslistheid op het aanwezen eener vreemde zwarte bevolking, die zich in Mossamedes en Benguella tusschen de Mondombe's heeft ingedrongen en grootendeels, zoo niet geheel, tot de Ovampo's moet gerekend worden; maar vooral wordt dit ook bevestigd door hetgeen lord Mayo ons mededeelt aangaande de bevolking der oevers van de Cunene-rivier, in het zuiden van Mossamedes, welke het Veth niet vergund werd te bezoeken. De bewering van van der Kellen (2), dat de Cunene de grens is tusschen Ovampo's en Mondombe's, en zich geene Ovampo's aan deze zijde dier rivier vertoonen, wordt door den Britschen lord volkomen gelogenstraft. Zie hier wat hij daaromtrent schrijft: „Het district Humbe is sterk bevolkt door Ovampo's, weinig van die ten zuiden der Cunene verschillende, zoo zelfs, dat Père Duparquet mij verzekerde, dat hij tusschen de stammen die in de nabijheid van den noordelijken oever der Cunene leven, en die van het eigenlijke Ovampoland, ten zuiden dier rivier, volstrekt geen onderscheid zien kon. Ik zelf heb inboorlingen uit het land ten zuiden gezien, en vond ze in kleeding, taal, zeden en gewoonten geheel gelijk aan die ten noorden. Die taal is een dialect van de Damara-taal, en wat hen voornamelijk van de inboorlingen van Hutlla en Hahé onderscheidt, is het individueel erfelijk landbezit, waaraan zij zoo

---

(1) Boven, bl. 186.

(2) T. a. p., bl. 660.

Ovampo uit het Chella-gebergte.

Ovampo-vrouw uit het Chella-gebergte.

gehecht zijn, dat zij hunne akkers ongaarne verkoopen." (1) Deze gegevens worden inderdaad door v. d. Kellen zijdelings bevestigd, waar hij zegt, dat de zwarten die van Humbe komen, van de Mondombe's aanmerkelijk in dracht en taal verschillen, en dat de Mihimbi-taal, door de zwarten te Mossamedes gesproken, bijna aan de taal van Damara-land gelijk is (2). Van der Kellen wil van Ovampo's ten noorden der Cunene niets weten, maar al wat hij van zoogenaamde zwarte vluchtelingen uit Damara-land te Mossamedes, in het Chella-gebergte, te Quillengues en van de inboorlingen van Humbe mededeelt, past juist op die deelen der bevolking van Benguella en Mossamedes die ons door Veth en Goddefroy en door lord Mayo als Ovampo's worden voorgesteld. Met den duisteren en vermoedelijk verbasterden naam *Mihimbi* schijnt van der Kellen het *Nhemba* te bedoelen, dat inderdaad, volgens Cust, (3) een dialect van het Ovampo is.

Het is ons genoeg hier de aanwezigheid in Mossamedes en Benguella van Ovampo's in wijd uiteenliggende groepen geconstateerd te hebben; maar wij zullen bij dien stam niet langer stilstaan, daar het materiaal om een beeld daarvan te ontwerpen, ons bijna geheel ontbreekt. Ook de ethnologische verzameling van Goddefroy is, wat de Ovampo's betreft, veel te onvolledig om ons de hiervoor vereischte hulp te verleen; een betrekkelijk groot aantal voorwerpen schijnt evenzeer bij de Mondombe's als bij de Ovampo's in gebruik te zijn, en van in het oogloopende verschillen vinden wij geene voldoende zekere bewijzen. Maar wij willen tot ons reisverhaal, dat ons te Quillengues midden onder de inlandsche bevolking verplaatst, niet terugkeeren, zonder althans van den

(1) T. a. p., bl. 466.

(2) T. a. p., bl. 655, 660.

(3) Vol. II, p. 318.

hoofdstam, de Mondombe's, eene schets te hebben geleverd, waarvoor ons een overvloed van bijzonderheden, deels door de brieven van van der Kellen, deels door de ethnologische verzamelingen van Goddefroy en de beschrijvende lijsten door den verzamelaar daarvan gemaakt, geleverd wordt. Eene volledige ethnologische beschrijving van dit volk moet men echter hier niet verwachten. „Wanneer men,” zegt v. d. Kellen te recht, „met een vreemden volksstam in aanraking komt, zijn de kleederdracht, de wapenen en tooi het gemakkelijkst te bestudeeren; voor de kennis van zeden en gewoonten, en vooral voor die der taal wordt veel meer tijd gevorderd”. Van de juistheid dezer opmerking zal ook de hier volgende beschrijving meer dan wij zouden wenschen het bewijs leveren.

Zoodra men een Mondombe ontmoet, valt het in het oog dat niet alleen zijn lichaam, maar ook alles wat hij aan heeft, met vet is besmeerd. Dit is een vaste regel en hangt samen met hun afkeer van water — een hunner meest kenmerkende eigenaardigheden. Het vet dat de Mondombe's als smeermiddel gebruiken, en waarmede de vrouwen zich ook het haar insmeren, is eigenlijk niets anders dan boter; want in een bakvormig uitgehold stuk hout wordt melk zoo lang geschud tot de boter boven drijft. Daarna wordt deze vermengd met een tot poeder gemaakt verhout (*oelong koela*). Dit mengsel wordt bewaard in een buffelhoornen doos, door een stuk der huid van hetzelfde dier gesloten.

Hunne kleedij is hoogst eenvoudig; zij bestaat, zoowel bij mannen als bij vrouwen, uit twee om het middel geslagen en met den behaarden kant naar buiten gedragen geitenvellen, een van voren en een van achteren, bevestigd door een gordel. Die gordel is bij de mannen een platte lederen riem, met ijzeren gesp gesloten — dikwijls een ruw bewerkt

stuk dierenhuid — of is rolrond en van darmen en vet vervaardigd; bij de vrouwen is de gordel veelal van biezen gevlochten, maar dikwijls ook is hij van sierlijker maaksel en bestaat hij uit eenige — soms tien — snoeren van vruchtpitten, op gelijke afstanden afgewisseld door witte kralen; het aantal snoeren staat in verband met de gegoedheid der draagster. Ook worden door de bemiddelde Mondombe's gordels gedragen van snoeren kralen gemaakt en door Europeanen in den handel gebracht; de duurste tellen niet minder dan 150 snoeren. De vellen zijn bij de mannen zeer kort en reiken slechts tot halverwege de knieën; bij de vrouwen reikt vooral het achterste vel tot over de knieën en zijn beide dikwijls met kralen en schelpen versierd.

Onder het gaan weten de vrouwen aan het onderlichaam eene eigenaardige zwaaiende beweging te geven, die als bijzondere aanvalligheid geldt en die zich natuurlijk ook aan de loshangende vellen mededeelt.

De wapenen, die de mannen steeds in groote hoeveelheid bij zich dragen, zijn gewoonlijk de volgende: een bijl, een mes, een of twee knotsen, een lans en meestal een vuursteengeweer. Enkelen, voornamelijk de jongeren, hebben, in de plaats van het geweer, boog en pijlen, omdat zij nog geen vuurwapenen rijk zijn.

De bijl bestaat uit een ongeveer anderhalven voet langen houten steel, naar boven dik uitlopend en een weinig achterover gebogen, en een daarin bevestigde korte en smalle, ijzeren wig, ongeveer 5 à 6 centimeters breed en 9 à 10 lang. Opmerkelijk is het in hoe korten tijd zij met dit oogenschijnlijk zoo onbruikbaar werktuig dikke boomstammen weten af te kappen.

Een andere soort van bijl, waarvan het ijzer iets langer en breeder en dus meer beitelvormig en de steel meestal

besneden of met koperen spijkers beslagen is, wordt bijna uitsluitend als strijdbijl gebruikt. De opperhoofden — Soba's — hebben soms zeer fraaie bijlen; van der Kellen kreeg er eene te aanschouwen, waarvan de steel met koper beslagen en fraai uitgesneden was, en de bijl zelve wel den gewonen wigvorm had, maar naar boven uitliep in een breede halve maan, met de ronde zijde naar buiten, ongeveer 10 à 12 centimeters breed en 14 à 16 lang, doorboord met gaten van den grilligsten vorm en hier en daar gegraveerd. Aan zulk een bijl kleeft bij hen zelve een soort van heiligheid, en men zou ze slechts voor groote geschenken kunnen inruilen.

De bijlen worden op twee wijzen gedragen: òf door den steel in een lederen riem of ring van den gordel te steken, òf door de wig aan den schouder op te hangen.

Het mes (*mokko*), dat nooit in den gordel ontbreekt, is thans veelal van europeesch maaksel. Wanneer het door hen zelve gemaakt wordt, is het lemmer tweesnijdend en lansvormig, nooit breeder dan 2 à 4 centimeters en van verschillende lengte, en is het heft van hout en in het midden een weinig hol gesneden, zoodat het een gemakkelijke greep heeft. De scheede is van hout en volgt den vorm van het lemmer, behalve dat zij eindigt in de nabootsing van een vischstaart. In het midden van ééne zijde van de scheede is over hare geheele lengte een gleuf, waardoor men steeds het lemmer zien kan als het in de scheede is gestoken. Soms zijn heft en scheede besneden of met koper beslagen.

De knots (*kidi*) is van dezelfde lengte als de bijlsteel; de stokken 1 à 1½ voet lang, soms aangepunt en aan den anderen kant, in een ronden, eivormigen, peervormigen of zeskanten knop eindigend, worden van hard hout gemaakt, soms fraai uitgesneden, vertoonen bij uitzondering eene afbeelding van het menschelijk gelaat en zijn enkele malen

van koper beslag voorzien. Zij worden minder als oorlogswapens dan wel als jachtgereedschap gebruikt, en meestal als werptuig gebezigd, om vogels en andere dieren te treffen. Van der Kellen zegt dat hij meermalen zag, hoe een Mondombe een haas in snellen loop met een knots doodwierp.

Omdat het jachtwapens zijn hebben zij er zelden of nooit minder dan twee bij zich, en dikwijls een grooter aantal, ten einde, als zij er een hebben weggeworpen, altijd nog een andere in voorraad te hebben. Dezelfde knotsen worden ook bij den dans gebruikt en langere, maar overigens gelijkvormige, dienen tot verdediging.

De lans (*wongka*), nu eens iets langer, dan iets korter dan 1.8 meter, is veelal geheel van ijzer gemaakt. De lanspunt, aan beide kanten scherp, is 20 à 30 centimeters lang en heeft een ovalen vorm. De steel, meestal van ijzer en bij uitzondering van hout, is zeer dun en voor ongeveer drie vierden van de lengte met een ossenstaart overtrokken, terwijl het onderste gedeelte geheel onbekleed blijft. Meermalen eindigt de bekleeding van dierenhuid in een staart van haren, en somwijlen is aan dezen haarbos opnieuw een stuk beestenvel bevestigd. Bij sommige lansen kan men opmerken, dat zij boven aan den steel, dicht tegen het lemmet aan, met een spiraaltje van koperdraad omwonden zijn, terwijl er enkele malen twee of zelfs drie van die schroefvormig gewonden koperdraden voorkomen. Deze aanhechtsels hebben eene gewichtige beteekenis: zoodra een Mondombe een ander met de lans doodt, moet hij haar van zulk een teeken voorzien, en bij ieder nieuw heldenfeit van denzelfden aard moet hij dit herhalen. De lans is een scherp en in de hand van den Mondombe een geducht wapen; hij houdt haar, alvorens te werpen, met de rech

terhand horizontaal boven den schouder, en weet met zoo-
 veel behendigheid te mikken, dat hij binnen een afstand
 van 30 passen zelden het doel mist. De lans bekleedt dan
 ook als wapen een voorname plaats in de oorlogen die de
 Mondombe's onder elkander voeren.

Bogen en pijlen worden thans slechts zelden meer gevon-
 den en, zooals wij reeds deden opmerken, alleen bij hen
 die nog geen geweer bezitten. De boog is ongeveer 1.3 à
 1.4 meter lang, soms versierd met banden van vlechtwerk
 en aan de uiteinden voorzien van halfbolvormige knoppen
 die de pees vasthouden; deze is meestal van antilopen-dar-
 men gemaakt, enkele malen van boombast. De pijlen, die
 steeds van vederen voorzien zijn, kunnen in twee soorten
 verdeeld worden, nl. jacht- en oorlogspijlen; het verschil
 van beide is, dat de eerste nooit vergiftigd zijn en niet al-
 tijd ijzeren punten hebben, en de oorlogspijlen daarentegen
 steeds vergiftigd zijn en altijd ijzeren punten hebben. De
 pijlpunten hebben zeer uiteenlopende vormen; sommige hou-
 ten punten zijn scherp, andere stomp. De ijzeren punten zijn
 dikwijls allerzonderlingst gefatsoeneerd; punten met weer-
 haken zijn niet zeldzaam, ja zelfs vindt men er met 12
 weerhaken, met dubbele en met drie- en viervoudige weerha-
 ken. Het vergif dat voor de pijlen gebruikt wordt, is nog
 onbekend, maar men zegt dat het heel snel werkt. Aan de
 onderzijde van den pijl bevindt zich eene insnijding waar-
 mede hij op de pees wordt gezet. Om boog en pijl te ge-
 bruiken gaat de Mondombe op den grond zitten en spant
 den boog door dien achter den toon te plaats en de pees
 met beide handen naar zich toe te trekken; hij plaatst er
 den pijl op, legt die tusschen den grooten en den tweeden
 toon, licht den voet op en richt de pijlpunt op het doel.

Bij het vuursteengeweer, dat wij wel niet behoeven te

beschrijven, behoort een patroontasch, bevestigd aan den lederen gordel die om het lichaam wordt gedragen. De tasch zelve is vierkant of van voren half rond, en vervaardigd van buffel- of ossenhuid. Aan de achterzijde van de tasch is een lus waardoor de gordel gestoken is, en op het groote oversiaande deksel zijn twee koperen knoopen aangebracht, waaraan tot sluiting van de tasch twee aan hare achterzijde aangebrachte riempjes worden geknoopt.

Nevens de wapenrusting is er nog een voorwerp dat men zelden bij de Mondombe's zal missen en dat ook de vrouwen steeds bij zich dragen; het is de snuifhoorn (*boedessa*) die eveneens aan den gordel wordt gedragen. De snuifdoozen worden vervaardigd van buffel-, van antilopenhoorn, van hout of van riet, en zijn niet zelden fraai bewerkt en voorzien van allerhande sieraden van leder, van koper of van kralen. Bovenaan is een riempje bevestigd, waaraan de stop hangt die den snuifhoorn sluit, en dat tevens dient om hem aan den gordel op te hangen.

Het snuiven is bij dezen stam een ware hartstocht; nooit zal men Mondombe's in gezelschap vinden zonder dat zij snuiven of met een ijzeren priem, die ook in een scheede aan den gordel gedragen wordt, de snuif in den hoorn fijn wrijven. Bij de meesten zijn de neuspunt en de bovenlip door de snuif lichtgeel gekleurd. Een Mondombe kan zich aan het snuifgenot overgeven, evenals een rooker aan dat zijner pijp; vooral wanneer hij des avonds bij zijn vuur zit, is hij gewoon zich met korte tusschenpoozen van dit bij hem zoo hoog gewaardeerde kruid te bedienen. Zelden gebruiken zij tabak op andere wijzen; sommigen rooken, maar slechts in navolging der blanken; zij maken een soort van pijpen (*opès*), waarvan zij de koppen uit de zogenoemde roodklip boren of bakken van dezelfde klei

waarvan zij hunne potten en pannen vervaardigen. Deze koppen worden van een rietstengel voorzien, en dan is de pijp gereed, die soms nog met riempjes, trossen kralen en dergelijke versierd wordt. Zoowel de snuif- als de rooktabak wordt in peervormige knotten in den handel gebracht en vóór het gebruik tusschen twee steenen fijngeveven.

De sieraden waarmede men de Mondombe's ziet prijken, kunnen gesplitst worden in dezulke die eenvoudig sieraden zijn, en die, waaraan een of ander bijgeloof verbonden is. Ofschoon een strenge scheiding van deze beide soorten dikwijls bezwaarlijk is, zullen wij ons aanvankelijk bij de eerste soort bepalen en die der tweede soort later bij den godsdienst der Mondombe's ter sprake brengen.

Aan het bovendeel van het lichaam, en bij de schoone sekse beginnende, hebben wij allereerst een hoofdsieraad der vrouwen te vermelden, dat vervaardigd is van gevlochten halmen en uit acht of twaalf snoeren bestaat, door vlechtwerk van bies aan elkaar verbonden. Soms ziet men de vrouwen ook een geitenvel op het hoofd dragen, ongeveer van hetzelfde maaksel als de schorten die zij als schaambedekking gebruiken.

Het kapsel der vrouwen duidt aan in welken tijd van haar leven zij verkeerden. Jonge, nog niet huwbare meisjes, dragen de haren met lange valsche vlechtjes en aan de beenen een menigte van teenen vervaardigde ringen; zijn ze huwbaar geworden dan ontdoen zij zich van die ringen en maken van het haar, door middel van eene roode klei, een soort van kom over de lengte van den schedel; zijn zij gehuwd, dan maken zij twee dergelijke kommen over de breedte van den schedel; en zoodra zij kinderen ter wereld hebben gebracht, keeren vele tot het kapsel met de lange vlechtjes terug.

Zoowel door mannen als door vrouwen worden haarspelden (*sakka*) gedragen, hetzij van been of van een plantendoorn vervaardigd; zij steken die voorwerpen achter het oor en gebruiken ze om zich het hoofd te krabben.

De halssieraden der vrouwen zijn meerendeels in elkan- der gedraaide of saamgebonden snoeren van gevlochten biezen, die als een ring om den hals gedragen worden en waaraan tot verfraaiing kleinere ringen zijn gehecht; het getal van deze kleine ringen bedraagt soms meer dan tachtig. Eveneens zijn halstooisels in gebruik van saamge- regen vruchtpitten, terwijl langzamerhand meer in zwang komen de halssnoeren van gekleurde kralen, door de Euro- peanen in den handel gebracht.

Afdalende tot de borstsieraden hebben wij een toestel te vermelden, die nauwelijks den naam van sieraad verdient: een driedubbelen riem, die op den rug wordt vastgemaakt en zoodanig op de borsten drukt, dat deze steeds naar be- neden gedrongen worden; het geldt namelijk als een tee- ken van schoonheid, als de borsten zeer lang zijn; somtijds zijn de riemen met koperen ringen opgeluisterd. Een ander tooisel is eveneens geheel van leder, loopt naar onderen breed uit, is met kleine gekleurde kralen versierd en wordt in dier voege om den hals gedragen, dat het versierde ge- deelte tusschen de borsten hangt.

De arm- en beenringen der vrouwen zijn ijzeren of kope- ren spiralen van 10 tot 20 centimeters lang, en van boven en onderen wijd uitloopende; maar schier even menigvul- dig worden de ringen gedragen van biezen en teenen ge- vlochten, waarvan wij reeds vroeger spraken; sommige daarvan zijn zeer fraai met lussen geknoopt. Vrouwen en meisjes dragen, behalve deze ringen, nog voetbanden, hetzij gevlochten van biezen of geregen van vruchtpitten; bij

het dansen wordt een bepaalde soort van voetbanden aangeboden, die bij elke beweging een rammelend geluid maken — ongeveer van gelijken aard als wordt voortgebracht met den bij den dans gebruikelijken dansstok, die het best te vergelijken is bij een van teenen gevlochten rammelaar.

Bepalen wij thans eenige oogenblikken onze aandacht tot het uiterlijk der mannen. Hunne haardracht is zeer verschillend; de een scheert op zijde alles weg, de ander in het midden; enkelen laten midden op het hoofd een puntigen heuvel groeien, weder anderen dragen alleen een kuif. Sommige mannen laten het haar groeien en maken er een menigte kleine vlechtjes van, die langs het hoofd slingeren en dikwijls versierd zijn met koperen knopen, kralen en kwastjes; maar welke methode zij ook volgen — vet wordt altijd in ruime hoeveelheid gebruikt, en daar er van reiniging nooit sprake is, vormen zich langzamerhand korsten, die aan het hoofd van een Mondombe een zeer onsmakelijk aanzien geven. Zij die eenmaal vlechten dragen, toonen zich daaraan bijzonder gehecht, en het wordt als eene groote schande aangemerkt zich daarvan te ontdoen.

In den strijd dragen de mannen een oorlogspluim vóór op het hoofd, nu eens van fijn wit haar, dan weder van vederen vervaardigd; in het laatste geval zijn de buitenste vederen korter dan de binnenste en spreidt de pluim zich uit als de kuif van een kakatoe, zoodra het riempje waaraan de vederen bevestigd zijn, over het hoofd getrokken wordt.

Hunne halssieraden zijn hoepelvormige stukken hout, besneden, met leder of met kralen omwonden, en allerhande snuisterijen dragende, hetzij als tooi, hetzij tot bescherming van den drager tegen slechte invloeden. Ook de mannen dragen halssieraden van plantendeelen gevlochten. Hunne borstsieraden zijn meestal van leder, met koperdraad

omwoeld en zeer uiteenlopende voorwerpen dragende: stukjes schildpad, ledige koperen hulzen van geweerpatronen, stukjes wortel van geneeskrachtige werking, miniatuur-bijltjes, enz. Beide seksen, ja zelfs de kinderen der Mondombe's, dragen op de borst een signaalfluitje, vervaardigd uit den hoorn van een bosch-antiloop; zij kunnen daarmee een schel gefluit doen hooren, waarmede zij elkander roepen en teekens geven. Goddefroy bracht een paar van zulke fluitjes mede, die gebruikt waren door de dragers zijner tipoja, op een reis van Catumbella naar Benguella.

De armbanden der mannen zijn of koperen of ijzeren ringen, die nu en dan een weinig versierd zijn, en soms ten getale van 30 à 40 aan één arm gedragen worden, of vervaardigd van leder en voorzien van koperen of blikken ringen, van schelpen, van koper nagebootste kralen of vruchtpitten. De beenbanden zijn soms vervaarlijk zware voorwerpen, te oordeelen naar een exemplaar in de verzameling van Goddefroy, dat uit een spiraalvormig gewonden ijzerdraad van 6 millimeter dikte bestaat; de windingen liggen dicht tegen elkander en de geheele koker, 18 cm. hoog, weegt ongeveer 2 $\frac{1}{2}$ kilo. In de berichten onzer reizigers lezen wij omtrent de Mondombe's o. a. dat zij lui zijn; maar wie zal, met zulk een gewicht aan zijn beenen, vlug wezen? De geringe wijdte van dezen beenband doet onderstellen dat hij bestemd is voor iemand met smalle enkels en weinig omvangrijke schenen. Ook de mannen dragen voetbanden of riempjes met schelpen versierd en, bij uitzondering, hoofdzakelijk op reis, sandalen van buffelhuid.

Wij hebben ons thans lang genoeg met het uiterlijke bezig gehouden en wenden ons tot het inwendige leven, waartoe wij lang niet zoo goed onderricht zijn.

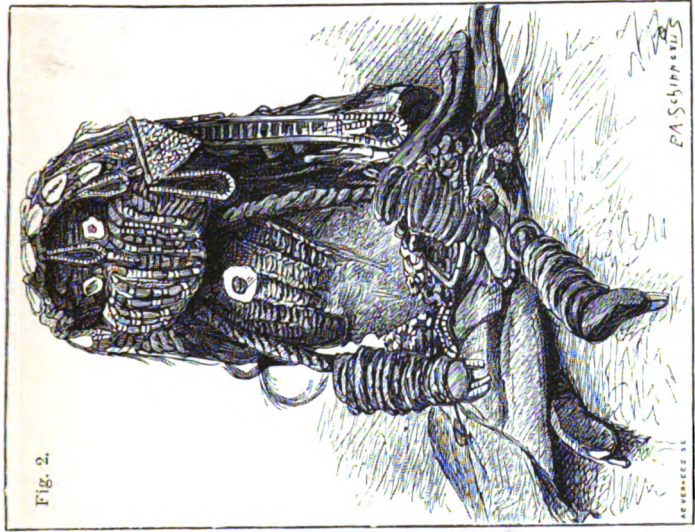
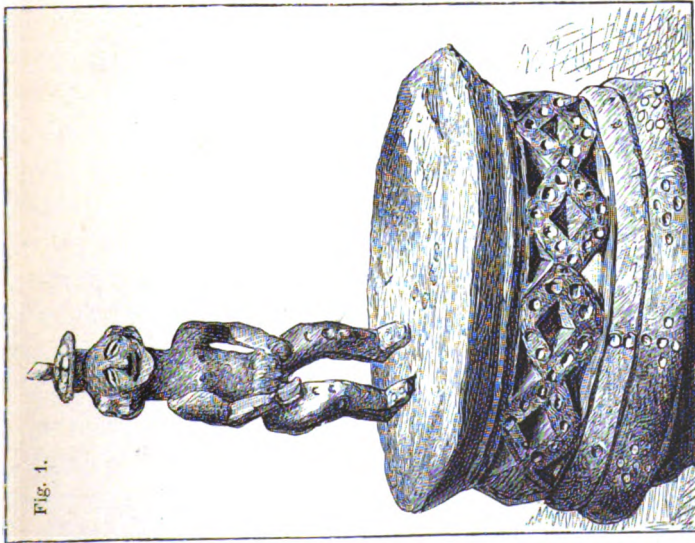
De Mondombe's behooren tot die volken welke nauwelijks

eenigen anderen godsdienst kennen dan het grofste fetisisme. Van der Kellen zegt: „Men vindt bij hen zelfs niet de uit hout of steen gesneden beelden die bij de Kongo-negers worden aangetroffen, (1) en het schijnt mij toe dat zij zich volstrekt niet bemoeien met de vraag hoe de zichtbare wereld ontstaan is. Dikwijls heb ik hun gevraagd, wie wel naar hun gedachten, zon en maan had gemaakt. Zij beantwoordden die vraag met een schouderophalen en verklaarden niet meer te weten, dan dat de zon er was, en te denken, dat zij er wel altijd zou geweest zijn.” Misschien is deze uitspraak van v. d. Kellen wat voorbarig of wat te algemeen. Op de hier bijgevoegde plaat is een houten afgodsbeeldje voorgesteld dat met het voetstuk waarop het geplaatst is, uit één stuk is gesneden. Goddefroy kwam in het bezit er van te Novo Redondo, waar hij het door tusschenkomst van den franschen Consul ten geschenke kreeg van een daar wonenden Portugees, die hem stellig verzekerde dat het van de Mondombe's afkomstig was. Het verdient zeker een nader onderzoek of meer zulke beelden onder de Mondombe's gevonden worden. Vooralsnog kunnen wij over de beteekenis en de bestemming van dit in ieder geval merkwaardige voorwerp niets naders zeggen. Een tweede afgodsbeeld van zeer zonderlingen vorm, hier afgebeeld als fig. 2, dat Goddefroy op de terugreis naar Humpata in ruil verkreeg voor eenige stukken katoen van 12 ellen, een dolk, een armband, eenige spiegeltjes en een massa kralen, zullen wij zoo aanstonds onder de beschermende of heilaanbrengende fetissen der Mondombe's leeren kennen.

Wij weten dat bij de natuervolken die zich weinig of niet

---

(1) Zie boven, bl. 145, 146.

Afgodsbeelden der Mondombe's.

boven het standpunt van het fetisisme verheven hebben, alles wat bestaat met meer of minder duidelijkheid als bezielid gedacht wordt; maar al die wezens bezitten daarom niet dezelfde macht. Men vereert natuurlijk vooral de machtigere, die een grooten invloed ten goede of ten kwade kunnen uitoefenen, en tracht zich tot hen in betrekking te stellen, om hunne gunst te verwerven of hunnen toorn af te wenden. Van de kennis der middelen om op de geesten invloed te oefenen, van toovermiddelen en tooverspreuken, is niemand buitengesloten, maar menschen van jaren worden geacht daarvan meer te weten en in het gebruik meer vaardigheid te bezitten dan de jongeren. Grijsaards zijn dus de grootste tovenaars en worden, om het misbruik dat zij van hunne macht kunnen maken, zeer gevreesd. Er zijn echter, naar de voorstelling der Mondombe's, ook tooverkunsten die aan bijzondere familiën eigen zijn en als bij erfenis van geslacht op geslacht overgaan. Zoo is b. v. het regenmaken, dat wel de hoogste mate van tooverkracht vereischt, een bijzonder attribuut van den Koning of Soba, dat op diens opvolger overgaat. Dit bijgeloof is den Soba zeer voordeelig; want hij laat zich, om het te doen regenen, jaarlijks met een groote menigte vee en allerlei voorwerpen die hij begerlijk acht, betalen.

Tegen het gevaar van door den toorn van machtige geesten of de vijandelijke gezindheid van bekwame tovenaars aan lijf of goed schade te lijden, tracht men zich natuurlijk door allerlei voorbehoedmiddelen te wapenen. Zooals wij reeds opmerkten zijn er onderscheidene die steeds aan het lijf gedragen worden en tevens als sieraden dienst doen. Zoo zijn de hoorntjes der bosch-antilopen, die als fluitjes gebruikt worden, somtijds met kruiden of met haar gevuld en dienen dan tot bescherming tegen roofdieren. De reden

dat werkelijk de roofdieren dikwijls door de hoorntjes worden afgeschrikt, zal wel gelegen zijn in het schel gefluit dat daarop wordt voortgebracht. Aan de kruiden of het haar, in deze hoorntjes geborgen, wordt ook de kracht toegekend om ziekten te genezen of te voorkomen.

Een ander middel dat de Mondombe's vaak gebruiken tot afwering van wilde dieren, bestaat in een stukje wortel met een riempje om den hals bevestigd. Des nachts, vóór hij zich te slapen legt, bijt de Mondombe een stukje van den wortel af en spuwt dit uit op een groen boomblad, dat hij vervolgens op het vuur werpt. Wordt het blad met het stukje wortel onmiddellijk door het vuur verteerd, dan is hij gerust dat geen schadelijk gedierte hem dien nacht zal verontrusten. Als geneesmiddel van borstkwalen moet een fetis dienen, bestaande uit twee hoorns van een wilde geit; de fetis wordt gedrukt of gedragen op de plaats waar de pijn zich doet gevoelen. Tot verdrijving van hoofdpijn wordt een spoelvormig stukje been gebruikt met driehoekige figuren; het wordt tegen het hoofd gedrukt, terwijl de patiënt met de vingers een klappend geluid maakt om de kracht van den fetis op te roepen. Bij verwondingen doen verschillende gekauwde wortels dienst, waarvan het denkbaar is, dat sommige inderdaad eenige geneeskracht bezitten. Den regen meent de Mondombe te kunnen doen ophouden door gebruik te maken van een anderen fetis, nl. door te blazen op de holle zijde van een bokkehoorn, en inmiddels met den anderen arm een zwemmende beweging naar de lucht te maken. Een aantal tanden van een wilden stier, door een riempje bijeengehouden en om den hals gedragen, moeten den drager tegen ongevallen op reis behoeden.

Tot deze zelfde soort van fetissen kunnen wij ook reke-

nen de reeds met een woord vermelde, en als fig. 2 op bijgaande plaat voorkomende, nabootsing van het menschelijk lichaam, die tot de verzameling van Goddefroy behoort. Zij is samengesteld uit gevlochten plantendeelen, schelpen, kralen en lappen, alles behoorlijk ingesmeerd met het meer-gemelde vet. Aan dezen fetis wordt de macht toegeschreven vrouwen vruchtbaar te maken.

De offers die de bewoners dezer waterarme streken zich getroosten om de gunst te winnen der vorsten die het vermogen bezitten om regen te verwekken, geven ons den maatstaf van hun afkeer van hen, die van toovermiddelen gebruik maken om den regen te doen ophouden. Wie daarop betrapt wordt, moet zonder genade de doodstraf ondergaan. Van der Kellen ontdekte dit gebruik der Mondombe's op zeer toevallige wijze; bezig met het schieten van vogels, vond hij in een dicht bosch een vrij volledig skelet van een zwarte. Twee ronde gaten in den schedel toonden dat er geweld aan hem was gepleegd, en waren hoogst waarschijnlijk het gevolg van slagen met een knots. Dat het lichaam onbegraven was, gold hem als bewijs dat de verslagene om een misdrijf was ter dood gebracht, daar het een vaste gewoonte der Mondombe's is, dat lijen van misdadigers niet begraven worden. Van der Kellen deed toen onderzoek en vernam van een anderen inlander, dat jaren geleden een jonkman, die vertoornd was omdat hij eene door hem begeerde jonge dochter niet van haar vader verkrijgen kon, zich had willen wreken door het gebruik van een toovermiddel dat het land aan verderf zou prijs geven door het voor altijd van den regen te berooven. Hij had een pot met water en zand genomen en op het vuur gezet, totdat het water geheel verdampt was, en daarna had hij zich het droge zand over hoofd en schouders gestrooid. Men meent

dat in een land, waar iemand op deze wijze heeft rondgelopen, tenzij hij met den dood wordt gestraft, nooit weder regen valt. De schuldige was betrapt en op last van den Soba van Huilla ter dood gebracht: het toovermiddel was zodoende geheel krachteloos geworden. ¹⁾

Ook de ingangen hunner woningen versieren de Mondombe's met allerlei voorwerpen die hen tegen onheilen moeten beschermen. Schedels van runderen, op lange staken gestoken, nemen daaronder een voorname plaats in. Den dag waarop een lijk wordt ter aarde besteld, is het bij hen gebruik eenige runderen te slachten, waarvan de schedels met vele andere voorwerpen op het graf worden gelegd. Ofschoon zij de mogelijkheid van den natuurlijke dood erkennen, schrijven zij toch het overlijden meestal aan den invloed van een vijandigen tovenaer toe. Met het onderzoek wordt een lid der familie belast, die daarvoor beenderen van knieschijven bezigt, welke, als dobbelsteenen geworpen, naar zekere regels den moordenaar aanwijzen. Gewoonlijk ontstaat, als gevolg van deze uitspraak, een veete tusschen de bloedverwanten van den overledene en die van den gewaanden moordenaar; men steelt elkanders goed, totdat de verliezende partij verdere vijandelijkheden afkoopt met eenige runderen, en een grooten maaltijd geeft, waaraan ieder mag deelnemen die er lust toe heeft, en waarbij veel bier wordt gedronken. Gewoonlijk loopt zulk een feest op vechtpartijen uit, en het vergoten bloed brengt weder twee familiën met elkander in oorlog, tot welks beëindiging weder nieuwe maaltijden en drinkgelagen worden gevorderd. Men komt dan ook zelden in de nabijheid der woningen van Mondombe's zonder te hooren van zulke voorvallen, die als de termen eener on-

---

1) De schedel, die de onderkaak mist, is door van der Kellen bewaard en naar Europa gezonden als een geschenk voor Prof. Veth.

eindige reeks elkander opvolgen. De Soba's schijnen er zich niet mede te bemoeien.

De maatschappelijke toestand der Mondombe's heeft door hunne zoogenaamde onderwerping aan het portugeesch gezag geene noemenswaardige verandering ondergaan. Het bestuur dat het Gouvernement door de tusschenkomst der *chefe's* over de *concelho's* uitoefent, heeft schier alleen betrekking tot de blanken. Men bemoeit zich slechts met de zaken van dezen en laat de zwarte bevolking geheel aan zich zelve over. De zwarten betalen hoegenaamd geene directe belasting; deze bedraagt trouwens ook voor de blanken weinig of niets in verhouding tot hunne verdiensten, dewijl de hooge in- en uitvoerrechten, reeds meermalen ter sprake gebracht, de voorname bron der inkomsten vormen waarmede de kosten van bestuur worden gedekt.

De inrichting der Mondombe-maatschappij is als volgt: Aan het hoofd van den stam staat de *Soba*, met onbeperkte macht; zijne kinderen hebben nooit eenig recht op den troon, want hij wordt steeds opgevolgd door den oudsten zoon zijner oudste zuster. Den vorst staan zijne raadsheeren of *sekoela's* ter zijde; zij zijn de oudsten van den stam, de patriarchen hunner families en de aanvoerders in den krijg; hunne waardigheidsteekens bestaan in een dunnen wandelstok met eivormigen knop en in een lederen halsband waaraan geslepen schelpen tot op de borst afhangen; de grootte dier schelpen is afhankelijk van de hoogte der waardigheid. Ook als een *sekoela* sterft wordt hij, overeenkomstig de gebruiken der volken die nog niet geheel van de matriarchale instellingen vervreemd zijn, door zijn oudsten neef van zusterszijde opgevolgd.

Huwelijken sluiten de Mondombe's naar hunne keuze; maar de bruidegom moet steeds voor zijne bruid een os

betalen. De meesten hunner hebben meer dan ééne vrouw; alleen de armen moeten zich met een enkele tevreden stellen. De vrouw is dienstbaar aan den man en moet den akker bestellen, terwijl haar gemaal meestal in ledigheid rondloopt.

De Mondombe's leven van veeteelt en landbouw. De mannen houden zich ook veel met de jacht bezig, en daar het wild veelal overvloedig is, verschaft hun dit, nevens hunne kudden van schapen en geiten, het noodige dierlijke voedsel. Runderen worden zelden geslacht behalve bij begrafenisfeesten, bij welke een groote slachting onder het vee van den afgestorvene wordt aangericht. De veldvruchten die zij het meest verbouwen, zijn mais en *massambala* (*sorghum vulgare*). Dit laatste, ook *negerkoorn* genoemd en misschien het meest bij den in Noord-Afrika gebruikelijken naam *doerrah* bekend, is een soort van gierst met zeer fijnen korrel, bij de Mondombe's voornamelijk in gebruik voor het maken van een zeer sterk bier, *onghella* geheeten (1). Wanneer er bij het einde van den zomer veel honig is, dan wordt dit bier daarmede vermengd en geldt dan als eene bijzondere lekkernij. Op de akkers der Mondombe's vindt men ook vele zoogenaamde eetbare kalebassen, die bij hen den naam van *métanga* dragen.

De woningen der Mondombe's zijn hutten van stroo en riet, in den vorm van een halven bol, omstreeks 6 voet hoog, van onder met een omstreeks twee voet hooge opening waardoor de bewoners uit- en inkruipen, en die, daar het materiaal overal voorhanden is, zeer weinig tijd voor de oprichting vorderen (2). Een onbepaald aantal dezer

(1) Dit bier schijnt te moeten onderscheiden worden van het bij andere stammen gebruikelijke *wallma* of *garapa*, bereid van maïskorrels en gestampte maniokwortels. Zie Monteiro, *Angola*, I, p. 300.

(2) Wij hebben ons hier een kleine vrijheid veroorloofd. Onze reizigers

woningen vindt men vereenigd tot kleine dorpen, die onze reizigers *kralen* noemen, eigenlijk een onjuiste benaming, daar *kraal* een woord van Hottentotschen oorsprong is en strikt genomen alleen de dorpen der Hottentotten kan aanduiden ¹⁾. Volgens v. d. Kellen wonen de Mondombe's alleen in den drogen tijd bij elkander en verspreiden zij zich in den regentijd, om meer in de nabijheid van hunne alsdan te bebouwen velden te zijn. Dit kan echter bezwaarlijk het geval zijn in de omstreken van Quillengues, waar wij kralen en velden in elkanders onmiddellijke nabijheid vinden.

Voor het bebouwen der akkers bedienen zich de Mondombe's van kleine ijzeren schopjes, die zij zelven vervaardigen. Ook in het smeden van lansen, pijlpunten, messen en ander ijzerwerk zijn de Mondombe's zeer bedreven. Zelfen graven zij het ijzer uit de hier zeer overvloedige ijzerlagen, en doen het smelten in pijpjes van klei, die zij sterk verhitten in een vuur dat met kleine blaasbalgen wordt angeblazen.

Maar de ijzerindustrie is ook nagenoeg de eenige die bij dezen volksstam iets te beteekenen heeft. Hun huisraad is van hoogst eenvoudigen aard. Het water bewaren zij en voeren zij op reis mede in kalebassen, van een riempje voorzien om ze aan een stok over den schouder te dragen. De mandjes die zij uit biezen vlechten, veelal lichtrood en wit gekleurd door eene kleurstof uit verfhout verkregen, zijn verschillend van vorm en somtijds bijna waterdicht. De

---

zeggende niets over de woningen der Mondombe's. Bovenstaande beschrijving dezer woningen is gevolgd naar die der Kafferkrallen bij Th. Tromp, *Herinneringen uit Zuid-Afrika*, bl. 29, omdat daarmede de afbeelding van Mondombe-hutten bij Monteiro, II, 185, volkomen overeenkomt.

(1) Zie Valentijns *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, V, 2. Kaap de Goede Hoop, bl. 55.

trechters die zij maken door een blok hout uit te hollen, hebben een stuk riet tot tuit. De aarden potten en pannen worden met enkele eenvoudige lijnen versierd; als naalden gebruiken zij een stuk ijzerdraad, van oog en punt voorzien, en het garen draaien zij met de hand uit boomwol; een grover koord wordt uit biezen gedraaid. Bij den dans — wij vermeldden reeds de dans-voetbanden en den dansstok — worden als muziek-instrumenten gebruikt: een van een uitgeholden boomstam gemaakte en met een geitenvel bespannen trom, die de muzikant tusschen de beenen legt om er op te gaan zitten, en een instrument, *otjandi* genaamd, met 14 ijzeren toetsen die met de duimen bespeeld worden en boven een doorgesneden kalebas, als klankbodem, geplaatst zijn. Aan deze toets-harmonica is nog een ijzeren oog bevestigd met drie ringen die als castagnetten dienst doen.

Uit het hier medegedeelde blijkt, dat de Mondombe's tot de achterlijkste natiën van Afrika behooren en in nijverheid en kunstsmaak ver bij sommige negerstammen achterstaan. Volgens de boeren is, voor zoover hun de bevolking van dat werelddeel bekend is, geen enkele stam zoo dom, zoo onweerbaar en zoo onbeschaafd als de misdeelde Mondombe's.

Over de taal der Mondombe's schijnt minder ongunstig te moeten geoordeeld worden. Zij heeft waarschijnlijk groote affiniteit met het Bunda of Ambunda, de voornaamste en meest verspreide taal van de portugeesche bezittingen in Afrika. Goddefroy zegt dat, toen de Mondombe's van Quilengues hem hunne waren kwamen aanbieden, Pollo, die „zowel de hier gesproken negertaal, het Ambunda, als het „Portugeesch verstond”, hem tot tolk diende. Het schijnt echter dat het Bunda onder vele stammen van Angola slechts een *lingua franca* is, waarvan zij zich in het drijven van handel bedienen, en dat zij daarnevens onder elkander

hun eigen dialect spreken. Tot dusverre heeft niemand, zoo het schijnt, de taal der Mondombe's eenige aandacht waardig gekeurd. Wij bezitten daarvan geen enkele woordenlijst. Het is dus te hopen dat v. d. Kellen, die in een zijner brieven te kennen geeft, dat hij, ofschoon nog niets omtrent de taalregels durvende vaststellen, reeds eenige spraakgebruiken en een goed aantal woorden zou kunnen mededeelen, en goeden moed had om spoedig tot nadere kennis der taal te geraken, (1) zijne studie in die richting ijverig zal hebben voortgezet.

Men kan nog enkele merkwaardige bijzonderheden omtrent de gewoonten der Mondombe's bij Monteiro vinden (2). Maar daar wij ons hebben voorgenomen onze mededeelingen te beperken tot hetgeen onze reizigers op hunne tochten zelve gezien of vernomen hebben, achten wij het genoeg hierop met een woord te hebben gewezen, en komen wij thans tot ons reisverhaal terug.

Wij zagen reeds (3) dat Veth, den 22sten Maart op den kam van het Munda-gebergte gekomen, zijn tocht in oostwaartsche richting voortzette. Des avonds kwam hij aan den voet van dat gebergte; maar den volgenden dag begon hij weder te stijgen en reed over het nu rijzende dan weder dalende terrein, door de uitloopers van het oostelijk grensgebergte der vlakte, de Vissecua-keten, gevormd, achter het in een halven kring van hooge bergen gelegen en van deze zijde geheel ongenaakbare établissement van Quillengues om, totdat hij gelegenheid vond langs de noordelijke buitentzijde van dien bergkring met gemak en veiligheid in de vlakte af te dalen. De omweg dien Veth zich, bij het ge-

(1) *T. v. h. A. G.* 2e serie, 8e Deel, V. en M., bl. 655.

(2) *Angola*, II, 185—191.

(3) Zie bl. 338.

mis van een bruikbaren korteren weg, op het voorbeeld der boeren moest getroosten, was oorzaak dat hij tot den avond van den 25sten in het gebergte moest vertoeven.

Den 23sten Maart begon de tocht bij prachtig weder met volkomen heldere lucht, des morgens te halfnacht, en werd, behoudens eene halte van een paar uren, onder afwisselend stijgen en dalen, tot half zeven in den avond voortgezet. De gunstige omstandigheden waaronder in de laatste dagen gereisd was, hadden aan de gezondheid van Veth zeer veel goed gedaan. De diarrhee had opgehouden, en ofschoon hij zijne vroegere krachten lang niet had herkegen, mocht hij toch in den morgen van 24 Maart met een sinds lang niet gekend gevoel van welzijn ontwaken.

Die 24sten Maart was echter niet zoo geheel voorspoedig. Wel werd van zeven uren tot halféén en wederom van drie tot vijf uren de reis zonder bijzondere moeielijkheden voortgezet, maar op laatstgenoemd tijdstip raakte men het spoor geheel bijster. Men moest den wagen uitspannen en het pad gaan opzoeken en vond zich genoodzaakt den nacht in het bosch te blijven doorbrengen.

Den volgenden morgen kon evenwel de tocht reeds te halfzes vervolgd worden, maar ditmaal was de weg zoo buitengewoon slecht en zoo dicht begroeid, dat men niet dan met de grootste moeite een weinig kon vooruitkomen. Te elf uren werd dus uitgespannen om de ossen eenige rust te schenken; zij zouden onder het grazen door Pollo worden bewaakt. De arme jongen viel in slaap, en toen hij wakker werd, waren al de ossen verdwenen. Hevig verschrikt kwam hij den chef waarschuwen; hij vond het echter het gemakkelijkst de schuld op de Mondombe's uit den omtrek te werpen, wier verblijfplaatsen, die men vermoedelijk reeds bespeurd had, niet ver meer verwijderd waren, en die

naar zijn bewering de ossen hadden weggedreven en geroofd. Veth nam dadelijk de noodige maatregelen om zijn trekvee terug te erlangen. Goddefroy tot bewaking van de kar achterlatende, gelastte hij Frans en Pollo, met het geweer in den arm, het bosch aan de linkerzijde te doorzoeken, terwijl hij zelf met van der Kellen gewapend te paard steeg, om ter rechterzijde de vereischte nasporingen te doen. Na drie uren zoekens kwam Frans met de tijding, dat hij werkelijk eene kraal van inlanders gevonden had, omringd door velden van maïs, waaraan de afgedwaalde ossen zich naar hartelust te goed deden, maar dat de Mondombe's, volstrekt niet van die gasten gediend, reeds zelve op weg waren om de ossen terug te brengen en vergoeding te vragen voor de schade die zij hadden aangericht. Veth gaf hun een flesch brandewijn, waarmede zij volkomen tevreden waren, en Pollo, zijne bewering niet kunnende volhouden, erkende nu geslapen te hebben en verwierf gemakkelijk vergiffenis voor zijn verzuim.

Toen de ossen terug waren gebracht, werd spoedig weder ingespannen en de tocht te vier uren voortgezet. Tegen de helling der laatste hoogte van het boogvormig gebergte dat het établissement omsluit, ligt eene groote portugeesche fazenda met uitgestrekte maïsvelden, en aan haren voet vindt men eenige Mondombe-kralen. Na nog een uur rijdens bereikte Veth de eerste dezer kralen, juist waar de voet der gemelde hoogte zich in de vlakte verliest. Het hoofd der Mondombe's toonde zich vriendschappelijk gezind. Veth schonk ook hem eene flesch brandewijn, en wie zich een Mondombe tot vriend wil maken, kan niet beter doen; want de *omewa maloeloe*, zooals zij den brandewijn noemen, is hun boven alles dierbaar. Als tegengeschenk kreeg Veth van het hoofd eene groote geit, om onderweg te slachten.

Het dier heeft de kar verscheiden dagen gevolgd, maar is daarna in den nacht spoorloos verdwenen.

Van het nu bereikte punt had Veth nog een zeer moeilijken weg van eenige uren door de vlakke af te leggen, om den grooten weg van Quillengues naar Benguella te bereiken, en eene portugeesche fazenda, aan het begin van dien weg gelegen, te bezoeken, waar hij, volgens van de boeren verkregen inlichtingen, zich van levensmiddelen zou kunnen voorzien en waarschijnlijk ook inlandsche bedienden aannemen. Tot aan dat punt moest hij in tegenovergestelde, dus zuidwaartsche, richting trekken. Daar hij dadelijk zijn weg wenschte te vervolgen, gaf hem het hoofd der bezochte kraal twee gidsen naar de volgende mede, die hij des avonds te halfnacht bereikte, en waar hij den nacht bleef doorbrengen.

De weg was den vorigen dag zeer slecht geweest, en het vervolg beloofde niet veel beters. Daar de kar eenige reparatie behoefde aan de kap, waarvan de meeste ijzeren bogen door de boomtakken waren afgebroken, besloot hij van der Kellen en Frans vooruit te zenden om den weg te verkennen en bij den portugeeschen koopman reeds bij voorbaat het een en ander te bestellen. Zij vertrokken reeds des morgens te zes uren, te paard gezeten en ieder met een bijl gewapend, om waar het noodig was te kappen. Zoodra zij vertrokken waren, paktten Veth en Goddefroy de kar geheel ledig, en herstelden de kap zoo goed hun met de gebrekkige hulpmiddelen mogelijk was. Terwijl zij hiermede bezig waren, kwamen al spoedig de Mondombe's van de kraal hun verschillende waren te koop aanbieden. Pollo, die zooals wij reeds opmerkten, het Ambunda zoowel als het Portugeesch verstond, diende daarbij als tolk; want schoon Goddefroy's kennis van het Portugeesch niet diep ging, verstond

hij toch de woorden en phrasen, die in het dagelijksch verkeer het meest onmisbaar zijn. De zwarten boden vooral kippen, eieren, kleine citroenen, maïs en een soort van struik-aardappelen te koop aan. Daar de in ruilgoederen te betalen prijs zeer billijk was, kocht Goddefroy zooveel van hen als hij gebruiken kon. De maïs was vooral voor de paarden, de struik-aardappelen waren voor de zwarte bedienden bestemd. Intusschen ging de arbeid aan de kar zijn gang, en des namiddags te vier uren was zij hersteld en klaar om weder te worden ingepakt. De ossen hadden goed gegraasd en den geheelen dag de rust genoten die zij behoefden; maar van der Kellen en Frans kwamen nog niet opdagen. Het duurde tot zeven uren eer zij terug waren, en nu was het te laat om nog op weg te gaan. Van der Kellen had dien morgen Flik, den laatst overgeblevenen van Veth's javaansche honden en zijn lieveling, medegenomen, maar bracht hem niet terug. De hond was geschrikt, weggelopen en niet weergevonden. Voor Veth was het een groot verdriet; maar het hielp niet te klagen. Hij was trouwens nooit gewoon lang over gedane zaken te spreken, maar schikte er zich zoo goed mogelijk in. Zoo hij de hoop heeft gekoesterd den hond nog den volgende dag bij den portugeeschen koopman terug te vinden, is die niet vervuld geworden. De trouwe, vriendelijke Flik was voor hem verloren, en het baatte hem weinig dat, toen, na zijn dood, van der Kellen en Goddefroy op hunne terugreis naar Humpata weer te Quillengues kwamen, zij den hond nog in het bezit van den Portugees vonden en tegen betaling der kosten van zijn onderhoud terug erlangden. Dien avond werd nog een Mondombe gehoord, Juan genaamd, die den weg naar Benguella en van Benguella terug naar Quillengues mede zou maken en alles doen wat van

hem gevorderd werd. Zijn loon zou bestaan in een vuursteengeweer ter waarde van 3000 reis of omstreeks zeven gulden.

De kar werd den 27sten Maart 's morgens vroeg weder ingespannen. De tocht ving te halfzes aan, maar eerst te drie uren werd het doel van de reis, de fazenda waar Flik was weggelopen, bereikt. Men was nog eene andere portugeesche fazenda met uitgestrekte maïs-aanplantingen voorbij gekomen, doch had zich daar niet opgehouden. Toch had de reis veel te lang voor den kleinen afstand geduurd daar verschillende ongelukken groot oponthoud veroorzaakt hadden. Eerst was omstreeks acht uren de geheele kar in eene droge sloot omgevallen, zoodat zij op ééne zijde lag. Om haar weder op te richten werd zij uitgepakt, het trektouw van den boom losgemaakt en aan het bovenliggende wiel bevestigd, en daarmede door de ossen de kar weder overeind getrokken, die daarna opnieuw werd gepakt. Dit voorval kostte 3½ uur oponthoud; maar men was nog geen twee uren verder gereden, toen de bak, die onder aan den wagen hing en waarin het kookgereedschap zich bevond, door een grooten op den weg liggenden steen geheel verbrijzeld werd, zoodat de inhoud in den wagen zelven moest worden opgeborgen. De laatste ramp was dat ook de groote trochometer of log verloren ging, zoodat aan Veth geen ander middel overbleef om den afgelegden afstand te bepalen, dan na te gaan hoe dikwijls bij gewone snelheid het wiel van den wagen zich in vijf minuten omwentelde. Men reed dien dag meest door ijf bosch, waarin op vele plaatsen door de Mondombe's en Ovampo's koffietuinen waren aangelegd.

Het portugeesche landgoed waar onze reizigers na al deze ongelukken aankwamen, wordt door Veth Kikoko, door Goddefroy Kakoekoe genoemd. Behalve de gewone mais-

velden en vruchtboomen vond men hier een uitgestrekten aanplant van katoen, waarin omstreeks 40 slaven en slavinnen arbeidden. De landheer verloochende de gastvrijheid zijner natie niet. Hij had Veth en Goddefroy reeds den vorigen dag door van der Kellen doen uitnoodigen om bij hem te tafelen en te vernachten. Reeds dadelijk bij hunne aankomst werden zij door oranje's en djamboe's verkwikt; daarna namen zij deel aan een overvloedig en smakelijk maal, terwijl zij na vele dagen den nacht weder eens onder dak op een goed bed konden doorbrengen. Dien avond werden nog een viertal zwarten in dienst genomen, op dezelfde voorwaarden als den vorigen dag Juan. Deze mannen behoorden, volgens Goddefroy, tot den Kongombi-stam⁽¹⁾, die zich tusschen de Mondombe's en Ovampo's van Quilengues heeft ingedrongen en verspreid. Het waren stevige mannen, zeer geschikt om bij de moeielijkheden op den weg, die onze reizigers wachtten, de noodige hulp te bewijzen. Aan ieder dezer mannen werd zijne eigene taak aangewezen. Een hunner moest de reserve-ossen voor den wagen uitdrijven en in de tijden van rust de gezamenlijke ossen onder het weiden bewaken. De tweede die den weg kende, omdat hij vroeger de boeren daarop vergezeld had, moest als gids dienen en steeds vóór de kar uitgaan om den koers te wijzen. De derde en vierde zouden zooveel mogelijk alle steenen en boomen van den weg verwijderen, om daardoor de taak der ossen te verlichten. Een dezer mannen, Matankapir geheeten, werd vergezeld door zijn tienjarigen zoon, die voor zijn genoegen medeging, en voor zijn vader dagelijks, gedurende de gansche reis heen en terug, zijn vuur-

(1) Deze stam is ons geheel onbekend. Is wellicht Kongombi eene verbastering van Kängemba, en bewoont de bedoelde stam de „*Serra da Cangemba, que borda por leste o valle do Dombe*” ? (Serpa Pinto, I, p. 45.)

steengeweer, een met water gevulde kalabas en nog eenige benoodigdheden, gezamenlijk tot een gewicht van 20 kilo's, droeg.

De levensmiddelen die v. d. Kellen den dag te voren op deze fazenda besteld had, bestonden uit 30 brooden in het huis gebakken, à 120 reis of 34 centen, 200 China'sappelen à 20 reis of 6 centen, een zak maïs-meel en de helft van het vleesch van een os, die daarvoor zou geslacht worden, welke helft met ₧ 3 moest worden betaald. Van der Kellen beging de groote onvoorzichtigheid van dien os, in weerwil der groote hitte, dadelijk te doen slachten, ofschoon hij niet kon vooruitzien wanneer zijn medereizigers zouden aankomen. Toen Goddefroy ter plaatse kwam, vroeg hij dadelijk naar het vleesch, dat sterk door hem gezout werd, hetgeen echter niet kon verhinderen, dat het den dag na het vertrek voor den kiescheren smaak der Europeanen niet meer genietbaar was, ofschoon het door de zwarten, die voor bedorven spijs niet licht terugdeinzen, nog met graagte werd genuttigd.

Hoe beminnelijk zich ook de eigenaar der fazenda als gastheer mocht betoonen, in geldelijke aangelegenheden deed hij zich, vooral later, toen Goddefroy en van der Kellen te Quillengues terugkwamen, van minder gunstige zijde kennen. De prijzen der geleverde levensmiddelen waren hoog door hem berekend, maar erger was het dat hij, zooals reeds werd opgemerkt, vergoeding eischte voor het onderhoud van den, deels door zijn eigen schuld, op zijn landgoed teruggebleven hond, en het ergst dat hij de betaling van een aan Veth behorende tilbury, die van der Kellen hem voor ₧ 8 verkocht had, steeds wist te ontduiken. De vereeniging zulker tegenstrijdige eigenschappen in één persoon schijnt echter onder de Portugeezen niet zeldzaam te zijn en komt ook onder an-

dere natiën meer voor dan men wellicht denken zou. Wij herinneren ons hierbij eenige woorden van Schuver, waar hij van de grieksche kooplieden in Soedan spreekt. „Al de kroeghouders,” zegt hij, „en negen tienden der handeldrijvenden en woekeraars zijn Grieken, zelden van het beste allooï, doch die om hun onbeperkte gastvrijheid dienen geprezen te worden. Arm of rijk, de vreemdeling behoeft slechts aan de deur van een Roemi te kloppen, om van rijkelijk voedsel, en zoo noodig ook van ondersteuning voor de verdere reis, zeker te zijn. En derhalve mag ik, de reiziger, bij hun minder loffelijke karaktertrekken niet stilstaan.”⁽¹⁾ Gedachtig aan de dure verplichting die onze reizigers zoo vaak aan de gastvrijheid der Portugeezen in het binnenland hadden, zullen wij gaarne dit voorbeeld volgen. Daarentegen gelooven wij onze lezers geen ondiens te doen, door hier nog eene korte algemeene schets van de fazenda's der portugeesche kolonisten in te lasschen, die men zich echter wachten moet in al hare bijzonderheden op elke fazenda te willen toepassen.

De geaardheid van de meeste der in het binnenland verspreide portugeesche kolonisten, veelal degradado's of afstammelingen van deze, is waarschijnlijk een der grootste hinderpalen voor de portugeesche regeering om hare afrikaansche bezittingen te humaniseeren. De ruwheid hunner zeden, het leven in concubinaat met inlandsche vrouwen⁽²⁾, het schier volslagen gebrek aan gelegenheid om hunne kinderen eenig onderwijs te doen geven, met uitzondering der zeer zeldzame missie-scholen, de onmogelijkheid om de in de afrikaansche samenleving diep gewortelde slavernij en

---

(1) *T. v. h. A. G.*, 2e serie, D. II, V. en M., bl. 679.

(2) Zie bl. 303.

het daarmede gepaarde trotsch gevoel van meerderheid van de grootste blanke deugnieten over de zwarten uit te roeien, en door een betere organisatie van den arbeid en humaner verhouding tusschen den meester en zijne dienaren te vervangen, zijn zoovele vijanden eener verbetering, die het voor de zwakke portugeesche regeering onmogelijk is door te zetten. Vóór de vestiging der zendelingen en de nederzetting der boeren waren het dus inderdaad al zeer ongelukkige pioniers, aan wie hier de verbreiding der beschaving was overgelaten. Hun hoofdbedrijf was vroeger het koopen of doen opvangen en verzenden van slaven. Met dat doel steeds dieper in het binnenland doordringende, waar zij zich, uit vreeze voor de vijandschap der zwarte bevolking in verschanste woningen opsloten, werden zij de stichters van die fazenda's, die de kern der portugeesche nederzettingen, zooals Quillengues, Huilla, Capangombe, Humbe enz. uitmaken, en van die fabrieken van *agoa ardente*, die hun het voor naamste ruilmiddel voor den handel met de inlandsche bevolking opleverden.

De volhardende bestrijding der slavernij door Engeland, hare afschaffing door de meeste beschaafde natiën en vooral de uitkomst van den slavenoorlog in de Vereenigde Staten hebben echter deze bron van winst allengs doen opdrogen, en meer en meer hebben zich de portugeesche kolonisten in het binnenland gaan toeleggen op de kultuur van maïs, suiker en katoen en het opkooopen van allerlei producten des lands. De fabricatie van brandewijn, of juister rum, daar zij uit suikerriet gestookt wordt, is echter de eenige belangrijke industrie gebleven. Eenigen tijd in de vaten bewaard, neemt dit vocht eene donkergele kleur aan, en doet dan voor de meeste andere producten van dien aard niet onder.

De gebouwen door deze lieden opgericht, zijn werkelijk

het best bij forten te vergelijken. Zij zijn niet alleen zeer uitgestrekt, maar door dikke muren omringd. Treedt men ze voor het eerst binnen, dan ontvangt men eenen zonderlingen indruk van de massa's runderen, varkens en schapen, die zich tusschen de muren als verdringen en een oorverdoovend geraas maken. De vertrekkende de senhor bewoont, zijn, al behoort hij tot de meer gegoeden, zeer eenvoudig, en getuigen van weinig zin voor reinheid en weinig behoefte aan weelde. Het huisraad bestaat gewoonlijk uit een ruwe houten tafel en eenige nog ruwere banken, en allerwege liggen stapels koopwaar verspreid, waardoor men zich met moeite een weg baant.

Deze woningen zijn omringd door de uitgestrekte velden waarop, naar den aard van den bodem, de reeds genoemde producten worden gekweekt, en door tuinen met een grooten overvloed van vruchtboomen beplant. Bananen, vijgen en china'sappelen nemen daaronder de eerste plaatsen in. Daarenvens doen de mangga's (*Mangifera indica*), de anona's (*Anona squamosa* en andere soorten), de djamboe's (*Jambosa spec.*), de papaja's (*Carica papaja*), de goeave's (*Psidium guajava*) en andere heerlijke vruchten den reiziger waterstanden, die vermoeid en warm de fazenda betreedt, om van de nooit falende gastvrijheid des landheers gebruik te maken.

De bewerking der velden heeft altijd door zwarten plaats, wier aantal op aanzienlijke goederen soms wel 150 à 200 bedraagt. Ofschoon tegenwoordig door, zoo het heet vrijwillig aangegane contracten en slechts voor een bepaalden tijd aan hunne meesters verbonden, kunnen zij echter in waarheid slechts als slaven beschouwd worden, daar de vrijheid in het contracteeren in vele gevallen slechts eene denkbeeldige is, en zij, zoolang de contracten duren, aan de willekeur hunner meesters onderworpen zijn, als slaven ge-

voed en behandeld worden, en als zij het wagen om hunnen meester te ontloopen met geweld teruggebracht en, om een voorbeeld te stellen, soms met uitgezochte wreedheid gestraft worden.

Wij moeten thans tot onze reizigers terugkeeren en hen volgen op den weg van Quillengues naar Benguella, een afstand van omstreeks 180 kilometers, die in 9 dagen werd afgelegd. In den morgen van 28 Maart, omstreeks halfzeven, namen zij afscheid van den landheer, hem dankend voor zijn gul onthaal, en sloegen, na weinige minuten den weg van den vorigen dag verlatende, rechts af, om, in noordwestelijke richting, den karavaanweg naar Benguella te volgen, zoodat zij thans de Residentie van Quillengues aan hunne rechterhand lieten liggen. Veth had dus niets van het portugeesche établissement gezien; hij was te zeer doordrongen van de noodzakelijkheid om de reis met spoed voort te zetten, dan dat hij zich thans daarvoor zou hebben opgehouden, en meende op de terugreis overvloedige gelegenheid te zullen vinden om deze schade in te halen. Eerst ging het door uitgestrekte en hoogbegroeide maïsvelden en omstreeks tien uren raakte men in het bed eener zandrivier, die thans geheel waterloos was, maar wanneer men een put ter diepte van ongeveer drie voet dolf, frisch en zuiver water opleverde. De wielen zakten diep in den zandigen bodem, wat voor de ossen uiterst vermoeiend was. Nadat men de rivier verlaten had, kwam men door een lange reeks van Mondombe-kralen, terwijl te halfvier de kar opnieuw omviel en weder op dezelfde wijze als den vorigen dag moest worden opgericht. De stoet was een geheel nieuw gezicht voor de Mondombe's, die in groote scharen de kar volgden, totdat omstreeks zeven uren nabij eene der kralen werd uitgespannen en de nacht doorgebracht.

Den volgenden dag, 29 Maart, ging de reis zeer voorspoedig voort. Nadat des morgens te zes uren was ingespannen, werd van 9 tot 3 uren gerust. Na de hervatting van den tocht kwam men weder door eene zandrivier, doch slechts voor korten tijd. Eerst te acht uren werd voor het nachtverblijf uitgespannen. De Mondombe-kralen waren allengs schaarscher geworden, en hadden eindelijk geheel opgehouden. Men had thans de schraal bevolkte, nu kale en vlakke, dan boschrijke en golvende, doch overal eentonige wildernis ten noorden van het plateau van Quillengues bereikt, en de menigvuldige waterlooze rivierbeddingen die men dikwijls doorkruiste of een eind weegs volgde, behoorden waarschijnlijk allen tot het vrij uitgestrekte stroomgebied der Coporolo-rivier, dat in het noorden door de Serra Quicusso-cusso en hare uitloopers van dat der Catumbella-rivier gescheiden wordt. Het terrein was over het geheel golvend en aan water was geen gebrek.

De route van den volgenden dag kan nagenoeg met dezelfde woorden beschreven worden. Daar alles voorspoedig ging bleef men, na van elf tot drie uren gerust te hebben, des avonds doorreizen totdat omstreeks elf uren de kar voor de derde maal omviel, doordien een der wielen in een diep gat was geloopt. Ditmaal was het ongeval ernstiger dan de beide vorige keeren; want de wagen werd geheel het onderstboven gekeerd, en alles wat hij breekbaars bevatte werd vernield. Gelukkig waren nagenoeg alle breekbare instrumenten te Humpata gelaten, maar de zoölogische verzameling, die Veth hoopte van Benguella aan het Leidse Museum te verzenden, had groote schade geleden. De flesschen met voorwerpen op spiritus waren allen gebroken, en de insecten die op dezen tocht meest in watten waren medegevoerd, vertoonden bij het ontpakken, als onderschei-

dend kenmerk, een groot aantal gebroken sprieten en pooten. Wat van de ijzeren hoepels, die de zeildoeken tent droegen, door de boomtakken in het voorbijrijden nog was gcspaard, was thans geheel vernield, zoodat Veth genoodzaakt was den volgenden morgen de kap geheel weg te nemen, tot hij gelegenheid vinden zou die bij een smid te doen herstellen. Maar het ergste was nog dat Goddefroy, die steeds op de kar zat, terwijl Veth en van der Kellen te paard voor haar uitreden, bij de poging om van het voertuig te springen, met de vlakke hand op den grond terechtkwam, en het gewricht zoodanig verzwikte, dat hij een maand lang met den arm in een doek moest blijven loopen. Veth bleef bij zulke ongevallen steeds zich zelve volkomen meester. Hij hield zijne reisgenooten voor dat dergelijke rampen van zulke reizen onafscheidelijk waren, en terwijl anderen jammerden en klaagden, was hij de eerste die de hand uitstak om de geleden schade te herstellen. Zelfs werd, bij de gelegenheid waarvan wij hier spraken, nadat alles weder zoo goed mogelijk in orde was gebracht, de reis te halféén in den nacht hervat, en eerst des morgens te vier uren eenige rust genomen.

Den 31sten Maart werd weder van 6 uren tot 11 uren des morgens verder getrokken, maar daarna op het heetst van den dag eene lange rust genomen, gedurende welke de kap afgebroken werd. Eerst des avonds te zes uren ging men weder voort, en te halfelf werd uitgespannen om op de gewone wijze te vernachten. Op dezelfde wijze werd op den 1sten April, des morgens te 5 uren aanvangende, bij afwisseling gerust en gereisd, maar ten slotte werd van 10 uren des avonds af de tocht den ganschen nacht voortgezet, hoewel de weg bijzonder bezwaarlijk was. Eerst des morgens te halfzeven (2 April) werd weder uitgespannen, en toen, wegens de

brandende hitte, die het reizen bij nacht meer en meer noodzakelijk maakte, tot 8 uren gerust. Na weder een paar uren te zijn voortgetrokken stuitte men tegen de Coporolorivier, dezelfde die de boeren van Humpata Kalahangka noemen ⁽¹⁾, waarvan de zeer bezwaarlijk geachte overtocht thans moest worden beproefd.

De Portugeezen hebben aan deze rivier den naam van Rio de São Francisco gegeven; maar evenals in de meeste gevallen, waar de Europeanen getracht hebben een ouden inlandschen naam door een nieuwen en vreemden te verdringen, is deze weder bijna geheel in onbruik geraakt. De gebruikelijke inlandsche naam wordt weder, zooals de meeste afrikaansche namen, met vele verscheidenheden geschreven en uitgesproken: Coporolo, Caporolo, Quiporolo, Copororo, Capororo, door van der Kellen ook Porolo, en door Goddefroy Pirool. De benedenloop, die het landschap Dombe doorstroomt, heet ook wel Rio Dombe ⁽²⁾. Wat echter den naam Kalahangka betreft, deze schijnt slechts door een misverstand aan de rivier gegeven te worden. *De hoek van Kalahangka* is klaarblijkelijk de naam eener bekende halte der handelsreizigers, maar waarschijnlijk ontleend aan een kleinere rivier, die zich daar ter plaatse met de Coporolo vereenigt, en door die vereeniging den bedoelden hoek vormt. Dat over dien hoek ook de route van Serpa Pinto liep, zooals van der Kellen beweert ⁽³⁾, schijnt ons eene dwaling. Wel heeft Veth, in de uiteenzetting van het plan zijner reis ⁽⁴⁾, te kennen gegeven dat hij, van Benguella naar Quillengues

(1) Zie bl. 823.

(2) Zie over de verschillende namen der rivier vooral ook Serpa Pinto, I, p. 41.

(3) *T. v. h. A. G.*, 2° serie, D. III, V. en M., bl. 660.

(4) Zie boven bl. 103.

gaande, de route van Serpa Pinto, Capello en Ivens dacht te volgen, maar toen hij die reis werkelijk, ofschoon in omgekeerde richting, volbracht, heeft hij den nog weinig bekenden en nooit behoorlijk in kaart gebrachten karavaanweg gevolgd. Serpa Pinto daarentegen reisde van Benguella naar Dombe, en vandaar naar Quillengues over Taramanjamba, Tiné, Schalussinga, Tama en Quilaque, alles punten die geheel buiten de route van Veth lagen, welke slechts evente Quillengues, en later over den geringen afstand van Quipupa tot Benguella, met die van Serpa Pinto samentrof. Van Dombe gaat ook een karavaanweg naar Quillengues, die zich waarschijnlijk later met dien van Benguella naar die plaats vereenigt. „Het was,” zegt Serpa Pinto, (1) „een raad der gidsen, dat wij den karavaanweg niet zouden volgen, maar liever een hun bekend voetpad, ten einde de moeilijke doorwadingen van de Coporolo te vermijden, die op verschillende punten door den weg gesneden wordt, en die reeds toen veel water afvoerde.” Hieruit blijkt dat de Coporolo nabij hare uitwatering zeer sterk moet kronkelen. Dat in de berichten van Veth en zijne reisgenooten niets daarover gezegd wordt, bevestigt eenigermate onze meening, dat hunne route merkelyk meer oostelyk lag en hun overgang der rivier veel hooger op plaats had. Ook als Monteiro over de Coporolo zegt (2), dat het land langs hare oevers uitstekend vruchtbaar is en groote hoeveelheden maniok en boonen voortbrengt, kan dit slechts van haren benedenloop gelden; het past volstrekt niet op de wilde en onbebouwde streek waar Veth haar doortrok. Bij gebrek eener behoorlyke opneming van de rivier kunnen wij echter niets omtrent

---

(1) Serpa Pinto, I, p. 45.

(2) Vol. II, p. 196.

het ware punt der doorwading bepalen, en blijft ook de ligging van den hoek van Kalahangka zeer onzeker. Veth had te veel haast om thans bijzondere aandacht aan dit punt te kunnen wijden, en kon niet vermoeden dat juist daar, slechts ruim zes weken later, zijn graf zou worden gedolven.

Toen onze reizigers den 2den April te vijf uren na den middag de Coporolo-rivier in hunnen weg vonden, achtte Veth het te laat om den overtocht te beproeven. De oevers waren zeer steil, het bed was ongeveer $4\frac{1}{2}$ meter diep en de stroom zeer sterk, ofschoon er ook nu slechts weinig water in de rivier was. die zich in de droge helft des jaars als een breed lint van zuiver wit, glinsterend zand vertoont. Daar er op deze plaats uitstekend gras stond, besloot Veth aan deze zijde te vernachten en de doorwading tot den volgenden morgen uit te stellen. Ongeveer een kwartier nadat hier was uitgespannen, kwamen de zwarte bedienden de tijding brengen, dat zij op ongeveer 30 passen van de slaapplaats versche sporen van leeuwen gezien hadden en met bloed bevleekte soldatenkleederen op den grond lagen. De reizigers gingen zich van de waarheid van het verhaal overtuigen, en vonden twee hutten van zwarten, waarin waarschijnlijk de soldaten geslapen hadden, en door de leeuwen overvallen en weggesleept waren. In eene der hutten lag nog een kapotjas en de sterk omgewoelde grond getuigde van eene worsteling. Hetgeen nog van de soldatenplunje over was, werd verbrand, en daar niet slechts de boeren de expeditie-leden tegen de talrijke leeuwen en krokodillen dezer streek hadden gewaarschuwd, maar hare onveiligheid nu ook proefondervindelijk gebleken was, werden de slaapplaatsen door een stevige haag van afgekapte doorn-takken tegen een overval in zekerheid gesteld. De nacht ging rustig voorbij. Slechts eenmaal schenen de honden

onraad te bespeuren en sloegen aan. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat iedereen zich slagvaardig hield en op het ergste was voorbereid. Trouwens reeds lang waren de reizigers gewoon geweest geheel gekleed te gaan slapen, het geweer aan de zijde.

Nog ander gedierte leeft er in deze bosschen dat den menschen tot last is, maar dat men zich niet door schietgeweer of doornhagen van het lijf houdt: een insect door de boeren „boschluisen” genoemd, en waarschijnlijk tot de hemiptera behoorend, en verwant met de onwelkome gasten, die zelfs in de beste europeesche hotels de schrik der reizigers zijn. Hier, waar nooit iemand aan middelen om ze te verdriven gedacht had, konden zij ongestoord aan hunne woede botvieren en zelfs ongestraft het aangezicht en de handen hunner vijanden met hunne zegeteekenen versieren.

In den morgen van den 3den April stond de kar te zes uren klaar om den overtocht aan te vangen. Eerst gingen de paarden loopende door het water, daarop volgde de kar. Alleen het afdalen in het diepe rivierbed was moeielijk; want aan de andere zijde was de helling veel minder steil. In een half uur was alles zonder ongelukken over.

Men had, zoo het schijnt, de gemakkelijkste plaats voor den overtocht gekozen, en moest nu een uur of drie langs den noordelijken of rechter-oever der Coporolo voortrijden om den hoek van Kalahangka te bereiken. Daartoe moest echter het riviertje dat den hoek helpt vormen, nog doorwaad worden; want het is uit de berichten van Goddefroy duidelijk, dat niet de binnen- maar de buitenhoek met bedoelden naam wordt aangeduid. Er ligt daar een ruim, met welig gras begroeid veld, dat zich uitmuntend voor een kamp moet leenen. Onze reizigers namen er eenigen tijd rust en vulden er hun watervat; want hier was de laatste plaats aeer

men Benguella bereikte, waar gras en water voor de ossen te vinden was. Eerst te zeven uren des avonds werd de tocht hervat, en daarop den ganschen nacht voortgereden door een woeste en eenzame streek, over een deels steenachtigen, deels zandigen bodem. Vooral gedurende een rit van drie volle uren door een zandrivier had het trekvee een zware taak. Men zag in deze dorre wildernis eene menigte sporen van leeuwen, en Veth sprak er van, hier op den terugtocht eenige dagen te vertoeven en die aan de leeuwenjacht te wijden.

In den morgen van 4 April werd van 6 tot 7 uren halt gemaakt, maar verder den geheelen dag berg af berg op doorgereden. Eerst des avonds te 8 uren werd stilgehouden te Quipupa, eene bekende halteplaats, op omstreeks 20 kilometers afstand van Benguella, waar men eene bron van ijzerhoudend water vindt, dat door de dorstige ossen gretig werd gedronken. Gras was er niet aanwezig, maar toch besloot Veth hier tot den volgenden morgen halt te houden. Omstreeks vijf uren van Quipupa verwijderd, stond hij op den vijftien April des morgens te tien uren met zijn geheelen stoet voor het hollandsche huis te Benguella. Den 17^{den} Maart van Humpata vertrokken had hij den ganschen weg in 19 dagen afgelegd, waarvan echter, wegens het lange oponthoud op den eersten dag en de vroege aankomst op den laatsten, veilig één dag mag worden afgetrokken.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Ontvangst te Benguella. — Herstellingen aan de kar. — Berichten uit Banana. — Reis naar Catumbella. — Moeielijke overtocht der Catumbella-rivier. — Huisvesting in de faktorie. — Aanvoer van handelswaren. — Slavenhandel. — Bestrafing van weggelooopen slaven. — Ongezondheid van Benguella. — Gezondheidstoestand en verrichtingen der reizigers te Catumbella. — Reis van Goddefroy naar Banana. — Geschenk eener klok voor de boeren te Humpata. — Van der Kellen wordt ziek; de beide paarden en een der ossen sterven. — Veth begeeft zich naar Supa, door van der Kellen gevolgd. — Veth opnieuw ziek. — Zijne indrukken van Afrika. — Veth en v. d. Kellen keeren naar Catumbella terug. — Veth gaat naar Benguella om Goddefroy af te halen. — Hij krijgt hevige dysenterie. — Terugkomst van Goddefroy. — Veth besluit ten spoedigste naar Humpata terug te keeren. — Van der Kellen brengt met veel moeite de kar en de ossen over de Catumbella-rivier — Veth's laatste brief aan zijn vader. — Toebereidselen voor de afreis.

De reizigers, met hunne kar voor het hollandsche huis gekomen, vernamen tot hunne spijt dat de chef zich te Catumbella bevond; maar de portugeesche bediende, die hun dit mededeelde, hield behoorlijk de eer van het huis op en ontving hen als welkome gasten. Een groot bezwaar was het dat er dien dag geen gras meer te krijgen was.

Dit moet te Benguella altijd een dag te voren besteld worden, en de vermoeide ossen, die in de laatste dagen ook al niet veel gehad hadden, moesten zich nogmaals een vastendag laten welgevalen.

Er was dus alle reden om zoo spoedig mogelijk van Benguella weg te trekken, al had deze stad niet door hare bekende ongezondheid een langer verblijf dan volstrekt noodig was ten sterkste ontraden. Uit dien hoofde werd bepaald dat men den volgenden morgen vroeg naar Catumbella zou opbreken, maar er was eenige herstelling aan de kar noodig, waarvan men onder weg, zooals wij gezien hebben, (1) de kap had moeten wegnemen, omdat al de ijzeren bogen waarop zij rustte, gebroken waren. De kar werd dus geheel leeggepakt en het beschadigde ijzerwerk ter reparatie bij een smid bezorgd.

Met de portugeesche mail, die kort te voren hier was aangekomen en in dienzelfden morgen van 5 April naar Mossamedes was doorgestoomd, had Veth bericht uit Banana gekregen, dat de beide soembasche ponies, (2) die hem op zijn verzoek uit Nederland waren toegezonden, per *Afrikaan* te Banana waren aangekomen. De spoed waarmede gereisd was, had dus aan het oogmerk beantwoord; ja, hij had eer nog te vroeg dan te laat Benguella bereikt, daar zijn afgevaardigde eerst na drie of vier dagen gelegenheid zou vinden met eene van Mossamedes komende boot noordwaarts te vertrekken. Aanvankelijk had Veth bepaald dat de paardjes door van der Kellen zouden worden afgehaald; maar nu hij zich weder zooveel beter gevoelde, en het lang gekoesterd plan om in het binnenland van Benguella eenige

---

(1) Bl. 374.

(2) Zie blz. 241.

dagen op de jacht door te brengen, voor uitvoering vatbaar scheen, vond hij het beter van der Kellen bij zich te houden en de zending naar Banana aan Goddefroy op te dragen. Er was echter nu nog tijd genoeg voor dezen over, om naar Catumbella mede te gaan en vóór het vertrek der boot te Benguella terug te zijn.

Veth en zijne reisgenooten hadden nog gelegenheid gevonden des avonds van den 5^{den} den te Benguella teruggekeerden chef der factorie te begroeten; den volgenden morgen te zes uren werd de reis naar Catumbella aanvaard. Den weg en den overtocht der rivier die voor Catumbella ligt, hebben onze lezers reeds eenigermate leeren kennen (!); thans echter viel op te merken dat de fraaie weg aan den aanleg van een stoomtram werd dienstbaar gemaakt, en dat de rivier nu inderdaad een karakter vertoonde, dat met de voorstelling die Veth zich van haren toestand in den regentijd had gevormd, goed overeenkwam. De ossen en de ledige kar moesten de rivier doortrekken; de honden zwommen de kar na, niet wetende aan welk gevaar zij zich zoodoende blootstelden. Een van de honden van Frans werd door een alligator gepakt; de andere, door den stroom medegesleept, verdronk. Matjan van Goddefroy keerde tijdig terug, toen hij de kracht van den stroom had ondervonden, en werd later, tegelijk met zijn meester, in een boot overgevoerd.

De ontvangst te Catumbella, waar de reizigers zich te elf uren aan het hollandsche huis meldden, was niet minder vriendschappelijk dan die te Benguella was geweest, en ging voor Veth en zijne medereizigers gepaard met eene aangename verrassing. De brieven uit het Vaderland die de *Afrikaan* voor hen naar Banana had medegebracht, waren

door den heer de la Fontaine Verwey met de portugeesche mail naar Catumbella opgezonden. Daarentegen had Veth zich wel wat te beklagen over de achteloosheid der portugeesche postbeambten te Mossamedes. Hij kon zoo goed als zeker zijn dat er te Humpata brieven voor hem lagen. „Wel heb ik,” dus schrijft hij van Catumbella, den 7^{den} April, „naar Mossamedes geschreven met verzoek mijne brieven gedurende deze twee maanden naar Benguella te zenden; maar men schijnt aan dit verzoek niet te voldoen. Eigenlijk kan men van Portugeezen niet anders verwachten; zij zijn aangenaam om te ontmoeten, zeer gastvrij, en met den mond verklaren zij zich bereid u in alles behulpzaam te zijn, maar in werkelijkheid kan men volstrekt in niets op hen rekenen.”

In de factorie te Catumbella werden onze reizigers gehuisvest aan dezelfde zijde van het gebouw, vanwaar Veth, bij zijn vorig bezoek, de scharen van uit het binnenland komende inboorlingen, met allerlei handelsartikelen beladen, van den achter Catumbella liggenden berg had zien afdalen (1). Bij dat vroeger bezoek hadden Goddefroy en van der Kellen aan boord moeten blijven, zoodat dit schouwspel voor hen geheel nieuw was. Wij vernemen van Goddefroy nog eenige nadere bijzonderheden. De stoet wordt aangevoerd door een leider, dien Goddefroy den „voordanser” noemt. Is er ivoor onder de aangebrachte waren, dan gaat dat artikel voorop; daarna volgen de was en de huiden. Vooral de was is een zeer belangrijk artikel; er zijn dagen waarop alleen door het hollandsche huis meer dan 1200 kilo's daarvan worden ingekocht. Onder de aangebrachte artikelen noemt Goddefroy ook gomelastiek en ossen. Natuurlijk verschillen de waren naar de omstandigheden van den tijd waarin,

(1) Bl. 178 v.

en de plaatsen vanwaar de aanvoer geschiedt. Zulk een karavaan is vermoedelijk het best te vergelijken bij een grooten, diep uit het binnenland komenden stroom, die in zijn loop door een aantal riviertjes en beekjes gevoed wordt, totdat hij te Catumbella zijn overvloed uitstort. De stoet bestaat grootendeels uit mannen, waaronder, naar men beweert, de krachtigste tot een gewicht van 70 kilo dragen, — eene bewering die ons, in weerwil van de bekende groote lichaamskracht der zwarten, niet van overdrijving schijnt vrij te pleiten, — maar zij telt doorgaans ook een aantal jongens en meisjes, dikwijls niet ouder dan 6 of 7 jaren, die allen ook eene vracht dragen, doch gedoemd zijn om wanneer de plaats der bestemming bereikt is, als slaven verkocht te worden.

Het is bekend dat in vroeger tijd Benguella een hoofdzetel was van den slavenhandel en dat groote scharen van slaven vandaar naar Brazilië en Cuba verzonden werden. Monteiro zegt dat de laatste verschepingen plaats hadden, terwijl hij de koperertsen nabij de baai van Cujo en te Quileba onderzocht; dat de slaven hoofdzakelijk van Bihé werden aangevoerd, en dat hij eens een karavaan van omstreeks 3000 zwarten zag aankomen, beladen met was en andere ruilartikelen, en dat daaronder niet minder dan 1000 voor verkoop bestemde slaven waren. (1)

In dit alles is thans velerlei verandering gekomen. Het vervoer van slaven naar overzeesche gewesten heeft geheel opgehouden. De blanke onderdanen van het portugeesche gouvernement kunnen volgens het dekreet van 9 April 1879, niet langer slaven in de volle beteekenis des woords bezitten. De slavernij bij de Europeanen is vervangen door eenige

---

(1) Monteiro, II, p. 181, 182.

jaren gedwongen arbeid, dien de zwarte, zoo het heet vrijwillig, door eene voor de daartoe aangewezen autoriteiten afgelegde verklaring, dus bij contract, op zich neemt. Maar in werkelijkheid is door dat alles de toestand weinig verbeterd.

Om dit aan te toonen, zullen wij in de eerste plaats na gaan, hoe de voor het contract bestemde kinderen verkregen worden, en hoe men met hen handelt al eer zij in dienst der blanken overgaan. Nog altijd koopen de inlandsche handelaars de in de aanhoudende binnenlandsche oorlogen buitgemaakte en van hunne ouders weggevoerde kinderen voor een stuk katoenen stof of een flesch brandewijn. Nog altijd worden die onderlinge oorlogen gevoed door de begeerte om aan de blanken kinderen te kunnen leveren, die eenige jaren in het zweet des aanschijs voor hunne meesters zullen arbeiden, en tot vergoeding nauwelijks meer zullen ontvangen dan aan de dringendste behoeften des levens voldoet en genoegzame kracht voor den geëischten arbeid onderhoudt. Nog altijd zijn die voor den dwangarbeid bestemde ongelukkigen, zoolang geen contractant hen overneemt, overgegeven aan de willekeur van ruwe en meedoogenlooze meesters, die hen voortdrijven, bukkende onder de zware lasten die zij moeten torsen, en in hunne vermagerde leden de sporen vertoonende eener slechte en ongenoegzame voeding.

Wij zullen straks zien dat Veth en van der Kellen, kort na hunne komst te Catumbella, eenige dagen vertoefden te Supa (of Suppe), eene halteplaats op den weg der karavanen die uit Bihé komen. Hier hadden zij eene gelegenheid om de behandeling dier arme kinderen te leeren kennen, zooals misschien slechts zelden aan europeesche reizigers ten deel viel. Is de nacht daar en gaat de karavaan zich te slapen leggen, dan worden al de voor het overdoen bij contract

bestemden in een blok gesloten, ten einde het wegloopen te beletten. Dit werktuig bestaat uit twee langwerpige stukjes hout, door twee pennen verbonden, zoodat het geheel eenigszins den vorm van een raam heeft. Hierin worden de beenen gestoken, en ter hoogte van den enkel schuift men de blokjes naar elkander toe, totdat de voeten er stijf in geklemd zijn, waarna men ze met boombast of met riemen vastmaakt. De vele gewonde enkels die men bij deze arme kinderen opmerkt, zijn wel een treurig bewijs van de hardhandigheid waarmede men daarbij te werk gaat.

In alles wat wij hier meedeelden is nog weinig verbetering in vergelijking met vroegere toestanden op te merken; alles is nog ongeveer als in den bloeitijd der slavernij. Het zou echter eene groote onrechtvaardigheid zijn, de portugeesche regeering daarvan de schuld te geven. Wij laten hier natuurlijk de vraag geheel buiten behandeling, in hoever in vroeger eeuwen Portugal tot het ontstaan en de ontwikkeling der negerslavernij en van den afrikaanschen slavenhandel heeft medegewerkt. Wij spreken hier alleen vanden tijd waarin de slavernij door het zedelijk bewustzijn aller beschaafde natiën is veroordeeld, en, op voorgang van Engeland, alle koloniseerende mogendheden allengs de slavernij opgeheven en den slavenhandel verboden hebben, totdat aan deze barbaarsche instellingen door den slavenoorlog in de Vereenigde Staten de laatste groote slag is toegebracht. Onder de mogendheden die in dit tijdvak de slavernij en den slavenhandel met nadruk bestreden hebben, kan aan Portugal geene plaats worden ontzegd. Ongelukkigerwijze was Portugal in de eeuw der groote ontdekkingen, toen het als zeevarende en koloniseerende natie de schitterendste rol vervulde, in de gelegenheid om zeer veel tot het ontstaan en de verbreiding van het kwaad bij te dragen, maar

is het thans onvermogen om dit kwaad, dat zich over eene ontzettende oppervlakte verspreid en de geheele afrikaansche samenleving verpest heeft, door rechtstreeksche middelen te bestrijden. Het oefent over zijne zwarte zoogenaamde onderdanen geen wezenlijk gezag uit; het kan voor hen geene wetten maken, die het in staat is te handhaven; het kan door geene dekreten de vormen veranderen die eenmaal het afrikaansche leven heeft aangenomen, den stempel uitwisschen dien de razzia en de slavenhandel er sedert eeuwen diep hebben ingedrukt. Daar geene dwangmiddelen op de inlandsche bevolking kunnen worden toegepast, is bevordering van beschaving en christendom het eenige middel om rechtstreeks op de zwarten te werken. Dat middel wordt door de portugeesche regeering niet versmaad: zij beschermt de zendelingen zooveel zij kan en bevordert hunne pogingen zooveel zij vermag. Maar juist in de geringheid der langs dezen weg verkregen resultaten vertoont zich Portugal's onmacht. Hoe klein is in de afrikaansche bezittingen van dat land het aantal der Europeanen tegenover de ontelbare menigte der zwarten! Hoezeer is het bij dit streven te betreuren, dat, ten gevolge van het gebruik der afrikaansche bezittingen als strafkoloniën, het kleine blanke element bovendien nog voor een groot deel in gehalte zooveel te wenschen overlaat! Wat kunnen eenige weinige, bovendien nog het meest door Frankrijk gesteunde zendingsposten baten, die niet tegen den haat en de roofzucht der zwarten kunnen beschermd worden, — eenige weinige vrome mannen, wier edele zelfopoffering zoo zelden door eenige blijvende vrucht wordt beloond?

Wij komen nu tot het lot der zwarten door contract in dienst der blanken overgegaan. In haren wortel is, zoo wij zagen, de slavernij nauwelijks aangetast; men heeft

haar meer op indirecte wijze trachten tegen te gaan door den slavenhandel aan de blanken te verbieden en daardoor de winsten te verjdelen, die de verkrijging van slaven aan de zwarte handelaars voorspiegelde. Het absolute verbod van den overzeeschen slavenhandel, gesteld onder bescherming van traktaten, en krachtig gehandhaafd door de zeepolitie, die door de engelsche kruisers wordt uitgeoefend, heeft aan de slavernij een geduchten slag toegebracht; maar ten opzichte der slavendiensten in de aan het portugeesch gezag onderworpen gewesten aan Portugal's eigen blanke onderdanen bewezen, zag dit rijk zich in moeilijke omstandigheden geplaatst. Wij spreken hier slechts van Angola, ofschoon ook omtrent andere koloniën analoge opmerkingen te maken zijn. De blanken hadden de slaven aan hunne eigen nijverheid dienstbaar gemaakt. Voordat de amerikaansche slavenkrijg de prijzen van het katoen tot eene ongekende hoogte opdreef, werden honderden slaven gebruikt voor het inzamelen van het orchella-mos, dat destijds groote waarde bezat als kleurstof. Daar echter de waarde van dit product tegelijkertijd met de rijzing der katoenprijzen aanmerkelijk daalde, begonnen de portugeesche planters zich op de katoenteelt toe te leggen, en de handen die allengs aan het verzamelen der orchella werden onttrokken, werden meer en meer voor het planten en verzorgen der katoenstruiken gebezigd. De katoenplantages leverden groote winsten op; tegelijkertijd werd ook de teelt van het suikerriet uitgebreid, vooral ten behoeve der rum- of brandewijn-fabricatie, die in de nijverheid dezer streken eene zoo groote plaats inneemt. De welvaart van plaatsen als Benguella, die vroeger schier geheel op den slavenhandel steunde, maar met de ongenade waarin deze gevallen was, allengs geheel verliep, werd dus weder opgebeurd door de uitbreiding van sommige

takken van landbouw, doch die, helaas! om in stand te blijven, de hulp der zwarten niet konden ontberen. En daar, zooals algemeen beweerd wordt, de inlandsche bevolking, de Mondombe's, niet dan door dwang tot den arbeid te bewegen was, werd, wanneer de geheele opheffing der slavernij werkelijk plaats had, ook de volkomen ondergang van alle landbouw-ondernemingen in Angola te gemoet gezien (1). Werkelijk is het ons meermalen gebleken, dat in de *fazenda's* der Portugeezen alle veldarbeid schier geheel door de zwarten wordt verricht.

Er moest dus, wilde men aan de slavernij zonder te grooten schok een einde maken, een andere vorm van dwangarbeid worden uitgedacht, die echter — kon het anders? — veel trekken met de slavernij gemeen had (2). Dat de contracten vrijwillig worden aangegaan, is toch waarlijk wel als een bloote fictie te beschouwen, zeker althans in al die gevallen, waarin zij over het lot beslissen van zeer jonge kinderen, die pas uit het binnenland zijn aangevoerd en, nog geheel in den natuurstaat verkeerende, met de blanken en de diensten die zij voor hen zullen te verrichten hebben, nog volkomen onbekend zijn. Er zijn te Catumbella (thans de hoofdzetel van dezen handel, ofschoon ook Humbe en wellicht nog andere plaatsen daaraan deelnemen) een paar voorname portugeesche huizen, aan welke zij door de zwarte handelaars worden afgeleverd, en die ze weder aan eventuele koopers, of — om den gebruikelijken naam te bezigen — contractanten overdoen, en het Gouvernement zelf neemt onder die contractanten eene eerste plaats in, daar het met een aantal jonge zwarten contracteert, om ze voor zijne

---

(1) Vgl. Monteiro, *Angola*, II, p. 184, 185.

(2) Vgl. over die contracten bl. 254, 371.

rekening te zenden naar het bijna vlak onder de linie gelegen en mede aan Portugal behoorende vruchtbare eiland São-Thomé. De prijs, voor een aankomenden jongen besteed, bedraagt van ₤ 3 tot ₤ 3½. Ouderen hebben weinig aftrek, omdat zij eerder wegloopen en niet zoo gemakkelijk meer zijn af te richten. De meester kan het contract waardoor hij zich de beschikking over de diensten van een zwarte voor eenige jaren verworven heeft, ook aan anderen overdoen, en ofschoon dit weder slechts vóór de bevoegde autoriteiten en met toestemming van den dienaar kan plaats hebben, zijn hier nogmaals de sporen van den voormaligen menschenhandel onmiskkenbaar.

Lichamelijke tuchtiging der zwarte arbeiders is verboden, maar daar met opsluiting de meester meer zich zelven dan zijn dienaar straft, en geldstraffen in dit geldeloos land ondenkbaar zijn, moeten vele uitzonderingen worden toegelaten, en vele overtredingen van het verbod door de vingers worden gezien. Vooral het wegloopen der zwarten wordt zwaar en dikwijls niet zonder wreedheid gestraft. Wij vonden in de aantekeningen onzer reizigers het verhaal der straoefening aan een gevluchten achttienjarigen zwarte, die door vier daartoe gehuurde inboorlingen naar de *fazenda* waarop hij arbeidde, was teruggebracht. Dadelijk na zijne terugkomst werden al de arbeiders bijeengeroepen om toeschouwers te zijn van het „afschrikwekkend voorbeeld”, dat zou gegeven worden. De knaap werd geheel ontkleed en daarna op een ladder uitgestrekt en vastgebonden. Drie der stevigste van zijne medearbeiders werden daarop uitgekozen om hem zijn straf toe te dienen, waartoe een zweep werd gebruikt uit de huid van een hippopotamus vervaardigd. Het was akelig het geschrei aan te hooren, dat later in gebrul overging. Eindelijk werd het stil, het slachtoffer had het bewustzijn verloren, en de last werd gegeven

om met slaan op te houden. Er werd water aangebracht om den armen jongen weder bij te brengen, wat na eenige pogingen gelukte. Nu trad de meester naar voren, met een scheermes en een flesch met ijzeroxyde. Hij sneed hem daarop een stuk van een der ooren af, en bevochtigde de snede met het genoemde vocht, om het bloeden te stelpen. Natuurlijk hadden de zware slagen onderhuidsche bloedstorting teweeggebracht, en om het zweren, dat daarvan het gevolg zou zijn, te voorkomen, werden de geslagen deelen met het scheermes gekorven en met een soort van peper ingewreven (1).

Eene volledige behandeling der slavenquaestie in Angola ligt buiten ons bestek, en de aantekeningen onzer reizigers bieden daarvoor ook geene voldoende bouwstoffen. Wij bepalen ons tot de erkenning dat het portugeesche gouvernement, om de opheffing voor te bereiden, alles gedaan heeft wat de toestand des lands maar eenigszins veroorloofde, — ja wellicht in zeker opzicht reeds te veel, daar, om slechts één punt even aan te roeren, de bepaling dat de overgang van vaste goederen, slechts de successie in rechte lijn uitgenomen, alle daarop arbeidende slaven vrij maakt, aan de waarde dier goederen een ontzettenden knak heeft toegebracht. En toch zagen wij uit menig voorbeeld, dat de euvelen aan de slavernij verbonden slechts in geringe mate verminderd zijn. Onze reizigers gevoelden dit reeds diep toen den 7^{den} April, terwijl zij in het hollandsche huis te Catumbella aan tafel zaten, een zwarte handelaar een meisje van 15 à 16 jaren te koop kwam aanbieden voor twee

---

(1) Vgl. over de behandeling van weggelooopen slaven, bl. 271 v.; over de straf met zweepslagen, bl. 185 v. De bedoelde pepersoort is waarschijnlijk *Habzelia aethiopum*. Zie bl. 169.

vuursteengeweren, eene waarde van omstreeks 14 gulden vertegenwoordigend. Zij was goed gebouwd en uit hare mild vloeiende tranen scheen men te kunnen opmaken, dat zij haren toestand maar al te wel besepte. Doch genoeg over dit onderwerp, dat een veel langer en omvattender onderzoek vorderen zou, dan waartoe onze reizigers in de gelegenheid waren.

Wij spraken reeds met een woord over de ongezondheid van Benguella, dat vanouds als het kerkhof der Europeanen beschouwd werd. De reden dier ongezondheid is echter in andere omstandigheden gelegen, dan gewoonlijk geloofd wordt. Meestal krijgen de moerassen de schuld, wier verderfelijke uitwasemingen ziekte en dood aanbrengen; doch daar de bodem uit zand bestaat en in den drogen tijd alle stilstaande wateren spoedig verdampen, is deze meening ongetwijfeld verwerpelijk. (1) Dat Benguella in meer dan gewone mate morsig en de groote openbare pleinen en veelal verwilderde tuinen met afval en de overblijfselen van verscheurde dieren opgevuld zouden zijn (waarin von Danckelman eene voorname oorzaak der ongezondheid meent gevonden te hebben), kan ook niet zoo gaaf worden toegegeven. Onze reizigers vonden de straten en pleinen zindelijk, terwijl de woningen in dit opzicht, geheel als in andere steden, naar den aard der bewoners verschilden; buitengewone morsigheid heerschte alleen in eene groote, aan de stad grenzende inlandsche kraal. Zij ontkennen echter niet dat in Benguella dikwijls verscheurende dieren gezien worden, waarvan de reden wel zijn zal, dat de stad aan de landzijde omgeven is door een dicht bosch, *a mata do Cavaco* (2)

(1) Vgl. Serpa Pinto, I, p. 32, en von Danckelman, S. 35.

(2) Dat is: „het woud van de Cavaco,” dus genoemd naar de in den zomer geheel droge Cavaco-rivier, die er door heen slingert.

genoemd, dat bewoond is door tal van wilde dieren, waarop de Portugeezen, die in het algemeen geen sterke sportsmen zijn, slechts zelden jacht maken (1). Hyena's ziet men dikwijls in de stad, en in den nacht vóór de komst onzer reizigers te Benguella was er een gevangen in de val die voor het hollandsche huis stond. Ook is het geen groote zeldzaamheid, dat een leeuw naar de straten van Benguella afdwaalt. Maar het schijnt toch ongelooflijk dat deze dieren en hunne prooi de lucht der stad zoodanig zouden verpesten, dat zij eene eerste plaats onder de oorzaken harer ongezondheid zouden innemen. Zonder den verderfelijken invloed eener verwaarloosde straatreiniging in eene stad als Benguella, gelegen op 12° 33' Z. B., te willen ontkennen, moeten wij toch aannemen dat meer algemeene oorzaken daartoe medewerken. Als zoodanig komen vooral de groote hitte en het gebrek aan goed drinkwater in aanmerking. Eenigermate gewoon geworden aan het koele klimaat van Humpata, waar zij des morgens te zes uren nooit hooger, maar wel tien à elf graden lager temperatuur dan 16° C., en op het warmst van den dag zeer zelden meer dan 22° C. hadden waargenomen, (2) vonden onze reizigers de warmte te Benguella, waar de thermometer des morgens te zes uren vaak reeds op 28° stond en op den middag soms tot 35° C. steeg, inderdaad onverdragelijk. En wat het drinkwater betreft, dit is hier van zeer slechte hoedanigheid; het moet door zeer diep graven uit het bed der droge rivier Cavaco worden verkregen, en gelegenheid om het te filtreeren is zeer schaars voorhanden. Op grooten afstand van de hollandsche faktorij woonde in de stad een Portugees die het voorrecht had een leksteen te bezitten, en bij wien Goddefroy vóór de afreis een watertonnetje ging vullen, om zijn zieken

(1) *Os Portuguezes, em geral, de caçadores não têm manhas.* Serpa Pinto, I, 30.

(2) Vgl. bl. 228.

chef althans een drinkbaren dronk op de reis te kunnen verschaffen. Capello en Ivens deelen ons mede dat in de laatste jaren te Benguella veel op het gebied der hygiëne verricht is, en dat er vooral onder de daar gevestigde kooplieden velen zijn, die de heilzaamheid harer lucht verdedigen. Maar hoe weinig zij zelven daaraan gelooven, blijkt uit hetgeen zij laten volgen: „Zonder tegenspraak zijn de slachtoffers der afwisselende koortsen menigvuldig; maar daar het aan de dooden niet gegeven is hunne klachten te doen hooren, worden, te midden van het altijdurend handelsgewoel, die koortsen en hare gevolgen spoedig vergeten. (1)

Nog mogen wij niet verzuimen hierbij op te merken, dat Benguella niet enkel voor de menschen ongezond is, maar vooral in geen mindere mate voor het vee. Veth spreekt in zijne brieven van eene bijzondere ziekte, waaraan het uit de bovenlanden komende vee te Benguella en Catumbella onderworpen is, en waaraan doorgaans wel de helft bezwijkt; en wij hebben boven gezien dat de boeren van Humpata die Benguella bezochten, daar veel met ziekte van hun trekvee te kampen hadden. (2) Waarschijnlijk is ook die ziekte wel vooral aan de bovenmatige warmte, het schaarsche en slechte gras en het ondrinkbare water toe te schrijven.

Dat de ongezondheid van Benguella niet geheel of zelfs niet voornamelijk aan plaatselijke oorzaken kan toegeschreven worden, toont ook de ondervinding door onze reizigers te Catumbella opgedaan, waar zij, ofschoon de omstandigheden er in sommige opzichten gunstiger zijn, toch ook reeds zeer spoedig door ongesteldheden werden aangetaat. Veth klaagde reeds den 7^{den} April dat de oude pijn in de zijde was te-

(1) *De Benguella as terras de Iácca*, I, p. B.

(2) Bl. 323.

ruggekeerd (misschien was ze wel nooit geheel geweken) en raadpleegde daarover den te Catumbella aanwezigen geneesheer, die hem echter de meest geruststellende verzekeringen gaf. Ook v. d. Kellen gevoelde zich onwel: zijne koortsen namen weldra in hevigheid toe en verhinderden hem gedurende verscheidene dagen voor de vermeerdering der zoölogische collectie werkzaam te zijn.

De gansche tijd in de provincie Benguella doorgebracht was voor de zoölogische werkzaamheden niet gunstig; na het vertrek van Humpata waren slechts weinig aanwinsten verworven. Voor den verzamelaar van natuur-historische voorwerpen zijn lange reizen in het gezelschap van anderen, waarbij zijne werkzaamheden zich moeten regelen naar eischen die daarmede in strijd zijn, niet bijzonder gunstig; bij deze reis hadden bovendien de herhaalde ongelukken aan de kar overkomen, die tot beschadiging en vernieling van een groot deel der vangst hadden geleid, zeer ontmoedigend gewerkt. En nu eindelijk een rustiger tijd gekomen was, werd van der Kellen door hevige koortsen aan zijn bed gekluisterd. Eerst na zijn herstel kon hij zijne zorg weder aan de zoölogische verzameling wijden; maar wij zullen straks zien, dat hij kort daarna te Suppe opnieuw door koortsen werd geteisterd. In het geheel komt in de ons bekende lijsten der door v. d. Kellen overgezonden dieren de provincie Benguella slechts zeer zelden als vindplaats voor. Iets nieuws hebben wij niet daaronder aangetroffen, behalve eenige kevers en twee exemplaren van een vlinder, door den heer Snellen in het *Tijdschrift voor entomologie* onder den naam van *Panagra Vethi* beschreven en afgebeeld. (1) Eerst toen hij, na den dood van Veth en het

---

(1) D. XXIX, bl. 189.

vertrek van Goddefroy, alleen in Afrika was achtergebleven, heeft van der Kellen belangrijker verzendingen kunnen doen. Gelukkiger was Goddefroy, die te Catumbella eene schoone gelegenheid vond om zijne verzameling ethnographica te vermeerderen, — eene bezigheid waarin hij echter weldra door het aanvaarden der reis naar Banana gestoord werd.

Den 8sten April wijdde Veth aan het schrijven van eenige brieven naar het Vaderland. In een brief aan zijn vader schreef hij over zijn gezondstoestand het volgende: „Bij mijn vertrek uit Humpata was ik nog lang niet beter en voornamelijk uiterst zwak, waarom ik op de kar een goed bed liet leggen, zoodat ik de reis betrekkelijk in rust heb kunnen maken. Tot mijne groote blijdschap heeft die reis mij zooveel goed gedaan, dat ik mij na eenige dagen volkomen wel gevoelde en gelukkig is dat tot nog toe zoo gebleven. Mijne vorige krachten heb ik echter in lang niet terug, wat voornamelijk blijkt bij het loopen; want na een uur gaans kan ik bijna niet meer. Met paardrijden gaat het echter veel beter, zoodat ik even goed als vroeger den geheelen dag te paard kan zitten.”

Op denzelfden dag schreef hij ook den reeds vroeger vermelden brief, waarin hij aan zijn neef H. Veth G.Hzn. de bestelling der door de boeren van Humpata verlangde ijzerwaren deed (1). Ook in dien brief wijdt hij eenige regelen aan zijn gezondheid, en laat zelfs meer dan in den brief aan zijn vader de bezorgdheid doorschemeren, dat hij op den duur tegen het klimaat van dit gewest niet bestand zal zijn. „Het zou mij werkelijk zeer spijten,” dus eindigt hij dit gedeelte van zijn schrijven, „wanneer mijne gezondheid mij dwong dit land te verlaten, waar ik de mogelijkheid zie om eene goede positie te verwerven.”

(1) Zie boven, blz. 319—321.

Inmiddels was de tijd genaderd waarop Goddefroy tot het afhalen der ponies en eenige andere zaken naar Banana zou vertrekken. Hij moest tot dat einde naar Benguella terugkeeren, en Veth, die daar ook nog het een en ander, hoofdzakelijk in verband met het ijzerwerk aan zijne kar, te bestellen had, vergezelde hem derwaarts den 10^{den} April. Des avonds te zeven uren ging Goddefroy scheep in de ons bekende portugeesche mailboot *Cabo Verde* (1), en weldra werd het anker gelicht. Van deze reis van Goddefroy is niet veel bijzonders te verhalen. De hoofdtrekken van zijn wederaren komen op het volgende neder. Nadat de boot den 11^{den} Novo Redondo had aangedaan, kwam zij den 12^{den} voor Loanda ten anker. Deze hoofdplaats had Goddefroy vroeger niet betreden en ook nu zou hij, om minder noodige uitgaven te besparen, aan boord zijn gebleven, zoo niet Veth, van dit plan onderricht, hem den bepaalden last had gegeven een brief van hem persoonlijk aan den hollandschen Consul ter hand te stellen. Toen de brief geopend werd bleek het dat hij geen ander doel had dan aan Goddefroy eene goede ontvangst te Loanda te verzekeren. Hij werd dan ook gastvrij geherbergd, zag alles wat Loanda merkwaardigs oplevert, en was misschien nog wel het meest ingenomen met het nieuw bewijs van toegenegenheid dat hij van zijn chef had ontvangen.

Den 15^{den} April vertrok de boot weder van Loanda, en nadat zij den 16^{den} Ambrizette, een kleine handelsplaats in het aan Portugal toegewezen Kongo-gebied (2), omstreeks 38 mijlen ten noorden van Ambriz, had aangedaan, kwam zij den 17^{den} voor Banana ten anker.

Te Banana vond Goddefroy een aantal goede bekenden

---

(1) Zie blz. 164.

(2) Zie bl. 166.

van vroeger, die met belangstelling luisterden naar zijne verhalen van hetgeen hem en zijne medereizigers in het land achter Mossamedes wedervaren was. De beambten van het hollandsche huis overlaadden hem met beleefdheden; hij maakte o. a. met de heeren Vroom, Beekman en Malherbe den 19^{den} April een tochtje te water tusschen de eilanden in den Kongo-mond. Ongelukkig kreeg hij een paar dagen daarna eene zware koorts, die zich eenige volgende dagen, schoon met minder hevigheid, herhaalde. Eerst den 27sten voelde hij zich weder wel genoeg om uit te gaan en de inkoop te doen die Veth hem had opgedragen. Den 28sten werd alles ingepakt, maar toch was hij eenigszins verrast toen de mailboot naar Mossamedes den 29sten te één uur voor Banana kwam, om reeds te vier uren weder te vertrekken. Het was eene niet geringe hoeveelheid goederen, die in die weinige uren aan boord moest gebracht worden, en het verwondert ons niet dat Goddefroy een paar kleedingstukken, die hij voor zich zelven gekocht had, in de drukte vergat.

Onder die goederen moeten in de eerste plaats de indische ponies met hun draagbaren stal, de oude tilbury en de tuigen vermeld worden, die reeds den 2^{den} April per *Afrikaan* te Banana waren aangebracht. In een brief dien de hoofdagent, de heer de la Fontaine Verwey, aan Goddefroy medegaf, wordt omtrent de paarden het volgende vermeld. „In uitmuntenden toestand kwamen zij hier aan; doch na eenige dagen verblijf zijn beide zeer ziek geworden, niettegenstaande eene goede stalling en uitstekende oppassing. Het klimaat, of, beter gezegd, de klimaats-verwisseling schijnt hen dus zwaar te hebben aangepakt, en ware het niet dat ze zoo goed door Dr. Koch behandeld waren, dan geloof ik niet dat zij er door zouden gekomen zijn. Enfin, ze zijn nu weder

beter en ik hoop dat gij ze in goeden toestand ontvangen zult."

Voorts werden door den hoofdagent aan Goddefroy zoo-veel mogelijk alle verlangde zaken medegegeven, waarvan hij eene nota had medegebracht, hetzij die in de magazijnen der factorie voorhanden waren, of van de gezaghebbers van twee te Banana liggende schepen konden verkregen worden. Deze goederen bestonden uit tien bossen planken, een bos bamboe, een bos bandijzer, twee balen zeildoek, drie vaatjes verf, eene groote parapluie om bij de opmetingen te velde te gebruiken, en eenige kisten en manden met artikelen van den meest uiteenloopenden aard. Boven dit alles nam Goddefroy eene van den heer de la Fontaine Verwey ontvangen luiklok mede, bestemd voor een geschenk aan de boeren te Humpata, en begeleid door het volgende schrijven :

„Geëerde Heeren!

„De heer Goddefroy, lid der hollandsche expeditie, bracht „mij uwen wensch over om eene klok te ontvangen. Vol- „gaarne voldoe ik aan dit verzoek en zend er u eene door „tusschenkomst van genoemden heer, hopende dat gij dit „geschenk wel van mij zult willen aannemen en dat gij er „langen tijd dienst van zult hebben. Ik zend u mijne beste „groeten, met oprechte wenschen voor uw aller gezondheid „en voorspoed, met welke wenschen alle hier verwijlende „Hollanders instemmen," enz.

Zonder ongelukken kwam alles aan boord en de boot vertrok op den bepaalden tijd. Zij deed den 30sten April Ambrizette aan en kwam den 1sten Mei te Loanda, waar zij tot den 3^{den} vertoefde. Goddefroy ging er weder aan land en werd er weder uitstekend ontvangen. Bij zijn vertrek gaf de Consul hem zelfs een grooten hond mede, die voor de Expeditie eene belangrijke aanwinst was.

Den 5^{den} Mei bereikte de boot Benguella, waar dadelijk Goddefroy eene bittere teleurstelling wachtte. Reikhalzend zag hij uit naar zijn chef, dien hij volgens afspraak aan de landingsplaats hoopte te ontmoeten. Het bleek echter dat hij niet aanwezig was. Wetende hoezeer hij op zijn woord kon staat maken, begon Goddefroy dadelijk het ergste te vreezen. En inderdaad, Veth was op weg gegaan om hem te ontmoeten, maar was door overgroote zwakte verhinderd de kleine wandeling te volbrengen en gedwongen terug te keeren, zonder aan de afspraak te voldoen.

Hoe hij in dezen treurigen toestand geraakt was zal ons maar al te duidelijk worden, wanneer wij thans, terugkeerende tot het tijdstip waarop hij te Benguella van Goddefroy afscheid nam, nagaan wat hem gedurende diens afwezigheid was wedervaren.

Na den nacht in het hollandsche huis te hebben doorgebracht, werd hij in den morgen van den 11^{den} April onaangenaam verrast door een telegram dat hem drong ten spoedigste naar Catumbella terug te keeren. Aanstonds aan dit verzoek voldoende, werd hij ontvangen met de bittere tijdingen, dat van der Kellen's toestand verergerd was en hij met hevige koorts te bed lag, en dat een der ponies, de schimmel Bob, gewoonlijk door van der Kellen bereden, dien ochtend plotseling gestorven was. En hierbij bleef het niet. In den namiddag bemerkte hij dat ook zijn tweede paardje, zijn trouwe Valk, ziek was, terwijl hij zelf weder de koorts kreeg. Twee dagen later was het tweede paard bezweken, terwijl de koetsier Frans aan zijn chef kwam mededeelen, dat ook een der ossen krank was. Of-schoon niet overtuigd dat dit dier, dat reeds den dag voor de aankomst te Benguella teekenen van ongesteldheid had vertoond, door de gewone ziekte der runderen te Catum-

bella was aangetast, besloot hij toch voorzichtigheidshalve deze plaats, die, vooral in den tijd van het jaar waarin men zich toen bevond, — het einde van den regentijd — als zeer ongezond bekend staat, voor eenige dagen te ontvluchten en met de ossen naar het binnenland de wijk te nemen, waarheen dan later van der Kellen hem volgen zou, als hij genoegzaam hersteld was om de reis te aanvaarden. Als een bijzonder geschikt verblijf voor de ossen was hem Quissange (Kissange, Kissandje) opgegeven, eene plaats een paar dagreizen ten oosten van Catumbella aan den karavaanweg naar Bihé, en het eerste oord waar weder negers wonen. Den 14^{den} April ging hij op marsch, door Frans met de ossen vergezeld. De weg voerde eerst langs het kale, steenige gebergte, vlak achter Catumbella, tot op eene hoogte van misschien wel 500 meters, steil naar boven. Na twee uren gaans had Veth de grootste hoogte bereikt, waarna hij weder daalde, om vervolgens zijn weg, heuvel op heuvel af, dikwijls langs sterke hellingen voort te zetten. Na eene wandeling van 7 à 8 uren hoorde hij het bruisen eener groote rivier, en na nog eene steile bergflank te zijn afgedaald, bevond hij zich werkelijk aan den oever van een stroom, waarin hij de Catumbella-rivier meende weder te zien, en wel op een punt, waaraan hij den naam van Suppe (de kaarten schrijven Supa (1)) geeft. Die meening wordt door eenige kaarten, b.v. die van Serpa Pinto, bevestigd; maar volgens de jongste kaarten zou de Catumbella-rivier, lang voordat zij dit punt bereikt, eene zuidwaartsche richting aannemen, en zouden wij ons hier bevinden aan de boorden van de Cuvali, eene rivier welke ten noorden van die van

---

(1) *Suppe* en *Supa* verschillen als *Sobe* en *Soba*, welke vormen beide gebruikt worden om de koninkjes der zwarten aan te duiden.

Catumbella in zee valt. Dit is echter met Veth's verhaal onvereinigbaar. Hij blijft aan denzelfden rivieroever, en zou, zoo gemelde kaarten gelijk hadden, de Cuvali-rivier op zijnen weg ontmoet hebben en genoodzaakt zijn geweest haar te doorwaden om Suppe te bereiken. Maar daarvan zegt hij niets, en ware dit het geval, dan zou hij de Cuvali nooit voor de Catumbella-rivier hebben kunnen houden. Ook kan de Cuvali bezwaarlijk zulk een „grootte rivier” zijn (1). Het punt, Suppe of Supa genoemd, dankt naar allen schijn dezen naam aan eene kleine rivier, die zich in de nabijheid met de Catumbella-rivier vereenigt. Veth vond hier heerlijk gras en overvloed van water; het punt schijnt in schier alle opzichten met den hoek van Kalahangka overeen te komen. Daar hij hier vond wat hij zocht, besloot hij de reis niet naar Quissange voort te zetten, maar te Suppe te blijven. Van het veranderde plan zond hij ten spoedigste bericht aan van der Kellen, met verzoek hem eenige benoodigdheden te zenden. Hij stelde hem tevens voor, om, zoodra zijn gezondheid het toeliet bij hem te komen, daar de plaats naar zijne meening geheel koortsvrij was, en daar van der Kellen zich aanmerkelijk beter gevoelde, kon hij reeds den tweeden dag na de ontvangst van den brief aan de uitnoodiging voldoen. Na het een en ander te hebben bijeengepakt wat voor het verzamelen van dieren noodig was, liet hij zich per hangmat naar Suppe vervoeren.

Inmiddels had Veth zorg gedragen om deze plaats voor een kamp in te richten, met woningen voor hemzelven, zijn reisgenoot en zijne bedienden. Hij had er voor ieder

(1) Het kan natuurlijk niet in ons opkomen het bestaan der Cuvali te ontkennen, maar zij is waarschijnlijk niet veel meer dan een kustrivier, die men, in de meening dat de Catumbella zich spoedig zuidwaarts wendt, met een hooger deel van haren loop in verband heeft gebracht.

een grashut doen bouwen, zooals bij de inlanders in gebruik zijn. „Dit zijn,” zegt hij, „kogelvormige huizen, samengesteld uit staken, die in een kring op den grond worden geplaatst en aan het bovineinde, door middel van daaraan gelaten vorken, tegen elkander leunen. Hiertegen worden takken geplaatst en daarop het geheel met gras bedekt, terwijl er natuurlijk een opening, van ongeveer een meter hoog, als ingang wordt uitgespaard. Deze hutten zijn doorgaans 1.8 meter hoog, terwijl de doorsnede op den bodem ruim twee meter bedraagt. Bij hevigen regen laat de waterdichtheid veel te wenschen over; doch daarentegen leveren zij tegen de zonnehitte een goede bescherming op.”

Deze woorden zijn ontleend aan een brief, den 18^{den} April te Suppe begonnen, met langere tusschenpoozen gedurende drie of meer dagen voortgezet en voor *het Nieuws van den Dag* bestemd. De brief is niet meer door Veth verzonden, maar na zijn dood onder zijne nagelaten papieren gevonden. Hij is in een opgewekten toon geschreven, en doet niet vermoeden dat het einde van den schrijver zoo nabij was.

Wij weten uit een brief van van der Kellen, dat het verblijf te Supa geenszins beantwoordde aan de verwachting door Veth gekoesterd van den gunstigen invloed dien het op menschen en vee zou uitoefenen. Van der Kellen vond bij zijne aankomst Veth lang niet zoo goed als hij zich had voorgesteld. Spijt het gunstig advies van den dokter van Catumbella was zijn oude kwaal in hooger grad teruggekeerd. Hij lag het grootste gedeelte van den dag te bed, had geen eetlust, klaagde aanhoudend over pijn in de zijde en zag er zeer uitgeteerd uit. Wanneer wij alleen op Veth's eigen getuigenis in boven vermelden brief mochten afgaan, zouden wij ons zijn toestand veel gunstiger voorstellen. „Het

leven," schrijft hij. „verloopt hier rustig en kalm. Wij verledigen ons met het verzamelen op natuur-historisch gebied en het verrichten van eenig schrijfwerk, waartoe ook deze brief behoort. Wanneer wij slechts onze kar hier hadden en een weinig meer van onze bagage — want bij gebrek aan dragers moesten wij ons tot het medenemen van het hoogst noodige bepalen, — zouden wij hier zonder twijfel een zeer aangenamen tijd slijten, d. w. z. aange naam voor zooverre dat in Afrika mogelijk is." Wie zou uit die woorden kunnen opmaken dat zij geschreven waren door een uitgeteerden lijder, zooals van der Kellen ons afschildert? Maar ten opzichte zijner gezondheid heerschte bij Veth een onverstoortbaar optimisme; dat hij ziek was wilde hij noch aan zich zelve, noch aan anderen bekennen. Van der Kellen moge met wat sterke kleuren geteekend hebben, maar de uitkomst heeft helaas! geleerd, dat hij in hoofdzaak gelijk had.

Maar niet Veth alleen was ziek. Ook van der Kellen, die zich aanvankelijk te Suppe volkomen wel had gevoeld, en daarom reeds den tweeden dag zijne taak als verzamelaar op natuur-historisch gebied, met niet ongunstigen uitslag, hervat had, was geen vier dagen te Suppe of hij had een nieuwen aanval van koorts te verduren, die zich ook de volgende dagen herhaalde. Hij had verzuimd kinine mede te brengen, en toen hij ze na vijf dagen van Catumbella ontvangen had, moest hij ze twee dagen lang in groote hoeveelheid gebruiken, eer de koorts hem losliet. Toen hij ze eindelijk was kwijt geraakt, was de tijd, in verband met de verwachte terugkomst van Goddefroy, voor de afreis naar Catumbella bepaald zoo nabij, dat hij nagenoeg niets meer kon uitrichten. Ook de wagentrijver Frans en een deel der zwarte bedienden hadden hier met koortsen te kampen.

Eindelijk liet ook de toestand van het vee te Suppe te wenschen over. Een der beste ossen, vermoedelijk dezelfde die reeds te Catumbella sporen van ziekte had vertoond, zag Veth zich genoodzaakt dood te schieten. Eenige dagen later bezweek ook een tweede. Echter werd bij Veth de overtuiging dat deze plaats voor het vee boven Catumbella te verkiezen was, niet geschokt. Dit blijkt daaruit dat hij er het vee onder de hoede van Frans tot den 5^{den} Mei liet vertoeven, ofschoon hij zelf reeds eenige dagen te voren was afgereisd.

Hoe moedig en lijdzaam Veth, in weerwil zijner kwijnende gezondheid, de bezwaren der reis bleef verdragen, toch is het niet te ontkennen dat hij de vele onaangenaamheden aan het verblijf in Afrika verbonden meer en meer begon te gevoelen. Hij noemt, zooals wij zagen, het verblijf te Suppe aangenaam, *voor zooverre dit in Afrika mogelijk is*, en laat dan eene opsomming volgen van eenige der hinderlijkste landplagen, waaruit blijkt wat dit voorbehoud te beteekenen heeft. Wat hij van de vele kwaadaardige vliegen, van de stekeligheid en schaduwloosheid van den plantengroei zegt, hebben wij reeds vroeger medegedeeld ⁽¹⁾. Wat hij daarop laat volgen, meenen wij hier te moeten opnemen.

„Verder is het voor den reiziger zeer onaangenaam, dat hij geen oogenblik zeker is van het leven van zijn ossen, paarden en honden, welke allen toch zoo onmisbaar zijn. Het gebeurt dat zonder merkbare oorzaak, op een goeden dag, een geheel span ossen plotseling gaat liggen en sterft. Even vaak doet zich het geval voor, dat een enkele os uit een span, die tot op het laatste oogenblik schijnbaar vroolijk heeft meêgetrokken, eensklaps zijne kameraden in den steek

---

(1) Bl. 188, 245.

laat, neerzigt en na weinige minuten den laatsten adem uitblaast. Paarden, die des avonds nog volkomen wel schijnen, vindt men den anderen morgen dood terug, en honden verdwijnen ieder oogenblik spoorloos, zonder dat men kan nagaan wat er van hen geworden is. Zoo heb ik zelf, alleen op de reis van Mossamedes naar Humpata en van Humpata naar Benguella, er niet minder dan vijf verloren.

„Eene belangrijke verbetering zou ook aangebracht worden, indien de tegenwoordige bevolking plaats maakte voor eene andere, een weinig minder lui, vuil, onbeschoft en onuitstaanbaar.

„Doch van alle wenschelijke verbeteringen zou voor den reiziger de voornaamste zijn, dat de verdeling van het water beter geregeld was, zoodat daarin meer gelijkheid ontstond en men niet meer hier onmetelijke moerassen aantrof, ginds uitgestrekte zand- en steenvlakten zonder een druppel water; nu eens rivieren, die het geheele jaar door ontzachtelijke hoeveelheden vocht naar zee sturen, dan weder zandrivieren, die slechts na eene hevige donderbui gedurende weinige uren gevuld zijn. Doch het brengen van verbetering hierin zullen wij wel aan den grooten ingenieur, *den Tijd*, moeten overlaten; wij kunnen ons alleen beklagen, dat wij dit werelddeel eenige geologische tijdvakken te vroeg bezoeken. Tegen den tijd dat hierin verbetering is gekomen, zal dit wellicht ook met andere minder aangename zaken het geval zijn. Wij willen ons dus troosten met de gedachte, dat wellicht onze nakomelingen hier eenmaal aangenamer reizen zullen.”

Wij vermeldden reeds dat Suppe eene halteplaats is voor de karavanen, die uit de oostelijke achterlanden van Catumbella komen. Het is aan die omstandigheid dat deze plaats de eenige afwisseling ontleende in hare gewone eenzaam-

heid en eentonigheid. Tot des morgens negen of tien uren heerschte er de grootste kalmte. Dan begon het levendig te worden, naardien van beide zijden de handelsnegers kwamen aanrukken, die hier gewoonlijk één à twee uren halt houden, en door schreeuwen en het afschieten hunner geweren een verbazend getier maken. Wij hebben die karavans reeds vroeger leeren kennen ⁽¹⁾, en opgemerkt hoe zij onze reizigers in staat stelden te Suppe meer bekend te worden met den menschenhandel, die nog als een overblijfsel der afgeschafte slavernij wordt gedreven ⁽²⁾.

Toen het verblijf te Suppe ruim veertien dagen geduurd had, achtte Veth het noodig naar Catumbella terug te keeren, om te Benguella Goddefroy bij zijne thans spoedig verwachte terugkomst te gaan begroeten. Maar hoe zou deze reis, een afstand van omstreeks 12 uren gaans, worden afgelegd? De paarden waren dood, de kar was te Catumbella achtergebleven, van een hangmat wilde Veth als gewoonlijk niets hooren. Er schoot dus niets over dan den tocht te voet te doen. Des nachts te twaalf uren, bij helderen maneschijn, werd de wandeling door Veth en v. d. Kellen ondernomen. Frans bleef, zooals reeds gezegd werd, voorloopig nog te Suppe. Met knikkende knieën zetten beide reizigers den langen weg strompelende voort. Slechts eenmaal vonden zij eenig water, en elk half uur moesten zij een poos op den grond gaan liggen, omdat zij niet verder konden. Eerst te vier uren des namiddags van den volgenden dag kwamen zij, uitgeput van vermoeidheid en dorst, te Catumbella aan. Het veertiendaagsch verblijf te Suppe had waarlijk ook al niet veel zegen aangebracht. Den volgenden dag was Veth buiten staat zijn bed te verlaten.

---

(1) Blz. 178, 388.

(2) Bl. 385.

Toch kon hij geen rust houden. Hij wilde Goddefroy bij zijne aankomst te Benguella niet teleurstellen; hij wilde het oog houden op de ontscheping zijner goederen; hij wilde zich overtuigen dat zijne geliefde paardjes, van te meer waarde voor hem daar zij het gemis der bezwekene moesten vergoeden, in goeden toestand waren aangekomen, en dan de toebereidselen voor de afreis verhaasten, om dit noodlottig oord zoo spoedig mogelijk te verlaten.

Den 3^{den} Mei verliet Veth Catumbella, waar hij van der Kellen nog achterliet om de terugkomst der ossen af te wachten en voor hunne overbrenging naar Benguella te zorgen. Maar nauwelijks was hij op laatstgemelde plaats in het hollandsche huis aangekomen of zijne ziekte nam eene ernstige wending. Zeker had hij de laatste dagen wederte veel van zijn verzwakt lichaam gevergd. Hierbij kwam nu de ellendige toestand van het drinkwater te Benguella, die hem een hevige diarrhee veroorzaakte, waaraan hij niet meer in staat was weerstand te bieden. Wij zagen reeds dat zijne poging om Goddefroy den 5^{den} Mei op de landingsplaats te ontmoeten, door onvermogen werd verijdeld.

Den volgenden dag werden de goederen en paarden gelost, maar met Veth werd het niet beter. Hij had, wel is waar, nu Goddefroy weder bij zich, om hem met de oude trouw te verzorgen, maar deze zelf voelde zich ook zeer ongesteld. Het verlangen om Benguella weder met het minder gevaarlijke binnenland te verwisselen, wies natuurlijk met het oogenblik. Alles werd er nu op gezet om de afreis zooveel mogelijk te bespoedigen. Den 5^{den} Mei bracht Frans de wagentrijver, volgens zijne instructie, de ossen naar Catumbella terug. Hun werd slechts één dag rust gegund, want reeds in den nacht van den 6^{den} werd onder bezwaarlijke omstandigheden de overtocht van de Catumbella-rivier vol-

bracht. Het bleek ons reeds meer dan eens welke moeielijkheden bij hoogen waterstand aan het overtrekken dier rivier verbonden zijn (1). Thans was zij zoo gezwollen, dat het niet kon missen of van der Kellen moest het volle gewicht der op hem rustende verantwoordelijkheid gevoelen. Nadat hij eerst de bagage met eene schuit had laten overvoeren, gingen de ossen met de kar te water. Welhaast was van de eersten niets meer zichtbaar dan de horens en de opgeheven snoeten, terwijl de wagen zelf schier geheel was ondergedompeld. Door den sterken stroom raakten de ossen van den grond, en er was een oogenblik van geweldige spanning, toen drie der zwarte bedienden te water sprongen, en de dieren weder vasten grond onder de voeten gaven, zoodat de overtocht zonder ongelukken volbracht werd.

Van der Kellen was bij zijne komst te Benguella hevig geschokt op het gezicht der verwoestingen, die de drie dagen, verlopen sedert Veth hem te Catumbella verlaten had, in diens voorkomen hadden aangericht. „Hij beefde,” zoo schrijft hij, „van zwakte, vooral des avonds. Hoe ik ook sprak, een doctor wilde hij niet raadplegen; hij wees dit steeds af met de verklaring, dat hij de portugeesche doctoren niet vertrouwde. Dagelijks, soms wel driemaal per dag, nam hij een groote dosis laudanum; maar voedsel gebruikte hij niet. Echter bleef hij steeds bij de zaken en stond 's morgens op om toe te zien op de voorbereidselen voor het vertrek. Steeds drong hij er op aan om weg te gaan, omdat hij meende in 't binnenland, als hij goed water had, te zullen herstellen. Met de paardjes had hij ook een karretje, een soort van tilbury, laten overkomen. Ik maakte het karretje gereed; hij was er bij en keek er naar. Toen het in orde

---

(1) Bl. 178, 382.

was moest ik inspannen en reed hij met mij uit. Terugkomende was hij heel opgeruimd; dat ritje, zeide hij, had hem goed gedaan. In zulke oogenblikken kon ik werkelijk aan geen ongunstigen afloop denken."

Een paar dagen later moest de mail naar Europa vertrekken. Van der Kellen zag de noodzakelijkheid in om Veth's ouden vader voor te bereiden op den onvermijdelijken slag die hem wachtte. Maar daar Veth reeds te zwak was om zelfs maar een glas water op te nemen, stelde van der Kellen hem voor in zijne plaats aan zijn vader te schrijven. Veth wilde het hem echter alleen toestaan onder voorwaarde, dat hij den brief letterlijk zou dicteeren; hij wilde volstrekte zekerheid dat geene verontrustende berichten zouden gezonden worden en zeide de overtuiging te koesteren, dat hij te Humpata, waar het thans winter was, spoedig weder zou opknappen.

De brief dien Veth den 10^{den} Mei aan van der Kellen in de pen gaf, luidde als volgt:

„Waarde oude heer!

„Door overgrootte zwakte zie ik mij verplicht van der Kellen te verzoeken voor mij de pen ter hand te nemen en in mijne plaats te schrijven. De zwakte is ontstaan door zware diarrhee, waarvan de oorzaak in het water is gelegen. Gelukkig zal ik heden vanhier kunnen vertrekken, en zal dan ook wel weer spoedig beter zijn. Reden tot ongerustheid bestaat er volstrekt niet; maar het spijt mij toch, dat ik met de volgende mail waarschijnlijk niet zal kunnen schrijven. Gij moet maar denken: geen tijding goede tijding; want zelfs hier waait een slecht bericht merkwaardig snel over. Ik mag nu van van der Kellen niet meer vergen en eindig daarom met vele hartelijke groeten aan allen."

Deze aandoenlijke brief, waarvan elk woord van teedere

bezorgdheid voor zijn vader getuigt, draagt nog zijn eigen handteekening, met vrij vaste hand geschreven. Het zullen wel de laatste woorden zijn, die uit zijne pen zijn gevloeid.

Bij het pakken werd nogal zwaarigheid ondervonden. Veth had gewenscht den wagen en de vele goederen mede te voeren, die in der tijd de boeren van Humpata, wegens het groot verlies aan trekvee dat zij geleden hadden, te Benguella hadden moeten achterlaten ⁽¹⁾. Ware hij in het bezit van het noodig getal ossen geweest, hij zou stellig getracht hebben aan dien wensch gevolg te geven. Nu moest echter uit de massa voorhanden bagage, waartoe ook de door Goddefroy uit Banana medegebrachte goederen niet weinig hadden bijgedragen, eene keuze gedaan worden, en het kostte veel overleg te bepalen wat het veiligst kon worden achtergelaten, om òf voorloopig te Benguella te blijven, òf met andere gelegenheden verzonden te worden. Het duurde dan ook nog tot den volgenden dag eer alles gereed was. Des morgens te zeven uren begon de tocht, die door velen te Benguella met groote bezorgdheid werd aangestaard. Men zou, en wel met den meesten spoed, denzelfden weg volgen waarlangs men van Humpata gekomen was; want het was geen onderzoekingsreis meer, het was een tocht om zoo mogelijk nog den dreigenden dood te ontvlieden.

---

(1) Vgl. bl. 324.

TIENDE HOOFDSTUK.

Terugreis van Benguella naar den hoek van Kalahangka. — Kampement aldaar. — Dood en begrafenis van Veth. — Reis van Kalahangka naar Quillengues. — Verlies van onderscheiden ossen en een der paarden. — Onvermogen om de reis voort te zetten. — Hulp van Humpata gevraagd. — Van der Kellen gaat vooruit naar Humpata, en ontmoet P. van de Merwe, die met ossen naar Quillengues op weg is. — Van der Kellen te Huïlla. — Wedervaren van Goddefroy. — Zijne reis naar Humpata en aankomst aldaar. — Overgave der klok. — Brief van rouwbeklag der boeren aan Veth's vader. — Ontbinding der Expeditie. — Van der Kellen blijft in Afrika achter, terwijl Goddefroy naar Europa terugkeert.

Veth's laatste reis nam een aanvang. Hij had er zich veel van voorgesteld die in de tilbury met zijne moedige paardjes te volbrengen. Hij stapte vol moed in het rijtuigje en nam de teugels ter hand; maar reeds na vijf minuten gaf hij ze aan van der Kellen, die naast hem zat, over, en een poosje later beklagde hij zich dat de zittende houding hem vermoeide. „Zoodra wij stil houden,” zeide hij, „ga ik in de groote kar.” Wij leerden reeds het op vier à vijf uren afstands van Benguella gelegen brakke water van Quipupa kennen ('). Daar werd halt gehouden; van der Kellen

(1) Blz. 379.

spreidde een leger voor Veth, daar de wagen nog op zich liet wachten. Zij kwamen overeen om op deze plek een dag te blijven; want daar het pas geregend had, was hier veel gras, en zouden de ossen, die de laatste dagen erg door gebrek aan voedsel geleden hadden, gelegenheid hebben zich te herstellen en nieuwe krachten te verzamelen. Dit was te meer noodig, daar een tocht van twee dagen door een dorre wildernis, zonder gras of water, in 't vooruitzicht lag.

Het reisgezelschap bleef te Quipupa tot halfdrie des namiddags van den 13^{den} Mei; ten einde bij mogelijke ongevallen over voldoende krachten te kunnen beschikken, waren te Catumbella nog vier zwarte jongens gehuurd en op deze plek werd nog een vijfde aan het dienstpersoneel toegevoegd. Men bracht het dien dag niet ver; reeds te halfzeven werd op den kam van het vóór Benguella liggend gebergte stilgehouden. Daar de diarrhee van Veth schier met het uur verergerde en ernstige bezorgdheid aan zijne reisgenooten begon in te boezemen, verlangden dezen dat hij zich in een hangmat zou laten dragen; maar hij wilde er nog steeds niet van hooren. En of hem al onder het oog werd gebracht, dat het schokken der kar hem zooveel kwaad zou doen — niets baatte; hij bleef er bij: in de kar wilde hij liggen en zoo spoedig mogelijk vooruit.

In den ochtend van den 14^{den} Mei werd, nadat de tocht van halfvijf tot zes uren en van zeven tot tien uren was voortgezet, aan den voet van het gebergte water gevonden en een geringe hoeveelheid gras. Deze vondst en de moeilijkheden die het overtrekken van den bergrug had opgeleverd, leidden tot het besluit om hier weder een of twee dagen te vertoeven. Frans en van der Kellen beproefden gedurende dezen rusttijd hun geluk op de jacht en slaagden er in ieder een springbok te schieten.

Bij het hervatten van den tocht op den 15^{den}, des namiddags te drie uren, leidde de weg door het heuvelige terrein, van zware zandrivieren doorsneden, dat de bergen van Benguella van de Coporolo-rivier scheidt (1). Er werd des nachts met korte tusschenpoozen doorgereisd, en eerst des morgens te halfelf van den 16^{den} Mei eene langere halt gemaakt; want het gebrek aan water en gras voor de beesten dwong tot snel vooruitgaan. Het laatste gedeelte van den afgelegden weg, overal met rotsblokken bezaaid, waardoor de kar hevig hotste, was voor Veth eene zware beproeving geweest. Het liggen in de kar was voor den armen zieke niet langer uit te houden, zijn diarree was nu bepaald in dysenterie overgegaan. Hoe Goddefroy ook zijn best deed om hem schoon te houden, het was een ijdele poging; nauw had hij schoon linnen gekregen of het was weder bevuild. Ieder had zijn dekens aan den lijder afgestaan, en deze werden bij afwisseling onder hem gespreid, opdat hij toch zacht zou liggen. Toen nu eindelijk op het heetste van den dag als naar gewoonte gerust werd, drongen van der Kellen en Goddefroy er weder op aan, dat Veth zich zou laten dragen, en tot hunne groote verwondering stemde hij dadelijk toe. Een hangmat werd gereed gemaakt, waarin hij tot den hoek van Kalahangka vervoerd werd; dit traject werd zeer snel afgelegd, want reeds te 3 uren in den namiddag kwam de hangmat daar aan, en eerst te acht uren in den avond de ossenkar. Veth was redelijk wel, beter dan Goddefroy, die bij den wagen gebleven was, verwachtte hem te vinden. Toen deze aan de rustplaats komende in den donker naar hem zocht en angstig „mijnheer!

---

(1) Zie bl. 379.

mijnheer!" riep, antwoordde Veth op vroolijken toon: „Be-
daar maar! Ik ben er nog! Ik ben nog niet dood!"

Er was de laatste dagen met spoed gereisd; in de aan-
teekeningen van Goddefroy vinden wij de uren van vertrek
en aankomst van de kar vermeld, die bewijzen dat de rei-
zigers doordrongen waren van het besef welk gevaar er lag
in het talmen. Van de 29 uren die verliepen tusschen het
vertrek van de halte op den 15^{den} Mei en de aankomst op
den hoek van Kalahangka op den 16^{den}, was de kar ruim
21 uren in beweging.

Den volgenden dag sprak van der Kellen ernstig met
Veth over zijn toestand, en daar zij het eens waren over
den aard der ziekte, werd in een geneeskundigen gids voor
reizigers, dien zij bij zich hadden, een recept gezocht tegen
dysenterie. Naar het gevonden voorschrift maakte van der
Kellen een drank gereed van morphine, gompoeder en sui-
ker, en het gelukte hem zijn chef te overtuigen van de
hooge noodzakelijkheid om op deze plek te blijven totdat
hij hersteld zou zijn. Er was hier gras en zeer goed water
en er bestond dus hoop dat de ossen op hun verhaal zou-
den komen en dat de besmettelijke ziekte die zich dien dag
bij den os *Zeeman* had geopenbaard en waarom hij was
doodgeschoten, zich niet verder zou uitbreiden; de proviand-
kist bevatte eieren, brood en vleesch in voldoende hoeveel-
heid en met aller goedvinden bepaalde dus Veth dat men 8
of 10 dagen op deze plaats zou blijven. Spoedig was het
kamp opgeslagen en materiaal bijeengebracht voor een gras-
hut, om den zieke tegen zon en wind te beschermen.

Op het gebruik van de geneesmiddelen volgde inderdaad
eenige beterschap. Daarover evenzeer verheugd als zijne
reisgezellen, riep Veth in den morgen van 18 Mei van der
Kellen bij zich, sprak hem over zijne beterschap en zeide

o. a.: „De drank helpt, ik geloof dat ik tot het leven terugkeer” — wel een bewijs dat de gedachte aan sterven hem de laatste dagen niet vreemd was geweest. Die vreugde zou, helaas! van korten duur zijn. De gunstige verschijnselen hielden aan tot den avond, toen Goddefroy, die steeds bezig was den lijder te verplegen, aan van der Kellen kwam zeggen, dat Veth wartaal sprak; het bleek dat hij ijle was in een hevige koorts. Den geheelen nacht bleef van der Kellen bij hem waken, en op den bepaalden tijd gaf hij hem de medicijnen, in de hoop dat de koorts in den morgen zou bedaren; maar die hoop bleek ijdel. Toen Goddefroy des ochtends bij den zieke kwam, voegde hij dezen toe: „Pleizieriger nacht heb ik nooit gehad; van der Kellen is altijd door hier geweest en wij hebben ons samen vroolijk gemaakt.” Deze zonderlinge opgewondenheid werd gevolgd door dofheid en kennelijke vermindering; hij lag neder alsof hij sliep en sprak slechts nu en dan verwarde woorden. Van der Kellen wilde hem den drank toedienen, maar bemerkte dat hij niet meer slikken kon; de thermometer gaf als temperatuur van zijn lichaam 43° à 44° aan. Zijne reisgenooten begrepen dat het einde naderde, en weldra bleek dat zij juist hadden geoordeeld. Den 19^{den} Mei kwart over drieën blies hij den laatsten adem uit, zonder een enkel helder oogenblik meer gehad te hebben.

Aandoenlijk is het de woorden te lezen door van der Kellen onder den indruk van dezen voor de Expeditie onherstelbaren slag terneergeschreven. „Vreeselijker oogenblik als toen — zegt hij — heb ik nooit beleefd; met zijn drieën te zijn en dan bij het lijk van een der drie te staan! Wij hebben als kinderen geschreid. Hij toch was het hoofd van ons allen, ons beider vriend en raadsman!”

Met bedroefde harten vervulden de achtergeblevenen

hunnen plicht, brachten het lijk in orde, legden het op een ruwe baar en lieten een grafkuil maken, in een zandheuvel dicht aan den oever der rivier. Des nachts waakten zij bij den doode, terwijl groote vuren rondom hen brandden, en in den ochtend van den 20sten Mei, bij het opgaan van de zon, droegen van der Kellen, Goddefroy, Frans en de oudste der zwarte bedienden hem naar den grafkuil, legden hem daarin, vulden de groeve met aarde en dekten deze met een heuvel van groote, zware steenen, opdat het graf niet geschonden zou worden door roofdieren, en opdat het zichtbaar zou zijn voor een ieder die dezen weg langs kwam.

Met zeer begrijpelijken spoed, twee uren later reeds, verlieten de overblijvenden in treurige stemming deze noodlottige plek; te tien uren werd de kleine rivier (1) doorwaad, daarna een poos gerust, en toen de tocht van halfdrie tot halfzeven voortgezet. Nu bereikten de reizigers de plaats waar de Coporolo-rivier moest doorwaad worden, maar daar het reeds duister was, bleven zij aan deze zijde kampeeren en stelden den overtocht tot den volgenden ochtend uit. Na dien, den 21sten Mei, volbracht te hebben, bleven zij nog eenige uren de Coporolo in zuidoostelijke richting volgen, zoodat zij stroomopwaarts Quillengues meer en meer naderden. De tocht tot daar leverde niet veel merkwaardigs op, behalve de ongelukken die ook nu onze reizigers achtervolgden. De ossen, toch reeds zoo zwak dat zij nauwelijks de kar konden voortsleepen, waren tegen het doortrekken der zandrivieren niet bestand, en weldra waren er vier bezweken. Den 26sten Mei viel de os *Lierman* in een diepe greppel en schoot er het leven bij in, en denzelfden dag stierf een der zwarte jongens, in de wandeling Jan Rooi geheeten, en werd op korten afstand van den weg

(1) Zie bl. 375.

begraven. Van der Kellen reed nog altijd het karretje, maar met een innig gevoel van deernis voor de paarden; een van deze was ziek te Benguella gekomen en, ofschoon ten halve hersteld, nog lang niet in staat om te trekken, zoodat alle arbeid op één paard nederkwam. In dien toestand vorderde de stoet slechts drie, hoogstens vier uren per dag, terwijl anders een ossenwagen gerekend wordt acht of negen uren per dag af te leggen. Gelukkig had men geen ontmoetingen met de hier anders menigvuldige leeuwen, maar werden daarentegen door van der Kellen en Frans bij verschillende gelegenheden eenige antilopen geschoten, waaronder ook een paar rooibokken (*Aepyceros melampus*). Den 27sten Mei, des ochtends te elf uren, kantelden de wagen en het karretje schier op hetzelfde oogenblik om; het volhardings-vermogen der reizigers werd inderdaad op een zware proef gesteld! Het was een uitkomst dat zij thans de meer bewoonde streken van Quilengues begonnen te naderen; de nacht die op het nieuwe ongeval met de kar volgde, werd doorgebracht in de nabijheid van een kraal der Mondombe's, en den geheelen volgende dag werd, wegens de uitputting van het trekvee, in die kraal halt gehouden.

Den 29sten sukkelde men weder eenige uren voort, maar de 30ste Mei moest opnieuw aan de rust worden gewijd; weder bezweek er een os, *Hoogmoed*, en tevens verloor Goddefroy den hond dien hij van den consul te Loanda ten geschenke had gekregen.

Bij de voortzetting van de reis op de volgende dagen werden de kralen menigvuldiger; men verblijdde zich weder onder menschen te zijn; — ook een der negerjongens, Quadrille geheeten, was verheugd dat hij in meer bewoonde streken kwam en sloop waarschijnlijk daarom weg. Heel

lang heeft hij van zijne vrijheid niet genoten, want reeds den tweeden dag brachten gewapende zwarten, die den jongen herkend hadden, hem aan het reisgezelschap terug.

Kort na elkander werd de os *Hartman* vermist en viel zijn kameraad *Rooiveld* in een drift en verloor het leven. Bij zooveel onaangenaams was het een blijde gebeurtenis dat *Flik*, de laatst overgebleven hond van *Veth*, dien van der Kellen op 26 Maart was kwijtgeraakt, werd teruggevonden op dezelfde *fazenda* waar hij was verloren gegaan en die ook nu door van der Kellen bezocht werd om zich van brood te voorzien. De schadeloosstelling voor het onderhoud van den hond betaald en op 3000 reis gesteld, was gelukkig niet zoo groot als zij in portugeesche munt schijnt te zijn, daar dit bedrag met f 8.25 in onze munt gelijk staat. Dat van der Kellen aan den landheer ook de *tilbury* verkocht voor £ 8 in goud was juist geen voordeel, daar hij het geld nooit heeft gezien. (1)

Maar spoedig kwamen weder nieuwe onheilen den toestand verergeren; nogmaals viel er een os dood en kort daarop werd aan van der Kellen bericht, dat een der paarden, en wel juist het gezonde, aan de paardenziekte stond te sterven. De toestand was nu bepaald onhoudbaar geworden; bij onderzoek bleek, dat er nog slechts twee ossen waren, gezond genoeg om tot trekken in staat te zijn, en tot hen behoorde ook de vermiste *Hartman*, die door eenige zwarten, als aan de Expeditie behorende, herkend en teruggebracht was.

Men herinnert zich dat ook nog een drietal aan *Veth* behorende ossen te *Humpata* waren achtergelaten (2), en

(1) Verg. bl. 365, 368.

(2) Zie bl. 324.

men hoopte dat ook deze nog dienst zouden kunnen doen. Na een ernstig overleg nam van der Kellen op zich naar Humpata om hulp te schrijven. Zijn brief, gericht aan den Kommandant der boeren, Gerrit van de Merwe, behelsde het bericht van Veth's overlijden, gaf mededeeling van de moeilijkheden waarin de reizigers door de ziekte en het verlies van schier al hun trekvee gebracht waren, en verzocht de noodige ossen te Humpata te huren en hun met de drie daar nog achtergeblevene te gemoet te zenden.

De brief werd aan Matankapir, in wien men veel vertrouwen stelde, ter bezorging gegeven.

In afwachting der hulp werd voor goed halt gehouden. Men kon geen voet meer verzetten en moest dankbaar zijn voor den vriendelijken bijstand van een Portugees, die zelfs aan de reizigers een varken ten geschenke gaf.

Intusschen liet de uit Humpata gevraagde hulp zich steeds wachten, en toen den 9den Juni nog niemand vandaar was opgedaagd, besloot van der Kellen zich te paard derwaarts te begeven, door den oudsten slaaf en twee te Quillengues gehuurde zwarten begeleid. Hij meende Humpata in drie dagen te kunnen bereiken, en zoo hij de ossen tegenkwam zou hij zelf toch naar Humpata doorgaan om vandaar brieven te schrijven, dewijl er gegronde vrees bestond, dat de kar niet vóór het vertrek der mail te Humpata zou zijn. Hij reed op den genoemden datum des morgens te zes uren van de kar weg, Goddefroy daarbij achterlatende, en vervolgde de reis, waarbij thans de door Veth ter wille van de kar genomen omweg kon vermeden worden, tot zonsondergang, zonder een dronk water te vinden om zijn dorst te lesschen.

In den nacht die nu aanbrak, kwam aan Goddefroy ter oore, dat de bediende Matankapir, niet, zooals hem bevolen was, met den brief naar Humpata was gegaan, maar stil-

letjes in zijn kraal was gebleven. Goddefroy en Frans gingen terstond gewapend op weg om den luiaard te zoeken, maar toen zij na drie uren gaans aan de kraal kwamen, was hij niet te vinden, en kon alleen zijn zoon als gijzelaar medegevoerd worden. Daar, zooals wij zien zullen, de brief aan van de Merwe wel aan zijn adres was gekomen, ligt de onderstelling voor de hand, dat of Goddefroy door een valsch bericht is misleid en de verdachte neger inderdaad zelf zijn taak heeft volbracht, of, dat hij althans zijn boodschap aan een ander heeft opgedragen. Hoe het zij, van der Kellen, den 10^{den} Juni den tocht naar Humpata voortzettende over den kam van het Munda-gebergte, en zoo op het voetpad komende dat naar de Lubango of Honig-rivier voert, ontmoette laat in den namiddag Petrus van de Merwe, een broeder van den Kommandant, met de noodige ossen om de kar te halen. Hij had de brieven bij zich die te Humpata voor de reizigers gedurende hunne afwezigheid waren aangekomen, en meldde hem tevens hoe groote ontroering Veth's overlijden onder de boeren te Humpata had teweeggebracht, wijl men daar algemeen het oog op hem gevestigd had als den man die hen helpen en in hunne behoeften voorzien zou. Van de Merwe had zwarte bedienden en soldaten bij zich en beweerde dat in die streken veel leeuwen waren; hij had er dien morgen een ontmoet die hem bespringen wilde, doch dien hij door een schot op de vlucht had gejaagd. Hij ried daarom van der Kellen bij de voortzetting zijner reis naar Humpata de grootste voorzichtigheid aan; gelukkig is deze niet door leeuwen verontrust!

Dien nacht brachten van de Merwe en van der Kellen met hun gezelschap bij elkander door; den volgenden ochtend zette de een de reis naar Quillengues, de ander naar de Lubango voort; maar wegens de uitputting waar-

aan zijn paard leed, moest van der Kellen den weg voor de helft te voet afleggen. 's Avonds, even voor zonsondergang, doorwaadde hij de Lubango, op eene andere plaats dan op de heenreis. Zij had hier een geheel ander aanzien dan op ieder ander punt waar hij ze vroeger had gezien. Toen had zij zich voorgedaan als een diepe, snelstroomende rivier, hier geleek zij een onafzienbaar rietveld. Het water kwam onzen reiziger meestal tot boven de knieën en op de diepste plaatsen moest hij zwemmen; ofschoon de doorwading naar gissing slechts tien minuten duurde, waren zijn beenen door het buitengewoon koude water geheel verstijfd. Op een heuveltop aan de overzijde legde hij zich te slapen, maar hoe verbaasd was hij, toen hij, den volgenden morgen ontwakend, alles om zich heen met een schitterend wit rijpkleed zag overdekt, alsof hij een hollandsch landschap in Januari aanschouwde. En het was niet de wit bevrozen grond alleen, die hem deze vergelijking deed maken; de meeste boomen waren ontbladerd en het gras was kort en stoppelig, alles een gevolg van de gewoonte om groote plekken gronds kaal te branden. Vooral des nachts, als de bodem, te midden der duisternis, in een vuurzee herschapeu schijnt, moet het schouwspel van zulk een brand indrukwekkend zijn.

Van der Kellen vertrok weder vroeg van zijn slaappaats en kwam na een rit van negen uren te Huilla aan, waar hij zich vervoegde bij de paters der Mission Catholique, juist op het tijdstip waarop hun overste, Père Duparquet, van een bezoek te Humbe aan de Cunene was teruggekeerd. Dat van der Kellen niet dadelijk naar Humpata doorging, laat zich gemakkelijk verklaren. Hij wist toch dat de droeve tijding van Veth's dood daar reeds was aangekomen, en voelde zich natuurlijk gedrongen om met de zen-

delingen, menschen van meer beschaving en ervaring dan de boeren en van wie de Expeditie zooveel welwillendheid had ondervonden, te spreken over den slag die haar getroffen had, en over hetgeen den achtergeblevenen thans te doen stond. Zijn verhaal werd met de meeste belangstelling en deelneming aangehoord. Gedurende de twee dagen die van der Kellen op het zendingsstation doorbracht, bezweek ook het laatste paardje; hun, die weten met hoeveel liefderijke zorg die edele soembasche ponies door Veth steeds waren verpleegd, moet het waarlijk een soort van troost zijn, dat hem het verdriet bespaard was getuige van hun sterven te wezen. Met de grootste bereidwilligheid leenden de paters aan van der Kellen een pak-os, waarmede hij zonder verderen tegenspoed de reis tot Humpata volbracht.

Keeren wij thans terug tot Goddefroy, die bij den ossenwagen was achtergebleven. Toen van de Merwe zich den 12^{den} Juni bij hem voegde, was er den vorigen dag weder een os, *Koerland*, gestorven. Van de Merwe bracht tien van zijne eigene ossen mede en de drie vroeger vermelde, die de Expeditie te Humpata had achtergelaten; één was er nog onder Goddefroy's hoede die dienst kon doen, zoodat de kar met een span van veertien ossen kon afrijden. Er werd afgesproken dat van de Merwe voor de verleende hulp ₮ 20 in goud zou ontvangen. Van de zieke dieren bezweken er weder twee den volgenden dag en een derde op den 15^{den}; er moesten er nog acht worden achtergelaten, die nog korter of langer hebben geleefd, maar de hoop dat de rust te Quillengues ze herstellen zou, is ijdel gebleken.

Ofschoon Goddefroy zich sedert den 14^{den} Juni ernstig ongesteld gevoelde, werd de reis begonnen en langzaam voortgezet, ook nu weder niet zonder dat men tal van bezwaren ondervond, die telkens oponthoud veroorzaakten:

de wagen viel nogmaals om, Frans kreeg hevig de koorts en van de Merwe werd door een der ijzers van den wagen gewond. Den 18^{den} Juni kwam men aan den voet van het Munda-gebergte, waardoor men nog van het plateau van Humpata was gescheiden. De omweg om Quillengues werd ook nu vermeden, maar des te noodzakelijker was het de kar leeg te pakken en de goederen, zooals zoo dikwijls bij moeilijke bergbestijgingen geschiedt, met sleden van boomtakken naar boven te brengen (1). Na den nacht aan den voet te hebben doorgebracht, begonnen de reizigers des morgens te halfzes de kar af te laden, en na een wacht bij de goederen te hebben geplaatst, spanden zij de ossen voor den ledigen wagen en bereikten te acht uren den top. Hier hield Goddefroy, in gezelschap van een pak-os en een geit, de wacht bij de kar, terwijl de boeren met de ossen weder naar beneden gingen om de goederen te halen. In twee vrachten moest de bagage naar boven gesleept worden; eerst des avonds te halfzes was dit vermoeiende werk ten einde gebracht. Den volgenden dag zette men de reis over het boschrijke gebergte voort, langs een weg die door vele groote steenen en het dichte hout verre van gemakkelijk was. Den nacht bracht men door in een vallei, bij een waterkom, die den naam Leeuwenwater draagt.

Om de afgematte ossen niet geheel uit te putten, trok men met kleine dagreizen verder; zoo werd o. a. op den 21sten, een Zondag, die, zooals wij reeds weten, door de boeren, zooveel de omstandigheden maar eenigszins toelaten, als rustdag wordt gevierd, alleen gereden van halfzes tot acht uren 's avonds. Den 23sten bereikte de karavaan de Lu-

---

(1) Zie bl. 218, 272.

bango of Honig-rivier, waarin het water een meter hoog stond en een zeer sterke stroom ging. Bij het doorwaden raakte de kar vast en moest, om haar los te krijgen, opnieuw met zeer veel moeite ontladen worden. Nadat alles overgebracht en weder gepakt was, zette men den tocht voort tot een ravijn, waarin men gedurende de middag-uren uitrustte, en reed daarna tot halfzeven in den maneschijn door bosschen, tot het punt waar de weg van Quillengues op dien van Mossamedes naar Huilla uitkomt. Hier werd overnacht en den volgenden ochtend de reis eerst naar Huilla, waar Goddefroy brieven, voor hem uit het Vaderland gekomen, in ontvangst nam, en na een kort vertoef naar Humpata voortgezet, welke plaats eindelijk des avonds te halfzeven van den 24sten Juni werd bereikt.

Met welke gemengde gevoelens zullen de overgebleven leden der Expeditie het wederzien van Humpata begroet hebben! Dankbaar dat een tocht met zooveel ellende, zoovele ontberingen, ten laatste achter hen lag; verheugd dat zij konden uitrusten van de doorstane vermoeienissen en op hun verhaal komen in het gunstige klimaat van dit gewest, zullen zij tevens met diepen weemoed den chef herdacht hebben, die hun zoo moedig was voorgegaan, om alles wat hem lief was, ja het leven zelfs, ten offer te brengen aan het besef zijner grootsche roeping; voor wien Humpata ook een herstellingsoord had kunnen zijn, maar die, ginds in de wildernis begraven, er niets kon achterlaten dan dankbare harten, die nooit vergeten zullen wat hij voor Humpata had willen wezen.

Doch allerlei beschikkingen die thans genomen moesten worden, leidden hunne gedachten af en lieten hun gelukkig niet lang tijd tot sombere overpeinzingen.

Een van de eerste plichten die Goddefroy te vervullen

had, was aan de boeren de klok te overhandigen, door hem van *Banana* medegebracht; en zoodoende mocht hij bij zijne wederkomst te Humpata althans in één opzicht eenige voldoening smaken. De boeren misten eene klok om hun tot de godsdienstoefeningen samen te roepen. Tot dusver had het slaan op een groot petroleumblik dat gemis moeten vergoeden. Goddefroy kon hun thans uit naam van den hoofdagente der N. Afrikaansche Handelsvennootschap een geschenk aanbieden, waardoor die misstand werd opgeheven, en dat op grooten prijs door hen gesteld werd. Bij alle wederwaardigheden der reis had Goddefroy toch steeds voor het medevoeren der klok zorg gedragen, en hij stelde er nu eene eer in, reeds op den dag zelf van zijne aankomst, de klok aan den Kerkeraad ter hand te stellen. Kortom tijd daarna werd naast de kerk een nederig klokhuis opgericht, waarin zij werd opgehangen. Van de groote dankbaarheid waarmede zij werd ontvangen, getuigt de brief, die, namens den Kerkeraad door P. J. van de Merwe geteekend, den 8sten Juli aan den heer de la Fontaine Verwey verzonden werd, en dus luidde:

„In antwoord op UEdgeb. geëerd schrijven, dd. 29 April, hebben wij de eer u te berichten, dat de door ons zoo zeer gewenschte klok ten behoeve der kerk, door tusschenkomst van den heer L. J. Goddefroy ons is geworden. De gemeente stelt dit geschenk op zeer hoogen prijs en acht zich gelukkig nog Hollandsch bloed van hunne voorvaderen in deze gewesten te kunnen ontmoeten.

„Wij roepen u gezamenlijk dank toe; onze oprechte wensch is uw aller welzijn. De klok *Banana* zal ons steeds bij iedere godsdienstoefening aan u allen doen gedenken”, enz.

Tegelijk met dezen brief werd door den Kerkeraad van Humpata ook een brief van rouwbeklag opgesteld aan Pro-

fessor Veth, een aandoenlijke brief, treffend door zijne eenvoudigheid en blijkbaar getrouw de gevoelens van de afzenders wedergevend. Hij luidt als volgt:

„Hooggeleerde Heer!

„De hier vertoevende trekboeren uit de Transvaal gevoelen zich gedrongen u hun deelneming te betuigen bij het overlijden van uw zoon. Daar zich onder hen ook vele grijze vaders bevinden, zoo beseffen zij hoeveel u verliest. Zij willen hierbij hun dankbaarheid uitdrukken voor hetgeen hij voor Humpata deed en nog had willen doen. Zijn naam zal in hunne harten bewaard blijven. Hij was de eerste stamgenoot welke hun het bewijs bracht, dat Holland, welks taal zij spreken en waar hunne vaderen woonden, hen nog niet geheel vergeten had.

„Met de grootste deelneming in uw leed en na vriendelijke groete,

namens de gemeente van Humpata,
P. J. VAN DE MERWE.”

Voorwaar een schoone hulde aan den overledene!

Welke loop verder aan de zaken zou gegeven worden moest natuurlijk bij van der Kellen en Goddefroy, reeds gedurende de eerste dagen van hun verblijf te Humpata, een punt van overleg uitmaken. Aanvankelijk waren zij geneigd, de beslissing aan het oordeel van Veth's vader over te laten, en hunne eerste brieven uit Humpata verzonden zijn in dien geest geschreven. Maar na rijper nadenken kwamen zij den 5^{den} Juli tot het besluit, dat het beter was zelf handelend op te treden, daar er maanden zouden verlopen eer het antwoord uit het Vaderland hen kon bereikt hebben, en inmiddels veel geld nutteloos zou worden weggeworpen.

Zij bepaalden dus dat van der Kellen nog eenigen tijd in Afrika zou blijven, allereerst om de zaken der Expeditie te regelen en de goederen te gelde te maken. In denzelfden brief echter waarbij deze van het genoemd besluit aan Veth's vader kennis gaf, deelde hij dien zijn voornemen mede, om, nu hij zich zoo goed onder de boeren thuis gevoelde, het zoölogisch onderzoek in gindsche streken nog eenigen tijd voort te zetten, en riep daartoe zijne hulp in. Die hulp is hem verleend. Wat onder de goederen der Expeditie tot dit doel dienstig kon zijn, werd hem geschonken, en de som die het Ned. Aardrijkskundig Genootschap nog voor de voortzetting van Veth's onderzoek beschikbaar had gehouden, maar nu aan Prof. Veth werd aangeboden, om de zoojammerlijk gestuite Expeditie nog zooveel mogelijk tot nut der wetenschap te doen strekken, werd door dezen grootendeels besteed om van der Kellen te ondersteunen. Hieraan was echter de voorwaarde verbonden, dat hij zou voortgaan, zooveel hij kon, berichten omtrent land en volk in te zamelen, en zich, zoo mogelijk bijgestaan door de paters te Huïlla, zou oefenen in het gebruik der instrumenten voor terrein-opneming en meteorologische waarnemingen. Zoo bleef van der Kellen zelfstandig voortwerken op Afrika's zuidwestkust.

Goddefroy daarentegen zou naar Nederland terugkeeren en de zoölogische en ethnologische verzamelingen die nog niet verzonden waren, medevoeren. Met Goddefroy's vertrek van Humpata, dat den 9^{den} Juli plaats had, was de Expeditie feitelijk ontbonden; want de verdere werkzaamheden van van der Kellen kunnen wel als een uitvloeiSEL, maar niet als de voortzetting van de Expeditie beschouwd worden.

Het vervoer van Goddefroy's goederen naar Mossamedes

werd opgedragen aan P. J. de Valier, die tijdens de afwezigheid der reizigers van Humpata als huisbewaarder had dienst gedaan. De kar met de bagage werd door elf ossen getrokken. Daar de Valier vooraf wilde aanrijden bij zijn woning te Palangka, ging men reeds des morgens te halfzes op weg; de rit daarheen, over een vlak maar steenachtig veld, duurde tot halfnegen. Te halftwee werd de tocht hervat en drie uren later bereikte men Huilla, waar Goddefroy afscheid nam van den koetsier Frans en den smid Grobbelaar. Den 10^{den} Juli vorderde de wagen tot Lubango, en den volgende dag werd de bergrug beklommen en aan de andere zijde afgedaald, bij welke afdaling zware boomtakken aan den wagen werden gebonden om de vaart van het voertuig te temperen. Des avonds te zes uren werd halt gemaakt op eene plaats waar stroomend water gevonden werd, waarnaar de reizigers reeds sedert eenige uren smachtend verlangd hadden. Op den 12^{den} Juli werd het Quagga-veld overgetrokken en „het verlaten huis” gepasseerd. Goddefroy zag in deze buurt o. a. een troep quagga's, een twintigtal sterk, en loste op een der dieren een schot, dat trof, maar dat het niet belette met de andere te ontvluchten.

Te Bivalla, waar men dien dag te halfvijf aankwam, waren de daar verblijf houdende Portugeezen afwezig, en was het dus onmogelijk inkoop te doen; alleen eenige inlandsche aardappelen waren voor de reizigers beschikbaar. Zij ontmoetten den volgende dag den boer Jordens, die, met vier wagens, elk met 16 ossen bespannen, op weg was naar Humpata; des nachts werden zij, op hunne kampplaats tusschen de rotsen zeer verontrust door panthers en leeuwen. Den 14^{den} Juli trok het reisgezelschap door de Munhino-rivier en bereikte tegen den avond de woning van den heer Rodrigues, bij wien Goddefroy ge-

hoopt had den nacht te mogen doorbrengen ; maar deze was afwezig, waarom Goddefroy gaarne gebruik maakte van de gastvrijheid van een anderen hier wonenden Portugees, de Novous geheeten. Te Munhino, waar men den 15^{den} Juli was aangekomen, werd het reisgezelschap vermeerderd met een levenden baviaan, dien Goddefroy later aan den zoölogischen tuin te Amsterdam verkocht. 's Nachts doorreizende en den weg vervolgende over Nascente, Pedra Grande, door het schoone dal van de Giraul en over Quipollo, kwam men den 17^{den} Juli te Mossamedes, waar Goddefroy zijn intrek nam ten huize van den heer Joaquin Batis Ferreira de Metto. Goddefroy had bijna den geheelen weg van Humpata tot hier te voet afgelegd, en, zooals ons bleek, in hoofdzaak slechts dezelfde tooneelen weergezien, die ons van vroeger bekend zijn. Den 20sten daaraanvolgende keerde de Valier met zijn wagen naar Humpata terug.

Wij zullen Goddefroy op zijn reis huiswaarts, die hij den 23sten Juli met het stoomschip *Biafra* aanvaardde, niet vergezellen. Genoeg zij het te vermelden, dat hij een groot aantal kusthavens aandeed, den 30sten Juli Banana bereikte, den heer Verwey den brief der boeren ter hand stelde en den 4^{den} Augustus verder reisde. Hier en daar kwam hij in het bezit van eenige ethnologische merkwaardigheden en dikwijls had hij met hevige koorts te worstelen. Van den 13^{den} tot den 17^{den} Augustus vertoefde hij te Old Calabar ; den 15^{den} September bereikte hij Liverpool en in den avond van den 16^{den} kwam hij, via Dover, Calais en Brussel, na eene reis die van Mossamedes af 63 dagen geduurd had, te Amsterdam terug.

EINDE.

I N H O U D.

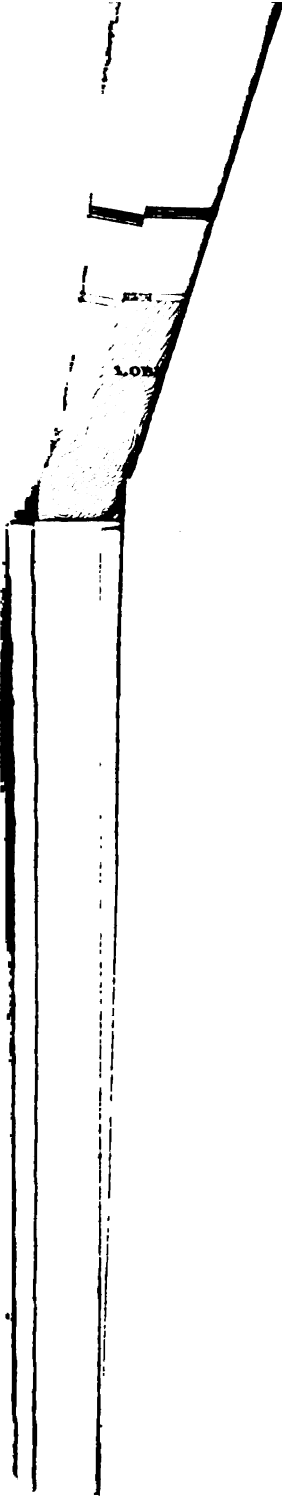
	Bladz.
I. HET LEVEN VAN DANIEL DAVID VETH	1— 40
Bijl. A. Een tochtje in de binnenlanden van Sumatra	43— 52
„ B. Op de padoman.	58— 85
„ C. De piek van Korintji.	86— 95
„ D. Eenige opmerkingen naar aanleiding van de Koloniale Kroniek in de Economist van Maart 1882.	96—100
„ E. Plan van een onderzoekingstocht in zuidwestelijk Afrika	101—110
„ F. Brief van prof. P. J. Veth aan de Heeren Henny, Stortenbeker, Ankersmit en D. D. Veth	111—114
„ G. Lijst der geschriften van D. D. Veth	115—116
II. REIS VAN D. D. VETH IN ZUIDWESTELIJK AFRIKA	117—430
Inleiding.	119—127
HOOFDST. I. Reis van Goddefroy en van der Kellen naar Banana en verblijf aldaar tot de komst van Veth. 22 Aug.—13 Nov. 1884.	128—156
„ II. Reis van Veth van Hamburg naar Banana en vandaar met zijne reisgenooten naar Mossamedes. 23 Sept.—7 Dec. 1884.	157—180
„ III. Verblijf te Mossamedes tot het vertrek van Veth. 7—17 Dec. 1884	181—202
IV. Reis van Veth naar Humpata en terug naar Mossamedes. 17 Dec. 1884—6 Jan. 1885.	203—236

INHOUD.

Bladz.

Hoofdst. V. Van der Kellen en Goddefroy te Mossamedes	
in Veth's afwezigheid en met hem na zijne	
terugkomst. 17 Dec. 1884—15 Jan. 1885.	237—256
„ VI. Gezamenlijke reis met de kar naar Humpata.	
15 Jan.—8 Febr. 1885.	257—285
„ VII. Verblijf te Humpata. Van der Kellen naar	
Quipungo. 3 Febr.—17 Maart 1885.	286—325
„ VIII. Reis van Humpata via Quillengues naar Ben-	
guella. 17 Maart—5 April 1885.	326—379
„ IX. Verblijf te Benguella, Catumbella en Supa.	
Reis van Goddefroy naar Banana. 5 April—	
12 Mei 1885	380—411
„ X. Terugreis van Benguella naar Humpata. Veth's	
dood. Ontbinding der Expeditie. 12 Mei—	
9 Juli 1885.	412—430

TYP. VAN H. C. A. THIEME, TE NIJMEGEN.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

